

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Politický a ekonomický kontext změn v sociální struktuře
drobné šlechty v Čechách na počátku raného novověku
(se zvláštním zřetelem k Chrudimsku)

Disertační práce

2022

David Richter

University of Pardubice
Faculty of Arts and Philosophy

Political and Economic Context of the Changes in the Social
Structure of the Minor Nobility in Bohemia at the Beginning
of the Early Modern Period
(with special regard to the Chrudim Region)

Doctoral Thesis

2022

David Richter

Anotace

Práce se zabývá problematikou procesů formování drobné šlechty na přelomu pozdního středověku a počátku raného novověku v Čechách. Zatímco panský stav se v Čechách uzavřel okolo roku 1500, rytířský stav se uzavřel později. Ještě v 15. století se nižší šlechta dělila na nižší skupinu – panoše a vyšší – rytíře. V této době zároveň postačovalo, aby svobodný měšťan zakoupil svobodný majetek, čímž se mohl stát členem nižší šlechty. Pevnější pravidla se objevila až kolem poloviny 16. století. Od této doby byl muž obdarovaný erbem a přijatý na sněmu do stavu titulován jako slovný panoš a až člen třetí generace rodu jako urozený rytíř. V 16. století došlo k vraznější proměně skupin, ze kterých se nová šlechta generovala. Zatímco v 15. století vycházeli tito jedinci především z řad válečníků a také měšťanů, v 16. století se více prosazovali intelektuálové, úředníci a měšťané. Epocha 15. a 16. století byla obdobím mnoha změn. Proměnily se dominantní skupiny, ze kterých se generovala nová šlechta a část starých drobných rodů zanikla. Vrstva panošů zmizela, skupina svobodníků se ztenčila. Mezi příslušníky starých a nových rodů navíc často docházelo ke sporům o tituly a správné oslovení.

Klíčová slova

Drobná šlechta, rytířský stav, panoše, tituly, Chrudimsko, 15. a 16. století

Anotation

This thesis deals with the issue of processes of formation the minor nobility at the turn of the Late Middle Ages and the beginning of the Early Modern Period in the Bohemia. While the lordly status closed in Bohemia around 1500, the knightly status closed later. Yet in the 15th century was the minor nobility divided into lower group – esquires and higher – knights. Yet in the 15th century sufficed to buy free possession and a burgher became a nobleman. Fixed rules appeared around halves the 16th century. Then was a man endowed of a coat of arms addressed as the famous esquire and third generation as noble knight. In the 16th century came up to change groups from which the new nobility arose. While in the 15th century the new nobility formed primarily from warriors and also burghers, in the 16th century more intellectuals, clerks and burghers were promoted. The 15th and 16th centuries were periods of changes. Came up to change groups from which the new nobility arose and the old minor nobility disappeared. Esquires' group disappeared and freemens' group reduced. Between members of the old and the new nobility came to disputes of titles.

Key words

Minor nobility, knightly status, esquier, titles, Chrudim region, 15th and 16th centuries

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci použil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude nebo bude poskytnuta licence o užití jiného subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Bohumilči dne 18. 3. 2022

David Richter

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval všem, kteří přispěli ke vzniku této práce, zejména rodině, která mi po celou dobu studia poskytovala podporu, zázemí a prostor a také mému školiteli prof. Petru Vorlovi za cenné rady a vedení.

Obsah

1. Úvod.....	8
1.1 Téma práce a její cíle.....	8
1.2 Dosavadní stav bádání.....	10
1.3 Zdroje a metodika.....	24
Prameny.....	24
Metodika.....	27
2. Sociální struktura nižší šlechty v Čechách a její proměny od poloviny 15. století do začátku 17. století	30
2.1 Nižší šlechta v 15. století s důrazem na pohusitské období.....	30
2. 1. 1 Výchozí stav a vnitřní vývoj nižší šlechty do roku 1500, doklady o její vnitřní diferenciaci a vypovídající dokumenty	30
2. 1. 2 Sociální stratifikace nižší šlechty v 15. a na počátku 16. století (s nezbytnými přesahy až do počátku 17. století)	52
2.2 Nižší šlechta v 16. a na počátku 17. století.....	103
2.2.1 Nižší šlechta od vydání Vladislavského zřízení zemského do roku 1549	104
2.2.2 Nižší šlechta od poloviny 16. století do začátku 17. století – stručný exkurs	120
3. Vybrané kapitoly z dějin drobné šlechty	132
3. 1. Význam krajských sněmů pro drobnou šlechtu v 15. století a první třetině 16. století.....	132
3. 2 Šlechta a města	142
3. 3 Panoši v řadách chrudimské městské rady a jejich původ.....	152
3. 4 Matouš Habrovec z Habrova a jeho spor aneb jak se z příslušníka drobné šlechty stal málem poddaný	182
3. 5 Jan Mladší Kapoun ze Svojkova a život nižšího šlechtice na poddanské nemovitosti.....	185
3. 6 Nové rytířské rody vzešlé z erbovnických rodin a jejich snahy o integraci do rytířského stavu	192
3. 7 Soupis svobodníků na Chrudimsku z roku 1605	209
4. Závěr.....	217
Zdroje	234

1. Úvod

1.1 Téma práce a její cíle

Předkládaná disertační práce vznikla se záměrem poukázat na doposud neujasněnou problematiku vnitřní diferenciaci nižší šlechty v Čechách na přelomu pozdního středověku a počátku raného novověku. V historiografické literatuře zaměřené na dějiny nižší šlechty v tomto období se vedle sebe často objevují termíny rytíř, zeman, vladyka a panoše, přičemž zhusta dochází k jejich ambivalentnímu užívání a zaměňování. Je třeba dodat, že se tak zpravidla neděje vlivem nedůslednosti autorů, ale že v této problematice jednoduše neexistuje jeden obecný konsenzus. Máme sice k dispozici několik studií zaměřených na význam a definici jednotlivých kategorií (oslovení, hierarchie apod.), které přináší cenné poznatky, avšak pro komplexnější pochopení a interpretaci dané problematiky bohužel samy o sobě nepostačují, neboť se mnohdy zaměřují na ojedinělé zmínky.¹

Tento historiografický deficit, byť existuje řada prací zabývajících se jak obecnou stavovskou strukturou české společnosti, tak přímo tématy spojenými s nižší šlechtou, je do značné míry způsoben především stavem pramenné základny. Na rozdíl od vyšší šlechty, výrazněji politicky a hospodářsky aktivní, se nám o nižší šlechtě zachovalo o poznání méně dokladů. Zaměříme-li se pak na její nižší složku, především často málo majetné panoše, máme k dispozici skutečně skromné doklady. Existují sice určité výjimky, jakými jsou například Stížný list proti upálení Mistra Jana Husa z roku 1415, listy týkající se ustavení krajských landfrýdů z roku 1440 či nálezy zemského soudu a sněmu, ovšem ty samy o sobě dávají částečně nahlédnout jen do obecné roviny této problematiky. Pro důkladnější poznání struktury této skupiny je nezbytné studovat také samotné rody a jejich představitele, což je často značně obtížné.

Účelem této práce by tedy mělo být shrnutí dosavadních poznatků doplněné o konkrétní sondy ilustrující potvrzení starších závěrů či naopak poukazující na některé významové posuny. Především je pak záměrem „narušit“ zažitě paradigmatu o dvou šlechtických stavech. Obecně řečeno lze říci, že pro období po roce 1500 (respektive již po roce 1485) si z hlediska základní vnitřní diferenciaci šlechty, ve smyslu stavovských korporací, „vystačíme“ se základním rozdělením na vyšší a nižší nobilitu. Ještě kolem poloviny 15. století je však třeba počítat s pány, rytíři (potažmo zemany a vladyky) a panoši.

¹ Více viz kapitola o dosavadním stavu bádání.

Jedná se o téma, které není možné obsáhnout v jediné práci, a ke kterému je třeba v budoucnu snést případové sondy z různých koutů Čech a rozličných časových úseků. Jedině tak lze podat komplexní pohled na danou problematiku a vnést více světla do hierarchie, vnitřní diference, procesu geneze a zániku, lokálních politických aktivit či sociálních vazeb nižší šlechty, a to s důrazem na její nižší složky.

Vzhledem k odlišnému vývoji zájmového procesu v jednotlivých historických zemích Českého království je práce zaměřena pouze na území Čech.² S ohledem na roztržitou pramennou základnu, jejíž kompletace je značně časově náročná, bylo za hlavní studovanou oblast zvoleno historické Chrudimsko. Centrem regionu bylo královské město Chrudim, které do značné míry drobnou okolní šlechtu z nejrůznějších důvodů přitahovalo a hrálo tak významnou roli v jejich životech. V 16. století pak nabyly na významu také Pardubice, sídlo rodu Pernštejnů, jehož politické i hospodářské aktivity opět do značné míry ovlivňovaly okolní nižší šlechtu. Ta na straně jedné vstupovala do služeb pardubického pána, na straně druhé s ním a jeho hospodářskými aktivitami (budování rybníků či arondace panství) přicházela do konfliktů. Obě centra byla také důležitá jak z hlediska geneze nových šlechtických rodů z řad měšťanů či úředníků, tak pro svůj podíl na zániku starších rodů v podobě jejich usazování se ve městech a postupném splynutí s tímto prostředím.

Z hlediska časového horizontu je cílem práce popsat změny, ke kterým došlo na přelomu pozdního středověku a počátku raného novověku. Pro pochopení tohoto procesu je pak třeba popsat jak stav výchozí, tak výsledný, v důsledku čehož je nezbytné časový rámec mírně rozšířit.

² Josef Macek, který provedl doposud nejkompaktnější analýzu kategorií nižší šlechty, doložil tento rozdíl na základě srovnání *Knihy Tovačovské, Všehrdových Knih devaterých a Vladislavského zřízení zemského* při studiu významu termínu vladyka. Zatímco v *Tovačovské knize* je vladyka zmíněn 4x, *Viktorin ze Všehrd* jej jmenuje 47x a *Vladislavské zřízení zemské* dokonce 133x. Jako vysvětlení pak Macek nabízí tezi, že se na Moravě udržel déle termín zeman, který se naproti tomu ve *Vladislavském zřízení zemském* objevuje sporadicky. Obecně pak považuje *Knihu tovačovskou* za doklad rozdílné moravské sociální a právní terminologie nižší šlechty způsobené vlivem odlišné formy konstituování tamější šlechty. Termín vladyka na Moravě navíc chápe jako označení nejnižších stupňů nižší šlechty, tedy obdoby oslovení panoše v Čechách. Viz MACEK, Josef. *Česká středověká šlechta*. Praha, 1997.

1.2 Dosavadní stav bádání

Téma šlechty se obecně v české historiografii těší poměrně velké oblibě. Mezi jednotlivými problematickými okruhy však panuje značný nepoměr. Zatímco vyšší šlechtě se v posledních desetiletích dostává poměrně značné pozornosti, téma šlechty nižší patří k méně frekventovaným.³ V těch případech, kdy je pak pozornost věnována právě nižší šlechtě, jedná se povětšinou o studie zaměřené na konkrétní rody, osobnosti nebo dílčí otázky.⁴ Existují ale i výjimky, kterými jsou komplexnější studie obecně upozorňující na problémové okruhy a perspektivy bádání.⁵ Zaměříme-li naši pozornost přímo na otázku vnitřní sociální diferenciaci nižší šlechty, především pak na její nejdrobnější složku, zjistíme, že se jedná o téma spíše okrajové. Tato skutečnost je zřejmě dána především limity pramenné základny, neboť se z velké části nejedná o informace, které lze získat z fondů centrálních institucí či obecně ucelených archivních fondů. Pro studium konkrétních sociálních vazeb a procesů uvnitř nižší šlechty je nezbytné sledovat vedle celospolečenského vývoje také konkrétní skupiny či rody. To je v případech drobných šlechticů velmi obtížné, neboť po sobě zpravidla mnoho informací nezanechali, na rozdíl od mocnějších rytířských rodů. V důsledku absence historiografické práce, která by se tímto jevem hlouběji komplexně zabývala a mohla tak na základě konkrétních sond a analýz podat rámcový syntetizující nástin, panuje v těchto otázkách značná významová nejednotnost a zmatek.

³ Z prací, které se věnovaly šlechtě jako celku, jmenujme např. BŮŽEK Václav (ed.), *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha – Litomyšl, 2002. Stručnější výtah viz BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk. *Der Adel in den böhmischen Ländern 1526-1740. Stand und Tendenzen der Forschung*. In *Anzeiger der Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* 137, 2002, č. 1, 2002, s. 55-98. Z dalších například MAŤA Petr. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. Praha, 2004.

⁴ Pro 15. století namátkou např. JUKL, Jakub Jiří. *Jan Smiřický ze Smiřic †1453. Vzestup a pád zakladatele slavného rodu*. České Budějovice, 2012 (V úvodu se autor krátce věnuje také zemanským kořenům Jana Smiřického.); POLÁCH, Jaroslav. *Jan Smil z Křemže. Život táborského hejtmana a loupeživého rytíře*. České Budějovice, 2011 (Autor se zabývá také Smilovými předky, kteří byli patrně klienty, tedy drobnou služebnou šlechtou, Bavorů ze Strakonic, s nimiž, podobně jako další okolní služebná šlechta, sdíleli erb střely. Více o sociální hierarchii tohoto drobného rodu se zde však nedozvídáme. Navíc se jedná o starší období); BŘEZINA, Vladimír. *Rytířský stav v Čechách a na Moravě v raném novověku. Rod Bukůvků z Bukůvky od středověku do 20. století*. České Budějovice, 2008. (Publikace obsahuje poměrně podrobný a přehledný úvod věnovaný kategoriím nižší šlechty s některými aspekty jejího života. Přes nadějný název ovšem z hlediska dosavadního poznání nepřináší na tomto poli žádné nové poznatky a opakuje starší závěry). Pro 16. století pak např. MAREŠ, Petr – HRUBÁ, Michaela. *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*. Ústí nad Labem, 2000.

K další výběrové literatuře věnující se různým badatelským okruhům nižší šlechty viz tato kapitola.

⁵ BŮŽEK, Václav. Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (prameny, metody, stav a perspektivy bádání). In *Český časopis historický* 91, 1993, č. 1, s. 37-54; PÁNEK, Jaroslav. Šlechta v rané novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání. In BŮŽEK, Václav (ed.). *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*. České Budějovice, 1996, s. 19-45; ŠIMŮNEK, Robert. Směry moderního bádání o české středověké šlechtě. In KOHNOVÁ, Jana (ed.). *Lidé a národy: vztahy a soužití. XVIII. a XIX. [i.e. XIX.] letní škola historie: sborník přednášek*. Praha, 2007, s. 18-31. Ze starších pak například HOLEČEK, Jindřich. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty v období husitské revoluce. Marxistická nobilitologie, její metody a techniky. In *Ústecký sborník historický* 1979, s. 83-106.

Pro pochopení vnitřní struktury nižší šlechty a změn, kterými prošla, je třeba se zabývat samotným rozdělením šlechty jako celku. Z tohoto hlediska se nabízí jako důležitý mezník vydání Vladislavského zřízení zemského a obecně doba před rokem 1500, kdy dochází k jasnému vymezení se vyšší šlechty vůči nižší. Na základě tohoto aktu a také starších pramenů zmiňujících rozdílné mocenské a majetkové úrovně jednotlivých šlechticů i celých rodů pak hovoříme o tom, že se šlechta obecně dělila na vyšší a nižší. Jedná se však o moderní konstrukty, neboť dobová terminologie užívala pojmy jako panský a rytířský či vladycký stav. Složení šlechty však bylo ve sledovaném období ještě komplikovanější, a tak pouhé rozlišování na stav panský a rytířský nepostačuje.

Vezmeme-li do rukou dílo zakladatele moderního českého dějepiscetví, Františka Palackého, zjistíme, že rozdělení šlechty na vyšší a nižší stav považoval autor za jev velmi starý. „*Starodávný rozdíl zemanstva českého i moravského mezi stavem vyšším, t. j. panským neboli šlechtickým, a stavem nižším, t. j. rytířským a vladyckým, jevil a vzrástal se zvláště během XIII. století čím dále tím více.*“⁶ Současně si ale velmi dobře uvědomoval, že se nižší šlechta skládala z různých „vrstev“. Tak sem počítal zemany, svobodné statkáře bez velkého bohatství a možnosti postavit vlastní družiny (na rozdíl od mocných pánů). Vladyky, kteří prokázali udatnost a zásluhy, byli pasováni na rytíře. „*Jiní zemané, kteří vstoupíce sami do družiny některého pána, „přikázali se mu“, t. j. slíbili mu kázeň a poslušnost a byli za to také „nápravami“, t. j. statky manskými podělováni, sluli obyčejně „panoši“, clientes, ehrbare Knechte, kteří zastupující místa někdejších služebníků a nápravníků, byli považováni co nejnižší stupeň šlechty a zemanstva vůbec.*“⁷

V Palackého pojetí české šlechty tedy vidíme základní rozdělení na pány a vladyky (rytíře), které dle jeho mínění kulminovalo již ve 13. století. Sám sice připouští vnitřní terminologickou diferenciaci nižší šlechty, avšak už pro 13. století chápe nižší šlechtu jako jeden stav vladycký či rytířský. Oba termíny vnímá již v tomto období a kontextu jako synonyma. Termín zeman v podstatě chápe jako zástupné označení všech členů méně mocné a bohaté šlechtické vrstvy. Do té pak konkrétně řadí služebné panoše, vladyky a na nejvyšší stupeň rytíře. Palacký tak na jedné straně upozorňuje na pestré strukturu méně mocné šlechty, současně ale řadí služebné panoše a vladyky či rytíře do stejné vrstvy, byť se jednalo o skupiny s odlišným postavením.

⁶ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl druhý. Od roku 1253 až do roku 1403.* Praha, 1939, s. 189.

⁷ Tamtéž, s. 169.

Velmi podrobně se rozdělení šlechty věnoval Vincenc Brandl, který ve své podrobné studii přiznal, že poměry nižší šlechty jsou značně „zapleteny a nejasny“.⁸ Zabýval se rozbořením pojmů zeman, vladyka, rytíř i panoše. Zemana chápal jako držitele zemského statku bez ohledu na šlechtický řád. Zemanem tak podle něho mohl být rytíř, vladyka i panoše. Po ztrátě pozemkového majetku pak tomuto šlechtici zůstávalo toto označení stavu, nadále však pozbyval označení zeman. Termín vladyka vysvětluje pod vlivem víry v pravost Zelenohorského rukopisu a zároveň upozorňuje na synonymní postavení s termínem rytíř, jak jej například užívá Vladislavské zřízení zemské. Panoše byli v jeho pojetí služební šlechtici, původem často nezámožní svobodní lidé, kteří vstoupili do služeb mocnějšího šlechtice. Současně však tento pojem chápe jako označení nově povýšeného šlechtice. Rytířství pak ve svém původním významu označovala řád, nikoliv stav. Postupem času se však toto označení vžilo pro pojmenování nižší šlechty jako celku.⁹

V tomto duchu pokračovali i další autoři, kteří šlechtu dělili na vyšší a nižší, avšak málo byl reflektován ten fakt, že vnitřní struktura nižší šlechty byla mnohem složitější. Prosté dělení na vyšší a nižší šlechtu užíval i Josef Kalousek, který v jedné ze svých prací napsal, že šlechtičtí držitelé svobodných statků se v Čechách odnepaměti dělili na „*bohatší vyšší šlechtu čili stav panský, a v drobnou šlechtu čili stav rytířský neboli vladycký*“.¹⁰

V podobných intencích vnímali vnitřní hierarchii nižší šlechty i další autoři. Podrobnější studium její struktury, geneze a zániku, scházelo. Pokud byla této problematice věnována pozornost, zpravidla to bylo jen okrajově, a navíc z hlediska majetkového. Tak například August Sedláček zmínil, jak ve 14. a 15. století schopní a bohatí měšťané, především ti pražští, pronikali mezi nižší šlechtu. Díky svým svobodným majetkům byli titulováni jako zemané a z městského stavu povýšili do vladyckého. Své nově nabyté pozice pak nadále upevňovali, když se skrze sňatky příbuzensky provazovali se staršími rody. Na základě těchto poznatků pak vyslovil závěr, že „*nebyl velký rozdíl mezi vladyckým a městským stavem a to tak nevelký, že mohl být bohatstvím překonán*“.¹¹ Souběžně však upozornil také na opačný trend, tedy usazování zemanů a vladyků ve městech či na manských dvorech a jejich faktické splnutí se sociálně nižším prostředím.¹²

⁸ BRANDL, Vincenc. Stav panský a rytířský. In *Časopis Matice moravské* 1, 1869, s. 169.

⁹ Tamtéž, s. 169-184. Dále k tématu viz TÝŽ. *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*. Brno, 1876, s. 219-222 (panoše), s. 305-307 (rytířstvo), 365-366 (vladyka), 385 (zeman)

¹⁰ KALOUSEK, Josef. *České státní právo*. 2. vydání. Praha, 1892, s. 304.

¹¹ SEDLÁČEK, August. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída fil.-hist.-jazykozpytná III. Praha, 1914, s. 1.

¹² Tamtéž, s. 12.

Dalším, kdo významně přispěl k diskuzi o sociální a majetkové skladbě nižší šlechty, byl Josef Petráň. Ten sice konstatoval, že „*skladba drobné šlechty v pohusitském období je nepřehledná*“, avšak zároveň upozornil na to, že od 30. let 15. století se šlechtická obec v důležitých politických aktech sama dělila na pány, vladyky a panoše. Dodal, že občas byli místo vladyků uváděni rytíři a někdy ještě přibyla „čtvrtá“ skupina – zemani. Velkým přínosem je tu tak vnímání šlechtické skupiny ve třech úrovních – páni, vladykové a panoši. Zároveň dodává, že nejvíce diferenciovanou skupinou byli panoši, kteří tvořili společně s vladyky většinu příslušníků šlechty. Také podává řadu dokladů o tom, že s koncem válek ztrácela panošská vrstva prostředek své obživy a postupně se tak „rozplynula“.¹³

Do diskuze o struktuře nižší šlechty, a především jejího terminologického vymezení nepříspěli významným dílem jen historici, ale také lingvisté. Největší zásluha patří na tomto poli lingvistkám Aleně Fidlerové a Věře Chládkové, které publikovaly (v kooperaci s dalšími spolupracovníky) studie sémanticky rozebírající historické pojmy pán, šlechta (šlechtic), a rytíř.¹⁴

Ze souboru základní literatury je dále třeba zmínit práce Josefa Macka, který ve svém Jagellonském věku a České středověké šlechtě podal velmi podrobné exkurzy věnující se skladbě české šlechty ve středověku a na počátku raného novověku.¹⁵ Především jeho sémantické a historicky vývojové analýzy termínů šlechtic, rytíř či vladyka jsou pro poznání sledovaných procesů velmi důležité. Je však třeba poznamenat, že se velkou měrou opřel o závěry výše zmíněných lingvistek. Vzhledem k velkému významu, jaký jeho výzkumy pro poznání této problematiky přinášejí, je na místě provést jejich shrnutí. Ve všech případech však musíme mít zároveň na paměti, že tyto kategorie prošly určitým časovým vývojem. Na druhou stranu však jistě nesly v určité době přesně chápaný význam, který danou osobu právě podle oslovení zařazoval na zcela konkrétní místo v sociální struktuře nižší šlechty.

Začneme termínem, který se pro označení příslušníka nižšího šlechtického stavu v historiografii používá nejčastěji – rytíř. Jedná se o termín, který k nám pronikl ze středohornoněmčiny, kde od první poloviny 13. století označoval válečníka na koni. Ještě do 14. století se pak objevily další důležité významy. Jednalo se o označení válečného vazala

¹³ PETRÁŇ, Josef. Skladba pohusitské aristokracie v Čechách. Úvod do diskuse. In PETRÁŇ, Josef (ed.). *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 1, 1976. Studia historica 14. Praha, 1976, s. 9-80. Citovaná pasáž se nachází na s. 16.

¹⁴ FIDEROVÁ, Alena a kol. Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (pán). In *Slovo a slovesnost* 38, 1977, č. 1, s. 53-64; CHLÁDKOVÁ, Věra a kol. Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (šlechta, šlechtic). In *Slovo a slovesnost* 38, 1977, č. 3, s. 229-237; TÁŽ. Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytíř). In *Slovo a slovesnost* 41, 1980, č. 1, s. 62-71.

¹⁵ MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích. Díl 1. Hospodářská základna a královská moc. Díl 2. Šlechta*. 2. vydání. Praha 2001; TÝŽ. *Česká středověká šlechta*.

(služebného šlechtice), člena panovnické družiny a v neposlední řadě také o čestný titul nabytý skrze ceremonii pasování. Do přelomu 14. a 15. století pak přetrvaly především významy označující jízdního válečníka a pasovaného jednotlivce. Současně se v této době nově stává označením pro nižšího šlechtice, nabývá tedy zcela konkrétního významu v dobové sociální terminologii. Jako nižšího šlechtice (s menší urozeností než má pán, zpravidla chudšího a méně mocného) jej chápe ve svém díle o zemském právu také Ondřej z Dubé. V jeho podání je však označení rytíř chápáno jako pojem zastřešující celou nižší šlechtu. V průběhu 15. století se pak význam tohoto titulu jakožto označení příslušníka nižší šlechty zcela prosazuje a zároveň se jasně vyhraňuje pro člena její nejvyšší vrstvy. V Zrcadle marnotratných se pak z čestného, váženého, statečného a urozeného válečníka stává stejnými vlastnostmi opředený rytíř statkář opírající se o dávky svých poddaných. Od první čtvrtiny 15. století se pak nezbytnou součástí oslovení rytíře stávají adjektiva „udatný“ či „statečný“, aby se později stalo ustálenou formou oslovení „urozený a statečný rytíř“.¹⁶

Dalším pojmem užívaným pro označení příslušníka nižší šlechty v 15. a 16. století byl termín vladyka. Ten máme ve formě „*wladicones*“ a obdobných doložený od 13. století, což svědčí o tom, že latina pro tento český pojem nedisponovala vhodným ekvivalentem. Josef Macek pak termín vladyka chápe jako „*označení člena skupiny svobodného obyvatelstva, jenž nepatřil ke členům knížecích a královských družin, nebyl ve služebním poměru jako např. nápravníci, ovládal poddané, uplatňoval se i ve vojenství a snad i v soudní správě nižší úrovně, avšak mocensky nedosáhl té úrovně jako páni.*“ Mělo se tedy jednat o skupinu svobodných pozemkových vlastníků, kteří se v době formování vyššího a nižšího stavu začlenili do skupiny nižší šlechty. V sémantice slova vladyka vidíme slovo „vláda“, které zřejmě odkazuje k moci nad půdou a obyvatelstvem. Jako takoví byli vladykové svobodnými příslušníky společnosti bez vojenské, služební či lenní závislosti. Pro 14. století pak máme přímo odložené, že se podíleli na výkonu poprav země a starali se o výkon práva mezi nižšími složkami šlechty. To je podle Josefa Macka zřejmě důvod, proč se v pramenech týkajících se zemského sněmu hovořilo právě o vladycích, neboť nižší šlechta byla na sněmech přítomna jejich prostřednictvím. Ve sledovaném období jej tak lze definovat jako příslušníky nižší šlechty žijící na dvoře či statku, tedy méně urozené, mocné a bohaté než byli páni, avšak uplatňující se ve správě země. Současně ale tento pojem zřejmě ve starším období označoval feudální šlechtu jako celek. K jeho významovému zúžení na jednu ze skupin nižší

¹⁶ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 50-67 (kapitola rytíř).

šlechty došlo až později. Prameny ze 14. století jej pak v sociální hierarchii řadí za rytíře a před panoše.

Z historických pramenů známe také rozlišování několika typů vladyků. Například kniha Rožmberská rozlišovala vladyky usedlé a „nedědinné“. Ondřej z Dubé zase psal o vladycích usedlých, zachovalých a nenájemních. Na základě toho tedy lze říci, že existovali také takoví příslušníci této skupiny, kteří svůj pozemkový majetek pronajali či zcela ztratili, avšak svůj sociální status nepozbyli. Něco podobného máme doložené už v první polovině 14. století, pro kterou existují doklady o vladycích usedlých ve městech. Důležitější než pozemkový majetek se tak pro ně stal urozený původ. To potvrzuje i Majestas Carolina, která toto oslovení urozenými předky podmiňovala. Z Tovačovské knihy pak známe dokonce termín „jednoštitný vladyka“ označující první osobu svého rodu, která vlastnila svobodný statek a byla zároveň panovníkem obdařena erbem. V souvislosti s tím však nesmíme zapomínat, že i vladyka, který obdržel erb, zůstával stále vladykou, nestával se rytířem. Po polovině 15. století pak stoupá frekvence užívání toho slova ve smyslu označení nižší šlechty jako vrstvy (politického stavu), nikoliv pouze jedné její skupiny. Ve Vladislavském zřízení zemském je pak vladyka chápán jako člen nižší šlechty jako celku a někdy (v politické sféře) se dokonce stává synonymem pro rytířský stav. V tomto smyslu existuje tento termín po celé 16. století, až se po porážce stavovského povstání v první čtvrtině 17. století vytrácí.¹⁷

K pojmům, které dnes chápeme jako synonymum pro nižší šlechtu, respektive je vnímáme jako označení jednoho z příslušníků nižší šlechty, se řadí termín zeman (někdy také zeměnin). Podobně jako u vladyky, i tady cítíme, že se jedná o původem české slovo, které ve svém jádru vyjadřuje vlastnický vztah k půdě. Stejně jako u předchozích pojmů, i v případě zemana si musíme uvědomit, že prošel tento termín určitým vývojem. Zatímco ještě v polovině 14. století označuje tento pojem obecně domácí zemské panstvo (pro Dalimila je slovo zeman či zeměnin synonymem slovu pán), v průběhu 15. století se stává označením příslušníka nižší šlechty. Tak Starý letopisec v roce 1477 píše o pánech, rytířích, zemanech, vladycích a panoších.¹⁸

Posledním termínem označujícím sociálně nejniže postaveného šlechtice byl pojem panoš (panoše). Ten se v pramenech v tomto smyslu objevuje někdy po roce 1380, kdy přestává označovat sluhu a stává se označením pro příslušníka nižší šlechty, resp. její nejnižší složky. Jednalo se tak o drobného služebně závislého šlechtice bez rytířské hodnosti,

¹⁷ Tamtéž, s. 68-90 (kapitola vladyka). Citovaná pasáž se nachází na s. 68.

¹⁸ Tamtéž, s. 11, 29, 69, 72, 85. Autor Tkadlečka sepsaného kolem roku 1400 ještě zemany mezi nižší šlechtu neřadil. V jejím výčtu jmenoval pouze „...šlechtilé šlechtice, řitieře, panoše, vládyky...“. Tamtéž, s. 58.

urozeného původu, většího majetku i moci. V tomto duchu řadil Tomáš Štítný ve svém díle v sociální hierarchii nižší šlechty panoše až na poslední místo, za rytíře a vladyky. Současně ale upozorňoval, že ke stavu rytířskému patří jak pasování rytíři, tak tito panoši. Za pozornost stojí také to, že v Tkadlečkovi jsou panoši řazeni už za rytíře, tedy před vladyky, kteří stojí jako poslední v řadě. V tomto případě se však zřejmě jedná pouze o výjimku.

Podobnou cestou jako Josef Macek se vydal také polský badatel Ambrozy Bogucki, který publikoval od 70. let řadu studií zaměřenou na skladbu polské šlechty včetně etymologického výkladu termínů, kterými byla označována. Ve své práci využíval nejen polské prameny, ale také české, přičemž se o ně ve svých výkladech nemalou měrou opíral a vysvětloval na jejich základě leckteré polské významy. To mu umožňovalo kulturně blízké prostředí obou zemí, avšak jak prokázal, byla tu řada rozdílů. V jedné ze svých studií se pak věnoval přímo významu českých termínů, přičemž se jeho závěry do značné míry shodují s výsledky výzkumů Aleny Fidlerové, Věry Chládkové a Josefa Macka.¹⁹

Na komplikovanou strukturu nižší šlechty dále upozornili ve své studii o vývoji české šlechty do konce 15. století Dušan Třeštík a Miloslav Polívka. Ti vnímali vladyky jako méně mocné a majetné, přesto ale příslušníky starobylých rodů. Panoše pak chápali jako osoby přínaležející ke šlechtě kratší dobu a stojící v podřadném a služebném postavení k jiným feudálním pánům.²⁰

Z dalších autorů, kteří se k problematice sociálního rozvrstvení šlechty vyjádřili, jmenujme Jaroslava Mezníka. Ten reflektoval jak postupné vymezování se vyšší a nižší šlechty vůči sobě i ostatním skupinám, tak otázku sociální prostupnosti, nobilitací, majetkové

¹⁹ Kupříkladu polský termín *włodyka* vykládal, s ohledem na časový vývoj, jako označení svobodných šlechtických vlastníků půdy, drobnou statkářskou šlechtu a posléze i označení celého stavu nižší šlechty. Podobně jako u nás byl v některých ohledech rozdíl mezi vývojem v Čechách a na Moravě, je v případě tak velké země, jako je Polsko, třeba počítat s určitými regionálními odlišnostmi (zejména mezi Malopolskem a Velkopolskem). Za všechny například BOGUCKI, Ambrozy. Czeskie nazwy rycerstwa w XIV i XV wieku (Die böhmische Ritterschaft im 14. und 15. Jahrhundert). In *Czasopismo prawno-historyczne* 40, 1988, s. 33-57; TÝŽ. Rycerz i panosza w źródłach polskich XIV i XV wieku. In *Spoleczenstwo Polski Sredniowiecznej* 7, 1996, s. 165-200; TÝŽ. Uwagi o wloodykach w sredniowiecznej Polsce. In *Czasopismo prawno-historyczne* 50, 1998, č. 1, s. 31-56; TÝŽ. Interpretacje nazw rycerstwa (XIII-XV wiek). Przemiany znaczenia pojęć "miles" i "nobilis" w polskich źródłach średniowiecznych. In *Spoleczenstwo Polski Sredniowiecznej* 9, 2001, s. 191-220; TÝŽ. Etymologie polskich nazw rycerstwa. In *Studia z dziejów średniowiecza* 15, 2009, s. 17-3.

²⁰ TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století. In ČIERNÝ, Ján – HEJL, František – VERBÍK, Antonín (red.). *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Praha, 1984, s. 99-133. Zatímco Dušan Třeštík se ve svém studiu zaměřoval spíše na raný a vrcholný středověk, Miloslav Polívka své úvahy nad šlechtou a stavy obecně směřoval především do husitského a pohusitského období. Viz POLÍVKA, Miloslav. Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 17-56. Tématem stavovství se dále ve vztahu ke šlechtě zabýval také PÁNEK, Jaroslav. Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století. In *Folia Historica Bohemica* 4, 1982, s. 179-217 či TÝŽ. Stavovství v předbělohorské době. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 163-219. Případně také VÁLKA, Josef. Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 65-98.

diferenciace i významu urozenosti.²¹ Ve vztahu k období od konce 14. do začátku 16. století pak nemůžeme opominout osobu Františka Šmahela, který sociální a hospodářské změny šlechtického uskupení sledoval především optikou husitství.²² Do závěru sledovaného období pak „spadá“ Řád stavu rytířského vydaný v roce 1609, kterým se nověji částečně zabýval například Marek Starý.²³

Ze současných zahraničních badatelů se otázce formování a vnitřní diferenciace nižší šlechty v českých zemích věnoval především polský badatel Wojciech Iwańczak. Ve svém studiu se zabýval především otázkou rytířů, zmínil ale i zemany, vladyky a panoše. V jejich případě se ovšem nejedná o hlubší analýzy, jako spíše o shrnutí známých faktů a citace některých dobových děl.²⁴

K problematice šlechtické terminologie a sociálního složení české šlechty na přelomu 15. a 16. století se například v úvodu své Svatováclavské smlouvy vyjádřil také Jindřich Francek. Tam však z větší části zopakoval poznatky Josefa Macka, z jehož díla také vycházel. Rytíř je tu chápán především ve smyslu pasované osoby, vladyka je svobodným vlastníkem půdy a poddaných, který žil z výnosů z těchto majetků na dvoře či ve městě. Zeman je představen jako statkář věnující se zemědělství a žijící na dvoře. Do nejnižší skupiny nižší šlechty pak řadí panoše a many. Zatímco panoši jsou definováni jako drobní služební šlechtici sloužící pánovi v boji ale i v úřadě, manové jsou držiteli propůjčeného léna, za které byli svému pánovi povinováni vojenskou nebo jinou službou.²⁵

Stejně významy pojmům rytíř, zeman, vladyka a panoš přiřazuje ve svém Rytířském stavu v Čechách a na Moravě v raném novověku také Vladimír Březina.²⁶ Nikdo z výše zmíněných autorů se tak nijak významně neposunul za poznatky, které přinesl již Josef Macek. Na nedostatečnou pozornost, která byla doposud věnována otázce sociálních změn nižší šlechty na konci 15. století a v průběhu 16. století upozornil před pár lety Václav Bůžek. Ten ve svém příspěvku v kolektivní monografii *Šlechta v proměnách věků*, která se pokusila shrnout

²¹ MEZNÍK, Jaroslav. Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století. In *Sborník historický* 37, 1990, s. 7-36.

²² Například ŠMAHEL, František. Obrisy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století. In *Český časopis historický* 90, 1992, č. 2, s. 161-187; TÝŽ. Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav. (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619) = Die Wladislawsche Landesordnung und die Anfänge der Verfassungsmäßigen Ordnung in den Böhmisches Ländern (1500-1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500-1619): sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze*. Praha, 2001 s. 71-84.

²³ STARÝ, Marek. Autonomní normotvorba stavovských korporací v předbělohorských Čechách. In SEHNÁLEK, David a kol. (red.). *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition*. Brno, 2009, s. 2695-2703.

²⁴ Např. IWAŃCZAK, Wojciech. *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století*. Praha, 2001.

²⁵ FRANCEK, Jindřich. *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva. Urození versus neurození*. Praha, 2006, s. 6-7.

²⁶ BŘEZINA, Vl. *Rytířský stav v Čechách a na Moravě v raném novověku*.

základní otázky výzkumu šlechty posledních let, uvedl, že „s výjimkou lapkovství, usazování zchudlých zemanů ve městech a rozkladu manských soustav“ je tato otázka téměř zcela opomíjena.²⁷ Velmi přínosnými se pak k tomuto tématu ukázaly studie Jana Al Saheba, který se sice nezabýval přímo významovým obsahem jednotlivých sociálních kategorií, avšak studoval procesy, které vnitřní strukturu nižší šlechty v 16. století ovlivňovaly. Jeho práce jsou však zaměřeny na oblast Moravy, kde byl tento proces významně ovlivněn existencí biskupského manského systému.²⁸

S otázkou sociálního rozvrstvení nižší šlechty se dále těsně pojí také problematika nobilitací a vrstvy erbovních měšťanů. Těmito otázkami se doposud nejkomplexněji zabýval ve svých pracích Vladimír Klecanda.²⁹ Tento autor se zabíral také problematikou přijímání cizozemců za členy české stavovské obce.³⁰ Rozsahu tohoto procesu a výši dopadu na složení české šlechty v 16. a 17. století pak ve své studii rozvedl tandem autorů Josef Polišínský a Frederick Snider.³¹ Nejnověji se pak problematice inkolátu a změnám ve složení české šlechty včetně nobilitací věnoval především Marek Starý³² a z hlediska nobilitací Jiří Brňovják.³³ Problematika přijímání cizozemců do české stavovské obce se však sociálních změn, kterými nižší šlechta ve sledovaném období prošla, dotýká z hlediska její nižší složky pouze okrajově.

²⁷ BŮŽEK, Václav. Šlechta v předbělohorských Čechách. In KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.). *Šlechta v proměnách věků*. Brno, 2011, s. 100.

²⁸ AL SAHEB, Jan. Proměny uvnitř rytířského stavu v 16. století na příkladu severovýchodní Moravy. In BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Waclaw – ZÁŘICKÝ, Aleš (red.). *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.-20. století) = Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV-XX wiek)*. Ostrava - Katowice, 2011 s. 375-386.

²⁹ KLECANDA, Vladimír. Tři kapitoly o českomoravských erbovnících. In *Zprávy českého zemského archivu* 7, 1932, s. 69-96; TÝŽ. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty. In *Časopis archivní školy* VI, 1928, s. 1-125.

³⁰ TÝŽ. Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele. Příspěvek k dějinám inkolátu před obnoveným zřízením zemským. In VOJTÍŠEK, Václav (ed.). *Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Fridrichovi k 60. narozeninám*. Praha, 1931, s. 456-467. TÝŽ. Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského. Příspěvek k dějinám inkolátu před Obnoveným zřízením zemským. In *Časopis archivní školy* 3, 1929, s. 64-119.

³¹ POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick. Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století. In *Československý časopis historický* 20 (70), 1972, č. 4, s. 515-526. Z konkrétních sond pro určitou oblast pak zmiňme například BOBKOVÁ, Lenka. Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století. In BOBKOVÁ, Lenka (red.). *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert: sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*. Ústí nad Labem, 1992, s. 99-113.

³² STARÝ, Marek. Inkolát, absolutismus a právníci. "A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české." Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století. In LIBOR, Jan – JANIŠ, Dalibor a kol. *Ad iustitiam et bonum commune: proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010, s. 178-211; TÝŽ. Rukopisy Vavřince Koutného ze Zářečné jako pramen poznání proměn složení stavovských korporací v 16. a 17. století. In BRŇOVJÁK Jiří a kol. *Nobilitace ve světle písemných pramenů*. Ostrava, 2009, s. 160-173. TÝŽ. Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře. In *Erbové listiny. Patents of Arms*. Martin, 2006, s. 121-131.

³³ Jiří Brňovják přispěl k tématu nobilitací řadou studií i redakcí kolektivních monografií a sborníků, povětšinou se však věnuje pozdějšímu období a jinému regionu, než sleduje tato práce. Například BRŇOVJÁK, Jiří a kol. *Nobilitace ve světle písemných pramenů*. Ostrava, 2009.

Tématem sociálních změn uvnitř šlechtického stavu a snahami o omezení přílivu nových jedinců se ve starším období poměrně podrobně zabýval také Robert Šimůnek.³⁴

Zatímco Vladimír Klecanda studoval ve svých pracích obecné okolnosti a procesy, které nobilitační proces provázely, existuje tu také řada studií, které se zabývaly konkrétními osobami nebo rody, které byly obdařeny erbem a případně dokonce přijaty mezi rytíře. Ty jsou velmi přínosné právě z toho hlediska, že erbovní měšťané tvořili od 16. století „přechodnou vrstvu“ mezi neurozenými elitami a nižší šlechtou. Za autory věnující se problematice erbovních měšťanů (i jejich přechodu do řad nižší šlechty) jmenujme například Michaelu Hrubou,³⁵ Jakuba Vladimíra Mrvíka,³⁶ Jiřího Háse,³⁷ či Marka Starého.³⁸ Je tu ale také řada dalších autorů, kteří se ve svých pracích této problematiky dotkli.³⁹ Podobné problematice se věnují také studie zaměřené na nobilitace poddaných.⁴⁰

Od 16. století byli erbem a přídomkem stále více obdarovávaní měšťané, úředníci a příslušníci inteligence. Ti všichni byli ve většině případů spjati s městským prostředím. Zajímavé je, že i nižší šlechta (především její nižší složka) byla ve sledovaném období s městským prostředím mnohdy také provázána. Jednalo se o případy, kdy se někteří

³⁴ ŠIMŮNEK, Robert. *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha, 2013, s. 212-269 (kapitola „Deklarace sociálního statusu“).

³⁵ HRUBÁ, Michaela. Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době. In JUROK, Jiří (red.). *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5. - 6. října 2001 v Příboře*. Ostrava, 2002, s. 125-143; TÁŽ. Možnosti výzkumu měšťanských elit v prostředí královských měst severozápadních Čech. In FEJTOVÁ, Olga – PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav. *Pražské městské elity středověku a raného novověku: jejich proměny, zázemí a kulturní profil. Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze*. Praha, 2004, s. 193-210; TÁŽ. Erbovní měšťané - "urozená" vrstva předbělohorských českých měst? (Životní styl erbovních rodin na příkladu Mrázů z Milešovky v Litoměřicích). In HRUBÁ, Michaela (ed.). *V komnatách paláců - v ulicích měst: sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*. Praha, 2007 s. 245-257.

³⁶ Např. MRVÍK, Jakub Vladimír. Nižší šlechta a erbovní měšťanstvo Černokostecka v období raného novověku. In *Archivní prameny Kolínska* 2002, s. 3-60.

³⁷ Např. HÁSE, Jiří. Erbovní a šlechtické rody vysokomýtské. In *Heraldika a genealogie* 30, 1997, č. 3-4, s. 143-160.

³⁸ Např. STARÝ, Marek. Erbovní listina Ludvíka Jagellonského pro Poněšické z Poněšic a další osudy tohoto erbovního rodu. In *Heraldická ročenka* 2016, s. 43-58.

³⁹ Pro oblast Moravy a Slezska se jedná například o KORBELÁŘOVÁ, Irena. Opavští erbovní měšťané předbělohorské doby. Prolegomena k výzkumu. In *Slezský sborník = Acta Silesiaca* 113, 2015, č. 1, s. 5-21 či MÜLLER, Karel. Olomoucký erbovní měšťan Valentin Parsch z Parschendorfu. In *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci* 9 (28), 2000, s. 138-142. Ze sice starších a pro Prahu zaměřených, avšak velmi přínosných, ještě zmiňme studii FIALA, Michal. Tři studie k české renesanční heraldice (Znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526-1618 ve světle salbuchů). In *Heraldická ročenka* 20, 1993, s. 3-32. Případně se jedná o dílčí kapitoly v rámci monografií věnovaných dějinám měst, často staršího data, např. HRAŠE, Jan Karel. *Dějiny Náchoda. Díl první. Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*. Náchod, 1896, s. 584-609.

⁴⁰ Za všechny jmenujme jako příklad Pavla Matlase a jeho studie o rodu Zbudovských ze Zbudova. Viz MATLAS, Pavel. Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladykou Zbudovským z Ebenberka: k sociální a geografické mobilitě a kariérním strategiím v Čechách v 1. polovině 17. století. In *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, č. 2, s. 237-261; TÝŽ. *Z poddaného šlechticem: rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604-1737)*. Praha, 2016.

jednotlivci či celé rody do města stáhli, aby zde trvale žili. Vznikala tak poměrně pestrá společnost, která skrze soužití vytvářela mezi oběma skupinami přátelské a obchodní vazby na straně jedné a konflikty na straně druhé.⁴¹ Problematikou nižší šlechty pohybující se v městském prostředí se v posledních letech zabývá především Robert Šimůnek.⁴² Ze starších výzkumů pak zmiňme práci Václava Bůžka zkoumající vztah nižší šlechty k poddanským rezidenčním městům v předbělohorském období.⁴³ Přímo z regionu Chrudimska pak zmiňme například studie Davida Novotného nebo Davida Richtera.⁴⁴ Otázka šlechty žijící ve městech, především v 15. až 17. století, byla však poměrně frekventována také ve starší literatuře. Především od druhé poloviny 19. století do začátku 20. století, kdy se v regionálních periodikách objevila řada přehledových seznamů šlechty a erbovních měšťanů žijící v daném městě. Jednalo se sice o prosté přehledy s několika zmínkami o majetku či příbuzenských vazbách daných osob bez hlubšího výzkumu kontextu městské šlechty, i tak jsou ale tyto práce velmi významné.⁴⁵

⁴¹ Obecné shrnutí z hlediska pramenů a perspektiv dalšího bádání o nižší šlechtě ve městech podal například CHMELÍŘ, Václav. Raně novověká šlechta ve městech a česká historiografie posledních dvaceti let: prameny a perspektivy. In FEJTOVÁ, Olga a kol. (red.). *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí: stati a rozšířené příspěvky z 30. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve dnech 11. a 12. října v Clam-Gallasově paláci v Praze*. Dolní Břežany, 2013, s. 93-101. Komplexnější zpracování této problematiky ve srovnávací perspektivě pak nabízí publikace MILLER, Jaroslav. *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha, 2006.

⁴² ŠIMŮNEK, Robert. Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně). In *Historická geografie* 33, 2005, s. 197-247; TÝŽ. Šlechta a města pozdního středověku: konfrontace či koexistence? In LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin a kol. *Středověké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava, 2010 s. 225-237; TÝŽ. Šlechta a město v pozdním středověku a raném novověku: Rokycany 1400-1600. In *Minulosti Západočeského kraje* 50, 2015, s. 72-149.

⁴³ BŮŽEK, Václav. Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby. In KOKOJANOVÁ, Michaela (red.). *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století)*. Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995 Muzeem Prostějovska v Prostějově a Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno. Prostějov, 1997, s. 185-199. Podobně tomu bylo v okolí královských měst. Jako příklad zmiňme NEUDERTOVÁ, Michaela. Život předbělohorské šlechty na Lounsku z pohledu pramenů městské provenience. In BOBKOVÁ, Lenka (red.). *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert: sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*. Ústí nad Labem, 1992 s. 65-73.

⁴⁴ NOVOTNÝ, David. Lorenc Košín a "městská šlechta" v Heřmanově Městci. In *Sborník prací východočeských archivů* 11, 2007, s. 19-36; RICHTER, David. Majetková držba Andělů z Ronovce v předbělohorském období v Chrudimi. In *Východočeský sborník historický* 26, 2014, s. 135-178; TÝŽ. Konec rodu Plesů Heřmanských ze Sloupna v Chrudimi. In *Chrudimský vlastivědný sborník* 19, 2015, s. 119-145.

⁴⁵ Například BAREŠ, František. *Šlechtické a erbovní rodiny v městě Boleslava Mladého v letech 1471-1620*. Program císařského-královského státního vyššího gymnasia v Mladé Boleslavi koncem školního roku 1892-3. Mladá Boleslav, 1893, s. 3-49; KNAPP, Antonín. Zprávy o rodinách šlechtických v Jaroměři a vesnicích při městě někdy šosovních v 16. a 17. století. In *Památky* 9, 1873, s. 867-886; PILNÁČEK, Josef. *Královéhradecké, chrudimské, pražské rodiny erbovní a měšťané*. Vídeň, 1919; RYBIČKA, Antonín. Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV. – XVII. usedlé. In *Památky archaeologické a místopisné* 10, 1878, s. 27-42, 825-828; TÝŽ. O erbovních a patricijských rodinách v XV. – XVII. století v m. Chrudimi usedlých. In *Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze 1883*. Praha, 1884, s. 53-78; TÝŽ. Dodatky k vypsání starších chrudimských rodin erbovních a patricijských. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. Praha, 1889, s. 177-181; TÝŽ. O šlechtických a erbovních rodinách Časlavských. In *Památky archaeologické a místopisné* 5, 1863,

Problematika erbovních měšťanů a městské šlechty je také svázána otázkou „feudalizace měšťanů“, tedy procesem, kdy měšťané skrze zakoupení svobodného majetku na venkově postupovali mezi šlechtu. Tento akt však byl cestou mezi vyšší vrstvy pouze do konce 15. století, neboť se vůči němu začíná v průběhu téhož století nižší šlechta vymezovat. Této problematice se věnoval například Jaroslav Mezník,⁴⁶ Jaroslav Čechura,⁴⁷ či Tomáš Borovský.⁴⁸

V této souvislosti nemůžeme opominout ani tak zvané spory o čest, které byly u šlechty svázány se správně užívaným oslovením. Na základě jejich studia můžeme odhalit další doklady o vnitřní společenské diferenciaci nižší šlechty, především ve vztahu k jejím nižším složkám a také nově přijatým jedincům. Vyjma výše zmíněných autorů, kteří se zabývali přímo nobilitacemi, se šlechtické cti v poslední době věnovali Robert Novotný, Jana Janišová či Petr Kreuz.⁴⁹ Ze starších prací pak zmiňme poznatky Josefa Macka.⁵⁰

Dalším aspektem, který je třeba ve vztahu k nižší šlechtě studovat, jsou možnosti jejího politického a profesního uplatnění, způsobů obživy a sociální vazby. Zde je třeba zmínit především jméno Václava Bůžka, který se zabýval jak otázkou účasti nižší šlechty v politickém systému předbělohorských Čech, tak například záležitostí úvěrového

s. 353-360; TÝŽ. Erbovní rodiny plzeňské. In *Památky archaeologické a místopisné 10*, 1875, s. 261-274; TÝŽ. *Královéhradecké rodiny erbovní*. Praha, 1873; SMOLÍK, Josef. Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě od r. 1430-1660. In *Památky 9*, 1873, s. 381-398, 509-524; TÝŽ. Šlechtické rodiny usedlé v Pardubicích v r. 1500-1650. In *Památky 9*, 1873, s. 21-34, 113-122; STEMBERG, Vavřinec. O rodinách rytířských a erbovních, v Novém Bydžově v XVI. a XVII. století usedlých. In *Památky archaeologické a místopisné 10*, 1875, s. 309-320; STRNAD, Josef. Rodiny šlechtické v XV. a XVI. století v Plzni usedlé. In *Památky archaeologické a místopisné 14*, 1888, s. 397-402, 447-452. Případně monografie širěji zaměřené na dějiny města s kapitolami zaměřenými ke šlechtě a erbovníkům v nich usedlých, např. TEPLÝ, František. *Dějiny města Jindřichova Hradce. Díl II, svazek 3*. Jindřichův Hradec, 1934, s. 75-194.

⁴⁶ MEZNÍK, Jaroslav. *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*. Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, roč. 75. Praha, 1965.

⁴⁷ ČECHURA, Jaroslav. Městská šlechta – součást pražského patriciátu? (K otázce kontinuity pražského patriciátu 14. – 16. století.). In *Documenta Pragensia 9/1*, 1991, s. 57-76. Jaroslav Čechura však tuto problematiku sledoval ve vztahu k Praze, která byla jakožto centrum království a sídelní město panovníka i zemských institucí v odlišném postavení.

⁴⁸ BOROVSÝ, Tomáš. Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C) 47*, 1999, č. 45, s. 65-78.

⁴⁹ Např. NOVOTNÝ, Robert. Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol. *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010 s. 54-68 či TÝŽ. Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku. In NODL, Martin – WIHODA, Martin. *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května - 1. června 2007 v Brně*, 2008 s. 185-202; JANIŠOVÁ, Jana. Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu: právní normy a právní praxe. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol. *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010, s. 68-110; KREUZ, Petr. Urážka na cti v praxi komorního soudu Království českého a městského soudu Starého Města pražského v první polovině 16. století. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol.. *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010, s. 127-150.

⁵⁰ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 35, 57-59, 73, 62-63, 76.

podnikání.⁵¹ Ze starších autorů se živobytí drobné šlechty v 16. století věnoval například František Zoubek.⁵² Důležité shrnutí politických možností šlechty včetně té nižší provedl také Jaroslav Pánek.⁵³ Naopak sociálnímu světu drobnější šlechty snesl zajímavé poznatky Robert Šimůnek.⁵⁴ Tento autor se také podrobně zabýval vztahy mocného pána a drobné služebné šlechty na příkladu rodu Rožmberků.⁵⁵ S touto tematikou také těsně souvisí otázka kultury nižší šlechty. Vzhledem k tomu, že drobná šlechta po sobě mnoho dokladů nezanechala, je naše poznání v tomto směru poměrně skromné. Navíc si musíme uvědomit, že řada z těchto osob žila v mnoha ohledech podobným životem jako sedláci, služebníci, úředníci či měšťané. Pokud tak nějaké informace máme, týkají se zpravidla těch bohatších příslušníků nižší šlechty, nikoliv těch stojících u její spodní hranice.⁵⁶

S otázkou způsobů obživy je také velmi těsně provázána problematika majetkového rozložení nižší šlechty a její pauperizace. Tomu se na základě rozboru berních rejstříků velmi podrobně věnoval Alois Míka. Jak však upozornil, nejedná se o prameny zcela spolehlivé a především nepostihující velkou část méně majetné či nemajetné šlechty.⁵⁷ Dále se této problematice věnovali například Karel Režný, Eliška Čáňová-Antošová, Petr Čornej s Ondřejem Felcmanem, Václav Bůžek či Jakub Vladimír Mrvík. Poslední ze jmenovaných se

⁵¹ BŮŽEK, Václav. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha, 1996; TÝŽ. *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*. Praha, 1989; TÝŽ. „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku. In *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264.

⁵² ZOUBEK, František. Živobytí drobné šlechty 16. století. Příspěvky historické z register soudu komorního. In *Památky archeologické a místopisné* 8, 1870, s. 330-348.

⁵³ PÁNEK, Jaroslav. Politický systém předbělohorského českého státu: (1526-1620). In *Folia Historica Bohemica* 11, 1987, s. 41-101.

⁵⁴ ŠIMŮNEK, Robert. Mikrosvět společenských vazeb drobné šlechty v pozdním středověku. Vladykové z Radíče okolo poloviny 15. století. In *Středočeský sborník historický* 34, 2008 s. 3-36.

⁵⁵ ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 1. Pavel Dětrichovic, novoměstský purkmistr v rožmberských službách In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 37, 2000, č. 3, s. 186-193; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 2. Mikuláš z Krchlebu. In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 37, 2000, č. 4, s. 307-311; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 3. Jan Jedlice z Obděnic a Konrád z Petrovic. In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 38, 2001, č. 3, s. 228-236; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 4. Služebné vztahy v horizontu několika generací (z Kozího, z Kraselova, z Větříni). In *Výběr: Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 39, 2002, č. 2, s. 130-146; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 5. Defraudace helfenburského purkrabího Jindřicha Žakavce z Lažan. In *Výběr: Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 41, 2004, č. 3, s. 229-239; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 6. Purkrabí, válečník, diplomat a člen společnosti Rūdenband – Chval z Chmelné. In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 42, 2005, č. 3, s. 202-213.

⁵⁶ BŮŽEK, Václav. Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách. (Pokus o typologii). In BOBKOVÁ, Lenka (red.). *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert: sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*. Ústí nad Labem, 1992 s. 42-64 či PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620. (Všední dny kulturního života)*. Praha, 1993. Otázkou šlechtické vzdělanosti se zabýval např. HOLÝ, Martin. Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a první třetině 17. století. In *Folia Historica Bohemica* 21, 2005, s. 111-210.

⁵⁷ MÍKA, Alois. Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období. In *Sborník historický* 15, 1967, s. 45-75.

navíc na konkrétní regionální sondě podrobně zabýval také problematikou (ne)evidence drobné šlechty v pramenech hromadné povahy.⁵⁸ Dále se jedná o práce, které se primárně drobnou šlechtou nezabývaly, avšak na půdorysu studia větších panských rodů budujících rozlehlý velkostatek se záležitosti včlenění těchto drobných majetků do tohoto kolosu dotkly. Pro sledovaný region se jednalo především o velkostatek rodu Pernštejnů.⁵⁹

Zabýváme-li se drobnější šlechtou především v 15. století, ale také období následujícím, nemůžeme opominout ani další společenské skupiny, které stály na pomezí mezi šlechtou a ostatním obyvatelstvem. Pro 15. století pak ještě u řady z nich můžeme mluvit o tom, že vzhledem k nejasné stavovské hranici v podstatě patřily k nejnižší složce nižší šlechty. Jednalo se především o svobodníky, many a nápravníky. K uvedeným skupinám sice v literatuře existují dílčí studie, komplexnější zpracování problematiky těchto kategorií však prozatím postrádáme. Svobodníkům se podrobněji věnovali například Václava Müller či Jaroslav Vaniš.⁶⁰ Co se týká manů a nápravníků, neexistuje kompletnější zpracování jejich skupiny. Máme k dispozici pouze dílčí sondy. Lépe než v Čechách je pak tato problematika zpracována na Moravě díky zdejší manské soustavě olomouckého biskupa.⁶¹ Z autorů věnujících se našemu zájmovému regionu, tedy Čechám, se jedná především o poznatky

⁵⁸ REŽNÝ, Karel. Zanikání vladyckých statků v Budějovicích, Hradecku, a Táborsku. In *Časopis přátel starožitností v Praze* 35, 1927, s. 64-69 a 112-115; ČÁNOVÁ – ANTOŠOVÁ, Eliška. Zanikání drobných statků na Hradecku: Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám XVI. a počátku XVII. století. In *Acta musei reginahradecensis. B: scientiae sociales* 2, 1959, s. 115-149; ČORNEJ, Petr – FELCMANN, Ondřej. Rozvrstvení feudální třídy v severovýchodních Čechách v letech 1603-1656. In *Československý časopis historický* 28 (78), 1980, č. 4, s. 559-589; BŮŽEK, Václav. Majetková skladba šlechty v předbělohorských Čechách. In *Hospodářské dějiny* 14, 1986, s. 175-216; MRVÍK, Vladimír Jakub. Pauperizace raně novověké nižší šlechty v Čechách a její (zkreslený) úbytek v pramenech hromadné povahy. In *Historická demografie* 40, 2016, č. 1, s. 1-47. Pro moravské prostředí snesl přínosné poznatky například Jan Al Saheb. Viz AL SAHEB, Jan. Případ dluhů vладыky Jiříka Fajtla z Pomazed (k pauperizaci drobné nižší šlechty v 16. století). In *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 9, 2008, s. 28-51; TÝŽ. K procesu úpadku drobné šlechty na severovýchodní Moravě v 16. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C)* 57, 2008, č. 55, s. 35-52.

⁵⁹ VOREL, Petr. Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.–17. století. In VOREL, Petr (red.). *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. - 9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice, 1995 s. 9-76; TÝŽ. *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu erbu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. 2. vydání. Praha, 2012.

⁶⁰ MÜLLER, Václav. *Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. stol.* Praha, 1905; VANIŠ, Jaroslav. *Svobodníci ve středních Čechách v letech 1559-1620*. Praha, 1971; TÝŽ. Svobodníci na Podblanicku v letech 1550-1620. In *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 30-2, 1990, s. 153-185. Z drobnějších studií zmiňme HOLEJŠOVSKÝ, Vlastimil. Královští svobodníci a jiní lidé svobodní. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze. Acta genealogica ac heraldica* 8, 1975, s. 7-14; ČÍŽEK, Jan. Svobodníci na náchodském panství. In *Stopami dějin Náchodska: sborník státního okresního archivu Náchod* 2000, č. 6, s. 9-36 či TEPLÝ, František. Zánik královských svobodníků. In *Věstník Československého zemědělského muzea* 184/5, 1938, s. 181-185. Pro Moravu, která je však mimo záběr práce, se jedná o dílo Ladislava Hosáka. Viz HOSÁK, Ladislav. Moravští svobodníci. In *Vlastivědný věstník moravský* 1, 1946, č. 4, s. 202-206.

⁶¹ Za všechny zmiňme například Dalibora Janíše a jeho přednášku *Hrady a tvrze na biskupském panství Kelč (K problematice sídel nižší služebné šlechty ve středověku)* pronesenou na konferenci HRADY A TVRZE V ŠIRŠÍCH SOUVISLOSTECH pořádanou v Kroměříži v roce 2017.

Josefa Macka⁶² a Václava Bůžka.⁶³ Existují ale také další dílčí sondy sledující konkrétní rody či menší regiony.⁶⁴ Problematice manů v Čechách se podrobněji věnoval polský medievista Krzysztof Kowalewski, a to mimo jiné také ve vztahu k problematice terminologie (rytíř, vladyka, panoše).

Předložený výčet není vyčerpávající, natož kompletní, neboť téma nižší šlechty je nesmírně obsáhlé a lze jej zkoumat z nezměrného množství úhlů. Svými každodenními aktivitami a způsobem života zasahovala nižší šlechta do mnoha společenských, politických i hospodářských oblastí. Záměrem tedy bylo na straně jedné naznačit pestrost těchto historiografických témat, na straně druhé pak poukázat na relativně malou pozornost, která byla věnována rozklíčování struktury nižší šlechty.

1.3 Zdroje a metodika

Prameny

Jak naznačily předcházející kapitoly, představuje zájmové téma poměrně komplexní problematiku složenou z řady užších problémových okruhů. Pro pochopení změn, kterými od druhé poloviny 15. století do druhé poloviny 16. století, respektive až počátku následujícího století, nižší (drobná) šlechta prošla, se tak musíme zabývat jak velkými procesy, jakými byly vývoj ekonomiky či politiky, tak provádět dílčí sondy do života konkrétních jedinců a rodů. Vzhledem k tomu je nezbytné studovat poměrně pestrou škálu pramenů, které se však mnohdy nenacházejí v rámci ucelených souborů či fondů, ale namnoze je třeba je pečlivě „vysbírávat“.

Základní otázkou, kterou se práce zabývá, je samotná struktura nižší šlechty. Tu lze posuzovat z mnoha hledisek. K těm nejdůležitějším však bezpochyby patří její sociální, majetkové a také politické rozvrstvení. Struktura společnosti však není statickým prvkem, v průběhu času dochází k jejímu vývoji, tu pozvolnějšimu, jindy dynamičtějšímu. Je tak nezbytné sledovat procesy a prostředky, které umožňovaly konkrétním jedincům překročit stín svého stavu a stát se součástí výše postavené vrstvy, v tomto případě šlechty. Současně je třeba sledovat také opačný proces, totiž úpadek méně majetných a mocných členů této skupiny. S touto sociální prostupností se pro starší období velmi těsně pojí otázka feudalizace

⁶² MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích 1–4*. 2. vydání. Praha, 2001-2002.

⁶³ BŮŽEK, Václav. Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku. In *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy* 4, 1999, s. 155-174.

⁶⁴ Například ASCHENBRENNER, Martin. Manové zákupského panství v době předbělohorské. In *Bezděz: vlastivědný sborník Českolipska* 20, 2011, s. 439-446.

měšťanstva a v době novější pak přímo nobilitací. Zatímco na straně jedné tak dokázali někteří schopní jedinci postoupit na společenském žebříčku a zařadit se mezi šlechtu, jiní příslušníci této vrstvy své pozice ztráceli. Tento společenský úpadek byl často provázen drobením rodových statečků, případně jejich úplnou ztrátou. Také z těchto důvodů se někteří z nich stáhli do měst (kam se kvůli pohodlí přesouvali i ti majetní), jiní na venkovské dvory (často poddanské) a další hledali svou budoucnost ve službě.

Zaměříme-li se pak přímo na konkrétní prameny, jedná se v první řadě o doklady právní povahy, které rozličným způsobem charakterizují a popisují sociální rozvrstvení dobové společnosti. Dále se jedná o materiály postihující způsoby, podmínky a procesy, na základě kterých bylo možné se posunout na sociálním žebříčku na vyšší úroveň (zisk erbu a přídomku, potažmo přijetí mezi rytíře). Za všechny prameny tohoto typu zmiňme především zemská zřízení,⁶⁵ zápisy z českých zemských sněmů⁶⁶ a právní spisy.⁶⁷ Dalším důležitým zdrojem nacházejícím se na pomezí právního, správního a majetkového prostředí jsou desky zemské. Ty obsahují kromě výše zmíněných zápisů ze sněmů také záznamy o přijímání erbovních měšťanů za rytíře či majetkové záležitosti.⁶⁸

Ke správnímu okruhu materiálů patří dále prameny vázící se k fungování krajské správy (krajské sněmy, krajský hejtman, krajské soudy)⁶⁹ či sporným otázkám (komorní soud, apelační soud).⁷⁰ Projednávané rozepře se týkaly nejen záležitostí majetkových, ale také konfliktů založených na principu cti (např. oslovení „urozeného a statečného rytíře“ jako pouhého „slovutného panoše“). Vzhledem k poměrně běžnému modelu nižšího či drobného šlechtice jakožto panského úředníka či pozemkového vlastníka, od něhož se snažil arondující feudál odkoupit jeho statek, jsou důležitými zdroji také dokumenty z produkce velkostatků.⁷¹

⁶⁵ *Archiv český V (dále AČ)*, s. 5-266. Nověji pak KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan – VOJTÍŠKOVÁ, Jana. *Vladislavské zřízení zemské: a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Praha, 2007; JIREČEK, Hermenegild (ed.). *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého*. Praha, 1888.

⁶⁶ *AČ I.-V.*

⁶⁷ K těm patří pro sledované především spis Viktorina Kornela ze Všehrd. Edice viz JIREČEK, Hermenegild (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd. O právech země české knihy devatery*. Praha, 1874. Ze starších stojí za pozornost také Výklad na právo zemské České Ondřeje z Dubé (*AČ II.*) či knihy šestery Tomáše Štítného (ERBEN, Karel Jaromír (ed.). *Tomáše ze Štítného Knihy šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha, 1852, které se v některých bodech rozdělení společnosti dotýkají).

⁶⁸ Národní archiv Praha (NA), fond Desky zemské (DZ), Praha (1351-1883/1964).

⁶⁹ Rozličné zápisy a listy napříč *Archivem českým*.

⁷⁰ *AČ IV, VII, IX-XIII, XIX, XXXII-XXXIII*; NA, fond Komorní soud, Praha (1471-1783); NA, fond Apelační soud, Praha (1548-1789/1827).

⁷¹ V tomto konkrétním případě se jedná především o Státní oblastní archiv v Zámrsku (SOA v Zámrsku), fond Velkostatek Pardubice (1494-1952; Vs Pardubice) a příslušné kartony v NA, fond Stará manipulace (SM), Praha (1300/1526-1838/1899).

Z hospodářského hlediska jsou pro poznání majetkového zázemí drobné šlechty dále nezbytné desky provolací,⁷² berní rejstříky,⁷³ či městské knihy.⁷⁴

Dalšími významnějšími prameny jsou pestré dobové seznamy, především pak soupisy svobodníků⁷⁵ a tituláře stavů,⁷⁶ poskytující dílčí informace o sociálním rozvrstvení části svobodného obyvatelstva.⁷⁷ Jako každé prameny nejsou ani tyto zdroje plně spolehlivé a je třeba údaje v nich obsažené pečlivě ověřovat. Například zmiňované tituláře stavů deklarují, že uvádějí jména pánů a rytířů (potažmo také vladyků, tj. osob nově přijatých mezi rytíře), ve skutečnosti ovšem zahrnují také řadu erbovních měšťanů a svobodníků.⁷⁸ Podobným případem je také zmiňovaný soupis svobodníků. Jeho smyslem bylo zaevidovat osoby žijící na svobodných statcích a zároveň nemající šlechtický titul, v praxi však zahrnoval i některé šlechtice.⁷⁹

Závěrem nelze pominout prameny narativní. Informace, které získáme z výše zmíněných zdrojů, nám mohou sice poměrně dobře popsat strukturu sledované společnosti, méně nám však mohou sdělit o jejích náladách a běžném životě. V případě drobné šlechty se samozřejmě jedná spíše o výjimky, avšak zaměříme-li se obecně na šlechtu žijící ve městech, může nám velmi zajímavý pohled nabídnout například Dačického kronika.⁸⁰

⁷² Např. *AC XXXV-XXXVII*.

⁷³ PLACHT, Otto. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. Třída filosoficko-historicko-filologická 1947 (1950); KOLLMANN, Josef. Berní rejstříky a berně roku 1567. In *Sborník archivních prací* 13, 1963, s. 169-246; PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*. Praha, 1953; MARAT, František (ed.). Soupis poplatnictva 14 krajův Království českého z r. 1603. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1898, s. 1-129; SEDLÁČEK, August (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*. Praha, 1869. Rozboru berních rejstříků se věnoval podrobně např. MÍKA, A. Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období. Autor přinesl vedle základní analýzy také kritiku pramene s upozorněním na limity jeho vypovídací hodnoty.

⁷⁴ V tomto konkrétním případě pak především chrudimské městské knihy, viz Státní okresní archiv Chrudim (SOKA Chrudim), fond Archiv města Chrudim (AM Chrudim).

⁷⁵ NA, fond Knihy svobodnické, Praha 1542-1850 a další seznamy

⁷⁶ Z LICKA, Brickí. *Titulář stavu duchovního a světského zemí českých*. Praha, 1534; ŠUD ZE SEMANÍNA, Mikuláš. *Titulář stavu duchovního a světského*. Praha, 1556; JIČÍNSKÝ, Jan. *Formy a notule listův všelijakých, jichž jeden každý v potřebách svých rozličných platně potřebovati můž*, Praha, 1567; ČERNÝ, Jiřík. *Formy a Notule Listů všelijakých, jichž jeden každý v potřebách svých rozličných platně potřebovati může. Přitom také jest i Titulář Stavů Duchovního i Světského nově sebraný a vytištěný*, Praha 1572; FAUKNAR Z FONKENŠTEJNA, Šebestyán. *Titulář obsahující v sobě v jazyku českém předně formy listův všelijakých v potřebách lidských a titule stavův duchovních a světských*. Praha, 1589.

⁷⁷ Z hlediska sociálního složení je pak zajímavý také seznam osob, které se v roce 1547 podepsaly pod „Přátelské snešení stavů českých“. VOREL, Petr. „Přátelské snešení stavů českých“ z března 1547 a jeho signatářů. In VOREL, Petr (ed.). *Stavovský odboj roku 1547: první krize habsburské monarchie. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29. - 30. 9 1999*. Pardubice – Praha, 1999, s. 81-124.

⁷⁸ Na tuto problematiku upozornil ve svých statích např. Igor Činovec. ČINOVEC, Igor. Obraz vývoje stavů v 16. století podle titulářů. In *Genealogické a heraldické listy* 31, 2011, č. 3, s. 26-39; TÝŽ. Tituláře jako druh genealogického materiálu. In *Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava* 21, 1985, s. 3-5.

⁷⁹ Podrobněji viz podkapitola o soupisu svobodníků na Chrudimsku.

⁸⁰ REZEK, Antonín (ed.). *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první. Památky staré literatury české vydávané Maticí Českou číslo V, řada III*. Praha, 1878. Především se jedná o poměrně velké množství konfliktů,

Metodika

Z hlediska užití metodiky stojí práce na kombinaci několika přístupů. Vzhledem k relativně torzovité pramenné základně a souběžně snaze snést rozličné důkazy o vnitřní diferenciaci nižší šlechty, je třeba se opřít o různé historiografické metody. Prostřednictvím studia významového obsahu jednotlivých kategorií nižší šlechty se dostáváme do výsostných vod sociálních dějin v jejich plné šíři. Příslušnost k těmto skupinám však nebyla dána pouze sociálními rámci, např. otázkou urozenosti předků, ale podstatný význam zde hrály také aspekty majetkové, resp. způsob obživy. S oběma těmito faktory, tedy sociálním zařazením a majetkovým zázemím, je nedílně svázána také otázka politických dějin. Oba tyto činitele totiž tvořily základní rámeček, ze kterého vyrůstala politická moc dané skupiny. Nebylo to jen společenské zařazení k vyšší či nižší šlechtě, které dávalo váhu jednotlivým hlasům, ale podstatné bylo už jen samotné právo účastnit se zemských, potažmo krajských sněmů. Zatímco krajská shromáždění byla dostupná i pro drobnou regionální šlechtu, avšak jejich závěry neměly celozemskou platnost (záleželo na vyslaných zástupcích, zda se jim je v Praze podařilo prosadit), zemských sněmů, jejichž usnesení ovlivňovaly další směřování a uspořádání země, se zpravidla účastnili jen majetnější jedinci. S touto problematikou jsou pak nedílně spjaty správní dějiny, ať už na úrovni celozemské, nebo v tomto případě obzvlášť důležité krajské. Nezapomenutelnou roli zde hraje také etymologie a sémantika, díky nimž můžeme pátrat po okolnostech vzniku jednotlivých termínů a snažit se rozklíčovat jejich význam, který se ovšem v čase proměňoval. Velkou měrou ovlivňoval tyto děje ekonomický vývoj, a tak se neobejdeme bez poznatků hospodářských dějin. Na jedné straně je třeba sledovat tyto velké procesy, na straně druhé zaměřit svou pozornost na osudy konkrétních jedinců, tedy opřít se o mikrohistorický přístup.

Literatura ke zmíněným a mnohým dalším okruhům byla citována výše, nebudu tedy na tomto místě text zahlcovat opakovaným odkazováním. V práci jsem se pokusil o kombinaci vícera přístupů, které jsem se snažil přizpůsobovat s ohledem na daný typ pramenů a především informace, které poskytovaly. Obecně však v práci převažuje spíše popisný charakter. Zejména její první polovina, zaměřená na období do konce 15. století, je z velké části výčtem a přehledem nejrůznějších zmínek. Domnívám se, že bez dostatečného vzorku by bylo obtížné stavět závěry, proto jsem se k této cestě přiklonil. Celý text je obecně poměrně hojně protknut citacemi pramenů, které snad mohou někdy způsobovat jeho horší

do kterých se šlechtici ve městech dostávali. Nemalý počet z nich končil dokonce smrtí nejméně jednoho z protagonistů. K tomu srov. např. s. 65, 69, 88, 90, 129, 218, 230, 262 či 389.

plynulost. V tomto smyslu zde převážily osobní preference, neboť původní text je mi mnohdy bližší než parafráze a interpretace. Po vzoru Josefa Macka jsem mnohdy cítil potřebu uvést vícero příkladů, z různých časových úseků a sociálních prostředí, neboť řada kategorií se dočkala v průběhu 15. a 16. století proměny svého významu. Někdy mohl být dokonce též termín užíván v různých společenských oblastech odlišně.

Práce se věnuje poměrně dlouhému časovému úseku, přičemž jádrem je proměna struktury drobné šlechty, změny v jejím složení a obměna personálních zdrojů a prostředí, ze kterých se nová šlechta generovala. Souběžně s tím však probíhal také proces úpadku a zániku části staré nobility. Ti, kteří již byli součástí stavu, se pochopitelně snažili své pozice a tradiční postavení uhájit, jiní společensky úspěšní jedinci zase usilovali o to do jejich struktur proniknout. Tento komplexní proces lze studovat z různých úhlů, přičemž jsem se ve studii zaměřil jen na některé z nich. Na jedné straně jsem se pokusil sledovat velké proměny struktur, změny uvnitř stavu jako takového, na straně druhé učinit několik užších sond, které by poukazovaly na odraz těchto fenoménů v regionu a v konkrétních situacích. V některých případech jsem se také zaměřil na tradičně ustálené či naopak nově zavedené normy a způsoby jejich obcházení a překračování. Roli v těchto dějích hrála politika, ekonomika a hospodářský vývoj země, tradiční rozdělení společnosti, symbolické jednání a mnohé další velké faktory. K nim pak přistupovaly partikulární zájmy jednotlivých osob, jejich úspěchy, ctižádost, touha po uznání či kariéru. Abych se tedy v tématu neutopil, vztáhl jsem jej částečně k regionu bývalého Chrudimského kraje. Ani při takovémto zúžení pochopitelně nelze obsáhnout veškeré vlivy a faktory, které tuto problematiku zasahovaly, mnohé z nich jsem tak zachytil a popsal jen povšechně.

Pestrá paleta pramenů, na základě kterých lze téma drobné šlechty studovat, byla taktéž zmíněna výše. Ve vztahu k užití metodice bych tak jen doplnil následující. Jedním z nejdůležitějších zdrojů se pro mne stala edice Archivu českého. Ta v sobě zahrnuje jak usnesení sněmů, tak nejruznější listy a zápisy. Jedná se o cenný zdroj dokládající užívání jednotlivých kategorií nižší šlechty, a to jak na celozemské úrovni, tak v jednotlivých regionech, tedy i na Chrudimsku. Vzhledem k neexistenci archivů drobných rodů nelze při studiu jejich života opominout městské knihy, ve kterých se, pokud žili v okolí města, zpravidla nějaké záznamy vztažené k jejich osobám objevují. Ty nám pak umožňují alespoň částečně nahlédnout do sociálního a někdy i majetkové světa těchto jedinců. Někteří měli ve městě přátele a obchodní partnery, jiní zde dokonce vlastnili nemovitost. S tím se poměrně úzce pojí také studium pramenů z produkce velkostatků, neboť někteří drobní šlechtici (ze starých rodů i z řad nových nobilitantů) působili v jeho strukturách, zpravidla na vyšších

funkcích. Část z nich pak svého postavení využila a zakoupila na území panství nemovitosti, o čemž nás zpravují gruntovní knihy. Kromě nich v těchto pramenech objevujeme také záznamy dalších šlechticů a šlechtičen, kteří zakupovali zpravidla poddanské dvory. Ať už se jednalo o bohatého a vlivného rytíře, nebo o zchudlého příslušníka stavu žijícího na některém z těchto poddanských statků, byl si takový šlechtic dobře vědom svého výlučného společenského postavení. Případné útoky na svou čest tak bral velmi vážně, o čemž nás především od 16. století hojně zpravují prameny z produkce menšího zemského soudu a komorního soudu.

Z hlediska struktury je závěrečná práce členěna do čtyř základních kapitol. Kromě obecného úvodu se jedná o samotné jádro práce, kterým je vhléd do sociální struktury nižší šlechty. Tedy popsání výchozího stavu kolem poloviny 15. století přes jeho proměnu ve 2. polovině téhož století a po celé století následující až po konečný (z hlediska práce) status na začátku 17. století. Období od 2. poloviny 16. století je však věnována menší pozornost a je tak zahrnuto spíše jako dozvuk některých naznačených trendů. Třetí kapitola se skládá z několika vybraných sond, které se podrobněji zabývají některými dříve popsanými a naznačenými jevy na konkrétních příkladech. Jedná se zejména o procesy úpadku a zároveň geneze nižší šlechty a střety, které je doprovázely. Poslední, čtvrtá, kapitola je pak shrnutím závěrů celé práce. Tyto jednotlivé kapitoly a podkapitoly se vzájemně prolínají, což je dáno jednak omezeným množstvím pramenů, tak současně také skutečností, že na totožných pramenech lze ukázat více vývojových trendů a lze je použít jako doklady pro vícero dějů.

2. Sociální struktura nižší šlechty v Čechách a její proměny od poloviny 15. století do začátku 17. století

2.1 Nižší šlechta v 15. století s důrazem na pohusitské období

2. 1. 1 Výchozí stav a vnitřní vývoj nižší šlechty do roku 1500, doklady o její vnitřní diferenciaci a vypovídající dokumenty

K tomu, abychom mohli pochopit, jakými změnami nižší (drobná) šlechta v Čechách na počátku raného novověku prošla, je třeba určit a popsat výchozí stav tohoto vývoje. Zároveň je třeba si uvědomit, že sociální změny ve složení nižší šlechty byly navázány na další změny v oblasti majetkové, politické či právní. Jako zásadní mezník se z tohoto hlediska nabízí doba kolem roku 1500 a s ní spojené vydání Vladislavského zřízení zemského.⁸¹ Do tohoto aktu určovala příslušnost k vyšší či nižší vrstvě šlechty především velikost majetku a míra politické moci. K propadům a propadům mezi nižším a vyšším stavem tak mohlo docházet napříč generacemi jednoho rodu. Na druhou stranu však musíme přiznat, že se míra této mobility ke konci 15. století oproti předcházejícím obdobím zmenšovala s tím, jak na významu nabýval další důležitý šlechtický aspekt – urozenost.⁸² K uzavření panského stavu ve smyslu nastavení pevných pravidel a sepsání konkrétního výčtu panských rodů (a tím zároveň pevného oddělení vyšší a nižší šlechty) došlo v Čechách právě okolo roku 1500. Na Moravě bylo toto vymezení realizováno o generaci dříve, již kolem roku 1480.⁸³

Středobodem zájmu této práce však není diferenciaci mezi vyšší a nižší šlechtou, ale sociální stratifikace samotného nižšího šlechtického stavu s přihlédnutím k jeho majetkově a mocensky méně významným jedincům a rodům. Tedy těm, kteří na povznesení mezi vyšší šlechtu ani v nejmenším neaspírali a kteří jsou v této práci řazeni do kategorie tzv. drobné šlechty. Současně ale musíme mít na paměti, že jako se někteří schopní příslušníci rytířského stavu snažili prostoupit mezi vyšší šlechtu, usilovali někteří členové nižších stavů o to „prodrat se“ mezi tu nižší. Zvolíme-li pak jako výchozí bod období kolem poloviny 15. století, jsme nuceni pracovat se skutečností, že mezi nižší šlechtou, především pak jejími

⁸¹ KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ I. – VOJTÍŠKOVÁ, J. *Vladislavské zřízení zemské*.

⁸² MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 27-49 (kapitola Pán).

⁸³ BRANDL, Vincenc. *Knihovna tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. mor.* Kritické vydání. Brno, 1868, s. 38; PALACKÝ, František. *Popis staropanských rodů v Čechách roku 1500*. In *Časopis českého muzea* 1831, č. 2, s. 172-173 či STARÝ, M. *Autonomní normotvorba stavovských korporací*, s. 2700, pozn. č. 15.

spodními složkami, a např. majetnějšími měšťany či schopnějšími válečníky, leckdy nestála pevná hranice.

V této době bylo ještě běžné, že se nižší šlechta skládala z několika skupin označovaných jako rytíři, zemani, vladykové a panoši.⁸⁴ Vedle těchto kategorií zde pak stály ještě další, řekněme pomezí, skupiny, ke kterým patřili manové, nápravníci či svobodníci.⁸⁵ Připočteme-li k tomu ještě onu zmíněnou prostupnou hranici ve spodních patrech nižší šlechty, získáme obraz společenské vrstvy, která rozhodně nebyla vnitřně zcela homogenní. Jak ve své práci shrnul Jaroslav Mezník, významným prostředkem umožňujícím některým jedincům tento společenský vzestup byl především svobodný majetek: „*Měšťan, který si zakoupil statek na venkově, vzdal se měšťanských zaměstnání (tedy řemesla a obchodu) a městského práva, se automaticky začleňoval mezi šlechtu.*“⁸⁶

I když byly svobodný majetek a politická moc velmi významnými atributy šlechty, nebyly absolutní podmínkou příslušnosti k ní, jak dokládá pestré složení nižší šlechty, především skupiny panošů. Té scházelo i další, v průběhu 15. století na významu nabývající hledisko, kterým byla urozenost. Ruku v ruce s tím, jak se stávala v očích vyšší šlechty ohniskem jejího statusu právě urozenost, skrze kterou se často distancovala od příslušníků nižší šlechty, začali se ti kolem poloviny století stále častěji vymezovat proti skupinám, které se snažily pronikat do jejich řad, především vůči měšťanstvu.⁸⁷ Tak se zástupci nižší šlechty ohradili proti jejich praxi skupování svobodných statků. Příslušníci nižší vrstvy aristokracie si byli velmi dobře vědomi skutečnosti, že tito měšťané majetkově převyšovali mnohé z nich. Ziskem svobodného majetku pak nabývali jeden z atributů jejich výlučného postavení, a jak dobře věděli, stal se tento krok pro mnohé z nich impulsem ke změně sociálního statusu a zároveň prostředkem k jeho dosažení.

Chceme-li se zabývat skutečně drobnou šlechtou, musíme mít tuto sociální prostupnost a neohraničenost stále na paměti. Zároveň nesmíme zapomínat, že ač se jednalo o jednu ze složek nižší šlechty, a její osudy tak byly těsně spjaty s celou touto stavovskou korporací, vykazovala tato skupina v určitých ohledech jistá specifika, a především to nebyla ona, kdo formoval velká politická rozhodnutí, která nižší šlechtu jako stav konstituovala.

⁸⁴ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*; MEZNÍK, J. *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, s. 10-14.

⁸⁵ K tomuto tématu např. MÜLLER V. *Svobodníci*; BŮŽEK V. *Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku*, s. 155-174.

⁸⁶ MEZNÍK, J. *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, s. 8. Problematikou prostupu měšťanů do řad šlechty, ať už formou nákupu svobodného statku či skrze službu mocnému feudálu (církvního či světského řádu), se pro předhusitské období zabýval dále např. LIPPERT, Julius. *Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert. Zur Ständefrage jener Zeit*. In *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 40, 1901, s. 1–50, 169–211.

⁸⁷ MEZNÍK, Jaroslav. *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, s. 10-14.

Vezme-li za výchozí bod této práce období kolem poloviny 15. století, je třeba podotknout, že mnohé z toho, v jaké pozici se v této době nižší šlechta nacházela, bylo výsledkem předchozích bouřlivých let. Zatímco před vypuknutím husitských válek měla nižší šlechta na dění v zemi jen malý vliv, v jejich průběhu a také po jejich skončení byla její mocensko-politická pozice odlišná.⁸⁸ Byla to patrně právě nižší šlechta, která měla na přelomu 14. a 15. století nejmenší předpoklad zformovat se ve stav. Hlavní příčinou této skutečnosti byla její roztržitost, a to hned v několika rovinách. Na rozdíl panského stavu totiž zahrnovala jak majetnější jedince, tak drobné nemajetné služebně závislé panoše. Většina těchto osob neměla žádné politické ambice ani možnosti, pouze několik málo jedinců bylo schopno se v okolí panovníka prosadit. Navíc to byla co do počtu rodů i jednotlivců velmi početná skupina vyznačující se značnou vnitřní sociální mobilitou. Jejimi členy se stávali bohatí měšťané i služebníci mocnějších feudálů, v menší míře dokonce i poddaní. Tato pestrost a roztržitost byly hlavními překážkami, které stály v cestě v jejím zformování ve stav.⁸⁹

Právě husitství dalo nižší šlechtě předpoklady k tomu, aby se mohla pozvolna začít formovat ve vyhraněnou stavovskou vrstvu, kterou navíc musel panský stav, společně s královskými městy, vzít v potaz při dělbě politického vlivu v království.⁹⁰ Samostatně hospodařící jedinci, vlastníci drobných statků, ať už s poddanými či bez nich, služebně závislí šlechtici, feudalizovaní měšťané nebo relativně majetní a urození jedinci aspirující na svůj vzestup mezi pány, ti všichni tvořili pestrou paletu, které umožnilo husitství prosadit se ve správě země a politickém rozhodování. Vojenská síla, kterou jako celek představovali, byla argumentem, který dodával váhu jejich postojům a požadavkům.⁹¹

Správní decentralizace husitského, potažmo i pohusitského (krajské landfrýdy), období drobné šlechty významně prospěla. Vlivem přenesení řady správních a politických otázek na úroveň krajů se možnosti jejího politického uplatnění značně rozšířily. Krajské sněmy se staly kolbištěm, na kterém se mohli tito jedinci aktivně zapojit do rozhodování o dalším vývoji.⁹² Podobně jako přispěly k formování stavu nižší šlechty válečné časy, hrálo významnou roli také období následující konsolidace. Jednak bylo třeba institucionálně

⁸⁸ NOVOTNÝ, Robert. Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV. In DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan (eds.). *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*. Praha, 2008, s. 215-229. Robert Novotný dokázal, že nižší šlechta jako celek netvořila na dvoře krále Václava IV. dominantní mocenskou kliku.

⁸⁹ POLÍVKA, M. Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby; TŘEŠTÍK, D. – POLÍVKA, M. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, s. 125.

⁹⁰ POLÍVKA M. Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby, s. 35-40.

⁹¹ TŘEŠTÍK, D. – POLÍVKA, M. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, s. 123.

⁹² PETRÁŇ, J. Skladba pohusitské aristokracie v Čechách, s. 52

reflektovat zásadní společenské změny a proměny mocenské rovnováhy, za druhé pak obnovit řádné fungování zemských institucí. Tak mělo toto období podstatný vliv na úlohu zemského soudu, který se stal v době, kdy v zemi chyběla silná panovnická moc hlavním nástrojem mocenského zápasu.⁹³ Ten neustal ani po lipanské bitvě, ale naopak se prohloubil.

Vyšší šlechta si sice byla dobře vědoma síly, kterou formující se nižší šlechta představuje, avšak svých pozic se vzdávala jen těžko. Signifikantním projevem tohoto zápasu se stal tak zvaný spor o sedání v lavicích, jehož jádrem bylo právo vladyků (nižší šlechty) zasedat na zemském soudu a vynášet nálezy. Nižší šlechta vystoupila s požadavkem na účast svých zástupců na jednání zemského soudu na jaře 1435 v rámci svých (oficiálně panských) požadavků namířených ke králi Zikmundovi Lucemburskému. V těch bylo mimo jiné uvedeno, že za dob krále Václava IV., kdy v soudu zasedali jen páni, docházelo k mnohým útiskům. Proto požadovali aby „...*při práviech, rádiech a svobodách pány, rytieře i panoše zachovanie a jich potvrdenie pro obecné dobré, aby páni, rytieři i panoše z každého kraje seděli u zemských desk.*“ (povšimněme si zde trojího dělení na pány, rytíře a panoše).⁹⁴

Zikmund tuto záležitost dočasně vyřešil roku 1437, kdy přiznal zemanům (nižší šlechtě) osm pozic přisedících („...*pánov k sídu vybraných aby bylo dvanácte, a zeman osm...*“), avšak prozatím na dobu dvou let. Poté mělo dojít k revizi a konečnému trvalému rozhodnutí. Nižší šlechta tak získala právo účastnit se zasedání soudu, avšak vynášení potazu (sbírání hlasů a formulování rozsudku) zůstalo nadále v rukou pánů. Po uplynutí dvouleté lhůty nebyla záležitost znovu otevřena, neboť zemský soud přestal mezitím fungovat. Znovu byla záležitost řešena na sněmu v roce 1446, na kterém se nižší šlechta dožadovala obsazení soudu dle Zikmundova rozhodnutí z roku 1437 s tím rozdílem, že chtěla mít též právo vynášet potazy. Proti tomu se však panský stav rozhodně ohradil, a tak bylo při obnově zasedání soudu v roce 1454 pouze obnoveno původní Zikmundovo rozhodnutí s platností na dalších šest let.⁹⁵

Znovu se „*nesnáze vzniklá mezi stavem panským a rytířským...*“ týkající se vynášení rozhodnutí soudu řešila v roce 1456.⁹⁶ Tehdy zemský správce Jiří z Poděbrad stanovil, že po dobu dalších čtyř let bude nálezy vynášet on. V roce 1467 však přestal zemský soud na téměř dvacet let opět fungovat a celá záležitost tak byla vyřešena až na kutnohorské sněmu v roce

⁹³ PÁNEK, J. Proměny stavovství v Čechách a na Moravě, s. 187-188.

⁹⁴ Ohrady a žádosti stavů císaři Zikmundovi viz *AC III*, s. 419-421, č. 10 (citovaná pasáž se nachází na s. 419). Když roku 1437 žádala nižší šlechta nejvyšší zemské úředníky a soudce o zachování svobod, uvedli v jednom z bodů „...*aby súd zemský veden byl tak jakož od starodávna bylo jest, aby panoše v zemi osedlí před súdem nebyli urukováni, nebo se to prvě nikdy nedálo.*“ Viz *AC III*, s. 435-436, č. 27.

⁹⁵ STARÝ, Marek. *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*. Praha, 2014, s. 94-95. Citovaná pasáž je editovaná v *AC III*, s. 452, č. 24

⁹⁶ *AC III*, s. 563, č. 697.

1485. Tehdy vyšší šlechta, vedena snahou zamezit politickému spojení nižší šlechty a královských měst, konečně ustoupila. Král Vladislav tak mohl stanovit, že napříště budou nálezy vynášet dva páni a jeden rytíř. Co se týkalo počtu přísedících, přidržel se staršího rozhodnutí Zikmunda Lucemburského, avšak s tím rozdílem, že do tohoto počtu osmi rytířů a dvanácti pánů nebyli zahrnuti úředníci. Reálný poměr zastoupení obou stavů tak byl 14:9 (ve prospěch pánů). K další úpravě pak došlo roku 1487, kdy byl s ohledem na drobnou personální změnu tento poměr pozměněn na 15:8.⁹⁷ Na první pohled malou změnou, avšak pro zachycení dobově užívané terminologie podstatnou, tu bylo také to, že se již nehovořilo o přísedících z řad pánů a rytířů, nýbrž o pánech a vladycích: „...což se osazenie saudu zemského dotýče, a výnosuov panských a vládyckých nálezuov...“.⁹⁸

Další důležitým prvkem na cestě k postupujícímu uzavírání stavů (především vymezení se pánů vůči rytířům), pak bylo rozdělení klíčových úřadů roku 1497. Podle tehdy uzavřené dohody byly čtyři z celkových dvanácti nejvyšších zemských úřadů, tedy post nejvyššího zemského písaře, nejvyššího zemského podkomoří, karlštejnského purkrabí a purkrabí Hradeckého kraje, vymezeny rytířskému stavu. Jak personální obsazení zemského soudu, tak rozdělení nejvyšších zemských úřadů, se poté staly součástí nového zemského zřízení publikovaného v roce 1500. V témže roce pak bylo do desk zemských vepsáno 47 starožitných rodů, čímž došlo k oficiálnímu uzavření panského stavu. Ve skutečnosti se však jednalo pouze o potvrzení již existující situace.⁹⁹

Jak se vyšší šlechta v průběhu 15. století postupně vymezovala vůči nižším šlechticům, začali se ti postupně stále silněji bránit přílivu nových jedinců do svých řad. Již zmíněná roztržitost a velký počet jejich příslušníků však dlouhou dobu znemožňovaly její konstituování ve stavovskou korporaci. Významným mezníkem se v tomto procesu (a mnoha dalších) stalo právě husitství, které jí pomohlo získat sebevědomí, a především váhu proto, aby dokázala prosadit své politické ambice. Není proto překvapením, že první překážky začala nižší šlechta aspirantům klást až kolem poloviny století.

Podstatným prvkem, skrze který se nová nižší šlechta generovala, byla držba svobodného majetku svázaná s vkladem do desk zemských. Měšťan královského města, služebník mocného pána, biskupa či panovníka, ale i další osoby se tak mohly tímto jediným

⁹⁷ Rozhodnutí z roku 1485 mělo omezenou časovou platnost tří let, proto již roku 1487 vydal král v této záležitosti nové rozhodnutí. STARÝ, M. *Přední klenot zemský*, s. 96-97.

⁹⁸ *AČ IV*, s. 518, č. 31.

⁹⁹ PÁNEK, J. *Proměny stavovství v Čechách a na Moravě*, s. 187-188.

aktem stát členy aristokracie.¹⁰⁰ Příslušníci nižší šlechty nelibě nesoucí tento jev se tedy pokusili nově příchozím postavit do cesty hráz v podobě omezení vkladu jejich majetku do desk zemských. Tento právní akt byl v kompetenci zemského soudu, k prosazení takové úpravy tak byla nezbytná podpora pánů a také panovníka. Zajistit se jim podařilo obojí, a tak byl v roce 1454 proveden do zemských desk vklad zápisu, který tím nabyl statutu zemského zákona. Podle něho směl měšťan zakoupit svobodný majetek pouze se svolením krále: „...jakož sú žádali zemané na Králově M[ilos]i^{ti} i na pániech, aby měšťané dědin svobodných a zbožie od zeman nekupovali, a žeby tudy veliká ujma byla království i koruně na rytieřských lidech, na službě Královy M[ilos]i^{ti} a na obraně vsie země...aby nižádný měšténin po dnešní den nižádných dědin a zbožie svobodných nekupoval bez Královy M[ilos]i^{ti} zvláštneho povolenie; než Králová M[ilos]i^t se pány dávají tomu moc, což sú prvé kúpili až do dnešního dne, aby jim to ve dsky šlo a kladeno bylo vedle řádu a práva.“¹⁰¹ Jak tomu ale v praxi bývá, většina nařízení bývá posléze doplněná o nejrůznější výjimky. Nejinak tomu bylo v tomto případě, kdy ji obdrželi měšťané pražští a kutnohorští.¹⁰²

Zajímavá je argumentace, kterou zemané pro podporu své žádosti použili, totiž že tímto způsobem dochází velké újmy rytířský lid, což má neblahé důsledky pro království, konkrétně službu panovníkovi a obranu země. Jádrem problému tedy patrně bylo zmenšování množství dostupných svobodných statků, které mohla nižší a drobná šlechta zakupovat. Prostup měšťanů mezi šlechtu byl až důsledkem tohoto pro ně nežádoucího jevu. V podstatě se tu však nejednalo o nic nového, zakupování svobodných statků měšťany královských měst máme doložené i ze staršího období.¹⁰³

Svévolně tak na budoucí časy nemělo docházet k tomu, že se měšťané ziskem svobodného majetku a jeho vkladem do desk zemských stávali členy šlechtického stavu.

¹⁰⁰ Měšťané se stávali vrchností poddaných od středověku. U ekonomicky úspěšných jedinců ve zpravidla větších královských městech pak nebývalo výjimkou, že své finance investovali do nákupu venkovské půdy, která jim měla zajistit trvalý příjem z platů a dávek poddaných. „Vlastnění vesnice nebo jen jejího dílu pojišťovalo měšťanu rovnoprávné postavení s nižším šlechticem, a stávalo se tak branou k přitažlivému společenskému vzestupu.“ Viz HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha, 2009, s. 135. Tyto venkovské statky získávali měšťané nejčastěji od šlechtice, přičemž „po zápisu do zemských desk třeba jedině malé vsi nebo dokonce jejího dílu se mohl majitel podle ní psát a fakticky se stával příslušníkem nižší šlechty.“ Někteří z nich pak města dokonce opustili, přesídlili na venkov a splynuli s nižší šlechtou. V tomto smyslu František Hoffman užíval termín erbovní měšťan již pro předhusitské období. Tamtéž, s. 459.

¹⁰¹ *AC III*, s. 311, č. 183.

¹⁰² HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků po současnost*. Praha, 2005, s. 213; ADAMOVIČ, Karolína. „Kladení“ svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desk. In *Právněhistorické studie* 22, 1979, s. 208. Pro staroměstské měšťany máme toto privilegium doložené již v roce 1366. Viz ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Codex iuris municipalis regni Bohemiae I*. Praha, 1886, s. 142-144 (č. 87 a 88)

¹⁰³ Např. MEZNÍK, J. *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*; ČECHURA, J. *Městská šlechta – součást pražského patriciátu?*; BOROVSKEJ, T. *Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období*.

Pokud se však panovník rozhodl udělit nějaké osobě erb, zahrnoval tento akt zároveň právo nabývat a vkládat svobodný majetek, tedy stát se plnohodnotným členem stavovské korporace. Tuto normu výslovně zmiňuje v *Knihách devaterých Viktorin ze Všehrd* „Každému, komuž král herb dá, beze všeho odporu má ve dsky kladeno býti, jako pánu nebo jinému zemanu najstaršiemu.“¹⁰⁴

Zatímco na jedné straně se snažila nižší šlechta vymezit proti nově příchozím, na straně druhé vedla vleklý spor s vyšší šlechtou o své zastoupení na zemském soudu a práva s ním spojená. Tyto politické boje s pány ji patrně dostatečně zaměstnávaly a snad byly považovány i za důležitější, kvůli čemuž k dalšímu ustanovení omezujícímu začlenění do řad nižší šlechty došlo až v roce 1497. Současně však nelze opominout fakt, že pro vklad podobných nařízení do desk zemských potřebovali zástupci nižší šlechty součinnost pánů a panovníka. K určitému uklidnění napětí mezi vyšším a nižším stavem došlo v 80. letech v souvislosti s vyřešením sporných záležitostí kolem zemského soudu. V roce 1497 pak bylo v rámci jednání a příprav nového zemského zřízení uzákoněno hned několik podstatných záležitostí. Pro kontext námi sledovaného procesu byly podstatné především čtyři normy. Jednou bylo výše zmíněné rozdělení nejvyšších zemských úřadů mezi oba šlechtické stavy, druhou panovníkovo vzdání se šlechtické odúmrti, třetí nález popisující proces, skrze který se osoby obdařené od panovníka erbem mohly stát šlechtici a čtvrtý stanovující, že toto udělení erbu nečinilo z poddaného svobodnou osobu.¹⁰⁵

Vzdání se odúmrtího práva bylo podstatné nejen pro bohaté panské rody, ale také, a to velmi významnou měrou, pro nižší, potažmo přímo drobnou, šlechtu. Rodiny drobných šlechticů nezřídka po smrti držitele statku neuhájily nebožtíkův majetek, který se nakonec stal součástí majetku osoby blízké panovníkovi či vyšším zemským úředníkům.¹⁰⁶ Skutečnost, že se panovník tohoto práva vzdal, byla bezesporu významným ekonomickým faktorem ovlivňujícím existenční ekonomický potenciál nižší šlechty, byť je třeba nezapomínat na to, že podstatná část těchto rodin žila v nedůlu. Dědická práva a poručnictví byla panovníckým výnosem stanovena poměrně široce.

¹⁰⁴ JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*. Kniha IV., čl. 5, odst. 14, s. 174. Tak obsahovaly erbovní listiny 15. století formulaci, že udělují „znamení vladycství“ (erb), což plně vypovídalo výsadám obdarované osoby, tedy jejího přímého povýšení do šlechtického stavu se všemi právy, tudíž i na vklad do desk zemských. Tak udělil „znamení vladycství“ císař Zikmund roku 1437 Prokopovi Berbekovi a jeho strýcům z Kunvaldu. Viz SEDLÁČEK, August – KOLÁŘ, Martin. *Českomoravská heraldika I*. Praha, 1996. Fotoreprint vydání z roku 1902, s. 89.

¹⁰⁵ *AC V*, s. 465-477, č. 51.

¹⁰⁶ O tom nám mnohá svědectví přinášejí desky dvorské provolací.

V původním znění článku z roku 1497 se této odúmrti vzdával panovník také vůči městům, respektive měšťanům držícím deskové statky, přičemž toto znění převzalo i nové zemské zřízení. Na pozdějších jednáních však byla města z tohoto článku vypuštěna.

„A to na takový způsob, aby na nejbližšího přítele příbuzného po meči připadaly, kdožby statku svého nezřídil a poručenství neučinil. Pakliby po meči přátel mužského pohlaví nebylo, ale na pokolení ženské příbuzné též po meči nejbližší, toliko na ty, kteřížby byli v království... A kdyžby kdo svého statku nezřídil a umřel, a sirotkův nechal mužského neb ženského pohlaví, to poručenství spadni na nejbližšího přítele, a pokudž toho statku stává, odbývaj za sirotky dluhy, jestližeby kteří byli, a vyvazuj jich věci; a ten poručník sirotkům uruč. Pakliby poručenství přijíti nechtěl a uručiti, tehdy k nápadu práva neměj, a poručenství na nejbližšího přítele spadni i nápad. Pakliby po meči mužského ani ženského pohlaví přátel nebylo, tehdy po přeslici na nejbližšího přítele mužského pohlaví připadni. Pakliby nebylo po přeslici mužského pohlaví, tehdy na ženské nejbližší pokolení po přeslici mají připadnutí.“¹⁰⁷

Pro samotnou genezi nižší šlechty pak byl zásadní následující bod pojednávající o plném přijetí potomků erbovníka mezi rytíře. *„[It[em] tuto také sme při tom zvláštnost učinili, komužbychom koli erb dáti ráčili, ten se má opovědieti před pány na súdu zemském, aby ve dsky zapsán byl; a nemá jemu do jeho života ve dsky kladeno býti, než dědicům jeho má kladeno býti k letóm příšlým a v tom erbu zrodilým. A když se jim počně ve dsky klásti, a cožby tíž dědicové najprv ve dsky přijali, tehdy hned důchodův městských aby nechali i řemesla, než vedle řádu rytířského se zachovávati a jeho užívati.“¹⁰⁸*

Král si tedy nadále podržel právo udělovat erb, avšak tímto aktem se obdarovaný automaticky nezačleňoval mezi nižší šlechtu.¹⁰⁹ Již od roku 1454 bylo v platnosti omezení, dle kterého si nemohl měšťan zakoupit od šlechtice svobodný majetek a vložit si je do desk zemských, pokud k tomu ovšem nezískal svolení panovníka či nepatřil mezi měšťany pražské nebo kutnohorské. Ke konci 15. století pak k tomuto omezení přibýlo další v podobě podmínky, dle které měl nový erbovník povinnost předstoupit před pány a rytíře na zemském soudu a své povýšení nechat vepsat do desk zemských (ti ovšem neměli právo proti tomuto aktu nijak vystupovat). Současně zůstala v platnosti starší podmínka, totiž vlastnictví svobodného majetku zapsaného do desk. Bez něho se jedinec plnoprávným šlechticem nestal. Tento vklad však nemohl učinit přímo nový erbovník, ale až jeho legitimní a plnoletí potomci. Obrat *„...v tom erbu zrodilým...“* pak měl patrně omezovat toto právo pouze na potomky narozené po otcově povýšení. Ti se, pokud chtěli přijetí svého rodu mezi rytíře završit, museli podobně jako jejich otec dostavit před zemský soud a nechat si navíc vložit svobodný majetek

¹⁰⁷ *AC V*, s. 467–468.

¹⁰⁸ *AC V*, s. 468.

¹⁰⁹ Vedle samotného udělování disponoval panovník pochopitelně také právem erb polepšovat, případně nařizovat jeho úpravy. O tom svědčí například jeho zásah do podoby erbu Mikuláše Hrdého z Klokočné. Ten se nápadně podobal erbu pánů z Pernštejna, kteří si proto na králi Matyáši roku 1486 vymohli, aby Hrdému nařídil úpravu (dostatečné odlišení). Viz *AC XVI*, s. 297–298, č. 343.

do desk zemských. Souběžně byli povinni vzdát se městského způsobu života a výkonu řemesel. Napříště už měli žít řádným rytířským životem. Tuto podmínku lze mimo jiné chápat jako potvrzení toho, že podstatným personálním zdrojem nových příslušníků nižší šlechty bylo právě městské prostředí.¹¹⁰ Šlechta se jednoduše snažila dostat pod kontrolu proces, v rámci kterého do jejích řad pronikali noví jedinci, neboť si uvědomovala, že „*přiliv nobilitovaných ohrožuje stávající sociální hierarchii*“.¹¹¹

S tímto usnesením se pak nepřímo pojilo také ustanovení „*O řádu desk*“, v jednom z jeho bodů bylo uvedeno „*Item jestliže by kteří měšťané na zpravné listy statky drželi, ti toho proti nálezu obecnímu činiti nemají; než Pražané svých svobod užívati mají*“.¹¹² V podstatě se tedy jednalo o zopakování usnesení z roku 1454 omezujícího nákupy a vklady svobodného majetku do desk zemských měšťany.

Další podstatné ustanovení spojené s genezí nové nižší šlechty přinesl nálezný zemského soudu z téhož roku (1497). Dle něho „*žádný člověk, maje pána dědičného, nemůže se obdarováním královským, když by mu král erb dáti ráčil, tím erbem od svého pána dědičného vyhostiti a z člověčenství vytrhnúti, než užívej erbu pánu svému beze škody*“.¹¹³ Erbem tedy mohl být obdařen i poddaný, ovšem tento akt z něho v žádném případě nečinil svobodnou osobu.

Další potvrzení králova práva udělovat erb, které bylo stěžejním právním aktem umožňujícím, po splnění dříve nastavených podmínek, potomkům obdarovaného stát se členy stavu nižší šlechty, bylo součástí tzv. Prešpurského zůstání z roku 1499, tedy usnesení jednoho z přípravných jednání směřujících k vytvoření nového zemského zákoníku. Tak se přítomní usnesli, že „*což se erbuov dávanie dotýče, ty J[eho] M[ilost] K[rálov]ská dávaj komu ráčí, tak jako jest to prvé bylo*“.¹¹⁴ Ve zcela totožné formě pak byl tento bod převzat jako článek č. 462 do Vladislavského zřízení zemského.¹¹⁵

¹¹⁰ Vladimír Klecanda chápal tento akt tak, že pro plnoprávně začlenění do stavu nemusel být ani po roce 1497 syn obdarovaného přijat do stavu rytíři, neboť se jedním z nich stával automaticky po splnění podmínky vzdání se městského způsobu života (KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 7). Budeme-li tuto situaci vnímat tak, že nový erbovník a jeho potomci tedy museli předstoupit před zemský soud a nechat zapsat udělení erbu, a posléze v druhé generaci vložit do desk zemských svobodný majetek, přičemž osazenstvo zemského soudu proti tomu nemohlo nijak protestovat, musíme se s jeho pohledem ztotožnit. Naproti tomu Václav Bůžek se domníval, že začlenění nového jedince do stavu byl proces, který musel být rytíři přítomnými na zasedání zemského sněmu schválen (BŮŽEK, V. Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, s. 158). Nic takového však ze výše zmíněného textu nevyplývá a nepotvrzuje to ani následná praxe (STARÝ M., Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře, s. 127).

¹¹¹ ŠIMŮNEK, R. *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 217.

¹¹² *AČ V*, s. 471.

¹¹³ *AČ XXII*, s. 34, č. 29. Jedná se o nálezný vycházející ze sporu mezi Mikulášem starším Trčkou a jeho poddaným Eliášem. Viz *AČ XIX*, s. 488, č. 17.

¹¹⁴ *AČ V*, s. 498, č. 55.

¹¹⁵ KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ I. – VOJTÍŠKOVÁ, J. *Vladislavské zřízení zemské*, s. 239, č. 482.

Pro lepší pochopení problematiky vnitřní diferenciaci nižší šlechty je třeba mít na paměti, že označení nižší šlechta není dobovým termínem, ale novodobým konstruktem. Aristokratická společnost 15. století sama sebe dle politické moci a majetkových pozic (ke konci století pak především dle urozenosti) bezpochyby dělila na vyšší a nižší složku, ovšem nejednalo se o vymezení statické a už vůbec ne jediné. Byť se tedy nejedná o historicky přesný termín, umožňuje nám obecné dělení šlechty na ucelené kategorie vyšší a nižší snazší popis tehdejší společnosti dnešním okem.

Než se budeme věnovat podrobnějšímu popisu struktury nižší šlechty v období 15. století, je třeba upozornit, že ta v této době prošla dynamickým vývojem. Ten se odehrával nejen v rovinách ekonomických a politických, které spolu byly navíc těsně svázány, ale také ve smyslu jejich společenského uplatnění (role) a také demografických aspektů.

Předně je třeba zopakovat, že struktura nižší, potažmo drobné šlechty, byla v této době velmi pestrá. Řadili se k ní nejen rytíři, vladykové, zemani a panoši, ale také měšťané držící deskové statky, někteří královští služebníci a také různí manové a nápravníci. Díky relativně přístupné hranici k ní lze také v určitých ohledech a obdobích počítat další složky svobodného obyvatelstva, například svobodníky, respektive některé z nich, ovšem ve smyslu té nejnižší pomezí složky s omezenými právy.

Ruku v ruce s rozmanitou strukturou šlo také obrovské množství drobné šlechty, která v Čechách v této době žila. Zjistit přesnější počty je z hlediska pramenné základny i rozmanitosti této vrstvy nemožné, navíc se v jednotlivých obdobích značně proměňovaly. Vlivem husitských válek, ale i dalších (pro Chrudimsko byly v tomto ohledu určující také války krále Jiřího z Poděbrad s králem Matyášem Korvínem),¹¹⁶ došlo ke značnému úbytku jednotlivců i celých rodů. Část jich padla za přímou oběť bojům, část vymizela vlivem ztráty drobných rodových majetků a rozvráceného hospodářství tvořícího jejich obživu.¹¹⁷ Na druhou stranu je nutno dodat, že války nebyly jen zhoubou, ale též personálním zdrojem aristokracie. Bohužel tento model šlechtice válečníka padl za oběť novému modelu vojenství založenému na námezdní pěchotě.¹¹⁸ K tomu se přidala zhoršující kvalita mince a klesající kupní síla, která zasadila další ránu vlastníkům drobných statků přijímajících od svých poddaných vedle naturálií tzv. stále platy. Ti navíc nemohli konkurovat od druhé poloviny 15.

¹¹⁶ Příklady viz kapitola o panoších v řadách chrudimské městské rady.

¹¹⁷ HRUBÝ, František. Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. Se zvláštním zřetelem k Moravě (1. část). In *Český časopis historický* 30, 1924, č. 2, s. 213. Jak autor upozornil, hospodářskou krizí procházela celá řada rodů vázaná na zemědělství již před vypuknutím válek.

¹¹⁸ K uplatnění šlechty ve vojenství na počátku raného novověku např. VYBÍRAL, Zdeněk. Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku. In DRDA, Miloš – VYBÍRAL, Zdeněk. *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12. – 14. října 2004. Husitský tábor. Supplementum 3*, 2007, s. 555-569.

století postupně budovaným velkým pozemkovým celkům, na kterých posléze začali jejich vlastníci budovat režijní hospodaření. Tito magnáti navíc ve snaze svá panství arondovat vyvíjeli na okolní drobné šlechtice tlak s cílem jejich drobné statky odkoupit.¹¹⁹ Zatímco někteří z nich se snažili své drobné majetky udržet, jiní je ochotně prodávali, neboť vlivem dědického dělení, či naopak nedílného vlastnictví pro širší rodinu, vznikaly velmi drobné díly neschopné uživit své držitele. Podle odhadů vlastnilo na přelomu 14. a 15. století asi 78 % příslušníků nižší šlechty majetky, z nichž jim plynuly stálé roční platy do výše 10 kop grošů.¹²⁰ K takto vysokému poměru přispívala právě drobná šlechta, jejíž situace se v následujících obdobích ještě zhoršovala. Ztráta pozemkového vlastnictví (hospodaření jakožto zdroje obživy), ať už v důsledku válek, rodového dělení či rozvoje panského velkostatku, pak vedla tyto jedince k hledání jiných způsobů obživy a modelů života. Příkladem byl vstup do úřední služby, úvěrové podnikání či orientace na městský život.¹²¹

Dle některých autorů procházela nižší šlechta v předhusitském období ekonomicko-sociální krizí, která zintenzívnila právě v období válek.¹²² Zatímco část nižších šlechticů nabyla nové majetky, případně se vyvázala z manství vůči vypáleným klášterům, další revoluční události smetly. Řada nižších šlechticů zůstala ležet na bitevních polích, další odešli po skončení bojů jako žoldnéři do zahraničí a zpět se již nevrátili. Jejich kroky často směřovaly do Polska, Uher či Sedmihradska, kde jim profesionální válečnictví poskytovalo nadále obživu.¹²³ S postupem vojsk došlo k přímému vyvrácení řady tvrzí, které již nebyly obnoveny. Další sídla drobné šlechty, často venkovské dvory, byly vypáleny společně se vsí, ve které se nacházely. Část z těch, které zůstaly zachovány, pak uchvátili vojevůdci obou stran společně s dalšími majetky, ke kterým byly přičleněny. Nižší šlechta v této době jistě

¹¹⁹ Na Chrudimsku bylo nejzářnější příkladem takového domina pardubické panství pánů z Pernštejna. Více k tématu viz ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic I*. Pardubice, 1990 či VOREL, P. *Páni z Pernštejna*. K dalším dominiím patřilo v tomto smyslu také jihočeské rožmberské, jehož arondačním snahám padly za oběť také některé majetky nižší šlechty nashromážděné za husitských válek. Viz ŠIMŮNEK, Robert. Jan Smil z Křemže. K postavení nižší šlechty v jižních Čechách v první polovině 15. století. In *Jihočeský sborník historický* 66-67, 1998, s. 9

¹²⁰ POLÍVKA, Miloslav. The Bohemian Lesser Nobility at the Turn of the 14th and 15th Century (on the Status of the Lesser Nobility in Bohemian Society on the Eve of the Hussite Revolution). In *Historica: Historical Sciences in Czechoslovakia* 25, 1985, s. 156.

¹²¹ Tento trend však nemůžeme chápat pouze negativně. Ne všechny a na všech místech zasáhl tento proces stejně. Zajímavým a trochu specifickým případem z druhé poloviny 15. století a počátku následujícího je například osoba Jana z Radíče, drobného šlechtice, který svou kariéru spojil se službou staroměstské radnici (maršálek, hofrychtář, konšel) a který udržoval čilé vazby jak se šlechtici, tak měšťany. Tyto vazby pak ovlivňovaly také jeho majetkovou strategii. Viz ŠIMŮNEK, Robert. Mikrosvět společenských vazeb drobné šlechty v pozdním středověku, s. 3-36.

¹²² PÁNEK, J. Proměny stavovství v Čechách a na Moravě, s. 181

¹²³ TŘEŠTÍK, D. – POLÍVKA, M. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, s. 125. Z moravského prostředí, z roku 1477, pochází svolení krále Matyáše, aby „...lidé budťo z pánuov nebo rytieřstva služby rytieřské hledajice jeti z země chtěli vedle své staré svobody, ti budú moci to svobodně učiniti, pokudž jich svobody káží.“ Viz *AČ V*, s. 372, č. 8.

procházela krizí, stejně jako další feudální vlastníci (vyšší šlechta či kláštery), ke které kromě výše zmíněné klesající platební síle peněz přispívala léta neúrody, hladomorů, epidemií a obecný nepopulační trend obyvatelstva.¹²⁴ Obecně je však třeba podotknout, že předhusitská pauperizace nižší šlechty nebyla zcela jednoznačným jevem, neboť vedle mnohých zasažených jedinců a jejich rodin tu byli takoví, kteří si žili relativně dobře. Další hospodařili na svých dvorech sice skromně, avšak uživili se.¹²⁵

Že bylo množství drobných statků v pozdně středověkých Čechách opravdu značné, nám dosvědčují prameny právní povahy, ať už se jedná o doklady samotného vlastnictví či sporů o ně. Požár Pražského hradu a Malé strany v roce 1541 nás sice připravil o podstatnou část těchto dokladů i ze zbylých dochovaných pramenů však jasně vysvítá obrovské množství vsí a jejich dílů, statků a statečků, dokonce i jednotlivých dvorů vlastněných drobnou šlechtou.¹²⁶ Podobně už jen letmý pohled do desk provolacích nás utvrzuje v tom, že ještě na konci 15. století tvořila drobná šlechta podstatnou část české aristokracie, přičemž majetek jednotlivců, ba i celých rodin, byl mnohdy velmi skromný. Někdy sice čteme o provolání odúmrti hned několika vsí (zpravidla však pouze jejich částí), častěji však jde o jediný díl, plat či dvůr. Vedle utvrzení o velkém množství drobné šlechty, o které nemáme často ani jiné doklady, nám tyto zápisy také dokládají, že rozdělení vsí na jednotlivé díly nebylo nic výjimečného. Rozvrstvení takových drobných majetků bylo napříč Čechami pochopitelně odlišné, dané konkrétním regionálním vývojem ve vztahu k tamním velkým pozemkovým vlastníkům. Zatímco někde vlastnilo většinu pozemkového majetku pouze několik velkých rodů, potažmo institucí, jinde větší množství koncentrovaných majetků scházelo, a naopak byly statky roztržštěny mezi drobné vlastníky. Dobrým příkladem takových lokalit bylo Čáslavsko a Chrudimsko.¹²⁷

Na Chrudimsku se sice rozkládala většinová část bývalé domény benediktinského kláštera v Opatovicích, jejíž větší díl uzurpoval Diviš Bořek z Miletínka a později na přelomu 15. a 16. století scelil a rozšířil Vilém z Pernštejna, přesto zde zůstala skladba drobné šlechty

¹²⁴ Příčiny a projevy tzv. pozdně středověké krize přehledně shrnul např. ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české V. (1402-1437)*. Praha, 2000, s. 22-40.

¹²⁵ ŠMAHEL, František. *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha, 2001, s. 28; SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419). K předpokladům husitské revoluce*. Praha, 1986, s. 525.

¹²⁶ Kromě zápisů zachovaných jinde formou nejrůznějších opisů především EMLER, Josef. *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum I. – II*. Pragae MDCCCLXX-MDCCCLXXII (dále RT). František Palacký odhadoval, že na konci 15. století drželi zemané (v tomto smyslu tato kategorie zahrnuje nižší a drobnou šlechtu jako celek) 2/3 půdy. Viz PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl třetí. Od roku 1403 až do roku 1439*. Praha, 1939, s. 169.

¹²⁷ *AČ XXXV-XXXVII/1-3* (desky dvorské provolací). Obecně zde hrála roli řada faktorů, mezi které patřila úrodnost oblasti, blízkost regionálních městských center či sídel bohatých a mocných feudálů, případná existující manská soustava a mnoho dalších.

pestrá. Právě Chrudimsko je proto dobrým příkladem, na kterém lze vývoj drobné šlechty sledovat. Vedle drobných statečků se na území kraje nacházelo významné královské město, jež okolní nižší šlechtu přitahovalo svými možnostmi, dostávalo se s ní do konfliktu a z jehož řad vyšlo několik nobilitovaných rodů. Jiní příslušníci starých rodů se pak naopak na jeho předměstích usadili a s městským prostředím splynuli. Stejně tak Pardubice plnily ve vztahu k nižší šlechtě dvojí roli. Na straně jedné byly jakožto sídlo velkostatku a mocného rodu místem pro budování úspěšné úřednické kariéry, na straně druhé pro režijní hospodaření tamějšího pána potencionální hrozbou při snahách o jeho rozšiřování. Stejně jako královské město Chrudim pak byly místem, odkud vzešly nové erbovní rody, povětšinou přímo svázané se službou Pernštejnům.

Vraťme se však zpět ke královským odúmrťm. Díky deskám provolacím víme nejenom o velkém množství drobných rodů na Chrudimsku, jejich vazbách a struktuře vlastnictví, ale také o dalším faktoru, který patrně hrál roli v jejich úpadku. Při procházení jednotlivých zápisů si nelze nevšimnout, v kolika případech předkládal po provolání královské odúmrťi své nároky Soběslav z Miletínka, syn husitského hejtmana Diviše Bořka z Miletínka. Pardubický pán se dle záznamů systematicky přihlašoval o různé dílčí majetky, čímž na jedné straně rozšiřoval pozemkový majetek rodu a na straně druhé přispíval k majetkovému úpadku drobnějších rodů.¹²⁸ Ty s příbuzenskými vazbami k zemřelému proti němu často neuhájily své nároky, ty patřící k okolní drobné šlechtě obecně přicházely o cenově dostupné drobné majetky (scelováním takovýchto drobných statečků docházelo ke snižování množství majetku dostupného drobné šlechtě).¹²⁹

Zajímavým dokreslením fenoménu zániku drobné šlechty je část věnující se fungování zemského soudu a obesílání pňhonů v díle Viktorina ze Všehrd. Autor v ní souvislosti s úřadem komorníků uvádí: *“Byli jsú však někdy za starých (ale tomu již pamětníkov nenie) ve všech krajiech pówodové ne komorníci; a ti jsú svědomi byli, jedenkaždý v svém kraji, všech siedel panských, zemanských i dědinných. A že jest země hustá a dobře osedlá zemaný byla (nebylot' ještě skupovanie zeman ani siedel zemanských bořenie, a tvrzi i zámkov zemanských kaženie a s zemí srovnávanie, ani rybníky zeman i sedláków, vsí i dědin i luk vytopovanie): z té příčiny ti pówodové pro velikú zeman a vsí v zemi české hustost a počet téměř nečíslný od starých byli jsú vymyšleni, ne aby oni poháněli (neb jest jim to nepřiležalo), ale aby*

¹²⁸ Fakticky tehdy sídlil v Pardubicích a spravoval je Divišův strýc Vaněk z Miletínka a po něm Vaňkův syn Jiřík Pardubský. ŠEBEK, František. Jiřík Pardubský a konec Mrzáků z Miletínka v Pardubicích. In *Východočeský sborník historický* 3, 1991, s. 83-84.

¹²⁹ *AC XXXVII/3*, s. 1643-1645, č. 6; s. 1651-1658, č. 10; s. 1659-1667, č. 12; s. 1677-1680, č. 17; s. 1688-1693, č. 24; s. 1709-1711, č. 31; s. 1714-1716, č. 33-34.

komorníkóm okazovali siedla tých, ktoríž jsú měli býti pohnán, a aby komorníky k jich siedlóm povodili [dovedli],¹³⁰ z kteréžto příčiny i pówodové jsú slúli. To všecka stará komornície registra světle ukazují. Ale potom když jest země téměř třetí díel zpuštěn válkami a mory, a siedel zemanských množstvie prílišné v každém kraji jest zahubeno a rozbořeno, a co po meči, ohni a moru zóstalo, to jest s větčie téměř strany rybníky zatopeno: nebylo pówodów viece potrebie, aby komorníka k pohnaným povodili; neb když jsú zemané zřiedli v zemi, ta sama řiedkost lidí odjala jest všelikú mýlku, kteráž při každé množstvi se nalézá.“¹³¹

V jedné pasáži tak máme shrnutých hned několik faktorů determinujících počty drobné šlechty v průběhu 15. století. Záměrem autora sice bylo poukázat na starou funkci původů, tedy osob, které pomáhaly v krajích komorníkům s doručováním pŕhonů, mimoděk nám však při dokládání jejich významu zanechal také svědectví o drobné šlechtě. Právě její značné množství bylo důvodem, proč byla tato funkce zřizena. Pro zajištění právního řádu v zemi bylo nezbytné, aby se každý jednotlivý pŕhon dostal ke svému adresátovi, což bylo v případě velkého množství nižší šlechty někdy komplikované, nemluvě o zcela drobných šlechticích sídlících na jednotlivých dvorech či částech vsí. S řešením problémů nedohledání té konkrétní osoby, případně dokonce předejít mylnému doručení, pak měl komorníkovi pomoci právě krajský původ. Sám autor sepisující své dílo v 90. letech 15. století uvedl, že v jeho době již pamětníci této funkce nežili. Je tak zřejmé, že se jednalo o praxi fungující ještě před polovinou století, spíše ještě v předhusitském období.¹³²

Ve výčtu důvodů, kvůli kterým se vrstva nižší šlechty dle Viktorina značně ztenčila, jsou patrné dva hlavní okruhy – katastrofy a ekonomický tlak mocnějších. Mezi první patřily na prvním místě války, v tomto smyslu především husitské, kterým padli za oběť nejen lidé, ale také jejich sídla, na druhém pak epidemie a hladomory. Co pak podle Viktorina nepadlo za oběť bojům a jejich následkům, bylo z velké části vykoupeno pozemkovými magnáty budujícími své velkostatky, přičemž výslovně zdůraznil zaplavování této půdy budováním nových rybníků. Při přebírání podobných závěrů jednotlivých autorů musíme být vždy opatrní, neboť v jejich názorech mohou hrát významnou roli rozličné animozity. V případě Viktorina ze Všehrd nakonec víme, že byl s mocnou a bohatou šlechtou ve při. K podobným

¹³⁰ Vloženo H. Jirečkem.

¹³¹ JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*. Kniha IX, čl. 10, odst. 9, s. 451.

¹³² Všehrd užívá pro tyto osoby pojmenování „původ“, byť stejný termín známe jako označení žalující strany, nikoliv úřední osoby. Ondřej z Dubé institut původů jakožto krajských služebníků pomáhajících komorníkům nezmiňuje, zato uvádí krajské komorníky. Viz např. *AC II* (Výklad na právo Ondřeje z Dubé), s. 485 a s. 510, č. 95.

závěrům nás však vedou i jiné, již zmíněné prameny, a tak je na místě brát jeho svědectví jako relevantní zdroj.

Podobně pestrá skladba nižší šlechty máme doloženou také například v Polsku či Maďarsku, kde se ovšem šlechta na celkové skladbě obyvatelstva podílela výrazněji než u nás. Opět tu však největší podíl tvořili mocensky a majetkově málo významní jedinci a rodiny radící se k nižší šlechtě. V Uhrách tvořila šlechta okolo roku 1600 podíl zhruba 4-5 % obyvatelstva, přičemž naprostá většina z nich byly šlechtické rodiny bez titulu. Významný podíl na této skutečnosti měly patrně nobilitace spojené se zásluhami v bojích proti Turkům hojně udělované od přelomu 15. a 16. století, při kterých nehrála roli ani výše majetku ani sociální postavení dané osoby.¹³³ V polské republice odpovídal tento počet asi 10 % obyvatelstva, přičemž naprostá většina těchto rodin disponovala poměrně malým majetkem a vlivem.¹³⁴

Hovoříme-li o nižší šlechtě jako o stavu, je třeba připomenout, že se nejednalo o homogenní skupinu, zvláště v období zhruba do konce 15. století, ale o sociálně a majetkově velmi pestrá skupinu. To bylo dáno jak její značnou vnitřní sociální mobilitou (jako stav získala rozhodující roli v tom, kdo se stane její součástí, podstatně později než páni) tak velkým množstvím jedinců a rodů, které jí tvořili. Byť tedy husitství pomohlo nižší šlechtě k dílčímu prosazení se ve správě země, nepostačovaly tyto politické úspěchy samy o sobě k tomu, aby se plně zformovala, a především svůj stav uzavřela.

Nejlépe tuto situaci vystihl asi Josef Petráň, který konstatoval, že skladba nižší šlechty v pohusitském období byla velmi nepřehledná, přičemž nejvíce diferencovanou skupinou byli panoši, ke kterým se řadili svobodní muži ve službách krále, církve a pánů, hejtmani hradů, nápravníci či manové. Zatímco v první polovině 15. století se tak nemalý počet měšťanů ve službách světských a církevních feudálů ocitl právě v jejich řadách, ve druhé polovině století část majetnějších panošů splynula s rytíři, ti chudší pak se svobodníky. Na obecný úpadek skupiny chudší šlechty patrně poukazuje příjmení „Zeman“, které bylo mezi svobodníky a dědiníky poměrně frekventované.¹³⁵ Jak pak poznamenali Dušan Třeštík a Miloslav Polívka,

¹³³ ŽUPANIČ, Jan. Nižší šlechta dědičných zemí a Uherska ve srovnávací perspektivě. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MARUNA, Maroš (red.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 1: Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin, 2009, s. 20. Zatímco u nás měla nižší šlechta dle odhadů vlastnit na konci 15. století asi 2/3 půdy (PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl třetí*, s. 169), v Uhrách vlastnila již před polovinou 15. století bohatá aristokracie, magnáti, asi 40 %, přičemž později se tento poměr ještě zvýšil (ŽUPANIČ, J. Nižší šlechta dědičných zemí a Uherska ve srovnávací perspektivě, s. 20; BŮŽEK, V. Nižší šlechta v předbělohorských Čechách, s. 37).

¹³⁴ KVĚTINA, Jan. *Šlechtická demokracie. Parlamentarismus v polsko-litevském státě v 16.–17. století*. Červený Kostelec, 2011, s. 68. Podíly jsou to samozřejmě odhadované, střídmejší předpoklady hovoří o 3-4 % v Uhrách a 6-7,5 % v Polsku. Viz MILLER, J. *Uzavřená společnost a její nepřátelé*, s. 150-151.

¹³⁵ PETRÁŇ, J. *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, s. 16-19.

zatímco zmínění panoši patřili k méně významné skupině nižší šlechty, ti bohatší a služebně nezávislí byli označováni jako vladykové. „*Zdá se však, že k vladykům náležely rody honosící se starobylostí, k panošům pak lidé s kratší příslušností k nižší šlechtě a zemané stojící ve službách jiným feudálním vrchnostem.*“ Toto vnitřní rozdělení nižší šlechty na dvě skupiny bylo platné již v předhusitském období, přičemž „...*tento rozdíl plně respektovalo i její pozdější vymezení jako zemského stavu.*“¹³⁶ Podobně, s drobným posunem, vnímal rozdělení šlechtické společnosti ve 14. a na počátku 15. století také například Jiří Spěváček. Ve světle písemných pramenů vnímal rozdělení šlechtické společnosti do vyšší skupiny zahrnující zemany, vladyky a rytíře, tedy rody zpravidla se vyznačující určitou starobylostí a vlastnictvím vlastního sídla, tvrze či dvoru, a poddaných. A do nižší skupiny, ke které náleželi mnohem početnější panoši, dědiníci, nápravníci, manové a další skupiny, zpravidla se nacházející v závislém služebním poměru k mocnějšímu pánovi.¹³⁷

Toto dělení bylo platné ještě ve druhé polovině 15. století, přičemž je obtížné stanovit přesnou časovou hranici, od které byla nižší šlechta vnímána jeden celek. Panošský stav sice přečkal konec 15. století, a ještě na začátku století následujícího doznívaly jeho rezidua, avšak nové zemské zřízení z roku 1500, a také přípravné podklady z 80. a 90. let 15. století, již vnímaly nižší šlechtu jako jeden stav.

Dokladů a zmínek o dělení šlechty do několika skupin, respektive užívání pestré titulace v podobě pán, rytíř, zeman, vladyka a panoše, máme celou řadu. Od prostých listů až po sněmovní usnesení. Následující řádky by neměly být pouhou snůškou těchto zmínek, avšak bez uvedení většího množství příkladů bychom se neobešli. Těžištěm práce je sice pozdější období, pro kontext však uveďme, že již *Maiestas Carolinae* dělila zemany (zeměniný), tedy veškeré příslušníky šlechty, na řád šlechtický, vladycký a služebný panošský.¹³⁸ Stejně dělení povětšinou zachovávají i písemné zmínky z konce téhož století, byť stavy vladycký a rytířský bývají někdy zaměňovány.¹³⁹ Tak se v listu krále Václava IV. týkajícího se sporu o řád zemský České koruny mimo jiné uváděl výčet řádů „...*panských i*

¹³⁶ TŘEŠTÍK, D. – POLÍVKA, M. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století, s. 117-125.

¹³⁷ SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419)*, s. 523.

¹³⁸ *AČ III*, s. 116, článek XXXII.

¹³⁹ Řád práva zemského z druhé poloviny 14. století v článku 34 uváděl: „*Když rovný rovného podle urozenie, tocižto pán pána, vladyka vládyku z hlavy pohoní, všeho téhož řádu, jako svrchu psán jest, máta požívati, máta se bítí mečí i se štíty. A pakliby nižší vyššieho, tociž vladyka šlechtice pohnal z hlavy...*“ Viz *AČ II*, s. 94, č. 34. Rozlišoval tedy stav vyšší a nižší, pány a vladyky. V tomto případě se ovšem nejednalo o popis dělení společnosti (šlechty), ale principy, na základě kterých mělo docházet k řešení sporů v rámci společensky nerovných stavů. Navíc byl v této době termín vladyka zřejmě chápán jako pojem označující obecně veškerou šlechtu, která se neřadila k mocným pánům.

*rytieřských i panořských...*¹⁴⁰ Když pak následujícího roku tento zemský řád panovník potvrdil, uvedl v listině, že zmíněná ustanovení měla být stvrzena „...*kniěžaty, i městy i zemany...*“ List, ve kterém měl král vyznat, že nemá nikomu, pro spory vzniklé kolem toho zřízení, nic za zlé, měl být psán „...*pánóm, rytieřóm a panořiem...*“.¹⁴¹ Základní stavy nižší šlechty, jakkoliv je tento termín pro toto období ještě problematický, tedy byly tři. První zahrnoval pány, druhé dva pak nižší složky šlechty, do které se řadili rytíři, vladykové, zemané a panoři. V rámci těchto kategorií pak existovaly určité rozdíly, ba dokonce i mezistupně. Za takový můžeme považovat oslovení „...*rytieřského panoři...*“, které patrně označovalo osobu stojící na pomezí panořského a rytířského stavu.¹⁴²

Termín panoře neoznačoval pouze nejméně urozenou a majetnou skupinu nižší šlechty, ale dlouhou dobu byl také synonymem pro osobu ve služebném poměru k pánovi, zpravidla v úřední či vojenské oblasti.¹⁴³ Výklad na právo zemské české Ondřeje z Dubé vzniklý na přelomu 14. a 15. století se sice dělením šlechtické společnosti nezabýval, ovšem v úvodu, ve kterém mimo jiné kritizoval pány sledující jen vlastní prospěch, nikoliv blaho země, uvedl, že právě proto stojí „...*koruna Česká na službě rytieřóm a panoři najviece...*“.¹⁴⁴ Byť to autor explicitně neříká, patrně se tu neodkazuje na rytíře a panoře jako na jedny z několika kategorií nižší šlechty (rytíře, vladyky, zemané, panoře), ale na vyšší a nižší stav nižší šlechty obecně.

Jan Hus posílající z Kostnice do Čech list týkající se jeho vděčnosti za poskytnutou podporu, děkoval v něm pánům, rytířům a panořům Království českého.¹⁴⁵ Když pak zase Zikmund Lucemburský vyzýval v březnu 1416 stranu podobojí k uklidnění situace v království, obracel se jmenovitě k Lackovi z Kravař, Bočkovi z Kunštátu a Poděbrad a Čeňkovi z Vartemberka „*a všem jiným pánóm a panořiem v Čechách a v Moravě...*“.¹⁴⁶ Z blíže neznámého důvodu zde nebyli jmenováni rytíři, což můžeme považovat jak za omyl, tak za záměr. Pojem rytíř totiž v této době dostával trochu jiný význam, respektive se navrátil jeden z jeho původních – služebník Boží, pravý rytíř pravé víry. Z pohledu katolického krále se tak mohlo do určité míry zajídat dopřát kališnickým šlechticům oslovení rytíře. Potvrzením tohoto postoje by snad mohl být podobný list zaslaný necelých deset dní poté katolické

¹⁴⁰ AČ I, s. 53, č. 2.

¹⁴¹ Tamtéž., s. 58, č. 5.

¹⁴² Tamtéž, s. 62, č. 8.

¹⁴³ Tak přijal roku 1402 Albrecht ze Šternberka do svých vojenských služeb skupinku pěti panořů a vystavil jim záškodní list, tedy dokument zavazující ho k úhradě případných vzniklých škod. Viz tamtéž, s. 143, č. 6. Zde se ovšem jedná o moravský příklad.

¹⁴⁴ AČ II, s. 483.

¹⁴⁵ RYBA, Bohumil. *Sto listů M. Jana Husi*. Praha, 1949, s. 211 (č. 80).

¹⁴⁶ AČ I, s. 6, č. 2.

šlechtě, jmenovitě velebnému pražskému arcibiskupovi Konrádovi z Vechty a litomyšlskému biskupovi Janu Železnému, urozeným Janovi z Michalovic, Janovi z Vartemberka a Otovi z Bergova „...a jiným pánóm, rytieřiem i panošiem...“.¹⁴⁷

Na podzim 1420 zaslal Zikmund Lucemburský Oldřichovi z Rožmberka list, ve kterém jej žádal, aby poslal své zástupce na krajský sjezd do Pelhřimova, kde měl Václav z Dubé, purkrabí Pražského hradu, seznámit přítomné „...preláty, pány, rytieře a panoše toho kraje...“ s jeho vůlí.¹⁴⁸ Jednalo se sice pouze o krajský sněm, avšak i tak je z listu patrné dobové vnímání jednotlivých stavů a jejich dělení na stav duchovní, panský, rytířský a panošský. Tento princip potvrzují i další listy z komunikace mezi Zikmundem Lucemburským a českým pánem Oldřichem z Rožmberka. Tak mu římský král v roce 1426 psal, že mu nedal a v žádném případě ani nedává svolení k tomu, aby uzavíral příměří s jeho nepřáteli. Právo spolupracovat a jednat mu dával pouze s „...pány, rytieři, panošemi i jinými naše strany...“.¹⁴⁹ Podobně v jiné zprávě z roku 1431 témuž přikazoval, aby byl nápomocen říšskému vojsku táhnoucímu do Čech proti husitům, přičemž stejný rozkaz vydal také dalším věrným „...pánóm, rytieřóm i panošiem...“.¹⁵⁰ Podobně když přistoupil Aleš Holický ze Šternberka na počátku 20. let 15. století ke straně podobojí, písemně vyznal, že „...k těm ke čtyřem artikulóm, o něž sú sie zasadili mnozí páni zemští, páni Pražané, rytieři, panoše i města královstvie Českého...“.¹⁵¹

Pro doplnění však uvedme, že občas do tohoto výčtu „pronikli“ i zemaní, jako se tomu stalo například v trhově smlouvě učiněné roku 1428 mezi Markétou z Richenburka a Perchtou ze Šternberka. V době uzavření tohoto obchodu neprobíhaly pro přetrvávající husitské války vklady do desk zemských, a tak se prodávající zavázala tento vklad provést ve stanovený termín po jejich obnovení. Pokud by pak nebyly staré způsoby obnoveny, měl být tento trh zapsán a utvrzen řádem, „...jehožby páni, rytieři, zemané, panoše i panie o práva dědinná a o věnná obecně požívali.“¹⁵² V podobných případech se však patrně jedná spíše o neúplný výčet jednotlivých kategorií šlechty než o stavovské dělení. Podobných listin vzniklo v neklidných dobách značné množství, přičemž se nám jich dochoval jen menší díl. Tak když roku 1430 bratři Janek, Vaněk a Budivoj z Bechlína zapisovali po své smrti své dědictví panoši Kunatovi z Bělkovic sezením v Počeplech a Petříkovi z Lejen sezením v Ještěrech, činili tak pouze formou listiny, bez vkladu, neboť „...dsky zemské otevřieny nejsú, kterýmiž sú sobě páni,

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 7, č. 3.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 15, č. 12.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 27, č. 29.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 33, č. 37.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 151, č. 15.

¹⁵² Tamtéž, s. 155, č. 18.

*rytíři, panoše zapisovali a utvrzovali...*¹⁵³ Při popisu starého zvyku vkladu trhů a majetku do zemských desk tak byly jmenovitě uváděny tři skupiny – páni, rytíři a panoši. Nejednalo se tu však o ojedinělou zmínku, ale o běžný obrat užívaný v trhových smlouvách této neklidné doby.

Když byl po ukončení husitských válek v Čechách obnovován zemský soud, vznikl kolem jeho obsazení spor, který král Zikmund roku 1437 dočasně vyřešil provizorním rozhodnutím. V listu, kterým jej oznamoval, byl spor popsán následovně: „...*mezi urozenými pány královstvie našeho Českého z jedné, a statečnými a slovatnými rytíři a panošemi, zemany téhož královstvie našeho z strany druhé, byla jest puotka a nesnážka o to, že zemané chtěliby právo mieti k súzení země a k sedění na súdiech zemských tak jakožto i páni...*“¹⁵⁴ Vzniklá nesnáž je popisována jako záležitost, ve které stáli na straně jedné páni a na straně druhé rytíři a panoši, obecně zde označení jako zemaní. Rytíři a panoši postupovali v této záležitosti společně, a tak i výsledných osm pozic přisedících bylo přiřknuto zemanům, tedy obecně nižší šlechtě. Výslovné zmínění obou skupin nižší šlechty však potvrzuje přetrvávající vznímání těchto dvou celků jako dvou úrovní nižší šlechty.

Trojí dělení šlechtické společnosti respektovala i pohusitská správa v podobě krajských landfrýdů. Tak když byl roku 1440 uzavřen mír Boleslavského kraje, měli dle úmluvy zvolení hejtmani v případě potřeby právo požadovat „...*pánuov, rytieřuov, panoši nebo měst k radě pro obecné dobré toho kraje...*“¹⁵⁵ Stejně tak smlouva stanovila, „...*aby každý pán, rytieř, panoše, zeměnin i město, i každý ktož co svobodného na zemi v kraji našem má, kterýž v tomto zápisu napsána není, ten aby k tomu ke všemu, což jest v tomto listu psáno, v jednom měsieci pořad zběhlém od dání tohoto listu přistúpil a pečeť svú přivěsil...*“¹⁵⁶ Kdyby tak neučinili, měli je všichni podepsaní „...*páni, rytíři, panoše a města i všecka obec toho kraje...*“ považovat za nepřátele.¹⁵⁶ Ve smlouvách krajských mírů tak v některých bodech narážíme ve výčtu stavů také na zemaný.¹⁵⁷ Stejně tomu bylo také v případě volby nezletilého Ladislava Pohrobka za českého krále roku 1440, kterou provedli „...*páni, rytieři,*

¹⁵³ AČ II, s. 61, č. 11.

¹⁵⁴ AČ III, s. 451, č. 24.

¹⁵⁵ AČ I, s. 251, č. 2.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 252.

¹⁵⁷ Podobně jsou zemaní jmenováni také na několika místech zemského míru krajů Kouřimského, Čáslavského, Chrudimského a Hradeckého. *Tamtéž*, s. 254-263, č. 3. Naopak tu ale narážíme na ojedinělé vynechání panošů. *Tamtéž*, s. 259, č. 3.

Rozličné bylo také obsazení vedoucích pozic v jednotlivých organizacích. V Boleslavském kraji společně zasedli dva páni, dva rytíři a čtyři panoši, ve Východočeském dva páni a čtyři zástupci královských měst (BERAN, Zdeněk. *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*. Hradec Králové, 2014, s. 83).

*zemané, panoše i města...*¹⁵⁸ O necelého půl roku dříve pak v Praze na sněmu jednali v záležitosti zemského míru „...*páni, rytieři, zemané i všecka města Královstvie českého...*“.¹⁵⁹

Obecně ale i ve 40. letech 15. století z pramenů vysvítá trojí dělení šlechtické společnosti. Tak psali Táborští roku 1441 „...*pánóm, rytieřóm, panošem i městóm na tomto sjezdu v Jindřichově Hradci...*“.¹⁶⁰ Na začátku roku 1442 se zase královna vdova Alžběta Lucemburská znovu obracela v záležitosti dědictví svého syna Ladislava Habsburského k „...*pánóm, zemanóm a městóm královstvie Českého, zde v Praze sebráným...*“ (na zemském sněmu).¹⁶¹ Sněmu svolávanému na konec téhož roku pak měli být přítomni „...*páni, rytieři, panoše i města...*“.¹⁶² Když psal římský král Friedrich stavům shromážděným na pražském sněmu, adresoval svůj list „*urozeným, statečným a poctivým pánóm, rytieřóm, panošem i městům královstvie Českého...*“.¹⁶³ Na kutnohorském sněmu roku 1446 zase došlo k usnesení „...*od pánuov, rytieřuov, panoší, měst, zeman krajuov rozličných země České...*“.¹⁶⁴ Jindřich z Lipé posílajíc list ke stavům shromážděným na sněmu roku 1449 jej adresoval „...*pánóm, rytieřóm, panoším, kteříž sú se sjeli nyní tu v Jihlavě...*“.¹⁶⁵

Na jaře 1450 se konal sněm věrných poděbradské jednoty, na které vyslal Jiří z Poděbrad posly, kteří měli vyjevit jeho vůli „...*urozeným, statečným, slovutným a opatrným pánuom, rytieřóm, zemanuom i městóm v Plzni na sjezdu nyní sebráným.*“¹⁶⁶ Ani protistrana však nezhálela, a tak když psal roku 1450 Mikuláš z Lobkovic členům strakonické jednoty ohledně stavu vyjednávání vojenské podpory od míšeňského knížete proti Jiřímu, posílal tuto zprávu „...*panóm, rytieřóm i panošem v tem poli ležícím...*“.¹⁶⁷ V listu týkajícím se vildštejnské smlouvy, tedy smíru mezi strakonickou jednotou a stranou Jiřího z Poděbrad, jsou na obou stranách jmenováni „...*páni, rytieři, panoše, zemané a města...*“.¹⁶⁸ Když se pak roku 1453 obnovoval na sněmu zemský řád, usnesli se „*pan správce s radú pánuov a zeman...*“, že je třeba provést revizi pozemkové držby, především ve vztahu k uzurpovanému církevnímu majetku, Zikmundovým zástavním listinám a trhům nezapsaným do desk

¹⁵⁸ *AČ I*, s. 264, č. 4.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 246, č. 1.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 360, č. 3.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 268, č. 9.

¹⁶² Tamtéž, s. 273, č. 11. Ti samí „...*páni, rytieři, panoše a města nyní v Praze na sněmu sebrání.*“, jak se v listu podepsali, si stěžovali Oldřichu z Rožmberka, že na sněm nedorazil. Viz Tamtéž, s. 273, č. 11.

¹⁶³ Tamtéž, s. 258, č. 16.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 291, č. 18. Stejně tak i následující list. Viz Tamtéž, s. 292, č. 19.

¹⁶⁵ *AČ II*, s. 258, č. 31

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 267, č. 37.

¹⁶⁷ *AČ IV*, s. 406, č. 14.

¹⁶⁸ *AČ II*, s. 274, č. 41.

zemských. Současně se „...*páni, zemané a rytířstvo*...“ usnesli na vyhlášení zemské berně, která měla být vybírána ve městech, do kterých „...*každý pán a zemanín poslal úředníka svého s sumú peněz a s registry...pakliby kteří panoše úředníkuov neměli, ale sami osobně s svými lidmi přijduce*...“¹⁶⁹ Z toho zápisu vysvítá trend, který nabíral ve druhé polovině 15. století stále více na síle, tedy postupné vytlačování panošů jakožto třetího stavu šlechty a jejich splývání s rytířstvem. Termín zeman je stále více chápán jako obecné označení nižší šlechty, nikoliv konkrétní kategorie definující postavení a způsob života daného šlechtice. Pojem panoše se sice nevytrácí, ale postupně přichází o svůj význam ve smyslu třetího šlechtického stavu a nadále zůstává pouze označením drobného šlechtice, zpravidla služebně závislého.¹⁷⁰ V tomto smyslu jej zmiňuje také usnesení sněmu, když výslovně uvádí, že někteří panoši nemusí mít vlastní služebníky, avšak počítá s možností, že mají poddané. Do této skupiny tak patřili jak nemajetní služebně závislí šlechtici, tak majetnější členové stavu s poddanými (avšak patrně bez dlouhé rodové tradice).

V dalších desetiletích se pak v písemných pramenech setkáváme s panoši zpravidla právě ve smyslu označení drobných šlechticů v panských službách, tehdy již součástí jednoho stavu nižší šlechty. Oba tyto aspekty máme doložené například v listu Oldřicha z Rožmberka z roku 1467, ve kterém svým krumlovským služebníkům panošům Kundrátovi a Mikulášovi přikazoval, aby „...*zemeny zuobsielali tu okolnie, kteříž sú prvie k vojně zuobsieláni byli*...“.¹⁷¹ Termín zeman tu tak byl použit jako obecné označení pro drobnou šlechtu z okolí rožmberského panství.

Stejně jako se stal postupem času termín zeman pojmem zastřešujícím jeden stav nižší šlechty, prošly stejným vývojem i kategorie rytířů a vladyků. Písemné prameny z konce století tyto pojmy často zaměňují, respektive s nimi nakládají jako se synonymy. V tomto duchu s nimi pracoval také Viktorin ze Všehrd ve svých *Knihách devaterých*. Kupříkladu v části zabývající se dědickým právem dělil šlechtu na stav panský a zemanský. „*Ve všech také obdarováníech císařských i královských, kdež koho k řádu zemanskému král nebo k řádu panskému císař připúštie, zřetelně se ta slova pokládají, že on má toho řádu panského nebo*

¹⁶⁹ *AČ IV*, s. 419-423, č. 4. Z pohusitského období máme doložené případy, kdy se církev snažila o návrat svých bývalých majetků. Nebylo to sice časté, avšak máme doložené, že v některých případech museli šlechtici zabavené majetky skutečně navracet. Nejednalo se ovšem o žádnou masovou záležitost. Navíc se dotýkala především drobné šlechty, neboť velcí sekularizátoři si na základě svého postavení dokázali své obohacení obhájit a udržet. Viz ERŠIL, Jaroslav. České stavovství a pohusitský katolicismus (K problematice vzájemného vztahu). In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 100-105.

¹⁷⁰ Patříčné příklady k této problematice jsou uvedeny v části zabývající se významem termínu panoše níže.

¹⁷¹ *AČ VIII*, s. 308, č. 192.

*zemanského svobody a práva užívati i dědici jeho od něho řádně splození a pošlí.*¹⁷²
Pojednával-li však autor například o púhonech, užil pro změnu termínu rytířstvo.¹⁷³

Podobně „volně“ činila také sněmovní usnesení z roku 1497, na které v mnohém navazovalo nové zemské zřízení. Rámcově lze tento stav popsat tak, že pokud se v zápisu hovořilo o stavu jako celku, byl častěji užíván termín rytířstvo, zatímco když šlo o výčet nejvyšších zemských úředníků či pozic přisedících zemského soudu, bylo použito termínu vladykové. Neplatilo to však absolutně. Například v bodě, kterým se zapovídalo souběžné zastávání dvou úřadů, byl užit termín rytířstvo.¹⁷⁴

Plným projevem dvojího dělení šlechtické společnosti byl mimo jiné nový zemský zákoník, Vladislavské zřízení zemské, který již respektoval pouze dva stavy, pány a rytíře (vladyky).¹⁷⁵ Přesto v něm v jednom bodě relikť starého rozvrstvení nalezneme. V bodě zapovídajícím žoldněřské aktivity obyvatel království v zahraničních službách namířené proti českému králi jsou popsány následky, jaké by toto jednání pro takového jedince mělo. Mimo jiné, „...že žádný člověk v České koruně, buď pán, rytieř, panoše, města nebo člověk kteréhokoli řádu nemá přijíti nižádného takového zhůbci, kterýžby se vedle práva toho nezachoval.“¹⁷⁶ Tento článek je jediným bodem v celém zřízení, kde se termín panoše objevuje. Ve všech ostatních případech se hovoří o rytířích, vladycích či zemanech, přičemž jsou tyto pojmy chápány jako obecné označení stavu nižší šlechty.

Na prvním místě uvedme označení zeman, které se ve zřízení objevuje ve vztahu ke starším usnesením, jako relikť starších dob. Tak se v jednom článku, vycházejícím z usnesení z roku 1457, pojednávajícím o odúmrtích uvádí, že v této záležitosti vyšel panovník vstříc pánům a zemanům zasedajícím na pražském sněmu.¹⁷⁷ Neklidné husitské období a s ním spojené neprovádění vkladů do desk zemských způsobilo problém v řadě ohledů. Jedním z nich bylo to, že dlužníci nemohli do desk vložit potvrzení svých závazků vůči věřitelům. Záležitost se pochopitelně řešila formou listů, ty však mnohdy podlehly zkáze ještě před jejich vypořádáním. Takové potvrzení pak mělo být napříště stvrzeno pečetěmi dvou nebo tří pánů

¹⁷² JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všeřrd O právích země české knihy devatery*. Kniha IV. čl. 6, odst. 7, s. 176.

¹⁷³ Tamtéž. Kniha III. čl. 9, odst. 5, s. 116.

¹⁷⁴ *AČ V*, s. 465-481, č. 51-52.

¹⁷⁵ Toto jednoznačné dělení nalezneme již v usnesení vzešlých z přípravných jednání, např. v zápisech Prešpurského zůstání z roku 1499. „Zjednanie, kteréž se jest v Prešpurce mezi pány, rytieřstvem a městy Královského zůstání z roku 1499. „Zjednanie, kteréž se jest v Prešpurce mezi pány, rytieřstvem a městy Královského zůstání...“ (*AČ V*, s. 496, č. 55), „Služebníci u panského neb rytieřského aneb městského stavu, z těch tří stavuov, kteříž by jedni u druhých slůžili...“ (Tamtéž, s. 501) či „S ručnicemi ani s kuší aby žádný nechodil ani nejezdil z panského, rytieřského, městského stavu, jeden druhému na gruntiech...“ (Tamtéž, s. 502).

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 515.

¹⁷⁷ KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ I. - VOJTÍŠKOVÁ, J. *Vladislavské zřízení zemské*, čl. 177, s. 231.

nebo zemanů usedlých.¹⁷⁸ Ze starších zvyklostí vycházelo také znění přísahy karlštejnského purkrabí, která byla mimo jiných skládána pánům, rytířstvu a zemanům.¹⁷⁹ Do zřízení bylo také převzato rozhodnutí Karla IV. o příslušnosti vrahů, zemaninů před zemský, manů před manský a měšťanů před městský soud.¹⁸⁰ Trestních záležitostí se týkaly také články, které zapovídaly pánům, zemaninům i měšťanům strpět na svých statcích zločince a také potvrzovaly, že nikomu z nich není pronásledování takovýchto lidí ke škodě jejich cti.¹⁸¹

Jako se synonymy nakládá zřízení také se dvěma zbylými termíny. Vladykové jsou zpravidla jmenováni, pokud se články dotýkají zasedání a nálezů zemského soudu¹⁸² a nejvyšších úřadů vymezeným nižší šlechtě.¹⁸³ V menší míře je tohoto termínu užito také pro označení zástupců nižší šlechty zasedajících na zemském sněmu, přičemž někdy je v témže článku současně užito pro vyjádření nižšího stavu také pojmu rytířstvo.¹⁸⁴ Rytířský stav je dále vedle pánů a měšťanstva uveden jako jeden ze tří stavů, ze kterých byl vybírán nejvyšší mincmistr.¹⁸⁵ Přísahy nejvyšších zemských úředníků byly mimo jiné skládány všem pánům a rytířstvu království.¹⁸⁶ Jiný článek uváděl, že žádný z pánů ani rytířstva neměl zastávat dva úřady.¹⁸⁷ Další povoloval zápis obecních potřeb do desk zemských jen se souhlasem všech tří stavů, tedy i rytířstva.¹⁸⁸ Termín rytířský stav však nebyl užíván jen ve vztahu k zemským úřadům a sněmům, tedy reprezentantům nižší šlechty, ale také jako obecný pojem definující celý stav. Tak například jeden z článků zřízení ošetřoval práva pobočných synů a dcer stavu panského a rytířského,¹⁸⁹ další zase pojednával o vzájemně si sloužících služebnících stavů panského, rytířského a městského.¹⁹⁰

2. 1. 2 Sociální stratifikace nižší šlechty v 15. a na počátku 16. století (s nezbytnými přesahy až do počátku 17. století)

Dokladů o ztrátě původních významů sociálních a majetkových kategorií u nižší šlechty máme doloženo vícero. Nejjasněji je tento trend zřejmě patrný na nálezech zemského

¹⁷⁸ Tamtéž, čl. 397, s. 212.

¹⁷⁹ Tamtéž, čl. 437, s. 225.

Tamtéž, čl. 455, s. 232.

¹⁸¹ Tamtéž, čl. 558, s. 259-260 a čl. 560, s. 260.

¹⁸² Tamtéž, čl. 2, s. 108 či čl. 205, s. 170.

¹⁸³ Tamtéž, čl. 238, s. 178 či čl. 239, s. 178-179.

¹⁸⁴ Například v článku pojednávajícím o zákazu přechovávání zločinců, kterým se na sněmu roku 1494 zabývali páni a vladykové, bylo rozhodnuto, že tak nesmí činit páni ani rytířstvo. Viz tamtéž, čl. 564, s. 261.

¹⁸⁵ Tamtéž, čl. 240, s. 179.

¹⁸⁶ Tamtéž, čl. 215, s. 173.

¹⁸⁷ Tamtéž, čl. 241, s. 179.

¹⁸⁸ Tamtéž, čl. 182, s. 164.

¹⁸⁹ Tamtéž, čl. 288, s. 189.

¹⁹⁰ Tamtéž, čl. 501, s. 246.

soudu, kde můžeme pozorovat určité významové posuny. Tyto a další prameny nám dokládají postupné rozplývání původních smyslů těchto kategorií a jejich částečné zobecnění (souběžně splynutí) a částečný přerod.

Jako příklad může posloužit nález zemského soudu z roku 1493 týkající se sporu rodu Šárovců ze Šárova s městem Chrudimí. Zatímco příslušníci rodiny patřící k nižší šlechtě označovali sami sebe jako zemany („*Proti tomu pohnaní odpíraje pravili, že jsou zemané svobodní ...*“.) v nálezu zemského soudu byli řazeni mezi rytíře („... *poněvadž J[eho]M[ilos]t Královská takové obdarování učiniti jest ráčil na všech páních a rytířstvu téhož kraje Chrudimského ...*“). Tento výrok pak učinili „...*páni a vladyky...*“.¹⁹¹

Stanovit přesný okruh složek obyvatelstva, které se ke šlechtickému stavu v 15. století řadily, je velmi obtížné. Příslušnost k této privilegované vrstvě se v mnohém zakládala na majetkovém a sociálním základu. Zdaleka k tomu nebyla třeba dlouhá rodová tradice či jednoznačný přechodový akt ve smyslu udělení erbů či přijetí členy stavu na sněmu. Omezení a podmínky v tomto smyslu se pozvolna objevovaly až ve druhé polovině století. Příslušnost konkrétních skupin obyvatel království k aristokracii se tak v čase měnila. Jako určitá hodnotící měřítka by nám v tomto duchu mohla posloužit například soudní příslušnost, v tomto smyslu pak konkrétně před zemský soud. Před ten však patrně původně příslušeli všichni svobodní obyvatelé země bez výjimky a až postupem času byla jeho široká působnost zúžena na spory, ve kterých byl zainteresovaný šlechtic.¹⁹² Podobně by tříbicím hlediskem mohlo být právo účastnit se zasedání zemského soudu. V tomto případě ovšem nemáme k dispozici dostatek podrobných pramenů a také musíme mít na paměti, že některé ekonomicky slabší skupiny si svou účast na jednání jednoduše nemohly dovolit. Musíme se tedy spokojit s hodnocením, že šlechtický stav jako celek byl po velkou část 15. století neohrazenou korporací, ke které příslušeli jak mocní feudálové, tak někteří jejich služebníci či svobodní držitelé venkovských dvorů. Zatímco u některých skupin lze jejich „členství“ ve šlechtickém stavu poměrně snadno doložit, u jiných složek obyvatelstva můžeme hovořit spíše o tom, že stály na pomezí. Vykazovaly tedy určitou míru exkluzivity vůči většinovému obyvatelstvu, ovšem je otázka, zda je lze bez výhrad řadit ke šlechtě.

Následující přehled kategorií nižší šlechty a těchto pomezních skupin tak není a také nemůže být kompletní, avšak je vzhledem do této problematiky a částečným shrnutím.

¹⁹¹ PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl pátý. Od roku 1471 do roku 1526.* 2. vydání. Praha, 1939, s. 209. Palacký nálezu citoval na základě zápisu v Talmberském rukopisu.

¹⁹² STARÝ, M. *Přední klenot zemský*, s. 22-23.

Svobodníci

Svobodníci, dědiníci, dvořáci a několik dalších, to všechno jsou termíny označující specifickou skupinu obyvatelstva vyznačující se osobní svobodou (přímou podřízeností panovníkovi) a držbou svobodného majetku (s právem jeho vložení do desk zemských). Byť se jednalo o skupinu se specifickými právy, a také povinnostmi, nemáme z 15. století příliš pramenů, které by jejich právní postavení blíže definovaly. Na jedné straně se jednalo o ohraničenou vrstvu, na straně druhé však procházela živelným vývojem. Zahrnovala jak svobodné sedláky, tak některé drobné šlechtice (bez predikátu a erbu, nebo tyto šlechtické atributy pozbyví). Zatímco některé rodiny a držitelé statků byli svobodní po generace, jiní se jimi stali na základě výhostního listu vydaného svou vrchností.¹⁹³ Dle mínění některých autorů se jednalo o původní panovnické vazaly, kteří časem získali svá léna do dědičného užívání. Na rozdíl od šlechty však ve svém podřízeném postavení nadále setrvali, a tak v duchu vztahu lenního pána a jeho vazalů požívali královské ochrany. Proto neměli zvláštní politická práva a nebyli zastoupeni na zemském sněmu ani v jiném prvku zemské správy. V průběhu 15. století pak tato skupina splynula s některými many a nápravníky (zejména někdejšími církevními leníky).¹⁹⁴

Ojedinele doloženým případem, ale zato velmi zajímavým, pak byla situace, kdy poddaný odkoupil nemovitý majetek od své vrchnosti s plným právem, tedy jej vykoupil z poddanství, a dokonce obdržel příslib jeho vložení do desk zemských.

Takovým příkladem byla trhová smlouva z roku 1430 uzavřená mezi Kateřinou z Hořepníka a Jakubem. „*Já Kateřina z Hořepníka, manželka někdy nebožce Michalova, řečený [sic] Smatlan, vyznávám tiemto listem obecně všem, ktož jej uzrie čisti, nebo čtúce, slyšeti budú, že sem prodala a mocí tohoto listu prodávám lán dědiny v Vysoce Lhotě, na kterémžto lánu jest 74 gr. platu rozdielně, na sv. Jiříe 37 gr. a na sv. Havla 37 gr., opatrnému muži Jakubovi, tomu člověku, jakož nynie na tom lánu sedí, i jeho dětem i jeho budúcím, za 14 kop gr. dobrých stříbrných rázu pražského; a ty penieze hned mi je všecky dal a zaplatil hotovými penězi. A ten jistý lán svrchupsaný prodala sem jemu se vším právem i se vším*

¹⁹³ *AC I*, s. 121-122, č. 66. František Teplý viděl původ větší části svobodníků v potomstvu drobných vladyků a zemanů, osob, které tvořily „*kdyysi jádro vojsk Jiřího z Poděbrad*“. TEPLÝ, Fr. Zánik královských svobodníků, s. 181.

¹⁹⁴ HOLEJŠOVSKÝ, Vl. Královští svobodníci a jiní lidé svobodní, s. 10-11.

Panovnické výsady byly jistě jednou z cest, jakou se generovali noví svobodníci a svobodné statky. Takovým příkladem by mohl být list krále Vladislava Jagellonského pro Jiříka, královského pojezdého na panství Hluboká vydaný roku 1489. Jeho prostřednictvím osvobodil dvůr ve vsi Hosíně i s příslušenstvím robotnému člověku Jiříkovi i jeho dědicům od veškerých poplatků, kterými byl k hlubockému hradu vázán. Za to však byli držitelé dvora povinni hájit zdejší lesy. V podstatě se tak jednalo o vytvoření jakéhosi manství. Viz *AC XVII*, s. 373-374, č. 8.

panstvím ku pravému dědictví, nic sobě tu nepozuostavujíc, ani svým budoucím, takéž jakož sem sama držala; a ten lán prvé psaný mám a slibuji jemu zpraviti a osvoboditi a ve dsky zemské vložit na prvé, nebo na druhé, anebo konečně na třetí suché dni, kdyžby byly otevřeny v zemi české. Pakliby desk nebylo, anebo nebyly otevřeny v zemi české; ale kterýmž jiným řádem páni, rytieři, panoše budou sobě dědictvie osvobozovati, týmž řádem a slibuji jemu a jeho budoucím osvoboditi a zpraviti, tak jakož země česká za právo má nebo mieti bude. A k tomu svědomie a pro lepší jistotu a zdržení slibu mého připrosila sem slovných panoší, Jana rytieře z Smolína seděním v Rovném, Maršíka z Kamene, Ondřeje z Lútkova řečeného Šafran, Adama z Lútkova, Václava z Hořepníka řečeného Brodec, aby své pečeti k tomuto listu přivěsili, a pamatovali tu jistú úmluvu, kteráž jest sie stala mezi námi. A ktožby tento list měl s Jakubovú dobrou volí nebo jeho budoucích, ten má i mieti a bude tůž moc i tēž právo, jako on sám, k tomu ke všemu, což tento list svědčí.“¹⁹⁵

Zápis výslovně neuvádí, že by byl Jakub poddaným Kateřiny z Hořepníka, ovšem hospodařil na láně, ke kterému měla vrchnostenský vztah. Roční plat, který jí za to odváděl, dosahoval 74 grošů, přičemž prodejní suma byla stanovena na 14 kop grošů. Směnou za ty se stali Jakub a jeho potomci výlučnými vlastníky této půdy včetně veškerých feudálních práv. Kateřina se totiž v prodejní smlouvě zavázala, že mu tento majetek osvobodí a nechá vložit do desk zemských. Jakub je sice v zápisu označen jako opatrný muž, přičemž toto oslovení bylo zpravidla užíváno pro měšťany, ve venkovském prostředí pak častěji pro rychtáře, avšak charakter zápisu nás přímo k určení Jakubova sociálního postavení nepřivádí. Poddaní neměli právo na vložení svého majetku do desk zemských, navíc nevíme, zda k tomuto vkladu po obnovení řádu skutečně došlo, avšak patrně tu máme doklad jedné z cest, jakou se z poddaných stávali svobodníci.

V tomto duchu stojí za pozornost, že soupis svobodníků z roku 1550 eviduje v okolí Hořepníku na Čáslavsku několik svobodství. Tak drželi hořepničtí měšťané Václav Prška, Václav Kožešník, Pavel Rájek a Margareta Rájová, poddaní Jindřicha Kekule ze Stradonic, devět lidí ve vsi Třemice a několik svobodných polností a luk v okolí města. Mikuláš Studnička měl zase v deskách zemských vložený jeden ze zdejších předměstských dvorů. Jan, syn Václava mlynáře z Hořepníka, držel svobodný dvůr přímo ve městě. Pouhou čtvrt míli od města držel svobodný dvůr Vavřinec Židů z Arnoštovic, další poddaný pana Kekule ze Stradonic.¹⁹⁶ Poddanské městečko Hořepník a jeho okolí tak byly na svobodství poměrně bohaté, přičemž stojí za pozornost, že většina z těchto majetků zapsaných v deskách

¹⁹⁵ AČ I, s. 342-343, č. 5.

¹⁹⁶ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 119-120.

zemských náležela měšťanům poddanského stavu. Také oni tedy tvořili jeden z personálních zdrojů svobodnické skupiny.

V průběhu 16. století však máme doložený spíše opačný trend, tedy všeobecný úpadek a úbytek svobodníků a svobodnických statků vlivem jejich pohlcování ze strany okolních mocnějších feudálů. Ti připojovali svobodnické statky ke svým panstvím a ze svobodníků dělali své poddané. Dílem tak činili skrze nátlak, dílem se jim svobodníci sami uvazovali v poddanství.¹⁹⁷ Písemně zmapované však máme tyto procesy v širším kontextu až od 16. století.¹⁹⁸

Tehdy si královské úřady i samotný král uvědomili, že skrze úbytek svobodníků ztrácí i panovnická pokladna, neboť svobodníci platili podobně jako šlechta berně. Navíc měli stejně jako ona povinnost stavět hotovost. Právě díky těmto záležitostem, jejich daňovému a vojenskému významu, se o nich zmiňují sněmovní usnesení a fiskální prameny. Zatímco ve starších dobách pak bylo svobodnictví snad vázané i na osobu, v 15. století bylo již jistě, stejně jako výsady a povinnosti, pevně spojené se statkem.¹⁹⁹ Ve 14. století byli označováni jako „*heredes*“, v 15. století byl častěji užíván označení svobodník či dědiník. Druhý ze jmenovaných byl aplikován také v zemských zřízeních z let 1500, 1530 a 1549. Zákoník uveřejněný těsně před polovinou století navíc vedle pojmů dědiník a svobodník užívá také termíny dvořák.²⁰⁰

Jako dvořáci byli zpravidla označováni sedláci držící dvory, ke kterým se vázaly speciální výsady a někdy i povinnosti, avšak stále byli poddanými. Byli tu však i tací, kteří měli svůj dvůr vložený v deskách zemských a řadili se tak ke svobodnému obyvatelstvu. Častěji byl tento pojem sice užíván na Moravě, avšak současně poukazuje na pestrost svobodnické skupiny také v Čechách. Kromě nich tu existovali i další svobodní obyvatelé, jako například svobodní rychtáři.²⁰¹

Ekonomický význam svobodníků, jakožto daňových poplatníků, si uvědomil především král Ferdinand I., který začal podnikat významnější kroky k jejich ochraně před šlechtou. Tak bylo od druhé poloviny 16. století k zakoupení a následnému vložení

¹⁹⁷ Tak byli roku 1523 pohnáni před komorní soud bratři Jan a Petr Malovcové z Chýnova na Vimperce za to, že ve „...vazbě drželi nějakého Mikuláše Hodouška, člověka krále J[eho] M[ilos]t[í], pána našeho milostivého, kterýž na svobodném gruntu sedí v Výškovicích, chtíc to od něho míti, aby se vám v poddanost i s syny svými poddal a člověčenství pravě jako poplatník váš slíbil...“ Viz *AC XXXII*, s. 418, č. 4292.

¹⁹⁸ K tomu např. ZOUBEK, František J. Utužování poddanství na statcích zápisných v 16. století. In *Památky archaeologické a místopisné* 6, 1865, s. 95-102.

¹⁹⁹ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 10-11.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 5. Obnovené zřízení zemské výslovně uvádí, že „...stavu nepožívají...“.

²⁰¹ Tamtéž, s. 28-31.

svobodnického statku do desk zemských třeba panovnického souhlasu. O roku 1585 pak nebyl tento akt bez královského souhlasu definitivně možný.²⁰²

Byť tedy v 16. století svobodníků stále více ubývalo, paradoxně v návaznosti na tento trend, se o nich v této době sněmovní a berní prameny zmiňují hojněji než v předchozím století. Tak byly ve sněmovním zápisu z roku 1556 mezi skupinami, které měly přispět na válku s Turky, mimo jiné jmenováni „...manové, dědiníci, svobodníci, nápravníci, dvořáci, svobodní rychtáři, kteříkoli statky pozemské i zápisné a jakéžkoli jiné mají...“.²⁰³ Jako samostatně jmenované skupiny vystupovali titíž také na jiných místech sněmovních zápisů, jako například v pasáži týkající se opilství a cizoložství „Jestli žeby kterákoli osoba z knížat, pánův, rytířstva a z stavu městského, též také z manův, svobodníkův, dědiníkův, dvořákův, svobodných rychtářův...“.²⁰⁴

Za pozornost stojí také skutečnost, že se na těchto sněmech šlechta snažila o opětovný návrat praxe vykupování svobodnických statků, respektive možnosti jejich zakupování a vkládání si do desk zemských. „Item, jakož jsme na předešlých dvou sněmích J. M. Kr. za to poníženež prosili, aby J. M. Kr. své milostivé povolení dáti ráčil, aby dědiníci a svobodníci, kteříž se od nás vyplacují a grunty svobodné kupují, kteréž jim ve dsky zemské klademe, aby nám zase takové grunty svobodné prodávati a ve dsky zemské klásti mohli; na kteréžto poníženež prosby naše za to prosíme, aby J. M. Kr. nám milostivou odpověď dáti ráčil, tak abychom při starobylém způsobu a svobodě zůstaveni byli, a to aby ve dsky zemské zapsáno bylo.“²⁰⁵

Přes veškeré snahy komory svobodníků a jejich statků ubývalo, což se mimo jiné projevovalo sníženým výběrem daní v této skupině. K tomu přistupoval fakt, že berní evidence nebyla bezchybná a úplná, protože se například roku 1572 obrátil Maxmilián II. na českou komoru s dotazem, zda se v zemi nenachází více svobodníků, než kolik jich uvádí

²⁰² Tamtéž, s. 73. Způsob vkládání svobodnického majetku do desk zemských je sám o sobě zajímavou podkapitolou správních dějin. Vložení majetku do desk musel totiž svobodník pověřit relatory (zpravidla šlechtice či zemské úředníky), neboť neměl právo tak učinit sám. Tento princip máme doložený již z druhé poloviny 15. století, posléze jej pak potvrzují také Všehrdovy Knihy devatery a Vladislavské zřízení zemské. Druhou možností pak pochopitelně byl přímý souhlas panovníka.

Problematika svobodnického majetku v deskách zemských nabyla na významu také po jejich zničení roku 1541, kdy se ukázalo, že řada svobodníků v nich neměl svůj majetek (někdy jen pro svou generaci, jindy dokonce po několik pokolení spoléhající na rodovou tradici a kolektivní paměť) vůbec vložený, potažmo ani nedisponovali právními dokumenty dokládajícími výlučné postavení jich samotných i jejich majetků.

²⁰³ DVORSKÝ, František – GINDELY, Antonín. *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu II. 1546-1557*. Praha, 1880, s. 702.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 701.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 710. V předcházejícím století panovník šlechtě právo zakupovat svobodné dědiny od dědiníků výslovně povolil. „JM' toto povolení učiniti ráčil jest, aby páni, rytířstvo mohli svobodně kupovati všelikteraké dědiny svobodné od měšťan, dědiníkuo a sedlákuo, a ty dědiny, kteréž by tak kaupeny byly, mají kladeny býti ve dsky pánuom a rytířstvu bez vsí odporosti, aniž třeba bude k tomu povolení žádati.“ Viz *AC V*, s. 367, č. 3. Relace královská do desk zemských o právech a svobodách Království českého.

berní evidence.²⁰⁶ To se však dostáváme daleko za hranici doby, kdy se mohli svobodníci, nebo alespoň jejich část, počítat ke skupině drobné šlechty.

Nejasná hranice mezi oběma skupinami však jistě panovala ještě v první polovině 15. století. Specifické postavení svobodníků v berním smyslu se projevilo také při ustavení východočeského krajského landfrýdu roku 1440. Tehdy se páni, rytíři a panoši usnesli nejen na spolupráci a ustavení řádu, ale řešili také otázku financování spolku. „*It. svolili sme sie, abychom všickni sebrali z lidí svých a z dědin z lánů po čtyřech gr. každý kraj pro potřebu obecní toho kraje. A z měst též, což dědin mají na zemi, a z domův, jakož oni sami mezi sebou poriadie. A dědinici mají z sebe dáti po polúkopy grošův. A tu daň máme z sebe sebrati a vydati věrně a právě pro obecní dobré, když hajtmané s radů rozkáží.*“²⁰⁷ Jako jednotlivé skupiny tu tak vedle pánů, rytířů, panošů a měst vystupují dědiníci (svobodníci).

V berním smyslu se dědiníků výslovně dotýkalo také například sněmovní usnesení týkající se obnovení zemského řádu roku 1453, které dokonce připouštělo vrchnostenský vztah dědiníků k poddaným. „*Item dědinici, kteříž mají své svobodné sedění jakéžkoli, nebo dvory, aby dali po dvě kopů groši z lánů; a kteréž lidi pod sebou mají, ti aby úrok dali z toho, což drží, jako jiní úročníci a ti úředníci, kteříž na to vydáni budou, aby v to nahlédli vedle spravedlnosti.*“²⁰⁸ Nebylo to sice časté, avšak právo mít vlastního poddaného máme pro svobodníky doložené i v pozdějším období. K dalším výsadám pak patřilo také například právo honitby na vlastních pozemcích.²⁰⁹

V určitých bodech se tak světy dědiníků a šlechticů prolínaly. Druzí jmenovaní, zvláště ti mocnější z nich, se však často snažili svobodnické majetky získat a z jejich držitelů učinit své poddané. Ti se však pochopitelně těmto tendencím bránili, často před komorním soudem. Tak před ním byla roku 1497 projednávána pře, ve které Jiří Čaplík a Václav Hlůžek vinili Buriana z Vřesovic z toho, že jim jeho otec Jan z Vřesovic sebral svobodné dvory v Lázcí i s příslušenstvím. Že tak učinil neprávem, dokládali kupními smlouvami k těmto statkům. Ty však Burian ignoroval a tvrdil, že jim otec statky zabavil po právu, neboť jsou jejich poddanými, a to navíc zběhlými. Úředníci komorního soudu kupní smlouvy prohlédli a shledali, že oba pánové dvory koupili od milevského opata. Vřeštovští k nim tedy neměli žádná vrchnostenská práva a Burian byl vyzván, aby je právoplatným vlastníkům navrátil. Zároveň měl doložit druhou část svého tvrzení týkající se jejich poddanství. Naopak žalující

²⁰⁶ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 36-41. Byť berní prameny skutečně vykazují určitou míru "nedokonalosti i s jejím započítáním nám jejich obecný úbytek potvrzují.

²⁰⁷ *AČ I*, s. 261, č. 3.

²⁰⁸ *AČ IV*, s. 421, č. 3.

²⁰⁹ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 77-80.

měli prokázat, že jsou lidmi svobodnými. Ti tak přislíbili učinit.²¹⁰ Jak celá pře dopadla, nevíme. Je však dobrým příkladem nastupujícího trendu šlechty snažící se učinit ze svobodníků v okolí svých statků, někdy přímo do nich vklíněných, své poddané.

Omezení, která nižší šlechta iniciovala, a která měla zabránit přílivu nových členů do jejích řad (1454, 1497) byla výslovně namířena proti měšťanům a erbovníkům. Ti směli svůj svobodný majetek vkládat do desk zemských buď se svolením panovníka či po splnění stanovených podmínek, přičemž plnohodnotnými příslušníky nižšího stavu se stávali až jejich potomci. Naproti tomu se překvapivě neobjevovala nařízení mířená proti svobodníkům, kteří se svým právem vkladu svobodného majetku do desk zemských nižší šlechtě přibližovali a ve starších dobách s ní jistě leckdy splývali. Z 16. století máme doloženou praxi, dle které nemohli svobodníci tento vklad provést sami, ale museli jím pověřit relátora (např. vyššího zemského úředníka či jiného šlechtice). Určitá omezení v tomto smyslu jim byla nastavena již ve druhé polovině 15. století, přičemž Všehrdovy Knihy devatery dokonce uvádějí, že ke vkladu mohlo dojít pouze se souhlasem panovníka. „*Pro toho, ktož kupuje, nemôž ve dsky kladeno býti, jestli jest měščenín, sedlák nebo dědiník, neb žádnému měščenínu, žádnému městu, žádnému dědiníku, sedláku žádnému nic nemá ve dsky kladeno býti, neb jest jim kupoanie zboží svobodných zapovědjeno.*“²¹¹ Zemské zřízení z roku 1549 naproti tomu výslovně uvádělo, že dědiníci, svobodníci i nápravníci mají právo prodávat své statky osobám ze stavů i mezi sebou a všichni tito mají právo si je vkládat do desk zemských.²¹²

V kontextu těchto práv a pestrých personálních zdrojů svobodnické skupiny stojí za pozornost několik poznámek ze soupisu svobodníků z roku 1550 doplněného o další záznamy až do druhého desetiletí 17. století. V Čáslavském kraji tehdy drželi dvůr v Holejšově bratři Matěj a Jan Holejšovští, u kterých písař kromě dlužné berně poznamenal „*Jest pravý svobodník a dělá se zemanem.*“ Na přelomu století pak přešel dvůr do držení Jiříka a Václava Holejšovských ze Slavětína, kteří patrně oplývali stejným sebevědomím (povědomím) jako jejich předci, neboť písař u nich učinil obdobnou poznámku. „*Jest pravým svobodníkem, dělá se tako zemanem.*“²¹³ Hned vedle Holejšova (Holýšova) leží ves Mezilesí, kde koupil svobodný dvůr Jan Jeník, po kterém jej dle soupisu držel Svatoš Jeník (1552-1589) a po něm jeho syn Jakub Jeník z Bratřic (podobně jako další svobodníci, zůstal i on za léta 1590-1614

²¹⁰ AČ X, s. 478, č. 859.

²¹¹ JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*. Knihy devatery IV., 5. O kupujícíem, s. 171, č. 4.

²¹² HAAS, Antonín. *Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/1*. Praha, 1954, s. 556, čl. E. 12 (dále CIM IV/1).

²¹³ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 114. Na Chrudimsku byl v této době evidován jediný svobodník, Petr Kučera v Čankovicích. Viz tamtéž, s. 113.

dlužen na berni). K jeho osobě připojil písař poznámku „*Jest pravý svobodník a dělá se zemanem.*“²¹⁴ Pokud však víme, obdržel Svatoš Jeník, svobodník z Mezilesí, roku 1590 majestát císaře Rudolfa II. s predikátem z Bratřic.²¹⁵ Z neznámého důvodu však písař tuto skutečnost nereflektoval, byť rodina majestátem jistě disponovala, a dopsal k Jakubovi výše zmíněnou poznámku. V berním soupisu z roku 1615 však byl Jakub již řazen mezi rytířský stav.²¹⁶

Zhruba deset kilometrů severně leží ves Buková, ve které vlastnili v polovině století svobodný dvůr bratři Vaněk a Jan. Ti měli být v jeho držení až někdy do doby kolem roku 1589, kdy je na místě vlastníka evidován Jan Pára (Fara) z Bratřic, který zůstal berni za léta 1590 až 1614 dlužen. Zda byl nějak spřízněn s rodem Jeníků z Bratřic, mi není známo, avšak jako šlechtic patrně vystupoval, jak nás opět informuje písařův přípis. „*Jest pravý svobodník, dělá se zemanem.*“²¹⁷

V Kouřimském kraji, ve vsi Solšice (Soušice), žili kolem poloviny století svobodníci bratři Jiřík a Pavel Černíkové evidovaní jako poplatníci berně v letech 1554-1558. Po nich jsou zde zmíněni Pavel a Mikuláš Černíkoví (zda se jedná o téhož Pavla nebo stejnojmenného potomka, zápis neuvádí), přičemž druhý jmenovaný zůstal berni za léta 1570 až 1614 dlužen. K tomuto období se také vztahuje poznámka, dle které „*Praví se býti osobami stavu rytířského, jsou svobodníci tkalci. O to se s nimi hádati nechci, nežli to pravím, že drží svobodství.*“²¹⁸ Že by se jednalo o příslušníka rytířského stavu, nikde doložené nemáme, patrně se tak jednalo skutečně pouze o svobodníka, který však na základě svého svobodného statku vloženého do desk zemských vystupoval jako rytíř (ač se rodina patrně živila tkalcovstvím).²¹⁹ Docházelo-li k takovýmto situacím na přelomu 16. a 17. století, není těžké připustit zvýšenou prostupnost mezi svobodníky a drobnou šlechtou ve předchozím období.

Pro doplnění uvedme, že podobné případy máme doložené i dalších krajů. Tak se Václav Mazaný, držitel dvora v Dolních Hrachovicích na Táborsku (kraj Bechyňský) taktéž

²¹⁴ Tamtéž, s. 119.

²¹⁵ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl třináctý.* Praha, 1898, s. 222. Heslo Jeník z Bratřic. Vladimír Klecanda Jeníka z Bratřic mezi přijatými rytíři neuvádí. Viz KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku.

²¹⁶ SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, s. 21.

²¹⁷ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 120.

²¹⁸ Tamtéž, s. 120.

²¹⁹ Vladimír Klecanda Černíky mezi přijatými erbovníky neuvádí. Viz KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Berní soupis z roku 1615 eviduje držitele zdejšího dvora Jakuba Černíka výslovně jako svobodníka, nikoliv jako rytíře. Viz SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, s. 31.

prohlašoval za zemana, ač jej písař považoval za svobodníka.²²⁰ Podobně se za zemana prohlašoval Jiřík Mazaný, snad jeho příbuzný, ze Slavětína nedaleko Načeradce na Benešovsku.²²¹ Stejně se choval i Petr Červ, držitel dvoru v Božetíně a dvou poustek v sousedních Záběhlicích nedaleko Prčic ve Vltavském kraji.²²² Zajímavou poznámkou byl doplněn také evidenční záznam o svobodném dvoru v Třebotově ležícím asi míli od hradu Karlštejna, který byl v držení Matouše Hovorčovského. K němu písař poznamenal, že „*dělá se stavu rytířského, za tou příčinou berni neodvozuje, ježto jeho otec byl dědinikem, jakž zápis svědčí.*“,²²³

Na tyto projevy lze pohlížet ze dvou základních úhlů pohledu. Na straně jedné jako na projev sebevědomí některých svobodníků, kteří ze zápisu svého majetku v deskách zemských odvozovali svá domnělá šlechtická práva. Na straně druhé jako na bývalé (v případě Jeníků z Bratřic naopak nové) příslušníky nižší šlechty, kteří se společensky „propadli“ mezi svobodníky, ovšem povědomí o bývalém postavení neztratili. Vedle toho stojí za pozornost i termín, jakým byli tito jedinci jako příslušníci nižší šlechty označováni, tedy zemani. Na konci 16. a na začátku 17. století se jednalo o zastaralý termín, který již nepatřil mezi běžný výraz označující příslušníky šlechty. Je otázkou, jak se vnímali sami zmínění svobodníci a nakolik hrál v užitém výrazivu vliv písařův postoj. V zásadě totiž v poznámkách užil dvou způsobů, tedy že se činí zemany či členy rytířského stavu.

Skutečnost, že tvořili svobodníci určitou společenskou skupinu s vymezenými právy, především tedy vkladu do desk zemských, a povinnostmi, berními i vojenskými, ukazuje, že se jednalo o exkluzivní třídu. Její členové se pak, především v 15. století, mohli leckdy stát příslušníky nižší šlechty, a naopak drobní šlechtici svobodníky. Někteří autoři dokonce svobodníky výslovně řadili na okraj vládnoucí třídy.²²⁴

Manové a nápravníci

V některých ohledech blízkou skupinou byli svobodníkům manové a nápravníci, někdy šlechtici, někdy svobodní lidé, jindy poddaní, kterým mocnější pán (klášter, biskup, panovník, vyšší šlechtic, ...) udělil výměnou za smlouvené služby léno. To mohlo mít rozličné podoby, od jednotlivých pozemků až po celé vsi, dvory a tvrze. Pestré byly také služby a

²²⁰ MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 127. V téže vsi držel dvůr také Mikuláš Mazaný, u kterého však poznámku o tom, že by se taktéž považoval za příslušníka šlechtického stavu, postrádáme. Tamtéž, s. 131.

²²¹ Tamtéž, s. 129.

²²² Tamtéž, s. 141.

²²³ Tamtéž, s. 138.

²²⁴ MÍKA, Alois. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha, 1960, s. 134-136; PETRÁŇ, Josef. *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha, 1964, s. 13.

povinnosti, které byli manové svým pánům povinni plnit. Zpravidla se jednalo o vojenské (ušlechtilé manství) či hospodářské (neušlechtilé manství) služby. Sloužit lennímu pánovi ve zbrani byli častěji povinni nižší šlechtici, avšak mezi vojenskou službou vázané many patřili i poddaní. Po dobu povolání do služby nedostávali manové od pána žádné peníze, ovšem byla jim podávána strava, obrok pro koně a dílčí výzbroj (např. šípy). V případě nešlechticů se častěji jednalo o práce spojené s provozem hradu a zajišťováním hospodářských potřeb pánova dvora. Hojněji máme vazalské vztahy doložené při královských hradech, např. při Křivoklátu, budovaly je však i některé mocnější rody, například Rožmberkové. V určitých ohledech pak u takových rodů mohly splývat i s klientskými vazbami.²²⁵

Manové byli samostatnou skupinou vázanou lenním právem (udělování léna a s ním spojená manská přísaha a povinnosti, částečně omezené dispoziční právo s lenním statkem, příslušnost před manský soud apod.). Na druhé straně však za své služby drželi statky (někdy i s platy či poddanými), někdy spojenými s různými privilegii (právo lovu či osvobození od placení cla).

Na Chrudimsku patřily k manským statkům Jezbořice spadající do domény olomouckého biskupa,²²⁶ v širším regionu východních Čech se pak k významným manským soustavám řadily Trutnovsko a Náchodsko. Prameny spojené se zdejším regionem jsou tak na informace spojené s manským systémem relativně bohaté. Tak například roku 1477 udělil Jindřich starší z Minsterberka slovuťnému panoši Šimonovi ze Zrnova, purkrabímu svého hradu Náchoda, tvrz s poplužním dvorem, pozemky a poddanským platem 46 grošů v Čermné v manství. Výměnou za to „...Šimom nadepsaný, dědici a budúci jeho, z tvrze a dvoru svrchupsaného má a mají i povinni budú nám a dědicóm i budúcím našim slúžiti pěšky s samostřelem k zámku našemu Náchodu, když by toho potřeba byla a úředníkem našim k tomu byli obesláni, však potřeba jiedla a pitie jim na zámce má býti dávána. Také Šimon nadepsaný, jeho děcici a budúci tu tvrz se všemi příslušnostmi budú moci prodati, zastaviti, směniti a učiniti jako s svým vlastním dědičným zbožím, však bez umenšenie a újmy služby našie a práva, kteréž nám toho příslušie.“²²⁷

Problematikou manů a nápravníků v Čechách se poměrně podrobně zabýval polský badatel Krzysztof Kowalewski, který ji výstižně zhodnotil jako komplikovanou. Na many totiž můžeme pohlížet z řady úhlů pohledů, přičemž vzhledem k tomu, že se nejednalo o pevně uzavřenou a sociálně jednotnou společenskou skupinu, je vyvozování obecných závěrů

²²⁵ BŮŽEK, Václav. Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, s. 155-174.

²²⁶ VOREL, Petr. Česká léna olomouckého biskupství ve 12.–16. století. In *Východočeský sborník historický* 1, 1991, s. 49-106.

²²⁷ *AC VIII*, s. 376, č. 8.

relativně složité. Už jen to, že existovalo několik typů lenních statků (Kowalewski popisuje manství ušlechtilá, *feudum honorabile*, rytířská, zemanská, služebná/neušlechtilá či nápravnická), nás staví při obecném popisu této skupiny do problematické situace. Navíc se tyto manské vztahy prolínaly s tehdejší sociální hierarchií a vnitřní diferenciací šlechty. Jelikož totiž manové nedisponovali vlastním stavovským statutem, museli být včleněni do existující struktury společnosti. Zatímco držitelé společensky významnějších lén se zpravidla řadili mezi rytíře (v malém množství případů máme doložené i panské rody), ta méně významná, zpravidla spojená s hospodářskými povinnostmi, byla v držení poddaných či měšťanů. O stupínek nad nimi pak stála menší manství, jejichž držitelé se řadili k *servitores* a kteří byli v určitých ohledech ztotožňováni s drobnou šlechtou, tedy panoši. Dle Kowalewského tak šlechtický titul panoše často odpovídal držiteli služebného manství či nápravníkovi. V pozdně středověkých Čechách sice pojem „panošské léno“ neexistoval, patrně by však výstižně některá z nich definoval, neboť termín panoše přeneseně vyjadřoval vztah pána a služebníka (vazala). V tomto duchu pak dává vpln otázku, zda se z některých manů držících léna spojená s vojenskou povinností nestali v průběhu 15. a 16. století příslušníci nižší šlechty.²²⁸ S tím souvisí i skutečnost, že se v průběhu 16. století manové poměrně hojně snažili své lenní statky vykoupit do dědičné držby a nechat si je vložit do desk zemských.²²⁹

Podobně jako manové i nápravníci drželi výměnou za své služby statky, jichž užívali pro své potřeby, přičemž je patrně máme častěji doložené jako služebníky klášterů. Dobrým příkladem takového vztahu je udělení nápravy jistému Buškovi řečnému Dlesk konventem kláštera chotěšovského roku 1408. Za jeho pilnou a snažnou službu obdržel on a jeho dědici „...nápravu v Kčenicích se všiem příslušenstvím, což k tomu dvoru a k tej nápravě příslušie, tak jakož jsou jeho náměstci drželi...“ Za to byli držitelé tohoto dvora povinni „...slúžití s jedniem koněm...“²³⁰ Někdy sociální původ nápravníků neznáme, jindy jsme na tom lépe, jako u náprav v Chotěšovicích a Mantově, které okolo roku 1475 zakoupil slovatný panoše

²²⁸ KOWALEWSKI, Krzysztof. *Rycerze, włodcy, panosze. Ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach*. Warszawa, 2009, s. 57-105. Střety mezi vnitřní hierarchií šlechty a manským systémem vzalaských přísah, který Kowalewski popisuje, dobře ilustruje postoj tolštejnských a šluknovských manů. Ti v roce 1487 odmítali složit lenní slib držiteli Tolštejna, neboť byl stejně jako oni rytířem, a proto jim byl rovný. Viz *AČ VIII*, s. 458, č. 501.

O tom, že many byly často osoby s nezpochybnitelným šlechtickým statutem, máme řadu dokladů. Namátkou zmiňme například usnesení sněmu z roku 1479 zabývající se otázkou panovníckých dluhů, ve kterém se v jednom z bodů uvádí „Item, což se pak dotýče manuov, poněvadž jsou páni a rytířstvo, jsúce svobodni, z své dobré vuole svolili k takové pomoci, nad to se slušnější zdá, aby oni též učinili, a bez odporu dali, nezastírajíce se žádným svým vysazením.“ Viz *AČ IV*, s. 504, B.

²²⁹ BŮŽEK, Václav. Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku, s. 165-166.

²³⁰ *AČ VII*, s. 611, č. 12.

Václav z Tachova. Držitelé každé této nápravy byli povinni v případě povolání postavit do služby jízdního střelce, avšak představenstvo kláštera panoše Václava i jeho dědice této služby zprostito, neboť „...*od dávných časův našim pilným služebníkem byl jest, v kteréžto také službě práci nemalú nesl jest a o koně své jměl, na nichžto škody v naší takové službě bral jest...*“²³¹

Vzhledem k častým vazbám náprav na církevní instituce (klášterům či biskupstvím) došlo za husitských válek k zániku mnohých z nich. S rozvojem námezdních vojsk pak ztrácely svůj význam i nápravy, které toto bouřlivé období přečkaly. Zatímco někteří bývalí nápravníci byli uvázáni v poddanství a náprava, někdejší služba, se změnila ve stálý plat odváděný vrchnosti, některým se podařilo zcela se osvobodit a vložit svůj statek do desk zemských. K tomu však oficiálně potřebovali souhlas panovníka, což se podařilo jen některým.²³² V ojedinělých případech se pak někteří z nich dočkali přímého povýšení, jako například rytíř Dušek, syn nápravníka z Čáslavska.²³³ Co se týká manské soustavy, ta se postupně rozpadala, přičemž je tento trend patrný především za vlády Jagellonců, kdy došlo k propuštění a osvobození mnohých statků. Zatímco někteří z těchto manů náleželi ke šlechtě, jiní se snažili této sociální úrovni dosáhnout, avšak šlechta je pochopitelně mezi sebe přijmout nechtěla.²³⁴

Vedle církevních institucí nebo zeměpána vytvářeli nápravy i mocnější šlechtici a rody. Tak se nám dochoval například záznam o udělení nápravy Janem z Rožmberka roku 1468. „*My Jan z R[ožmberka] známo činíme tímto listem ..., že dali a mocí tohoto listu dáváme nápravu v Ješetících, na nížto seděl někdy Gilges a potom to držal Jan Lukuov k dědictví s platy, s lesy, s potoky, i se vším tím právem, což sú jiní dřevní nápravníci od starodávna k tomuto dvoru drželi, slov[utnému] panoši Jarohněvovi z Kúta a jeho dědicóm. A ktož by tento list jměl s jeho dobrú vólí, ten též plné právo jmá k tomu ke všemu jako on sám.*“²³⁵

Podobně jako máme doklady o podílu svobodníků (dědiníků) na platbách zemských (krajských) berní, máme ojedinělé zmínky i o odvádění těchto plateb nápravníky. Tak když stavové na sněmu roku 1490 odsouhlasili výběr zvláštní berně na obranu České koruny, ustanovili, aby „...*dědiníci a nápravníci aby všickni dali tak, jakož v tom kraji jiní z lánu platí*

²³¹ AČ VII, s. 675, č. 109.

²³² MÜLLER, V. *Svobodníci*, s. 25. Zemské zřízení z roku 1549 jim právo na tento vklad výslovně udělovalo i bez panovníkova souhlasu. Viz *CIM IV/1*, s. 556, čl. E. 12.

²³³ MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích 2*, s. 54. Macek s odkazem na Staré letopisy české cituje Duškovo pasování na rytíře roku 1510 jako odměnu za jeho vojenskou službu v Bavorsku.

²³⁴ Tamtéž, s. 80 a 85.

²³⁵ PELIKÁN, Josef. *Rožmberské dluhopisy z let 1457-1481*. Praha, 1953, s. 238, č. 665.

těž po úroku celém na mečový groš...“.²³⁶ Výběr berní byl tehdy schválen opravdu široce, tak byli povinni odvést svůj díl i krčmáři či mlynáři.

Shodně jako u svobodníků a dědiníků, také u nápravníků máme doklady o tom, že neměl zeměpán dobrý přehled o tom, kolik a kde všude se po zemi nacházeli. Stejně tak si uvědomoval nejen jejich potenciál berní, ale také vojenský. Když se tak stavěla v roce 1509 hotovost, psal Petr Holický ze Šternberka do Kouřimského kraje: „*Také J[eho] M[ilost] K[rálov]ská ráčil mi jest rozkázati vám oznámiti a na vás toho žádati pro krátkost času, jestliže byste věděli, kde kterého nápravníka neb dědiníka blízko okolo vás, aby[šte] mu oznámili, že J[eho] M[ilost] K[rálov]ská každému z nich pod milostí a pokutou uloženou rozkazuje, aby každém osobou svou podle kraje táhl.*“²³⁷

Panoše

Český termín panoše, pro který se v latinském překladu často užívalo slov *cliens* či *armiger* (v němčině *Knecht*), zahrnoval poměrně širokou paletu osob, která však patrně měla společný alespoň jeden ze dvou prvků – služební vztah či nedlouhou příslušnost k nižší, drobné šlechtě.²³⁸ Nejpodrobněji se významem tohoto termínu patrně zabývali Josef Macek a Věra Chládková.²³⁹

Obecně je termín panoše přijímán jako pojem označující služebného šlechtice bez vlastního majetku, nebo jen s malým statkem, který je zpravidla svou existencí závislý na mocnějším pánovi.²⁴⁰ Poprvé se u nás tento termín objevuje patrně po roce 1380, ovšem v latinské podobě jej mále doložený dříve.²⁴¹ Tomáš Štítný ze Štítného ve svém díle řadí mezi nižší šlechtu rytíře, za nimi vladyky a na posledním místě panoše. Zároveň dodává, že nejen „*pasování rytíři, ale i vše panošstvo slušie k stavu rytířskému*...“.²⁴² Obdobně autor Tkadlečka, česky psané prózy vzniklé někdy po roce 1400, počítá mezi nižší šlechtu (lidi řádu

²³⁶ AČ V, s. 433, č. 36.

²³⁷ AČ XIII, s. 487, č. 175.

²³⁸ Známe ovšem i takové případy, kdy nebyl v latinských textech užít latinský ekvivalent, ale původní staročeský výraz „...*sint milites sive panossi*...“. Viz EMLER, Josef. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. Annorum 1253-1310*. Praeae, 1882, s. 1159, č. 2643. Slovo panoše mělo také další významy jako sluha či mládenec. Pro účely této práce je však podstatný jeho význam jakožto člena šlechtického stavu. K různým významům, včetně tohoto, viz např. Webový vokabulář Ústavu pro jazyk český AV ČR: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=pano%C5%A1%C4%9B> [cit. 2022-01-10].

²³⁹ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*; CHLÁDKOVÁ, V. *Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytíř a šlechta, šlechtic)*.

²⁴⁰ Vincenc Brandl ke genezi panošů uvedl, že se jednalo o původně svobodné obyvatele země, kteří vstoupili do služeb mocných pánů a pod jejich ochranu. BRANDL, V. *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*, heslo Panoše, s. 219.

²⁴¹ Například v Majestas Carolina. Máme ale i starší příklady. Josef Macek shledává panoše v latinských označeních služebníků již v listinách vydaných na počátku 14. století. Viz MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 69.

²⁴² Tamtéž, s. 57 a 73.

nižšího) „...šlechtilé šlechtice, rytíře, panoše, vládky...“. Na jiném místě pak udává pořadí, kdy na prvním místě stojí rytíř, za ním vladyka na posledním panoše.²⁴³ Původně označoval tento termín sluhu, nikoliv člena šlechtického stavu, postupem času se však význam tohoto pojmu rozšířil právě i o služebné šlechtice (bez rytířského titulu, urozenosti i moci). K transformaci tohoto pojmu v označení člena šlechtického stavu dle Macka došlo na přelomu 14. a 15. století, konkrétně v letech 1380 až 1410.²⁴⁴

Zemská práva Ondřeje z Dubé jmenují panoše na několika místech, přičemž lze užití tohoto pojmu chápat jako označení jednoho ze šlechtických stavů. Tak se v článku týkajícím se přechovávání zemských škůdců uvádí, aby tak nečinil žádný „...pán, rytíř, panoše, města nebo člověk kteréhož řádu...“.²⁴⁵ V jiném článku týkajícím se záповědi pohánění ve světských a zemských záležitostech před církevní soud se zase píše, že „...rytíři a panoše i zemené velmi křičeli, že nález panský před se nejde...“. Dříve se totiž panovník s pány usnesli, že zemská věc nemá být řešena před církevním soudem, nicméně pány to nebylo důsledně dodržováno, a tak „...jimy zemany hubie.“²⁴⁶ Ve výčtu členů nižšího šlechtického stavu, kteří se ohrazovali proti panské praxi, jsou uvedeni rytíři a panoše i zemané. Zápis tak na první pohled působí, že je zde nižší šlechta dělena do tří skupin, na rytíře, panoše a zemany. Jak však osvětluje jiná část textu, termín zeman je zde chápán jako označení nižší šlechty jako celku. Podobně spis Ondřeje z Dubé popisuje omezení pro osoby v úřadu nejvyššího zemského sudího, komorníka, písaře a purkrabí pražského, po dobu výkonu tohoto úřadu, v podávání púhonů, přičemž ve výčtu šlechtické řady uvádí „...pány, rytíře, panoše...“.²⁴⁷

V hierarchii nižší šlechty tak termín panoše označoval zpravidla služebně závislého drobného šlechtice či osobu, která se nemohla pyšnit dlouhým šlechtickým rodokmenem. Typicky se k nim tak patrně řadily první generace nového rodu.²⁴⁸ Služebník mocnějšího pána, který „pronikl“ mezi nižší šlechtu. Obsahově však byl tento termín i v rámci

²⁴³ Tamtéž, s. 58 a 76.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 58-59. Například autor Knihy rožmberské panoše vždy vnímal ve služebném poměru k pánovi. Viz HOLEČEK, J. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty, s. 97.

²⁴⁵ ČÁDA, František. *Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*. Praha, 1930, s. 163, čl. 107.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 167, čl. 114.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 168, čl. 116.

²⁴⁸ BRANDL, V. Stav panský a rytířský, s. 174. Tak když roku 1451 postoupila Dorota z Bělušovic, manželka Vaňka Kavalce z Lipoltic, svá zboží ve Vinarech panoši Zdeňkovi z Vinar a Petrovi z Plotišť, učinila tak formou předání starších věnných listin, přičemž na jedné z nich byly přivěšeny pečeti „...statečného rytíře dobré paměti pana Matěje Holce z Nemošic, slovných panošů Hertvíka ze Mnětic, Sigmunda Anděla z Ronovce...“. Viz AČ II, s. 73, č. 21. Holcové z Nemošic byli starým rodem doloženým nejpozději ve druhé polovině 14. století na nemošické tvrzi ležící nedaleko Pardubic. Zikmund Anděl z Ronovce a Hertvík z Mnětic byli naproti tomu prvními generacemi nového rodu. Tento zápis tedy dobře odráží tehdejší stavovské rozdělení. Viz VOREL, Petr. Vymřelý východočeský rod Andělů z Ronovce. In *Východočeský sborník historický* 26, 2014, s. 58, pozn. č. 58.

šlechtického stavu širší. Například Krzysztof Kowalewski upozornil na skutečnost, že titul panoše odpovídal v lenním systému leckdy označení nápravníka nebo obecně mana.²⁴⁹

Robert Šimůnek, který zase na příkladu rožmberského dominia provedl analýzu terminologie služebných vztahů, už dříve uvedl, že termín *cliens*, zpravidla překládaný jako panoše, byl významově širší, neboť označoval i výše zmíněného nápravníka, štítonoše a další služebníky. Pavel Židek ve své *Liber viginti arcium* vnímal osoby označením *armiger* a *cliens* jako lidi stojící vůči někomu ve služebném postavení, což však nelze přijímat jako fakt s absolutní platností. Pojem klient chápe Šimůnek poměrně široce, neboť mezi ně počítá veškeré osoby, které vstoupily do služebného vztahu. Ten byl pro ně často důležitý nejen jako zdroj obživy, ale také jako prostředek, jak získat ochránce. Z těchto důvodů také některé drobné rody sloužily pánům po generace. Na druhou stranu je třeba podotknout, že obrat „panoše náš“ nemusel vždy značit služebný vztah mezi obmyšlenou osobou a autorem, ale někdy pouze vyjadřoval roli zastánce. V některých případech pak nemusel značit ani to.²⁵⁰

Z původního označení sluhy, přes termín definující služebného šlechtice a posléze také drobnou šlechtu bez tradice,²⁵¹ pojem označující sociálně i majetkově pestrou skupinu šlechty, jeden ze dvou stavů její nižší složky, až po reliktní termín. Tak by se dal velmi stručně popsat vývoj pojmenování panoše. Na počátku 16. století se pak toto označení začalo pozvolna vytrácet a svého oživení se dočkalo až kolem poloviny téhož století, kdy začalo být opět užíváno v jednom ze svých původních smyslů, tedy termínu definujícím nově povýšenou osobu a její potomky.

Součástí života nižší šlechty byl neodmyslitelně meč a služba. Původně vojenská role, kterou tito drobní šlechtici plnili, se postupem času rozšířila také o správní službu na hradech pánů a úřední službu ve správě jejich dominií. Vyšší šlechta na svých statcích potřebovala purkrabí, správce a další úředníky, přičemž drobná šlechta z okolí byla pro tyto funkce vhodnou volbou.²⁵²

Následující stránky by opět neměly být řadou nejrůznějších střípků, ale měly by potvrdit slova o velké různorodosti osob, které užívaly titulu panoše a poukázat na některé aspekty jejich života. Nejedná se o vyčerpávající výčet, ale spíše o vhled, který může v leckterém ohledu naznačit trendy, se kterými se otázka panošů pojila.

²⁴⁹ KOWALEWSKI, K. *Rycerze, włodycy, panosze*, s. 66.

²⁵⁰ ŠIMŮNEK, Robert. Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách. In *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 175-190; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 1, s. 187; TÝŽ. Rožmberská klientela 15. století 4, s. 130.

²⁵¹ K tomu také viz podkapitola Panoši v řadách chrudimské městské rady a jejich původ.

²⁵² ŠMAHEL, Fr. *Husitské Čechy*, s. 28.

Asi tím nejvýznamnějším a určujícím fenoménem, kterým se panoši v 15. století vyznačovali, byla pochopitelně služba. Příkladně-li se výkladu Josefa Macka, došlo k přerodu tohoto významu ze sluhy v příslušníka šlechtického stavu stojícího na jeho nejnižším stupni někdy v průběhu let 1380 až 1410. V tomto prvotním významu je vnímá např. Rožmberská kniha, nejstarší česky psaná právní kniha z první poloviny 14. století. Tak je v části zabývající se poháněním komorníky v článku č. 7 uvedeno: „*Když pojme komorníka na pohon púvod, jmá právo dáti panošu, aby dovedl komorníky, kde pohoní, a stravu jim dáti po cestě, donudž se z púhona nevrátie, ač komorník nechce bez toho býti.*“²⁵³ Panoše je zde tedy vnímán jako soudní sluha, přičemž v tomto duchu o nich píše mimo jiné také Viktorin ze Všehrd. Z doby kolem poloviny 14. století pochází také Řád práva zemského, jehož český překlad z původního latinského rukopisu byl vytvořen až v poslední třetině 14. století, po smrti císaře Karla IV. Ten v české verzi v článku 81 uvádí: „*A kdyžby kto kterého panoši konšela zemského nebo popravceva pohnal, a kdyžby naň žaloba pošla, a on řekl, že jest to učinil kázáním pána svého, pojmenuje toho konšela neb toho popravci, a kdyžby měl svú nevinu pokázami, a rok jemu dán byl, má dobytí k tomu roku svého pána, nebo listu jeho, i má býti prázden toho bez přísahy....A téhož práva mají panoše užívati každého úředníka vyššího, když jemu to ten úředník sezná...*“²⁵⁴ Podobně jako v předchozím příkladu, je i zde panoše popisován jako sluha či posel osoby zastávající úřad spojený se správou země, tentokrát ve službách zemského konšela nebo popravce, tedy vykonavatelů krajské správy (popravu).

První desetiletí 15. století jsou ještě přechodnou dobou, kdy se vedle sebe objevují označení panoše ve smyslu sluhy (posla) i drobného služebného šlechtice. To vychází na straně jedné z určité setrvačnosti a zažitého úzu, který se mění jen pomalu, na straně druhé pak z faktu, že leckterý z těchto nových příslušníků nižší šlechty byl původně neurozeným, potažmo dokonce nesvobodným, mužem ve službách mocnějšího pána. Tak lze například těžko rozhodnout, v jaké z těchto dvou pozic se nacházel bezejmenný panoše zmíněný v listu Aleše ze Šternberka zaslaném v únoru 1438 Oldřichovi z Rožmberka. V něm se zmiňoval o několika záležitostech, mimo dalších také o chystaném sněmu krajů Chrudimského, Čáslavského a Hradeckého v Chrudimi. Dále pana Oldřicha informoval, „*...žet' jest pan Ptáček Širnočka panoši svého byl poslal do Prahy, a žej byl zjednal s knězem Bedřichem a s jeho rotú Pražanomú přímírie...*“²⁵⁵

²⁵³ AČ I, s. 452, čl. 7.

²⁵⁴ AČ II, s. 121-122, čl. 81.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 6, čl. 4. Pod Hynkem Širnočkou se skrývá Hynek Ptáček z Pirkštejna.

Z dobře zachovalého rožmberského archivu máme doložené i další zmínky o služebných panoších. Roku 1442 psal Oldřich z Rožmberka Menhartovi z Hradce se stížností na jeho panoše Albrechta z Vydří, který jeho samého i jeho lidi v (Jindřichově) Hradci urážel, přičemž příčinou tohoto jednání byl patrně jejich vzájemný spor o nějaký dědičný plat: „...*když sem nyní v Hradci se pány byl, tu Albrecht z Vydříe panoše tvój opět mne, mým služebníkóm i panoším lál...*“²⁵⁶ Pomineme-li osobu panoše Albrechta z Vydří, stojí za pozornost výčet osob, které byly jeho urážkou počastovány. Vedle Oldřicha z Rožmberka to byli jeho služebníci a panoši. Ti jsou tady zřetelně odlišeni od ostatních služebníků, patrně pro své „exkluzivní“ postavení mezi nimi, tedy jako členové drobné šlechty.

Když pak psali Oldřich, Jindřich a Jan z Rožmberka roku 1453 Jiříkovi z Poděbrad v záležitosti pražského jednání, uvedli: „*Posieláme k vám slovutné panoše Jana Rúsa z Čemin a Mikuláše Prieška z Češčin, služebníky naše, ukazatele listu tohoto, a prosímeť vás, cožt nyní od nás k vám mluvíti a dieti budú, abyste jim v tom úplně uvěřili, jakož nám samým.*“²⁵⁷ Drobní šlechtici tak pochopitelně plnili pro své pány nejrůznější úkoly. Zatímco někteří byli zapojeni do správy hradu či panství, jiní častěji působili jako poslové. V tomto smyslu obecně platilo, v uvedeném případě je to pak uvedeno explicitně, že byla taková osoba jakožto příslušník stavu považována za důvěryhodnou a spolehlivou. V tomto smyslu také vysvětloval Josef Macek oslovení „slovutný“, které patřilo k tradičnímu způsobu označení panoše. Na rozdíl od urozeného rytíře, se totiž mohl opírat zpravidla pouze o svou pověst (důvěryhodnost, spolehlivost).²⁵⁸ Z druhé strany zase vyslal roku 1468 na jednání k Janovi z Rožmberka Jan z Rabštejna. „*Posélám k vám služebníka svého urozeného panoše Jiříka z Veselé, kterýž některých věcí jménem mým vás zpraví. Prosím vás, což nyní bude mluvíti, račte mu věřiti.*“²⁵⁹ Na tomto příkladu vidíme, že s oslovením panoše se nezbytně vždy nepojilo jen adjektivum „slovutný“, ale v některých případech bylo uvozen jako „urozený“. O této problematice však později.

Roku 1468 vyslal Zdeněk ze Šternberka k Budějovickým, v záležitosti spojenectví, své „...*urozené panoše Markvarta z Rakovic, hajtmána svého, Petra z Hauzdné a z Stupného a Jiříka ze Sedlce, služebníky své, dodavatele listu toho, úmysla mého úplně zpravené.*“²⁶⁰ Roku 1491 zase poslal svého služebníka s poselstvím Jindřich z Minstrberka k panu Vilémovi z Pernštejna. „*Urozený pane, prieteli náš zvláště milý. Posieláme k vám urozeného panoši*

²⁵⁶ AČ IV, s. 5, č. 5.

²⁵⁷ AČ VII, s. 207, č. 5.

²⁵⁸ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 63.

²⁵⁹ AČ VII, s. 366, č. 302.

²⁶⁰ AV IV, s. 163, č. 42.

*Otíka z Račina a v Ředči, věrného našeho milého, jemuž o některé věci s vámi mluvití poručili jsme...*²⁶¹ Na tomto příkladu dokonce vidíme, že kníže Minstrberský uvedl svého věrného služebníka jako „urozeného panoši“, a to v témže listu, kde v souladu s dobovým územ oslovil Viléma z Pernštejna jako urozeného pána. Nabízela by se samozřejmě možnost, že Otík patřil k majetnější složce drobné šlechty, a že proto mu jeho pán toto oslovení dopřál. Uvedená titulatura „z Račina a v Ředči“ nás však nenechává na pochybách, že tento panoše žádný velký majetek nevlastnil, patrně jen držel nějaký menší majetek ve vsi Ředči. Snad tak kníže učinil pro vysoký úřad, který Otík v jeho službách zastával (purkrabí či hejtman), to se mi však zběžně ověřit nepodařilo.

Do služby u pána vstupoval panoše skrze písemnou či ústní smlouvu, v rámci které byl dohodnut okruh jeho povinností a také příslušná odměna. Tím se stal tak zvaným prikázaným služebníkem. Josef Macek na základě studia textu Zrcadla k tomu dále poznamenal, že pro získání dobrého služebního místa bylo pro panoše nezbytné disponovat koněm. V opačném případě se jeho šance na získání slušného místa značně tenčily.²⁶² Takováto služba mohla být pro panoše jak jediným zdrojem příjmů, tak doplňkovým, byť podstatným.

Když podávali svědci mezi léty 1491 a 1492 své výpovědi v záležitosti držby vsi Nebovidy na Kolínsku, uvedl jeden z nich, Jan Dobešovský z Malenovic a v Malenovicích, následující: „*To mi svědomo, že Bohuslav Bazek z Nebovid, když odjel v službu na Moravu, poručil jest lidí své a statek svojo tu v Nebovidech nebožci bratru mému Majnušovi z Doběšovic, aby úroky vybíral z těch lidí k jeho nebožtíka Bohuslava ruce, a ty jest jemu posílal, a druhdy sám přijeda i vzal.*“²⁶³ Byl-li takový služebník svědomitý a spolehlivý, mohl si u pána jistě vydělat na své poměry slušné peníze. Větší příležitosti než standardní výkon úřední služby, však panošům přinášely vojenské střety, války i drobnější půtky. V těch svůj majetek významně rozšířil Jindřich Roubík z Hlavatec, válečník ve službách Jana z Rožmberka, který se po jeho odporu proti králi Jiřímu z Poděbrad postavil na stranu panovníka. To mu mimo jiné vyneslo zisk rožmberského městečka Netolice i s hradem, které vojensky opanoval.²⁶⁴

Dobrou cestou, jak si vybudovat slušné živobytí, bylo také úvěrové podnikání, které patrně stálo za majetkovým vzestupem urozeného panoše Jana Cehnice z Říčan. Tomu roku 1487 zastavil opat kladrubskeho klášteřa, se svolením panovníka, za dluh ve výši 215 kop

²⁶¹ *AC XVI*, s. 12, č. 25.

²⁶² MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích 2*, s. 71-72.

²⁶³ *AC XIX*, s. 261, č. 2489. Jiní drobní šlechtici, kteří se rozhodli hledat své štěstí za hranicemi, a to zpravidla jako žoldnéři, naopak své majetky před odjezdem prodávali. Tak učinil například Petřík Taraba, držitel dědin v Bořicích na Chrudimsku, který někdy v první polovině 15. století „...jel do Prus a tam ostal.“ Viz *AC I*, s. 177.

²⁶⁴ MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích 2*, s. 69.

grošů pražských, ves Lhotu i se vším co k ní náleželo, pozemky, platy, poddanými, dokonce i jedním nápravníkem a jeho službou. Po dobu života Jana Cehnice a jeho syna Karla jim pak navíc byl postoupen ještě roční plat z mlýna činící 84 grošů míšeňských.²⁶⁵ Téhož roku se k dluhu vůči Cehnicovi přiznal také konvent kláštera chotěšovského, který od něho koupil dům v Plzni.²⁶⁶

Že mohly být majetky panošů rozličné, že mezi ně patřily osoby relativně bohaté i nemajetné, dokládá nepřeberné množství zmínek. Zatímco někteří, ač se počítali mezi panoše, byli v podstatě majetkově nezávislí a drželi statky, ze kterých jim plynuly příjmy dostatečně pokrývající jejich životní náklady, případně půjčovali na úrok, jiní byli závislí na službě a vlastnili majetky jen drobné nebo žádné. Že byla tato skupina sociálně pestrá a stejně tak majetek, který její příslušníci drželi, zahrnoval nejrůznější typy realit a s nimi spojenými právy, dokládají například následující zápisy.

Tak roku 1461 vydal Jan, opat kláštera zbraslavského, list, kterým uvedl, že „...*přistoupiv před nás slovný panoše Viktorin z Litrbach rychtář hrušovský, zpravil jest nás, kterak list hlavnie na tu rychtu v Hrušové od nebožtíka Petra řečeného Hozlar dřevieného rychtáře našeho potv[r]zen jest. Kteréhožto listu v aktách a v registrách našich vejpis napsanej jsme našli. Žádaje při tom a nás s velikou pilností prose, abychom [jej] a jeho dědice a budoucí též rychty držitele v budoucích časech při týchž právích, rádích a svobodách ráčili zuostaviti a zachovati vedle listu hlavního...*“.²⁶⁷ Opat Viktorinovu prosbu vyslyšel a rychtu se všemi svobodami, právy a povinnostmi mu potvrdil. Kromě rychty se jednalo o půl svobodného lánu, svobodnou krčmu (kterou mohl rychtář provozovat sám či pronajmout), právo lovit pro svou potřebu ve středu a v pátek. Dále právo chovat dva chrty, dvě vyžlata (menší lovecké psy), krahujce a klást tři tenata. Na každé Vánoce pak měl od obce obdržet dva kury a plec. K tomu všemu pak rychtáři navíc plynuly platy a podíly z pokut.

Panoše Viktorin tedy v blíže neznámé době získal zápis na zdejší rychtu, avšak neměl toto nabytí potvrzené od představeného opatství. Ten však zpětně tuto změnu včetně všech příslušejících práv Viktorinovi posvětil a potvrdil. Panoši tak nemuseli být jen v přímých službách mocnějších pánů, případně sami hospodařit, ale mohli zastávat také funkce ve vesnické správě. Že se nejednalo o ojedinělý případ, potvrzuje například zápis svědectví z roku 1491, vztahující se k původnímu zápisu z roku 1451, ve kterém bratři Matěj a Jiřík z Průchoda vyznali, že dali své sestře Anně a jejímu manželovi panoši Petrovi z Kratoše

²⁶⁵ AČ VIII, S. 502-503, č. 143.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 503-504, č. 144.

²⁶⁷ AČ XX, s. 16, č. 18.

věnem lán s lesy, loukami a rybníčkem. Uvedený panoše Petr pak tento majetek prodal, respektive spíše zastavil, opatrnému Tomanovi z Velechvína, přičemž součástí této transakce byla výminka, dle které mohli bratři z Průchoda tento majetek vyplatit. „*Tomu všemu na svědomie a pro lepší jistotu věcí svrchu psaných my Jiřík z Pruochodu a Petr z Kratoš jsme své vlastnie pečeti přivěsili k tomuto listu, a také sme k tomu prosili slovutného panoši Jeronyma, rychtáře Lipovského, že jest svú pečeť na svědomie přivěsil k tomuto listu, avšak bez škody jeho dědicuov a budúcích.*“²⁶⁸ V takovýchto případech se pak pochopitelně vkrádá otázka, zda tito panoši rychtáři byli panoši ještě předtím, než se stali rychtáři, nebo jim rychtářský úřad spojený s výsadami a svobodným majetkem pomohl proniknout mezi šlechtu.²⁶⁹ S největší pravděpodobností docházelo v 15. století k oběma procesům souběžně.

Zatímco někteří panoši byli ve stálých službách, jiní si své živobytí hledali jako námezdní síla. Jako stabilnější se z tohoto pohledu jeví zpravidla funkce spojené s úřední činností a správou panství. Vojenské služby, s výjimkou stálých posádek, byly více ovlivněny aktuální společenskou a politickou situací. Tak například slovutný panoše Jan Horušanský z Roztok zastával nejméně mezi léty 1476 až 1480 úřad maršálka dvoru knížete Minstrberského.²⁷⁰ Naproti tomu příkladem panoše majícího svůj hlavní zdroj obživy ve službě mečem, a tak hledajícího příležitosti pro své uplatnění, je list Jana Lhoty mladšího z Dlouhé Vsi panu Janovi z Rožmberka z roku 1467. „*Služba má napřed, urozený pane, pane milý! A tak sem slyšel, že V[aše] M[ilos]t obsělala služebníky své okolo Strakoníc na vojnu. I tak u nás pravie, že by V[aše] M[ilos]t měla něco činiti s Němci, aneb s někém, že by V[aše] M[ilos]t proto se na vojnu strojila. Jestliže by to tak bylo, že by V[aše] M[ilos]t měla co o svoji věc činiti, račte V[aše] M[ilos]t dáti mi to věděti, neb bych já V[aší] M[ilos]ti chtěl v tom rád poslužiti, aneb v čem bych se V[aší] M[ilos]ti hodil V[aší] M[ilos]ti v poctivém a dobrém.*“²⁷¹ Jan Lhota a jemu podobní tak byli pro zajištění své obživy nuceni aktivně vyhledávat příležitosti. Zatímco někteří z drobných šlechticů žijících v okolí statků mocných pánů k němu byli často v nějakém klientském vztahu, a v případě potřeby se tak dočkali svého povolání, jiní se museli o tuto možnost aktivně přihlašovat a své služby nabízet.

Vztah pána a panoše mohl fungovat čistě v rovině služby, potažmo klientelismu, ve smyslu odváděné služby a odměny za ní, včetně ochrany, nebo se mohl odehrávat vyloženě na

²⁶⁸ *AC XIX*, s. 259, č. 2488.

²⁶⁹ Jako rychtáře máme panoše doložené také v městech. V těchto případech se však jedná o poněkud odlišnou problematiku, než jakou představují vlastníci svobodných rycht na vsích. Pro kontext tak uveďme alespoň jeden příklad, kterým byl slovutný panoše Mikuláš Petrbach z Plačic, bydžovský rychtář. Viz *AC I*, s. 346, č. 9; *RT II*, s. 261.

²⁷⁰ *AC I*, s. 308, č. 6; *AC IV*, s. 184, č. 11; *AC VIII*, s. 378, č. 9, s. 380, č. 11 a s. 388, č. 19; *AC XV*, s. 262, č. 150; *AC XVIII*, s. 25-26.

²⁷¹ *AC VII*, s. 308, č. 190.

úrovni lenního pána a jeho mana. Z východočeského prostředí máme tyto svazky dobře zdokumentované z Trutnovska a Náchodska. Otázka nižší šlechty zapojené do manského systému je poměrně obsáhlá a zahrnuje pestrou paletu vztahů a procesů, přičemž i takto široké téma je jen jedním dílem mozaiky ze života, geneze a zániku drobné šlechty.²⁷² Pro účely této práce tak byla zúžena na několik příkladů, které by měly dokreslit postavení a živobytí drobné šlechty v 15. století.

Roku 1477 udělil Jindřich starší z Minstrberka slovuťnému panoši Šimonovi ze Zrnoví, purkrabímu náchodskému, a jeho potomkům manství v podobě tvrze v Čermné s poplužním dvorem, pozemky, ročním platem ve výši 46 kop grošů. Výměnou za to byli on a jeho potomci povinni sloužit v době potřeby se samostřílem při náchodskému hradu.²⁷³ Stejně tak slovuťný panoše Václav Vrtimák z Rokytna držící v Čermné poplužní dvůr s pozemky a platem ze šesti osedlých byl povinen v případě povolání vzít samostříl a vyrazit svému lennímu pánovi na pomoc.²⁷⁴

Zatímco v těchto dvou příkladech šlo o drobnější statek, některá manství byla o poznání rozsáhlejší. Tak roku 1479 prodal kníže Jindřich slovuťnému panoši Jiříkovi z Bišofsheimu řečenému Latovský hrad Mitvald s městečkem a několika vesnicemi včetně všeho, co k nim příslušelo. Nadále však tento statek zůstal poddán kladským pánům a jeho držitelé byli v případě potřeby povinni splnit svou manskou povinnost, tedy být s i s hradem připraveni zapojit se do vojenských operací. V případě sestavení vojska pak byli povinni vyslat dva jezdce ve slušné zbroji a se samostřily.

Byť se jednalo o poměrně velký majetek, byl jeho vlastník označen jako panoše, což zřejmě potvrzuje domněnku, že se tento pojem vedle jiných užíval i pro označení manů. V tomto kontextu je zajímavé, že ve stejném smyslu bylo někdy užíváno i označení zemané. V pasáži popisující manovu povinnost vypravit dva ozbrojence se dále uvádí „...*však jemu potřeba pitie a jiedla s pacholkem u dvora našeho jako jiným zemanóm, kdyžby službu osazoval, má dávána býti i obrok. A jestliže by jemu neb dědicóm a budúcím jeho v službě naši který kuon sšel, ten jemu aneb jim zaplatiti máme a povinni budem aneb dědicové a budúci naši vedle uznánie dvořan aneb zeman našich.*“ Nový vlastník i jeho potomci měli právo s tímto majetkem dále nakládat, pochopitelně však „...*bez umenšení nápadu, panstvie a služby našich a tomu, kohož bychom my za zeměnina a mana přijeti chtěli a přijali.*“²⁷⁵

²⁷² K tématu nižší šlechty v manském systému viz KOWALEWSKI, K. *Rycerze, włodycy, panosze*.

²⁷³ *AČ VIII*, s. 376, č. 8.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 390-391, č. 23. Potvrzení této držby pochází z roku 1485.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 383-384, č. 15. Zatímco některé vsi byly prodány k dědičnému držení, jiné byly postoupeny pouze do Jiříkovy smrti. Manství takového většího rozsahu zahrnující hrádek, městečko i několik vsí bylo jistě

Zatímco některé manské statky po generace neměny svůj charakter, myšleno především z hlediska povinností vykonávaných výměnou za jejich držbu, jiné procházely určitým vývojem. Vazalské državy nejen vznikaly a se stanovenými povinnostmi se předávaly dál, ať už dědictvím či prodejem, ale také zanikaly. Tento proces máme hojněji doložený od 16. století, avšak probíhal pochopitelně i dříve. Významným mezníkem bylo v tomto smyslu například husitství, které zpřetrhalo mnohé tradiční svazky. V pozdější době pak začaly nabývat na významu výplaty a osvobození někdejších manských statků a jejich přerod v majetek alodní. Podobně se mohly osvobození od povinností a platů dočkat i klasické poddanské nemovitosti.

Tak zakoupil roku 1472 slovatný panoše Zikmund z Bítova, purkrabí na Poděbradech, dvůr ve vsi Pečkách i s výsadní rychtou, krčmou, pazdernou, pozemky a právem lovu ryb, přičemž požádal vlastníka vsi, knížete Hynka Minstrberského, aby mu uvedený dvůr osvobodil od všech povinností. Ten souhlasil a v listu uvedl *„My jsúce milostivě nakloněni k jeho snažné prosbě, i také pro jeho věrné služby, kteréž nám činil, činí a potom tiem lépe aby mohl činiti, s dobrým rozmyslem, s radú přátel i jiných věrných našich, témuž Zikmundovi, dědicuom a budúcím jeho, svrchupsaný duvor s těmi se všemi věcmi a příslušnostmi, jakož svrchu dotčeno jest, vysadili sme a mocí tohoto listu vysazujem a osvobozujem takovýmto obyčejem, aby on, dědicové a budící jeho, z již psaného dvoru i ze všech věcí svrchupsaných a k němu příslušejších nám, dědicuom i budúcím našim, nic neplatiti ani dávali, ani kterých služeb z toho činili, ale aby ten duvor i s jeho příslušnostmi mohl prodati, dáti, směniti, zastaviti, a jakožto s svým vlastním učiniti, dědicové, budící i náměstkové jeho beze vsí naší, budúcích i náměstkuov našich odporu a překážky, aby drželi to vedle vysazení a vysvobození jiných dvoruov svobodných a v této vsi obyčeje zachovávajících. A k tomu také z milosti naší knížecí přidáváme jim dvamezcítma [?] jitr luk s přiekopy, s vrbinami podle obce pečské, ježto slovú Dielové, k jmění k držení a k dědičnému vladařství a pokojnému požívání v témž vysazení a v též svobodě, jakož již psaný duvor s svrchujmenovanými příslušnostmi vysadili. Také z milosti naší knížecí přidali smy a mocí listu tohoto přidáváme svrchupsanému Zikmundovi, dědicuom i budúcím jeho, úroka ročnieho pět kop gr[ošů] konečně a dědičně, žádného sobě i budúcím našim práva tu nepozuostavujice rozdílne: na s[vatéh]o Jiří 2 ½ kop gr[ošů], a na s[vatéh]o Havla tolikéž, ve vsi naší Chotúni,*

svěřeno prověřené a spolehlivé osobě, v tomto případě synovci kladského hejtmana Hanuše z Bišofsheimu, který byl také sepsání listiny přítomen (k příbuzenským svazkům viz tamtéž, s. 390, č. 22).

*na dvoru řečeném Sedláčkovský, na kterémž nyní sedí Váňa sedlák, i s plným na tom člověku panstvím a člověčenstvím.*²⁷⁶

Za své věrné služby tak byl poděbradský purkrabí svým pánem dobře odměněn. Zakoupením rychty s krčmou získal svobodný majetek, při nákupu poddanského dvora pak jistě počítal s tím, že mu jej kníže též osvobodí. K tomuto drobnému statečku navíc získal stálý roční plat ve výši pěti kop grošů. Sobě a svým potomkům tak zajistil trvalejší živobytí, než skýtala panská služba, byť skromnější.²⁷⁷ Podobnou cestou, tedy osvobozením nemovitostí od povinností a platů, vznikaly také další malé statečky, na kterých drobná šlechta hospodařila, a které jí poskytovaly alespoň základní existenční rámec.

Nepochybně zajímavou informací vystihující dobový pohled na majetkovou strukturu panošské vrstvy je zápis z obnovení zemského řádu roku 1453 vyšlý z jednání a dohody zemského správce Jiřího z Poděbrad s pány a zemaný (nižší šlechtou). Tehdy se obě strany smluvily, že je třeba provést revizi pozemkové držby, která v důsledku husitských válek doznala značných změn, často nijak právně neukotvených. Současně byla schválena zemská berně, jejímž výběrem byli pověřeni královští úředníci rozeslaní za tímto účelem po městech tak „...aby každý pán a zemanín poslal úředníka svého a summu peněz a s registry, po kterýchž se jemu úrok vydává a vybírá. Pakliby kteří panoše úředníkuov neměli, ale sami osobně s svými lidmi přijduce, úrok spravedlivý aby dali věrně a právě.“²⁷⁸ Sněmovníci, znalí poměrů své doby, tak při formulaci jednotlivých bodů usnesení počítali s možností, že pokud nebude mít nějaká z vrstev šlechty k dispozici vlastní úředníky, budou to právě panoši. Ti, vzhledem ke svému obecnému majetkovému zázemí, vlastními služebníky zpravidla opravdu nedisponovali, avšak nebylo tomu tak vždy. Vstupem do služby se svobodný příslušník stavu stával podřízeným pána, kterého musel v rámci výkonu své činnosti poslouchat. Nepřicházel však o své stavovské postavení, na což nesměl jeho pán zapomínat.²⁷⁹ O tom, jak pestrá a rozšířená tato vrstva byla, respektive celá složka drobné šlechty, nám podává poměrně přehlednou a koncentrovanou zprávu seznání svědků z let 1453 až 1456, dokument navazující na výše zmíněné sněmovní usnesení.²⁸⁰

²⁷⁶ *AC V*, s. 521-522, č. 4.

²⁷⁷ Zikmundovi potomci drželi pečské majetky nejméně do první poloviny 16. století. Viz *AC XXXIII*, s. 488, č. 6705, s. 496, č. 6735, s. 498, č. 6744, s. 499-500, č. 6751.

²⁷⁸ *AC IV*, s. 420-421, č. 4.

²⁷⁹ Na tento jev nezapomněli ani autoři bodů tzv. Prešpurského zůstání, dle kterého se počítalo s možností, že služebníci u panského, rytířského nebo městského stavu mohli pochopitelně z těchto tří stavů pocházet. Proto se k sobě měli vzájemně chovat s respektem. Pokud by pak mezi nimi došlo k vážné rozepři, měla ta být rozhodnuta soudem.

²⁸⁰ *AC I*, s. 159-188.

V duchu těchto poznatků o majetkovém zázemí panošů pak stojí za pozornost také „Zřízení o sedání panském“ vepsané do moravských zemských desk roku 1480. Jedná se sice o dokument z moravského prostředí, navíc ustanovující přednost tamějších panských rodů, svou váhu má však i pro studium naší problematiky. Kromě výčtu starodávných rodů, které měly být dle textu zápisu součástí panského stavu po dlouhý čas, jmenuje text také rody, které „...dokonale panství nepoživaly...“, avšak přesto jim bylo dopřáno, aby byli jejich příslušníci počítáni mezi pány. Tyto rody, „...z kterýchžkoli příčin zpanošeli, jakožto páni Landštainští, páni Miličinští, páni Ludanští a za krále Jiřího teprve své rody vyvedli a do stolic jsou uvedeni...“ měli však v lavicích sedět až pod rody starožitnými.²⁸¹ Termín „zpanošení“ zde byl užit v kontextu dříve mocných a bohatých rodů, které však své někdejší pozice pozbyly a zpět se do nich navrátily až v průběhu 50. a 60. let 15. století. Jednoznačně tak poukazoval na ztrátu mocenských a majetkových pozic. Odkazoval na malý majetek a politický význam, stejně jako tomu bylo u většiny panošů, byť v kontextu a z pohledu panských rodin pozice těchto „zpanošených“ rodů ani zdaleka neklesla na úroveň drobné šlechty.

Obecně lze tedy říci, že předpoklad, že panoši patřili k nejhudší vrstvě šlechty, je vesměs správný, ovšem zdaleka ne každý, kdo byl v duchu doby do této skupiny řazen, byl nemajetný, nebo málo majetný, šlechtic stojící v závislém vztahu k mocnějšímu pánovi. Byli pochopitelně i takoví, kteří vlastnili majetky v rozsahu několika vsí, avšak vzhledem ke krátké rodové tradici nebyli počítáni mezi vladyky či rytíře.

Některé historické studie, zpravidla staršího data, předpokládaly, že osoby, které byly označovány jako panoši, nedisponovaly rodovým erbem, tedy ani vlastní pečeti. Jak však vysvítá z četných zmínek panošského svědčení listů, byl ten i v jejich případě integrální součástí života. Jistě mohly existovat výjimky, avšak značné množství přivěšených pečeti k nejrůznějším listům nás nenechává na pochybách. Dobrým, doslova koncentrovaným příkladem je v tomto ohledu stížný list české a moravské šlechty z roku 1415, respektive dochovaný exemplář č. II. z Čáslavska, obsahující řadu pečeti osob panošského stavu.²⁸² Kvalita panošských typářů pochopitelně zpravidla nedosahovala úrovně zpracování pečetidel mocných pánů, vyrobit je nakonec mohl leccjaký kovář, avšak jejich symbolický význam deklarující společenský status byl všem zřejmý. Velmi podstatný je také fakt, že panoši tiskli své pečeti na znamení svědectví nejen mezi sebou, respektive mezi příslušníky nižší šlechty, ale stávali se svědky, potažmo ručiteli, také panských listů. To nám dokazuje, že byli

²⁸¹ *AC V*, s. 400-401, č. 20.

²⁸² ČORNEJ, Petr a kol. *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení mistra Jana Husa 1415-2015*. Okrouhlice, 2015. Tady zejména strany 75-95, na kterých jsou popsány pečeti a sídla signatářů z širšího Havlíčkobrodská.

respektovanou součástí šlechtického stavu a leckdy také poukazuje na přátelské a klientské vazby.

Tak když roku 1428 uzavřela Markéta z Rychmburka smlouvu s Perchtou ze Šternberka, požádala o svědčení dva pány a také „...slovutných panoší, Jana z Konojed, seděním na Zlenicích, Chvala z Chotče, toho času purkrabí z Kostelce, Jana ze Sřemelic Dolejších, Petra řečeného Bepta z Jablonné, Bohuslava řečeného Dýmek z Těptína a Jana ze Slavkova řečeného Vidlák, aby k mé prosbě toho na svědomie své přirozené a vlastnie pečeti podle mé pečeti k tomuto listu přivěsili.“²⁸³ Podobně roku 1430 bratři Janek, Vaněk a Budivoj z Bechlína při zápisu svého statku, po své smrti, ve prospěch Kunata z Bílkovic požádali mimo jiné slovutné panoše „...Beneše z Vrbna seděním v Bukvi a Litolta z Krupé a Mikuláše z Chuderova a Mikuláše Růsa z Vražkova, aby své pečeti vedle nás k tomuto listu přivěsili k naše prosbě na svědomie k věcem svrchupsaným...“.²⁸⁴ Roku 1443 zase Kateřina z Bergova postoupila svůj věnný list v částce 300 kop grošů svému novému muži Janovi z Radovesic, přičemž kromě několika pánů požádala také „...slovutných panoší Vaňka Paldry z Vařin seděním v Klokoči a Alše z Paseky seděním v Újezdě, aby pečeti své vedle mě k témuž listu přivěsili.“²⁸⁵

Stejně jako v první polovině století tomu bylo i na jeho konci, respektive začátku následujícího. Na podzim roku 1500 nechala do desk zemských zaknihovat svou poslední vůli Anežka z Chlumu a Košumberka, přičemž tento zásadní dokument nechala opatřit svědectvím šlechty z Chrudimska. „Toho všeho na potvrzení a pevnost pečet' svú vlastní dala sem přivěsila k tomuto listu, a připrosila sem urozeného pána p. Albrechta z Chlumu a z Košumberka, a urozených panoší Zikmunda ze Šárova a na Slatiňanech, Jana z Kunšieho [Kunčího], Jana Kustoše z Ostružna, Závíše z Ostonice [Osenice], aby pečeti své dali podle mne přivěsiti k tomuto listu na svědomí.“²⁸⁶ Výše zmíněné čtyři osoby jsou v listu uvedeny jako urození panoše, ač jejich původ a rodová tradice byly rozličné. Zatímco Šárovcové ze Šárova byli starým vladýckým rodem, Jan z Kunčího byl synem chrudimského měšťana, který držbou deskových statků pronikl mezi nižší šlechtu. Rod Jana Kustoše z Ostružna se připomíná od druhé poloviny 15. století a Závíšové z Osenice se v pramenech poprvé objevují právě kolem roku 1500.²⁸⁷ Všichni disponovali slušným majetkem, Šárovcové oproti zbylým

²⁸³ AČ I, s. 155, č. 18.

²⁸⁴ AČ II, s. 61, č. 11.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 68, č. 16.

²⁸⁶ AČ V, s. 577, č. 63.

²⁸⁷ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 1. Chrudimsko*. Praha, 1882 (rozličné zmínky o těchto rodech). K Burianovi Závíšovi z Osenice a pozbytí deskových statků rodem viz např.

třem značnějším. Klientický, služební vztah můžeme spolehlivě doložit patrně jen u Jana Kustoše, který je k roku 1483 doložen jako purkrabí na Žlebech.²⁸⁸ Důvod pro označení Zikmunda Šárovce jako panoše není na první pohled zřejmý, u zbylých třech však patrně hrálo roli, že patřili mezi první generace šlechtického rodu. Nebyli však nemajetní, a proto snad bylo užito formy oslovení „urozených panoší“, nikoliv slovutných.

S některými výše uvedenými příklady je spojen také další aspekt tradičně provázaný s vrstvou nižší šlechty, a to forma uvedení domicilu „sezením v“. Tak vedle jiných čteme o panoších Benešovi z Vrbna sezením v Bukvi, Vaňkovi Palírovi sezením v Klokoči či Alšovi z Paseky sezením v Újezdě.²⁸⁹ V takových případech nás titulatura nenechává na pochybách, že uvedení muži nevlastnili celé vsi nebo jejich díly, ale zpravidla pouze jeden dvůr s příslušenstvím. Domicil tak plní vyznanou vypovídající roli při hodnocení majetkového postavení těchto osob. S tímto faktorem se pak nesetkáváme pouze v případě panošů, ale máme je doložené také u vladyků či rytířů, v 16. století patrně častěji.

Panoši však v listech nevystupovali pouze jako svědci, ale často plnili také roli ručitelů závazků. V takových případech se hojněji jednalo o osoby dlužníkůvých klientů, tedy často nepřilíš majetných drobných šlechticů, kteří by mnohdy reálně v krajním případě ani nebyli schopni těmto závazkům dostát. Na druhou stranu i v případě, že by jim to jejich finanční situace umožňovala, nebylo splácení dluhů jejich pána, za které se osobně zaručili, záležitostí, do které by se hrnuli. Tak psal například roku 1479 Petr ze Šternberka několika panošům v záležitosti dluhu pánů z Rožmberka. *„Urozeným panošem Kunašovi z Machovic, Adamovi z Drahonic, Jiříkovi z Větrně, Benešovi z Komaric a Janovi Babovi z Chotěmic, mně milým. Službu svú vzkazuji, prietelé milý! Jakož jste mi rukojmě za pány z Rozmberka za šest set zlatých, již jest ten čas dávno minul, když ste mi je dáti jměli. K tomu se nemáte, byšte pečeti své vyvadili, než mne k škodě připravujete. Jinému nerozumiem, než že proto, znajíce krále českého J[eho] M[ilos]ti rozkázanie, by podlé listuov napomináno nebylo, na pečeti své nedbáte. I věztež, žeť o vás mluvím a mluvití budu, že znajíce, že ležeti nesmiem, že byšte se pečeti svých rádi odvážili, bych jměl s nimi divně nakládati, jakož toho ještě psáti nechci, byšte vy mi jedné neplnili. Ale shledáte, žeť ten čas přijde, že mi rádi splníte. A vězte, že*

RICHTER, David. Burian Závíš z Osenice a jeho nemovitostní transakce v Chrudimi v letech 1546-1568. In *Chrudimské vlastivědné listy* 23, 2014, č. 2, s. 16-19.

²⁸⁸ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 12. Čáslavsko*. Praha, 1900, s. 79, pozn. č. 12.

²⁸⁹ Uvedené příklady se datují do 30. a 40. let 15. století, tyto případy však máme doložené i později. Např. Jan z Kvítkova sezením v Čakovicích či Filip z Lotic sezením v Markvarticích zmínění roku 1471. Viz *AC V*, s. 519, č. 2.

*Zdebor Kozský chce mne dielem svým odbyti, a já p. Hradeckému k libosti o něm tak nemluviem, jakožto o vás, ačbych toho z práva nejměl učiniti.*²⁹⁰

Je však třeba dodat, že v tomto konkrétním případě není možné pouze na základě tohoto zápisu rozhodnout, jak a proč se tyto osoby staly rožmberskými ručiteli. V každém ohledu však vidíme, že i panoši museli samozřejmě dobře zvažovat, k čemu se připojením svých pečeti zavazují. Také v tomto případě se tito drobní šlechtici dočkali oslovení „urození“. Co k tomu pána ze Šternberka vedlo, můžeme jen odhadovat. Podíváme-li se blíže na původ a zázemí jednotlivých osob, zjistíme, že pocházely sice co do majetku z menších rodů, zato však se šlechtickou tradicí. Kunáš z Machovic pocházel z vladyckého rodiny držící ves Machovice doložené nejpozději ve druhé polovině 14. století, která se za husitských válek významně povznesla. Zanedlouho poté však rod o svou někdejší slávu přišel a jeho příslušníci se zařadili zpět po bok drobné regionální šlechty vykonávající službu u mocnějších pánů, v tomto případě Rožmberků. V jejich službách působil jak zmíněný Kunáš, tak například jeho otec.²⁹¹ Podobně předky Adama z Drahonic zmiňují prameny již ve druhé polovině 14. století a jeho samotného máme doloženého v rožmberských službách.²⁹² Nejméně z přelomu 14. a 15. století pak pochází první zmínky o předcích Jana Báby z Chotěmic, taktéž doloženého rožmberského úředníka.²⁹³ Již z druhé poloviny 13. století pochází první zmínky o rodu Višňů z Větrní, již tehdy působícího v rožmberských službách. V těch krátký čas působil také zmíněný Jiřík.²⁹⁴ Přinejmenším do druhé poloviny 14. století měl svůj původ doložený Beneš z Komařic, vlastník Komařic a dalších majetků ve Slavkově, Cipíně, Veverí, Doudlebech a Radosticích, u kterého se mi služební vztah k Rožmberkům dohledat nepodařilo, avšak velmi pravděpodobně tu alespoň po krátký čas taktéž existoval.²⁹⁵ Zdebor z Kozího, kterého Petr ze

²⁹⁰ *AČ VI*, s. 185-186, č. 73. V obdobné sestavě, totiž Adam z Drahonic, Zdebor z Kozího, Kunáš z Machovic a Beneš z Komařic, svědčili tito muži také za jiný finanční závazek roku 1475, tentokrát ovšem ne za Rožmberky. Viz *AČ XIV*, s. 247, č. 2062. To neznamená, že by se jednalo o ojedinelou záruku, kterou za své pány učinili. Tak roku 1483 ručili Petrovi z Rožmberka mimo jiné muže také panoši Kunáš z Machovic, purkabi na Maidštejně (Dívčím Kamení), Zdebor z Kozího a Beneš z Komařic list věnný jeho manželce Alžbětě z Kravař. *AČ XVI*, s. 264, č. 292.

²⁹¹ MAUR Eduard. Chval z Machovic, Břeněk z Dolan a Jan Valkún z Adlaru – vojenští velitelé táborů před založením Tábora. In *Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře* 10, 2000-2001, s. 25-71. Ke Kunášovi zejména s. 43.

²⁹² SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 7. Písecko*. Praha, 1890, s. 91-95. Nejméně v 60. letech 15. století působil jako jejich purkrabí na Helfenburce.

²⁹³ SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 3. Budějovsko*. Praha, 1890, s. 161. Taktéž jej máme doloženého jako purkrabího.

²⁹⁴ ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 4, s. 135-136. Ke služebníkům v rožmberských službách a úřední službě podrobně viz TÝŽ. *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472*. Praha, 2005.

²⁹⁵ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 3. Budějovsko*, s. 273-274. V roce 1435 svědčil na jednom z listů vydaných Oldřichem z Rožmberka mimo jiné Matěj Višeň z Větrní. Viz tamtéž, s. 176. Lze tu tedy předpokládat vzájemné vícegenerační vztahy. Tomuto tématu, otázce drobné šlechty sloužící mocnějším rodům po generace, se věnoval např. ŠIMŮNEK, Robert Rožmberská klientela 15. století 1.-6. Beneš

Šternberka zmiňoval jako člověka, který se s ním chce za dlužný podíl (záruku) vyrovnat, taktéž dříve působil v rožmberských službách, avšak v 70. letech je již máme doloženého jako úředníka Zdeňka ze Šternberka.

Oslovení urození panoše bychom tak v tomto kontextu mohli vnímat jako projev adresování daného listu drobným šlechticům v rožmberských, panských, službách. Vzhledem k více jak stoleté rodové tradici, doložené hned u několika z těchto osob, a v některých případech i silnému majetkovému zázemí, lze říci, že jim oslovení panoše zcela nepříslušelo. Většinu z uvedených rukojmích bychom naopak mohli bez váhání označit za vladyky. Hlavním důvodem, proč jim tak bylo „dopřáno“, byl patrně právě vykonávaný úřední (služebný) vztah. Užité adjektivum „urozeným“ by pak mělo být odrazem jejich vysoké pozice v panských službách. Vzhledem k dlouhé rodové tradici a několika generacím erbovních předků jim nepochybně náleželo, ovšem pán ze Šternberka sotva znal jejich původ natolik, aby jej v tomto smyslu reflektoval.

Podle doposud obecně platných závěrů Josefa Macka lze ke způsobu oslovování uvést tolik, že od začátku 15. století máme písemnými prameny doložené, že se s osobami označovanými jako panoše pojilo adjektivum „slovutný“, zatímco pán býval oslovován jako „urozený“. Od první čtvrtiny téhož století se pak způsob správného oslovení postupně zdokonaloval a do titulární řady byl zahrnut také „udatný“ či „statečný“, potažmo „urozený a statečný“, rytíř. Jako udatní byli dříve adresováni také někteří panoše, ovšem kolem poloviny 15. století již bylo toto slovo víceméně vyhrazeno pouze rytířům. Význam těchto oslovení vidíme v tom, že zatímco v případě rytíře tak byla vyzdvižována jeho funkce válečníka, panoše se často nemohl opírat o nic jiného než svou pověst. Mnohdy nedisponoval ani řadou šlechtických předků, ani ho neprovázela sláva válečníka. Původně pánům vyhrazená titulace „urozený“ se tak ještě v 15. století rozšiřuje i na některé příslušníky nižší šlechty, ovšem pochopitelně bez substantiva „pán“, které zůstalo titulační formulí pevně spojenou s mocnými a urozenými.²⁹⁶ Z nesprávně užitého oslovení pochopitelně pramenilo nejedno nedorozumění. Tak si roku 1473 Petr z Húzného stěžoval Budějovickým: „*Neviem, proč mi píšete slovutnému, a prvé ste mi psali urozenému...*“.²⁹⁷

z Komařic vystupuje v několika dochovaných listech pocházejících z obsáhlého rožmberského archivu. Například roku 1462 jej Jan z Rožmberka upomínal, aby splnil svou vojenskou povinnost, čehož se nějaký čas zdráhal. Viz *AC VII*, s. 242-243, č. 63.

²⁹⁶ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 39, 62-63. Pochopitelně však existovaly výjimky, kdy užitá titulace z tohoto úzu vybočila. Například roku 1402 složil Albrecht ze Šternberka příslib „...*ctným a statečným panošem...*“. Jedná se sice o moravský příklad, má však svůj obecně platný význam v tom smyslu, že také u panošů mohla být vyzdvižována jejich válečnická úloha. Viz *AC I*, s. 143, č. 6.

²⁹⁷ *AC V*, s. 347, č. 56.

Zatímco v Čechách byla tato zvyklost důsledně „uzákoněna“ až v 16. století (byť zavedenou diplomatickou formulí byla již v první polovině 15. století), na Moravě se již roku 1492 páni a rytíři dohodli na konsekventním dodržování titulačních formulí v podobě urozeného pána, urozeného vladyky a urozeného a statečného rytíře. Tím zároveň zrušili starší oslovení slovný panoše, které mělo být napříště nahrazeno právě urozeným vladykou.²⁹⁸ Že nebyla tato zvyklost v této době Čechách vepsána do desk zemských, však neznamená, že by za její nedodržení nehrozily postihy nebo nebyla považována za obecně platnou, vymahatelnou normu.

Vrátíme-li se pak zpět ke skutečnosti, že jsme se již v několika případech setkali s tím, že byli i panoši titulováni jako urození, musíme se, vedle odbytí této záležitosti povšechnou frází o občasných výjimkách a nedůsledném dodržování oslovování, ptát po příčinách takového jednání. Jak pak bylo řečeno výše, jedním z těchto důvodů byl výkon úřední funkce ve službách pána, zejména purkábí a hejtmanů.²⁹⁹ Jednalo se sice o ustálenou zvyklost, alespoň ve druhé polovině 15. století, ovšem nikoliv absolutně uplatňovanou a právně vymahatelnou.

Tak psal roku 1469 Jaroslav Zmrzlík ze Svojšína urozenému panoši Buškovi z Buzic, purkábí zvíkovskému.³⁰⁰ On sám pak zase poslal pár měsíců poté list svému druhu v rožmberské službě urozenému panoši Přibíkovi Hadovi z Paběnic.³⁰¹ Úředník Markvart z Kozího zase psal urozenému panoši Kunrátovi z Petrovic, purkrabí na Krumlově.³⁰² Na druhé straně roku 1467 byla uzavřena smlouva mezi panem Protivou z Rožmitálu a z Blatné a slovným panošem Olkmarem z Neznášov, purkrabím strakonickým.³⁰³ Téhož roku pak

Spíše než panošů se tato zlehčení na cti dotýkala rytířů a pánů. Šlechta principem urozenosti vázané na biologickou kontinuitu obhajovala svou sociální výlučnost, její zpochybnění skrze užití nesprávné titulace bylo otrěsem jejího společenského statusu. Viz NOVOTNÝ, R. Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty, s. 56-61. Vedle špatně zvoleného oslovení, ať už omylem či často záměrně, existovaly i příklady vyslovených výsměchů, jako například adresování „*urozené paní, paní a ještě jednou paní*“. Viz ŠIMŮNEK, R. *Reprezentace české středověké šlechty*, s. 226. Řadu zajímavých příkladů z tohoto prostředí nashromáždil např. SEDLÁČEK, A. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*.

²⁹⁸ *AC X*, s. 308, č. LXVIII. Již roku 1480 vydal moravský zemský sněm usnesení, v rámci Zřízení o sedání panském, dle kterého neměl být nikdo, kdo by svou příslušnost ke stavu neodložil, oslovován jako urozený pán. Viz *AC V*, s. 402, č. 20.

²⁹⁹ HOLEČEK, J. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty, s. 98.

³⁰⁰ *AC I*, s. 232, č. 10.

³⁰¹ Tamtéž, s. 234, č. 13.

³⁰² Tamtéž, s. 236, č. 17. Podobných dokladů je celá řada, namátkou například urozený panoše Jan Štmelinský z Neprochov, purkrabí na Zvíkově (tamtéž, s. 240, č. 26; 1473), urozený panoše Jarohněv z Úsuší, taktéž purkrabí zvíkovský (*AC V*, s. 360, č. 77; rok 1475), urozený panoše Jan z Vlksic, purkrabí na Helfenburku (*AC I*, s. 237, č. 20; 1472) či urozený panoše Kumpánc z Vidhostic, purkrabí na Rýzmburku (*AC IV*, s. 243, č. 8; rok 1480).

³⁰³ *AC VII*, s. 284, č. 144.

požádal borovanský převor krumlovského purkrabí slovatného panoše Jiříka z Větrně o ochranu svých lidí před útisky purkrabí vitorazského.³⁰⁴

Z dalších zmiňme list z roku 1467 adresovaný Janovi z Rožmberka, ve kterém byl zmíněn urozený panoše Smil z Hodějova, strakonický hejtman.³⁰⁵ O tři roky později varoval domažlický hejtman urozeného panoše Štefana Dorštejnar z Dorštejna, hejtmana na Novém Rošperce, před zbrojením královských nepřátel.³⁰⁶ O problémech spojených s bílými penězi krále Matyáše Korvína referoval roku 1471 třeboňský hejtman urozenému panoši Vilémovi z Tetova, nevyššímu polnímu hejtmanu rožmberskému.³⁰⁷ Z roku 1476 máme zase doložený list Jaroslava Zmrzlíka ze Svojšína adresovaný urozenému panoši Janu z Trnové, hejtmanu na Zvíkově.³⁰⁸ Naproti tomu Oldřich z Rožmberka psal roku 1461 svému krumlovskému hejtmanu jako slovatnému panoši Janovi Rúsovi z Čemin.³⁰⁹

Bylo-li oslovení urozený panoše poměrně často užívané k titulaci vyšších panských úředníků, nepřekvapí, že se pochopitelně uplatnilo i při označení služebníků vysoké zahraniční šlechty. Tak byl jako urozený panoše osloven Jan z Veselé, služebník bavorských knížat.³¹⁰ Podobně máme doklady o tom, že mohl být tento titul užit k oslovení úředníků desk dvorských.³¹¹

Titul urozený panoše máme však doložený i u osob, u kterých nemáme vyšší úřední funkce doložené. Někdy se snad mohlo jednat o vyjádření úcty z pohledu společensky níže postavené osoby, jindy mohlo toto oslovení poukazovat na starší původ rodu. K takovým příkladům by mohla patřit smlouva uzavřená mezi Matějem, bývalým rychtářem v Domašicích, a jeho bratrem Václavem, kterou svědčili urození panoše Ctibor Sekyrka ze Sedčic, Jan Chotek z Chotkova, Jan z Hokova a Hynek Chodúr z Lokte.³¹² Podobně pak

³⁰⁴ *AČ VIII*, s. 300-301, č. 177

³⁰⁵ *AČ VII*, s. 288, č. 150.

³⁰⁶ *AČ I*, s. 325-326, č. 9.

³⁰⁷ *AČ V*, s. 321, č. 15.

³⁰⁸ *AČ I*, s. 242, č. 30. Pro doplnění uvedme například ještě urozeného panoše Václava Lhotského ze Zásbuk, budějovického hejtmana (*AČ IV*, s. 167, č. 52; 1478), urozeného Mikuláše Pešíka z Bělé, místohejtmana tamtéž (*AČ VI*, s. 169, č. 55; 1478), urozeného panoše Řehoře z Klařic, třeboňského hejtmana (*AČ III*, s. 383, č. 31) či urozeného hejtmana Krištofa Návoje, hejtmana na Kunětické hoře (*AČ IV*, s. 193, č. 20; 1490).

³⁰⁹ *AČ I*, s. 239, č. 58.

³¹⁰ Tamtéž, s. 326, č. 10 (rok 1475).

³¹¹ Tamtéž, s. 427, č. 58 (rok 1456).

³¹² Tamtéž, s. 349-350, č. 13. Rod Sekyrů ze Sedčic i Chotků z Chotkova máme doložený již v 70. letech 14. století. Viz *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvacátý druhý*. Praha, 1904, s. 808-809. Heslo Sekerka ze Sedčic; tamtéž *Díl dvanáctý*. Praha, 1897, s. 370-374. Heslo Chotek z Chotkova a z Vojnina.

svědčili prodej dvou dvorů a dědin knězem Petrem, farářem v Malém Boru a děkanem Prácheňského kraje, urození panoše Smil z Kocova a Jan z Třebomyslic.³¹³

Nejrůznějších zápisů, které přinášejí podobné informace o urozených panoších, máme značné množství, přičemž by si tato problematika jistě zasloužila podrobnější výzkum. Z tohoto pohledu patří k těm zajímavějším dokladům vypořádání dluhu ve výši 50 kop grošů dlužnicí Barborou z Přehořova z roku 1444. Ta svůj závazek vůči urozenému panoši Oldřichovi z Hedčan sezením v Ležkách vypořádala formou zápisu svého poplužního dvora. K tomu si pak jako svědky vyprosila urozené pány Buriana z Gutštejna a na Rabštejně, Jetřicha z Frumštejna, bratry Jana a Mikuláše z Gutštejna a urozené panoše Jana Caltu z Kamenné Hory, Příbrama z Račina a Mikuláše z Kračina.³¹⁴ Za pozornost stojí nejen skladba svědků, neboť tuto poměrně málo významnou smlouvu svědčili i zástupci pánů, ale také Oldřichova titulace. Psal se po Hedčanech, manském statku hradu Křivoklátu, ke kterému navíc držel nějaký drobnější majetek ve vsi Ležky. Přesto byl v listině, svědčené navíc pány, titulován jako urozený panoše – křivoklátský man s drobným statkem.³¹⁵ Jak však víme, v řadách královských manů stáli nejen poddaní a panoši, ale také rytíři, a dokonce i páni.

Na druhou stranu existuje řada dokladů, z nichž některé již byly uvedeny, že byli jako panoši titulováni také příslušníci poměrně starých rodů nižší šlechty. Tak byl roku 1483 jedním z ručitelů za dluh Jiříka Košina z Košíně, vedle urozených pánů, také urozený panoše Václav Hrzán z Harasova, příslušník rodu doloženého již ve 14. století a majetný příslušník nižší šlechty.³¹⁶ Podobně byla v listu z roku 1490 zmíněna osoba urozeného panoše Zikmunda Šárovice ze Šárova. Zikmund Šárovec byl vlastníkem slatiňanského statku s tvrzí a také hrádku Rabštejnska.³¹⁷ Z roku 1493 pak pochází nález zemského soudu, dle kterého členy své rodiny označoval jako zemany.³¹⁸ V této době však byl tento pojem vnímán jako obecné označení příslušníků nižší šlechty. Řazení Zikmunda mezi panoše je přesto z pohledu jeho majetkové zázemí překvapivé.

³¹³ *AČ I*, s. 348-349, č. 12. První zmínky o rodině Kocovských z Kocova pocházejí z 50. let 14. století. Viz *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl čtrnáctý*. Praha, 1899, s. 481. Heslo Kocovský z Kocova.

³¹⁴ *AČ II*, s. 69-70, č. 18.

³¹⁵ SMOLÍK SLATINSKÝ, František. Kříč (Chříč) a bývalé panství Kříčské v Plzeňsku. In *Památky archaeologické a místopisné* 7, 1868, s. 183.

Když roku 1454 postupoval Oldřich tento hedčanský statek synům Petra Tisty z Albrechtic, stále se psal sezením v Ležkách („...residens in Ležkách...“). Viz *AČ III*, s. 536, č. 499.

³¹⁶ *AČ VIII*, s. 493, č. 127.

³¹⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl I. Chrudimsko*, s. 143-145, 147-148.

³¹⁸ Viz úvodní pasáž této kapitoly.

Všechny uvedené příklady dokládají, že byť existovala jistá pravidla a zvyklosti, nebyly ty vždy důsledně dodržovány. Docházelo také k tomu, že jedna a též osoba byla titulována různě. V létě roku 1490 svědčil listinu Viktorina z Kunštátu urozený panoše Matěj Sudlička z Borovnice, hejtman na Liticích.³¹⁹ V jiné listině, kterou kníže Viktorin dával zmíněnému Matěji Sudličkovi povolení k prodeji manského zboží, jej tituloval jako urozeného vladyku.³²⁰ Jak uvedl k této problematice Robert Šimůnek, „*precizněji začala být správná titulatura vnímána až od konce 15. století, do té doby značně rozkolísaná, táž osoba jednou panošem a podruhé rytířem.*“³²¹ Václav Bůžek pak spatřuje ustálení rozkolísané titulatury rytířského stavu dokonce až v průběhu první čtvrtiny 16. století.³²²

Ne snad vyloženě jako normu, ale spíše jako příklad dobové příručky, která se zabývala také způsobem správného adresování listů, je vhodné připomenout dílo *Ars dictandi* sepsané v 50. letech 15. století Prokopem, písařem Nového Města pražského. Autor v něm upozorňoval na nutnost rozlišovat osoby dle jejich významu na stav nejvyšší, prostřední a nejnižší. Do prvního řadil císaře, krále, knížata, markrabata či hrabata. Do prostředního patřili šlechtici, urození pánové, nejvyšší purkrabí, nejvyšší sudí, podkomoří či rytíř velikého rodu. Do posledního, nejnižšího stavu, pak přináleželi panoši, purkrabí, rychtáři, měšťané a konšelé. V další části pak uváděl konkrétní příklady, jak by měly vypadat poselací listy psané těmto osobám. Zatímco v úředních listech určeným měšťanům doporučoval uvozovat list jako „slovutným“, panošům doporučoval psát „urozeným“, stejně jako rytířům. „*Když panoše rytieřem bude, urozenému a udatnému rytieři panu A. de C. Panoši dobrému urozenému Janovi z Janovic. Věz, že všem panošem v české zemi máš psáti jako pánuom: urozenému, neb pán a panoše v Čechách sú v přirození sobě rovni, ale ne v panství, a tak rodu mělo by psáno býti jako i pánu kromě toho, aby nepsal panoši panu, takto: urozenému panu Janovi, ale takto: urozenému Janovi. Také nepiš panošim nebo jméno služebné jest a nesvobodné, ale vedle obyčeje hlupí piší takto panošem: slovutnému Janovi.*“³²³

Prokop tedy radil adresovat panošům listy jako „urozeným“, přitom však doporučoval raději neužívat oslovení panoše, které ještě v této době vnímal jako termín definující nesvobodného sluhu. Ve svém spisu jej užíval jako legitimní označení pro nižšího šlechtice, avšak jako oslovení adresáta se dle jeho mínění nehodilo. Že nebylo označení panoše

³¹⁹ *AC VIII*, s. 393, č. 24.

³²⁰ *Tamtéž*, s. 393, č. 25.

³²¹ ŠIMŮNEK, R. Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách, s. 177.

³²² BŮŽEK, V. Nižší šlechta v předbělohorských Čechách, s. 38.

³²³ MAREŠ, František (ed.). *Prokopa písaře Novoměstského česká Ars dictandi*. Praha, 1900, 34-35. Citovaná pasáž se nachází na s. 35.

vnímáno pejorativně, vyjma případů, kdy chtěl někdo jeho prostřednictvím urazit osobu výše postavenou, nakonec dokládá množství již citovaných pramenů.

Oslovení „dobře urozený panoše“ či dokonce „panoše řádu rytířského“ máme doložené ještě z doby před sepsáním Prokopova spisu. Nejen v rámci nižší šlechty (tedy méně urozené, majetkově silné a politicky významné šlechty) byly podstatné rozdíly. Značné rozpětí panovalo i v rámci panošské vrstvy. Zatímco větší část jejich příslušníků byla služebně vázaná k nějakému pánovi, menší množství drželo dostatečně velký majetek, aby jej sám o sobě uživil. Jedni byli ke svým pánům v klasickém služebním poměru, jiní mu složili manskou přísahu. Někteří z nich se dokázali v krizových a přelomových událostech chopit příležitosti a vynikli, zatímco jiní žili celý život ve stínu své služby. Relativní nemajetnost a klientské vztahy přispívaly k tomu, že některé rody setrvaly v panošském stavu po generace, kdežto jiné díky svým společenským úspěchům a majetkovým ziskům prostoupily mezi rytíře. Majetek a společenské postavení však samy o sobě nepostačovaly. Ten, kdo se chtěl prokázat urozeným původem, musel doložit vývod ze čtyř erbů, jako to máme v případě vladyků doložené již na počátku 15. století.³²⁴ Pochopitelně se však objevovaly snahy, někdy úspěšné, tuto generační podmínku obejít a zařadit se mezi urozené dříve.

V tomto duchu lze označení osoby jako dobře urozeného panoše či panoše řádu rytířského chápat jako termín vystihující osobu stojící na pomezí mezi panoši a rytíři, osobu, která už předka/ky panošského stavu měla, avšak ještě sama nedosáhla na urozené důstojenství. Formálně tedy stále náleží k panošskému stavu, avšak na pomyslný vrchol v jeho vnitřní sociální hierarchii.

Zpravidla se s tímto obratem setkáváme v případě kladení záruk, typicky při uzavření míru nebo zajištění majetkového závazku typu zástavy či věna. Zároveň je třeba dodat, že se jedná o sousloví staré, doložené nejpozději na počátku 15. století. Z pozdější doby pak pochází první doklady o kladení vývodů ze čtyř erbů pro prokázání urozeného původu.

Tak když roku 1414 uzavřel Jan Kyjata ze Zásady jménem královny Žofie Bavorské, vdovy po králi Václavu IV., příměří s Hynkem Krušinou z Lichtenburka, přislíbil jako záruku za jeho dodržení částku ve výši dvou tisíc kop grošů. Kdyby však královnina strana příměří porušila, měla být Janem Kyjatou tato částka panu Hynkovi do čtyř neděl vyplacena. Pokud by tak ovšem neučinil, zavázal se „...poslati pět panoší rytířského řádu s pěti pacholky a s desietí koňmi do města Prahy do hospody od nich ukázané, dokudžby jistina i s škodami

³²⁴ NOVOTNÝ, R. Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty, s. 62. Prakticky tak musel doložit erb obou dědů a obou báb, tedy v podstatě erb otce a otcovy matky (dva rody), matky a matčiny matky (dva rody). SEDLÁČEK, A. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, s. 4, 6, 16, 18 a další.

zaplacený nebyly.³²⁵ Prakticky by tak byl povinnen vyslat deset mužů, pět panoší řádu rytířského s pěti pacholky, do určeného pražského hostince, kde by museli tito muži setrvat, dokud by jejich pán dlužnou částku neuhradil. Zde na ně mohla druhá strana snadno dohlédnout a zajistit, aby do vyrovnání závazků neodjeli. Fakticky by se tak ocitli v pozici zadržovaných rukojmích.

Zajímavé je, že podobný princip zastoupení se objevuje také při uzavření zemského míru Boleslavského kraje v Nymburku roku 1440. Ten vedle jiného dával zvoleným krajským hejtmanům a radě právo, aby v případě, že by to uznali za nezbytné, „*požádali kterých pánuov, rytieřuov, panoší nebo měst k radě pro obecné dobré toho kraje; tehda oni k jich žádosti mají býti a přijeti, anebo miesto sebe poslati panoši dobře urozeného, nebo jiné lidi k tomu hodné s plnú mocí, ježto by sie k radě hodili.*“³²⁶ Týž obrat byl použit také v zápisu při uzavření zemského míru krajů Kouřimského, Čáslavského, Chrudimského a Hradeckého na sjezdu v Čáslavi. Avšak s tím rozdílem, že místo panošů byli ve výčtu těch, které může rada požádat o pomoc, a kteří také mohou případně vyslat místo sebe zástupce, uvedeni zemaní.³²⁷ Možnost vyslat za sebe urozené panoše byla zřejmě vztažena k pánům a rytířům, jiní lidé k tomu vhodní a s plnou mocí měli být zase zástupci panošů (zemanů) a měst. Smlouvy krajských mírů jasně stanovovaly, že se k nim měli připojit všichni šlechtici, města a každý další, kdo v daném kraji držel svobodné či manské statky, pokud by tak do stanovené lhůty neučinil, byl považován za nepřítele.³²⁸ Jednotliví panoši držící v daném kraji nějaký statek, byť jediný dvůr nebo pár jiter půdy, se tak teoreticky museli k danému usnesení připojit. Tito drobní vlastníci však pochopitelně sami své služebné panoše neměli, často jimi byli i oni sami. V případě nutnosti tak za sebe mohli vyslat právě jen pověřenou osobu. Naproti tomu páni či rytíři držící větší či menší panství, nebo alespoň několik vsí, vlastními úředníky disponoval. Jelikož se pak často jednalo o panoše, jejichž jediným zdrojem obživy byla tato služba a sami žádný pozemkový majetek nevlastnili, nebyli teoreticky povinni krajský mír podepsat a pečtit, a tudíž se osobně účastnit sjezdů. V případě potřeby tak mohli svého pána zastoupit.

Totožný institut záruky, jako byl užit v případě míru mezi královnou a Hynkem Krušinou, poskytli také Maršík, Jan a Habart z Hrádku, když slíbili roku 1428 postoupit k věnné zástavě ves Kozí v hodnotě sta kop grošů se stálým ročním platem ve výši deset kop urozenému panoši Ivanovi z Nečtin sezením na Bubně. Ve stanovené lhůtě se mu zavázali

³²⁵ *AC III*, s. 277-278, č. 11.

³²⁶ *AC I*, s. 251, č. 2.

³²⁷ Tamtéž, s. 259, č. 3.

³²⁸ Tamtéž, s. 262, č. 3.

tento majetek vložit do desk zemských, přičemž za tento slib postavili jako rukojmí Jana z Paběnic sezením v Nalžovách, Stibora z Chřenovic sezením v Karberce a Protivu ze Svojšína. Kdyby pak nedošlo ke splnění uvedeného závazku, slíbili že „...*když budem od věřitelov našich napomenuti, jeden druhého nečekaje, ani se nebytím druhých vymlívaje, ihned druhý den každý z nás s jedniem pacholkem a se dvěma koňoma máme vyjeti a vléci v obyčejné leženie země české, anebo miesto sebe moci bude každý z nás panoši řádu rytieřského poslati v to leženie do Stříbra nebo do Rokycan, z těch dvú měst do jednoho jmenovaného, v dóm ctného hospodáře, kteráž nám bude od našich věřiteluov ukázána. Tu to leženie vedle řádu a obyčeje země české sľubujeme držeti a plniti, a z něho na [n]ižádné právo nevyježděti ani kterak vyniknúti, doněvadž bychom našim věřícím svrchupsaným nadepsaného platu ve dsky ve dsky zemské nevložili a nezpravili...A umřel-li by který z nás v tom času, jehož toho pane bože nedaj, tehdy my živi zuostali sľubujem tak dobrého jiného i tak movitého toho umrlého miesto, v mesieci ode dne jeho smrti pořád čtúc, k nám postaviti, a list tento obnoviti bez jich všelikteraké škody...“.³²⁹*

Podobně jako v předchozím případě tak bylo smluveno, že pokud by nedošlo k provedení deskového vkladu, měli všichni tři rukojmí společně se třemi pacholky vyrazit koňmo do Stříbra či Rokycan, kde se měli v hostinci usadit do doby, než by došlo k nápravě. Pokud by z nějakého důvodu nemohli této povinnosti dostát sami, mohli za sebe opět vyslat panoše řádu rytířského. Jak vidno, nejméně u dvou ze tří ručitelů bychom na základě uvedené titulatury mohli předpokládat poměrně drobné majetky (sezením v ...), přesto jejich osoby jako rukojmí postačovaly. Navíc v případě smrti někoho z nich mělo dojít k jeho nahrazení stejně tak dobrým, urozeným, a movitým mužem.

O sedm let později postoupil Beneš Košík z Lomnice své manželce Kateřině z Bergova na svých statcích věnnou sumu v částce 300 kop grošů, aby jí tak zajistil pro případ své smrti. Jako záruku za to, že jí toto pojištění vloží do desk zemských, postavil šest rukojmích, mimo jiné Mikuláše z Valdštejna sezením na Bradlci, Heníka z Valdštejna sezením na Vranově či Jana z Valdštejna sezením na Štěpanicích. Pokud by tak ve stanovené lhůtě, po obnovení řádu desk zemských, neučinil, a byl v této záležitosti napomenut, byli všichni povinni „...*každý sám svým životem s jedním pacholkem a se dvěma koňoma, jeden druhého nečekaje, ani se nebytím doma druhého vymlívaje, mámy, sľubujem i dlužni smy vlehnúti do Prahy nebo Žitavy z těch dvú měst do jednoho do hospody ctného hospodáře, kteráž nám od naše věřicie bude ukázána a jmenována, a nebo každý z nás miesto sebe*

³²⁹ AČ II, s. 56-57, č. 57. Musíme si uvědomit, že v této době již bylo království zmítáno několik let husitskými válkami a vklady do desk zemských se tudíž neprováděly.

*panoši řádu rytieřského každého s jedním pacholkem a se dvěma koňoma...“.*³³⁰ Zde měli opět setrvat až do vyřízení celé záležitosti.

Vedle výše zmíněného předpokladu, že se v těchto případech mělo jednat o panoše s delší rodovou tradicí, je třeba doplnit, že význam tohoto sousloví mohl poukazovat také na vyšší stupeň věrohodnosti těchto osob. Nakonec věrohodnost, čest a spolehlivost měly být nedílnými vlastnostmi urozené osoby. Postavit za sebe jako záruku někoho jiného než své služebníky, mohlo být leckdy problematické. Urození vladkyové jistě většinou nestáli o to být něčí zárukou, a tak byli služebníci, tedy panoši, logickou volbou. Naproti tomu druhá strana mohla mít jisté pochybnosti o kvalitách a spolehlivosti těchto ručitelů, leckdy nových členech stavu. Standardním požadavkem se tak stala racionální podmínka, aby tyto osoby pocházely z vyšších vrstev těchto služebníků.

Princip několikagenerační biologické kontinuity svobodných erbovních předků, tedy urozenost, byl jedním ze zásadních konstitučních prvků šlechty. O urozenosti, přednosti rodů a z ní vzniklých sporech, cti a prezentaci byla napsána řada prací.³³¹ Pro potřeby této studie stojí za povšimnutí zejména jeden z rysů, který tento jev doprovázel, a to dokládání vývodů. Dobře jej máme písemně zdokumentované u pánů, avšak existuje řada dokladů i pro nižší šlechtu. Pokud se šlechtic dostal do situace, že bylo zpochybněno jeho postavení a urozenost, potažmo byl dokonce označen za chlapa, byl mezi ním a osobou, která jej takto označila zahájen spor. V tom zpravidla ten, kdo jej nařkl, dokazoval, na základě čeho tak učinil. Postižený měl zase předložit důkazy, které jeho původ potvrdily. K tomu sloužily jak prameny, tak výpovědi svědků. Tradiční cestou pak bylo tak zvané doložení čtyř štítů, tedy dvou generací urozených předků. Pro uznání dané osoby za dobře urozeného tedy bylo třeba doložit šlechtický původ (erb) otce, matky, neboli obou dědů, a obou bab. Prakticky se tak dokazovalo šlechtictví otce, otcovy matky (otecův otec, děd, byl stejného rodu jak on), matky a matčiny matky (matčín otec, druhý děd, byl opět stejného rodu jako matka).³³² Při splnění tohoto generačního požadavku byla daná osoba považována za urozenou, přičemž pro panošský rod se tím otevřela cesta k dalšímu sociálnímu vzestupu. Zemské zřízení z roku 1500 ani jeho následná redakce z roku 1530 sice tento princip sociálního vzestupu nepostihovala, znovu jej však oprášilo a v novém hávu přineslo zřízení z roku 1549. Tehdy

³³⁰ Tamtéž, s. 62-64, č. 13.

³³¹ Pro starší období je tou nejvýznamnější a nejobsáhlejší bezesporu práce Roberta Novotného (NOVOTNÝ, R. Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty)

³³² Tamtéž, s. 62; SEDLÁČEK, A. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, s. 4, 6, 16, 18 a další.

došlo opět k uplatnění tohoto starého principu, který však byl tentokrát výslovně uplatňován v případě nově povýšených rodů.

Jak prokázali mnozí badatelé, moravský vývoj šel v některých ohledech trochu odlišným směrem než ten český, přesto stojí alespoň některé prvky tamějšího vývoje za zmínku. Tak když byla roku 1492 králem stvrzena úmluva mezi pány a rytíři týkající se počtu obsazovaných míst při zemském soudu, bylo v rámci rytířského stavu počítáno s dělením na rody starožitné a novožitné. Výmluvně tento princip vysvětloval hned následující bod: „...jakož se přiházie a mocnosť královská a kniežecí toho mocna jest a vuoli má, z minulostí svých povyšovati a z roduov obecných lidí v řád vladycký uvoditi a proměňovati, k takovým buď se zachováno podle starodávnieho obyčeje jako k jednoštitným vladykám. A ti nevyšte se výše, ani potupy čiňte rodóm starožitným, až do třetieho pokolenie, jakož se i rodóm panským starým od nových děje.“³³³

Pokud tedy král povýšil kohokoliv z lidu mezi šlechtice, stal se takový člověk členem vladyckého stavu, tedy příslušníkem nižší šlechty, avšak nebyl těm, kteří byli členy tohoto stavu po generace, roven. Stal se tak zvaným jednoštitným vladykou, tedy prvním členem rodu, v tuto chvíli novožitného. Až jeho vnuci, třetí generace rodu, se mohli počítat mezi rody starožitné, plnohodnotné členy stavu. Prakticky tu tak vidíme uplatnění starší zásady, kdy pro prokázání dobré urozenosti bylo třeba doložit dvě generace šlechtických předků. V tomto kontextu stojí jistě za pozornost, že v Tovačovské knize je vladyka chápán jako představitel nejnižších stupňů šlechty, v podstatě se rovná panoši. To je naopak termín, který se v moravském prostředí uplatňoval méně než v tom českém.³³⁴ „Moravský jednoštitný vladyka“ se tak ve smyslu označení prvního člena nového rodu rovnal v mnohých ohledech prvním generacím „českých panošů“. Nakonec ve smyslu nového šlechtice chápala panoše i Kniha tovačovská.³³⁵

Obecně lze říci, že pro vývoj vrstvy panošů přinesla naprosto zásadní milník husitská revoluce, která transformovala obecný pojem definující služební vztah v označení sociální skupiny šlechtické hierarchie.³³⁶ Panoši tu byli před husitskými válkami a byli tu i po nich. Bylo to však právě bouřlivé období plné vojenských příležitostí, slabé (či neexistující) panovnické moci, nezasedání zemského soudu jakožto centrální instituce s důrazem kladeným

³³³ AČ X, s. 308, č. LXVII.

³³⁴ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 79.

³³⁵ BRANDL, V. *Glossarium illustrans bohémico-moravicae historiae fontes*, heslo Panoše, s. 220.

³³⁶ HOLEČEK, J. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty, s. 98.

na krajská zřízení, které dalo panošům možnost prosadit se jako šlechtický stav, a dostat tak příležitost zasahovat do celozemského vývoje.³³⁷

Vladyka

Ke starobylým termínům spjatým s nižší šlechtou patří také označení vladyka, které máme v latinských pramenech (ve formě „*wladicones*“) doložené od druhé poloviny 13. století, přičemž původně nejspíše označovalo skupinu svobodného obyvatelstva s vlastními poddanými, vojenskou a snad i správní funkcí, avšak nepatřící ke knížecímu či královskému dvoru, ani se nenacházející v přímém podřízeném služebním vztahu k zeměpánu. Jak upozornil Josef Macek, sémantický rozbor poukazuje, že základem jejich označení byla vláda (nad poddanými, částí země). Zároveň lze říci, že náleželi k pozemkové šlechtě. V pozdějším období je můžeme ztotožnit s nepřiliš bohatými a mocnými šlechtici, přesto urozenými, hospodařícími na svém statku, kteří se aktivně angažovali ve správě. Souběžně se tento pojem prosazuje jako obecné označení (nižší) šlechty. Na základě starších tradic pak bylo od 14. století označení vladyka současně vnímáno jako právní termín, především ve vztahu k zemskému soudu, zemským deskám a pochopitelně zemskému právu.³³⁸ Krzysztof Kowalewski zabývající se problematikou manů pak na základě studia *Maiestas Carolinae* zdůrazňoval touhu některých těchto královských služebníků být označováni jako vladykové.³³⁹ K tomu poznamenal Robert Novotný, že za tímto úsilím mohla stát prostá snaha těchto osob o alodizaci manských statků nacházejících se v jejich držení. Prokázání vladyckého původu mohlo být krokem k doložení svobodné držby.³⁴⁰

Výklad na právo zemské české Ondřeje z Dubé jmenuje vladyky na několika místech, vždy ve smyslu nižších šlechticů. Nejedná se sice o nějaký ucelený výčet či přehled, avšak na různých místech nám podává vhled do života a struktury méně mocné a majetné šlechty. V článku 15 pojednávajícím o pùhonu pro dluh se uvádí, že přísahu mají skládat nejen vladykové, ale také jiní lidé usedlí na svobodných statcích. V případě, že by se však jednalo o záležitost dědin, „...*mají býti svědci vládyky usedlé, bez příroka zlých věcí, a nenájemní.*“³⁴¹ V článku 22 řešícím záležitost žaloby o věnnou zástavu nezapsanou v deskách zemských je uvedeno, že po žalobě v této záležitosti bylo třeba postavit svědky, kterých mělo „...*sedm býti*

³³⁷ Doklady o dělení šlechty na pány, rytíře (vladyky) a panoše máme zachované i z předhusitského období, avšak právě válečný čas poskytl nižší šlechtě, a tedy i panošům, potřebný rámec pro prosazení se ve stavovském, politickém, smyslu.

³³⁸ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 68-75.

³³⁹ KOWALEWSKI, K. *Rycerze, włodycy, panosze*.

³⁴⁰ NOVOTNÝ, Robert. Recenze. In *Sociální a hospodářské dějiny* 2, 2009, s. 343-344.

³⁴¹ *AČ II*, s. 492, čl. 15.

*vladyk nenájemných, čistých od nárokův a usedlých od dědin, větší strana z toho kraje, kdež ty dědiny ležie, a odjinud menšie.*³⁴² V článku 30 o stavění svědků k přísaze týkající se pŕuhonů o dědiny (dědictví) měl ten, kdo poháněl, taktěž postavit sedm „...*vladyk usedlých a zachovalých*...“.³⁴³ Jak vidno, také mezi vladyky se nacházeli různě bohatí jedinci, na jedné straně klasičtí pozemkoví vlastníci a vrchnosti, na straně druhé zchudlí šlechtici žijící ve městech či nájmech. Ač ztrátou svobodného statku neztratili svůj šlechtický status, stáli ve šlechtické hierarchii až za deskovými vlastníky a nebyli ani považováni za dostatečně spolehlivé, aby standardně podávali svědectví v právních záležitostech.³⁴⁴ Vedle vladyků žijících na svých dvorech a těmi zcela chudými máme doloženou také skupinu takových, kteří sice vlastnili svobodnou půdu i s dvorem a poddanými, avšak natrvalo přesídlili do města, kde z výnosů těchto statků pohodlně žili.³⁴⁵

Ve výčtu šlechty stojí v 15. století vladykové na nižších stupních. Za prvními pány následují rytíři a až po nich vladykové a panoši, případně před panoše ještě předstupují zemaní. Tento pojem se v této době stává označením nižší šlechty obecně, avšak není zdaleka užíván tak často jako označení vladykové, které zejména ve druhé polovině 15. století převládá.³⁴⁶ Josef Macek se dále domníval, že vladykové mohli zastávat úřady v krajích, zatímco centrální zemské a královské úřady vymezené nižší šlechtě, byly vyhrazeny pro rytíře.³⁴⁷ Osobně však předpokládám, že zhruba po polovině 15. století začaly oba pojmy, rytíř a vladyka, výrazně splývat. Již v 15. století hrál tento pojem významnou roli jakožto politické označení stavu, vyjádření méně mocné šlechty v opozici k vyšší šlechtě a také pojem tradičně užívaný při zemském soudu a v zemském právu.³⁴⁸ Zpravidla už se nejednalo o definici menšího šlechtického hospodáře. Nakonec i v souboru citací uvedených v první části této kapitoly zabývající se sociální stratifikací nižší šlechty převažují označení jako zemané nebo rytíři. Zcela pak splynutí těchto pojmů do synonymních označení nižší šlechty potvrzuje Vladislavské zřízení zemské a o něco málo starší přípravné dokumenty a usnesení.

³⁴² Tamtéž, s. 493, čl. 22.

³⁴³ Tamtéž, s. 496, čl. 30.

³⁴⁴ V tomto duchu jsou vladykové dělení také v Knize rožmberské, kde se pojednává o vladycích usedlých a nedědinných. Viz MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 76.

³⁴⁵ Např. FRANCEK J. 24. 10. 1517. *Svatováclavská smlouva*, s. 6.

³⁴⁶ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 76-77. Stále je tím myšleno jen české prostředí, na Moravě se pojem vladyka až do 90. let 15. století téměř nevyskytoval. Když se pak objevuje, je to pod vlivem právní terminologie užívané v Čechách. Tamtéž, s. 79-80.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 85-86.

³⁴⁸ V tomto duchu stojí za pozornost poznatek Josefa Macka, který se sice vztahuje k moravskému prostředí, avšak může přinášet podněty k zamýšlení i pro českou šlechtickou společnost. Na základě studia titulatury Buriana z Vlčnova a Křištofa Kropáče z Nevědomí se domnívá, že zatímco v běžném životě byli nižší šlechtici označováni jako panoše či rytíři, ve chvílích, kdy reprezentovali celek nižší šlechty a zastávali post přísedících na zemském soudu, vystupovali jako vladykové. Viz tamtéž, s. 83.

Podobně Všehrd ve svých Knihách devaterých používá vladyky především jako právní termín označující zástupce nižší šlechty spíše než jako výraz její hierarchické stratifikace. Tak hned v prvním článku, v části o zemském soudu, uvádí, že „...*král se pány a vladykami sedaje čtyřikrát do roka...*“.³⁴⁹ V tomto duchu je pochopitelně zmiňuje také na mnohých dalších místech, ať už v souvislosti se zasedáním soudů nebo vynášením pŕuhonů.³⁵⁰ Použije jej však také ve smyslu označení celého stavu nižší šlechty, tedy nejen jeho reprezentantů, jako se to děje při popisu výpovědí před soudem, které mohou na místo pohnaného činit zástupci „...*řádu panského, vladyckého, městského nebo sedlského...*“.³⁵¹

Nevyhne se však ani staršímu, v jeho době již neplatnému, pojetí vladyky jakožto jedné z několika kategorií nižší šlechty. Tak když pojednává o pŕuhoncích a komornících, píše: „*Póhončí neb komorník nemá býti lehký člověk ani na své cti nezachovalý, než dobrý člověk a dobře zachovalý, neb jest za starých komorníkem nemohl býti než zeman a vládycký člověk...*“.³⁵² Za pozornost pak stojí, že v upravené verzi dokončené roku 1508 slovo vladyka schází, pozměněný text pak zní „...*nemohl býti než zeman a dobrý člověk...*“.³⁵³ Při výkladu o správném způsobu psaní úředních listů pak vypisuje, že „...*se píše pánu dvakrát pánu, a zemanu jednú pánu...*“, zatímco dědiníkům či měšťanům se píše, dávám vědět, tak „...*pánóm a rytieřstvu a zemanóm službu svú vzkazují...*“.³⁵⁴ Byť se tedy povětšinou drží pojmu vladyka jakožto obecného termínu, občas ovlivněn studiem a řečí starších pramenů jmenuje jednotlivé sociální kategorie nižší šlechty, jako rytíř, vladyka a zeman. V kontextu výše uvedeného a v opozici k tomu pak stojí za pozornost také pěkný výraz „nevladyka“, kterým Všehrd definuje sice nešlechtické, avšak usedlé a zachovalé lidi držící svobodné dědiny.³⁵⁵

Zeman

Zeman či zeměmín, v latinských pramenech *terrigena*, vedle vladyky další starý výraz, označující českou šlechtu.³⁵⁶ Původně se tento pojem vztahoval na celou šlechtickou vrstvu, tedy i na pány, na veškeré šlechtické držitele svobodné půdy. Od této vazby na svobodnou půdu pramení také samotný název, jehož esencí je slovo zem/země. Zatímco ve 14. století se tedy jedná o obecný pojem, později se jeho záběr zužuje a stává se označením méně významného nižšího šlechtice hospodařícího na svém dvoře, potažmo pak také definicí

³⁴⁹ JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*. Kniha I, čl. 1, s. 21.

³⁵⁰ Např. tamtéž, Kniha I, čl. 3, odst. 3, „O sídu dvorském“, s. 24

³⁵¹ Tamtéž, Kniha II, čl. 18, odst. 7, s. 59

³⁵² Tamtéž, Kniha II, čl. 17, odst. 1, s. 134.

³⁵³ Tamtéž, Kniha III, čl. 17.

³⁵⁴ Tamtéž, Kniha VIII, čl. 14, odst. 9, s. 369-370.

³⁵⁵ Tamtéž, Kniha I, čl. 6, odst. 10, s. 29.

³⁵⁶ BRANDL, V. *Glossarium illustrans bohémico-moravicae historiae fontes*, heslo Zeman, s. 385.

početné skupiny nižší šlechty.³⁵⁷ V právním spise Ondřeje z Dubé je na zemana nahlíženo jako na nižšího šlechtice disponujícího ve srovnání s pány menší urozeností a mocí, navíc zpravidla chudšího. Co je velmi podstatné je pak to, že je tento termín chápán jako pojem zastřešující celou nižší šlechtu, tedy i rytíře, vladyky a panoše.³⁵⁸

V úvodní části popisující nejvyšší zemské úředníky, v pasáži týkající se nejvyššího purkrabí, se píše: „*Najvyšší purkrabie pražský, nebo jeho mlazší, má moc k zlym ve vsie popravě zemské země české sáhnúti, a zemany všecky, kteříž se předeň přivolají, aneb odvolají, a naň se svolé, súditi i jednati, a pokoj zaručiti, a dále, ač bude třeba, na pány odeslati.*“³⁵⁹ V prvním článku popisujícím zemské právo se zase praví, že císař Karel zrušil obyčej „...s plnú radú arcibiskupa i všech pánuov a zeman...“.³⁶⁰ Bod pojednávající o zemských zhoubcích, článek 83, nařizoval, „...aby všichni, kdož jsú přirození zemené české země, byli všichni v zemi, kdož slúžie proti Koruně české, o svátosti přede pány...“.³⁶¹ Článek 90 zase zapovídal podávání púhonů v zemských záležitostech před duchovní soudy, neboť se jimi „...zemany hubie, a o to lidé rytieři a panoše i zemené velmi křičie...“.³⁶²

Také v několika dalších zmínkách jsou zemani chápáni jako příslušníci nižší šlechty, tedy všichni šlechtici neřadící se mezi pány. Pouze v jediném bodě jsou zemani řazeni vedle rytířů a panošů, avšak tato skutečnost neznamená, že by tento pojem neměl obecnou platnost. Termín zemané je zde patrně chápán jako pojem označující celou nižší šlechtu a současně jako označení jedné skupiny šlechty, vlastníků půdy, kteří nejsou ani ve služebném postavení jako panoši, ani se neřadí mezi profesionální, pasované válečníky, tedy rytíře. Vincenc Brandl se domníval, že pokud příslušník nižší šlechty pozbyl svobodný statek, zůstával nadále rytířem, vladykou či panošem, avšak nadále už se neřadil mezi zemany.³⁶³ Domnívám se však, že tento předpoklad nemá univerzální platnost, že zatímco ve 14. století tomu tak být mohlo, ve století následujícím nám zmínky z pramenů v podobě obratu „usedlých zemanů“ naznačují, že se mezi zemany počítali i ti neusedlí.

Výše, v podkapitole popisující pojem vladyka, bylo naznačeno, že se tento pojem často užíval v rámci textů zemského práva a také při zemském soudu, to však neznamená, že by v podobných případech nebylo užíváno i ostatních termínů. Pro příklad mohou opět posloužit v úvodu kapitoly zmíněné citace. Tak když roku 1437 vydal Zikmund Lucemburský

³⁵⁷ MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích 2*, s. 64.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 59; HOLEČEK, J. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty, s. 94.

³⁵⁹ *AČ II*, s. 484.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 487, č. 1.

³⁶¹ Tamtéž, s. 507, č. 83.

³⁶² Tamtéž, s. 509, č. 90.

³⁶³ BRANDL, V. Stav panský a rytířský, s. 170.

prozatímní rozhodnutí v záležitosti obsazení zemského soudu, ustanovil, aby při něm zasedalo dvanáct pánů a osm zemanů, přičemž označil vzniklou rozepří jako nesnáz mezi pány na straně jedné a rytíři a panoši, tedy zemany na straně druhé.³⁶⁴ Když bylo roku 1454 vydáno rozhodnutí zapovídající měšťanům svobodně kupovat od zemanů statky, jistě tím nebyla míněna úzká skupina nižší šlechty, ale veškerí její příslušníci vyjma pánů.³⁶⁵

Hojně se termín zeman, podobně jako vladyka, vyskytuje také v Knihách devaterých. Ve většině případů jej lze chápat jako obecné označení nižší šlechty. Tak se v jedné části pojednávající o půhonu uvádí, že proti sobě mohou mluvit „...*lidé urození, páni nebo zemané*...“.³⁶⁶ Na jiném místě zabývající se koupěmi je zase psáno „*Sedláci pak a dědiníci i meščané jiní, ti mohou pánóm nebo zemanóm dědictvie svá svobodná bez K[rálovské]M[ilo]sti povolenie ve dsky klásti*“.³⁶⁷ V případě královského a císařského povyšování se pak výslovně hovoří o řádu zemanském a panském.³⁶⁸ Pochopitelně se zde pak odrazila také odlišná majetková základna nižší šlechty. Tak se v článku pojednávající o menších deskách zemských uvádí, že jsou určeny pro „...*zemany nebohaté*...“, kdežto „...*páni a zemané bohatí zbožie svá dskami velikými zemskými*...“ ujišťují.³⁶⁹

Na několika místech však vysvítá také starší význam zemana, totiž označení jedné skupiny nižší šlechty. V pasáži popisující přísahu větších úředníků je psáno, že ji vykonávají „...*páni, zemané a jiní všickni urození a erbovní lidé stojiec proti slunci*...“.³⁷⁰ V bodě pojednávající o věnu se uvádí „...*manželka všech pánov, vládyk a jiných chudých lidí*...“ a pak zase „...*manželky vládyk, zemanův, měščanov nebo sedlákov*...“.³⁷¹ Jiný z bodů taktéž pojednávající o záležitostech manželských uvedl Viktorin větou „*Každý rytieřský a zemanský člověk, pojmi sobě ženu jakéhož koli řádu, móż ji věno dskami klásti, ale zase nic*“ V samotném textu se pak píše: „*Když člověk urozený ženu chudého řádu pojme (jako se to často přiházie), bud' městskú nebo sedlskú, by pak kmetičnu svú pojal...jest již řádu svého povýšila skrze muže, řád sedlský v řád vladycký nebo panský proměnila*“.³⁷² Na jedné straně tu tak stojí rytíř a zeman, patrně jako zástupci vyšší a nižší složky nižší šlechty, a na straně druhé jsou oba zahrnuti do vladyckého stavu.

³⁶⁴ AČ III, s. 451-452, č. 24

³⁶⁵ Tamtéž, s. 311, č. 183.

³⁶⁶ JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devatery*. Kniha II, čl. 26, s. 93, odst. 2.

³⁶⁷ Tamtéž, Kniha IV, čl. 5, s. 172, odst. 4.

³⁶⁸ Tamtéž, Kniha IV, čl. 6, odst. 7, s. 176.

³⁶⁹ Tamtéž, Kniha VIII, čl. 2, s. 352, odst. 2.

³⁷⁰ Tamtéž, Kniha II, čl. 24, s. 89, odst. 13.

³⁷¹ Tamtéž, Kniha V, čl. 7, s. 217, odst. 4.

³⁷² Tamtéž, Kniha V, čl. 16, odst. 1, s. 223.

Když psal roku 1467 Oldřich z Rožmberka svým krumlovským služebníkům, aby obeslali v okolí žijící zemany za účelem postavení vojenské hotovosti, jistě tím byla míněna pestrá skupina nižší šlechty, ne jen konkrétní držitelé dvorů.³⁷³ V listu Jiřího z Poděbrad ze stejného roku jeho synovi Janovi král psal: „*Žádáme také od tebe, kteřížby tvoji zemané a služebníci byli v kraji Vltavském, aby jim nebránil, aťby k obeslání urozeného Jetřicha z Janovic, kteréhož sme učinili hajtmanem toho kraje, k němu táhli, a vedle něho na poli byli.*“³⁷⁴ Stejný význam mělo také sousloví „*...mé panstvie a mých zeman statek...*“, které Jan použil v listu roku 1471, a které rovněž odkazovalo na nižší šlechtu. Ve dvou posledních příkladech pak zřetelně vystupuje ještě další rozměr užití tohoto pojmu, totiž jako šlechtických služebníků, vazalů, klientů.³⁷⁵

Dalším dokladem širokého významu tohoto pojmu je například sněmovní zápis z roku 1470 nařizující svolání krajských hotovostí, na níž se shodli „*...páni, rytieřstvo i města...*“. Také na mnohých dalších místech usnesení figuruje jako reprezentant nižší šlechty rytířstvo. Pouze v jediném případě jsou zmíněni zemané: „*...aby žádný, buďto pán, zeměnin aneboli z měst, kdožkolivěk buď duchovní nebo světský lidi své v kterém kraji mají, lidí svých nevymlúval...*“. V duchu Mackova pojetí, že termín vladyka byl častěji užíván v případě sněmovních usnesení a právních pramenů, neboť vladykové byli ti, kteří zasedali, bychom se mohli domnívat, že termín rytířstvo se užíval v pasážích popisujících pražský sněm, zatímco zeman byl termín užívaný pro nižší šlechtu v krajích. Na jiném místě jsou však v témže smyslu jmenováni rytíři: „*...také, kteříž již z krajův, buďte z pánův, z rytieřstva i z měst vydáni jsú k tomu, aby vedle možnosti a statku každého položili a jmenovali, co kdo k tomu poli má dáti, buďto pěších nebo jezdných...*“.³⁷⁶ Jak vidno, důvodem užití slova zeman nemohlo být ani zohlednění případného majetkového postavení, kdy by byli jako rytířstvo označeni bohatší zástupci nižší šlechty navíc zasedající na sněmu, zatímco chudší příslušníci stavu žijící na venkovských dvorech by byli definováni jako zemané. V obou případech se totiž počítalo s tím, že mají poddané, které do hotovosti postaví.

Nelze opominout ani fakt, že termínem zeman mohl být označen i služebník v manském vztahu, jak vysvítá například z listiny knížete Jindřicha staršího Minstrberského z roku 1479.

³⁷³ *AC VIII*, s. 308, č. 192. Dokladů o zemanech, kteří se dostali do služebné závislosti na mocných pánech, máme povícero. Viz MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 65. Zřejmě na základě tohoto vztahu pak začali být zpravidla označováni jako zemané.

³⁷⁴ *AC V*, s. 295, č. 40.

³⁷⁵ *AC VIII*, s. 30, č. 429. Podobně také například list Jindřicha z Hradce zaslaný krajskému hejtmanovi Vokovi z Rožmberka roku 1480 za účelem svolání hotovosti. „*Dále pane milý, zemany a dobré lidi, kteříž se tebe přidržejí a slúžie, abyšte obeslali, aby každý z nich osobně též s třetinú lidu svého vedle tebe na poli byl na den svrchupsaný.*“ Viz *AC VI*, s. 192, č. 80.

³⁷⁶ *AC IV*, s. 442-443.

V té si vyhrazoval manské povinnosti vázané k prodávanému zboží, přičemž uvedl, že po dobu služby mu bude zajištěna „...*potřeba pitie a jiedla s pacholkem u dvora našeho jako i jiným zemanóm*...“. Kdyby mu pak v době výkonu vojenských povinností sešel kůň, zavázal se jej kníže jménem svým i svých nástupců zaplatit „...*vedle uznánie dvořan aneb zeman našich*...“. Kdyby se pak nový držitel statku rozhodl jej prodat, měl k tomu svolení, avšak „...*bez umenšení nápadu, panstvie a služby našich a tomu, kohož bychom my za zeměnina a mana přijeti chtěli a přijali*...“³⁷⁷

Rytíř

Zatímco panoše, vladyka i zeman jsou starými českými výrazy, rytíř je slovem, které bylo do českého prostředí převzato ze středohornoněmčiny, kde v první polovině 13. století označovalo jízdního válečníka. Současně lze již v této době termín chápat jako výraz pro šlechtice ve službě, vojenského vazala. Vedle toho Josef Macek rozeznává ještě pro 14. století další dva významy tohoto slova, totiž člena královské či knížecí družiny a jedince, který obdržel na slavnostní ceremonii čestný titul, byl pasován. Posledně zmíněný a také pojem označující válečníka na koni jsou pak ty významy, které na přelomu 14. a 15. století převažují.³⁷⁸ V téže době se také stává tento pojem výrazem označujícím nižšího šlechtice stojícího však na vrcholu její sociální struktury. Naopak význam jízdního válečníka se postupně vytrácí. Ke konci 15. století se pak ideál rytíře proměňuje z rytíře válečníka na rytíře statkáře, hospodáře. Jedná se o logické vyústění společenské situace, ve které už neplní rytíři válečníci svou původní úlohu. S tou se pojí také rytířova titulatura, jejíž součástí se zhruba od první čtvrtiny 15. století stává adjektivum „*udatný*“ či „*statečný*“, posléze pak také oslovení „*urozený*“.³⁷⁹

Jak víme, v průběhu 15. století se postupně stává z označení rytířstvo pojem zastřešující celou skladbu nižší šlechty, stává se synonymem slov vladykové a zemané. Již Tomáš Štítný uváděl, že nejen pasování rytíři, ale veškeré panošstvo přísluší k rytířskému stavu, autor Tkadlečka zase mezi nižší šlechtu počítal šlechtilé šlechtice, rytíře, panoše i vladyky.³⁸⁰ Ondřej z Dubé hned v úvodu svého díla napsal, že království stojí především na

³⁷⁷ *AC VIII*, s. 384, č. 15.

³⁷⁸ Na rytíře mohl být pasován jak pán, tak vladyka, zeman či panoše. Viz BRANDL, V. Stav panský a rytířský, s. 177-178. Například roku 1497 na ně byli králem Vladislavem, při jeho zastávce na Kunětické hoře a v Pardubicích, pasováni synové Viléma z Pernštejna, desetiletý Jan a sedmiletý Vojtěch. Viz VOREL, P. *Páni z Pernštejna*, s. 136.

³⁷⁹ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 50-63. Máme také ojedinělé doklady o tom, že bylo adjektivum „*statečný*“ použito i pro panoše. „*A pro lepší jistotu svú smy vlastní pečeť přivěsili k tomuto listu, a připrosili smy slovných a statečných panoší*...“ (1414). Viz *AC VI*, s. 29, č. 22.

³⁸⁰ MACEK, J. *Česká středověká šlechta*, s. 57-58.

službě rytířů a panošů.³⁸¹ Toto vnitřní dělení nižší šlechty na urozenější rytíře a méně významné panoše pak vyzdvihl i na dalších místech svého spisu. Když pojednával o zemských zhoubcích, uvedl, že je k sobě nemá nikdo přijímati „...*bud' pán, rytieř, panoše...*“.³⁸² Podobně upozorňoval na nešvar řešení světských záležitostí před církevními institucemi, proti kterému se stavěli především „...*lidé rytieři a panoše i zemené...*“.³⁸³ Při zmínce o zákazu nejvyšších zemských úředníků pohánět k soudu po dobu, dokud jsou ve výkonu úřadu, a mohli by tak rozhodnutí soudu ovlivnit, vyjmenovává, že by porušováním tohoto nařízení mohli hubit „...*pány, rytieře, panoše...*“.³⁸⁴

V husitském období dokonce začal termín rytířů převažovat nad pojmem vladyka, přičemž jeho nový vzestup nastal až ve druhé polovině 15. století, což dával Jindřich Holeček do souvislosti s právní konsolidací nižší šlechty jako stavu. Zvýšenou frekvencí užívání pojmu rytíř dále vysvětloval jeho ideovým obsahem, tedy křesťanským rytířem, obráncem pravé víry. Tento pojem navíc používaly obě strany.³⁸⁵ S Holečkovou argumentací však nesouhlasí Robert Šimůnek.³⁸⁶

Postupnou transformaci pojmu rytířů z označení vyšší vrstvy nižší šlechty ve způsob pojmenování celého stavu můžeme pozorovat například na dlouhém sporu o sedání v lavicích. Když si roku 1435 nižší šlechta stěžovala králi Zikmundovi Lucemburskému, že není zastoupena na zasedání zemského soudu, požadovala po něm, aby „...*při práviech, rádiech a svobodách pány, rytieře i panoše...*“ zachoval.³⁸⁷ Roku 1456 se práva vynášet potazy a nálezy ujal zemský správce Jiří z Poděbrad, přičemž byl v pramenech sporný bod označen jako „*nesnáze vzniklá mezi stavem panským a rytířským...*“.³⁸⁸ Jednoznačně tu tak vysvětluje obsahové rozšíření pojmu rytířů na celý nižší stav, ke kterému došlo někdy kolem poloviny století.³⁸⁹

Knihy devatery zmiňují rytíře, potažmo rytířstvo, na několika místech, přičemž ve většině případů se jedná o pojem zastřešující celou nižší šlechtu. Tak kupříkladu pasáž pojednávající o poručnictví v záležitosti při hovoří o pánech a rytířstvu, stejně tak články

³⁸¹ *AC II*, s. 483.

³⁸² Tamtéž, s. 507, č. 84.

³⁸³ Tamtéž, s. 509, č. 90. Jak bylo poznamenáno dříve, termín zemané je zde patrně vsuvkou, která potvrzuje, že se to dotýkalo veškerých příslušníků nižší šlechty.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 507, č. 84, s. 509, č. 90 a č. 92.

³⁸⁵ HOLEČEK, J. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty, s. 89.

³⁸⁶ ŠIMŮNEK, R. Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách, s. 178, pozn. č. 8.

³⁸⁷ *AC III*, s. 419, č. 10.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 563, č. 697.

³⁸⁹ Například v zápisech zemských mírů z roku 1440 je dělení na pány, rytíře a panoše stále respektováno. Viz např. *AC I*, s. 251, č. 2.

popisující způsob složení přísahy menších zemských úředníků.³⁹⁰ Naproti tomu již citované pasáže o náležitém způsobu oslovení v úředních listech nebo kladení věna do desk zemských jmenují rytíře, snad jako relikv starších dob, ve smyslu vyšší kategorie nižší šlechty.³⁹¹

Z hlediska hlavních fenoménů a faktorů určujících vývoj drobné šlechty v 15. století a k popisu její struktury lze tedy stručně konstatovat následující. Pomineme-li, že se jedná o umělý termín, je třeba nižší šlechtu chápat jako nesmírně pestrá skupinu, jejíž majetková a sociální skladba byla dlouhou dobu překážkou v jejím zformování v politický stav. Jednalo se o neohrazenou korporaci zahrnující jak mocnější a majetnější rytíře aspirující na své zařazení mezi pány, tak nemajetné a z hlediska živobytí od mnohých selských rodin nelišící se služebníky.

Různorodost této vrstvy byla dána nejen rozličným majetkovým zázemím, sociálními vazbami, rodovou tradicí, služebnou závislostí a klientskými vazbami, ale také například způsobem, jakým byla tato sociální vrstva rozšiřována. Nejasná hranice mezi některými svobodnými vrstvami obyvatelstva a drobnou šlechtou a její snadná prostupnost umožňovala, aby někteří služebníci krále, vysokých církevních hodnostářů nebo mocných pánů či měšťané zakoupivší svobodný statek pronikli do jejích řad.

Šlechta obecně prošla v 15. století poměrně dynamickým vývojem. Již prameny z počátku století nám dokládají, že se vnitřně dělila do tří skupin – na pány, rytíře a panoše. K pánům se v této době řadili mocní a bohatí jedinci, přičemž ještě netvořili uzavřený stav, a tak zatímco mezi ně mohli prostoupit úspěšní příslušníci nižší šlechty, ti zchudlí naopak svůj status ztráceli. Postupem času však stále více na významu nabývala urozenost. Vyjma malého počtu schopných osob tak do celozemského vývoje neměla naprostá většina šlechty možnost nijak zasáhnout. Obecně pak šlechtu, vzhledem ke slabšímu majetkovému zázemí především tu drobnou, v této době postihovala krize. Ta se vyznačovala několika faktory. Zejména se jednalo o zhoršující se kvalitu mince doprovázenou její klesající kupní silou, a tím reálně se snižujícími příjmy z poddanských platů. Pokud víme, většina majetků nižší šlechty byla poměrně drobná. Někteří jedinci sice vlastnili i několik vsí, mnohem častější však byl obraz rodiny držící jen jednu ves, nebo její díl, potažmo několik dílů a platů z různých vsí. Často žily tyto rodiny patrně v nedílu, a tak majetek odpovídající každému jednotlivému členu rodu byl poměrně skromný.

³⁹⁰ JIREČEK, H. (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd O právích země české knihy devaterý. Kniha II, čl. 19, odst. 6, s. 73 a čl. 24, s. 87-88.*

³⁹¹ Tamtéž, Kniha VIII, čl. 14, odst. 9, s. 369-370 a Kniha V, čl. 16, odst. 1, s. 223.

Velkou příležitostí se pro nižší šlechtu, jak ve smyslu politického formování, tak majetkového obohacení, stalo husitství. Válečná léta sice na jedné straně přinesla zkázu některých rodů, na straně druhé jiným pomohla vyvázat se ze služebných vztahů a také značně rozšířit svůj pozemkový majetek.³⁹² Absence silné panovnické vlády, mocenská destabilizace, větší význam krajské samosprávy a s ní spojených sjezdů, významný vojenský potenciál a další byly významnými faktory, které umožnily nižší šlechtě se politicky prosadit a začít formovat svůj stav. Toto období mělo také rozhodující podíl na tom, že se v rámci nižší šlechty plně prosadily dvě sociální a mocenské složky, tedy rytíři a panoši. Ještě pohusitské období, ve kterém hrály rozhodující roli krajské landfrýdy, poskytovalo panošům sice určitý politický prostor, postupem času se však stále zmenšoval. Zatímco účast na krajských sněmech byla pro většinu z nich dostupná, zasedání na celozemských shromážděních už bylo spojeno s nemalými náklady.

Pro krystalizaci vyšší a nižší šlechty obecně, tedy formování a vymezení stavů, byl naprosto zásadním procesem spor o sedání v lavicích, v rámci kterého nižší šlechta požadovala, aby na zemském sněmu byli zastoupeni vedle pánů také rytíři a panoši. Tento požadavek byl formulován v rámci tak zvaných ohrad, které byli králi Zikmundovi předloženy roku 1435. Dočasné řešení nastolil panovník v této záležitosti roku 1437, definitivně však došlo k vyřešení neshod a nastavení trvalých pravidel až roku 1485, respektive 1487. Zhruba od 50. let však začali panoši své vydobyté postavení postupně ztrácet a v době, kdy došlo k uzavření záležitosti přisedících zemského soudu, už byli plnou součástí jednoho stavu nižší šlechty. Tu vyšší pak utvořily rody, jejichž zástupci nejen zasedali u zemského soudu, ale také vykonávali nejvyšší zemské úřady či vysoké úřady v krajích (zejména post krajského popravce).

Stejně jako se páni vymezovali vůči nižší šlechtě a usilovali o uzavření se do ohraničeného stavu, o jehož rozšiřování by rozhodovali oni sami, snažila se nižší šlechta po jejich vzoru omezit nekontrolovaný příliv nových jedinců do svých řad. Tak bylo roku 1454 prosazeno nařízení, dle kterého měli mít měšťané do budoucna právo vkládat si majetky do desk zemských pouze se svolením panovníka. Ten si však nadále ponechal právo udělovat erb. S jeho udělením se pak pojilo také právo vkladu. Roku 1497 pak byla panovníkova výsada udělovat erb potvrzena, avšak napříště už se tento erbovník automaticky nezařazoval

³⁹² ŠMAHEL, Fr. *Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století*, s. 171. „Do čela vojenských i mocenských formací husitských Čech přes noc postoupili profesionální válečníci z nižší šlechty, kteří se tak namnoze vymanili ze služebních a závislých vztahů vůči králi, panstvu i církevním institucím“

mezi šlechtu, ale právo vložit si majetek do desk zemských bylo vyhrazeno až jeho potomkům, a to za předpokladu, že se ti vzdali měšťského způsobu života a výkonu řemesla.

Jak je tedy patrné, největším ohrožením z hlediska integrity stavu a jeho neregulovaného rozšiřování bylo vnímáno měšťanstvo. Již nařízení z roku 1454 reagovalo na stížnosti nižší šlechty spojené s faktem, že to byli především měšťané, kteří od jejích chudších příslušníků zakupovali svobodné statky. Na jedné straně tak díky nim pronikali mezi šlechtu, na straně druhé pak vykupovali majetky, které mohly být pro drobné šlechtice cenově dostupné. Máme sice řadu dokladů o tom, že měšťané královských měst kupovali venkovské statky v jejich okolí, avšak jistě k tomu nedocházelo v takové míře, aby to zásadně zmenšovalo „realitní trh“. Přičteme-li k tomu však, že podobně si počínali i mocnější nižší šlechtici a páni, kteří budovali a arondovali svá panství, rozvíjeli režijní hospodářství a z všelijakých jiných důvodů o tyto statky usilovali, mohl být tento jev vnímán s o to větší nelibostí. Současně se jednalo o snadno definovatelný problém, proti kterému se tak bylo možné snáz vymezit a především získat podporu pro potírání.

Ke konci století se navíc stále více prohlubovala propast mezi šlechtou na straně jedné a královskými městy na straně druhé. Šlechta rozvíjející svá hospodářství se čím dál častěji dostávala do střetů s ekonomickými sférami a zájmy měst, jejichž politickou pozici vydobytou za husitských válek navíc nechtěla respektovat. V tomto smyslu vznikalo napětí především ve vztahu k pánům a bohatším rytířům, zatímco drobnější šlechta a zejména panoši viděli v měšťanech ty, jejichž vzdělaní synové stále více zastávali úřední pozice u pánů, tedy v dřívějších dobách pozice určené zejména jim. Připočteme-li k tomu ztrátu původní vojenské úlohy spojenou jak s klidnějším vnitřním vývojem, tak nastupujícím systémem profesionálních žoldnéřských armád, vzájemné napětí nás nijak nepřekvapí. Řady měšťanů a intelektuálů se pak postupně stávají dominantními personálními zdroji nižší šlechty, zatímco válečníků ubývá.³⁹³ Východisek ze ztráty obživy, ať už z důvodu úbytku vojenských příležitostí, služebních a úředních pozic či pozemkového zázemí byla celá řada. Václav Bůžek zmínil v této souvislosti například začlenění těchto osob do lapkovských družin či jejich usazení se ve městě.³⁹⁴

Ztráta tradičních pozic byla pro významnou část drobné šlechty opravdovým problémem, jak o tom svědčí například list Jana Mníška zaslaný Bohuslavovi ze Švamberka

³⁹³ Vedle válečníků, služebníků mocných pánů a měšťanů zakoupivších deskový statek tu byly také další menší skupiny, ze kterých pocházeli noví příslušníci drobné šlechty. V menším množství případů máme doložené například i zbohatlé poddané. Viz SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 12. Čáslavsko*, s. 173.

³⁹⁴ BŮŽEK, V. *Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku*, s. 159.

roku 1476. V tom svému současnému pánovi oznamoval, že se doslechl, že jeho služeb nebude již více potřebovat, přičemž proto žádal o potvrzení této informace a případně také o oficiální vyvázání. Jan patrně neváhal a hned, jak se k němu tato informace donesla, tehdy však ještě nepotvrzená, se začal poohlížet jinde. Ve zmíněném listu tak pánovi ze Švamberka oznamoval, že si pro všechny případy již vyjednal post úředníka u pana Lva, neboť „...*beze služby mně jest nelze býti.*“³⁹⁵

Pochopitelně pak byli takoví, kteří zcela upadli do poddanství nebo se rozplynuli v jiných skupinách. Dobře tento proces ilustruje výpověď Doroty ze Sudoměřic, kterou podala v roce 1475 v záležitosti odúmrti po svém synovi Sezemovi ze Záhoří, o kterém vypověděla, že „...*filius suus est artificii sartoris, jest někam zavandroval po řemesle, že o něm nevie již tři léta...*“.³⁹⁶ Byli tedy i takoví, kteří se pro zajištění obživy vydali na dráhu řemesla, v tomto případě krejčího. August Sedláček zase citující nejstarší českobrodskou městskou knihu uvedl, že asi roku 1465 se ujal manského dvoru v Chrastu Alexander neb Leksa Kšelský z Chrastu. Když pak roku 1490 nechal v městské knize zaknihovat svou poslední vůli, uvedl v ní, aby se jeho syn ve škole dobře učil, aby si mohl později opatřit živnost nebo se věnovat obchodu.³⁹⁷

Vincenc Brandl vyslovil domněnku, že důvodem, proč se v pramenech 15. století vyskytují tak často panoši, je fakt, že tak v této době začala vyšší šlechta obecně označovat veškeré příslušníky nižší šlechty vyjma rytířů.³⁹⁸ Dle mne však tento fakt lépe vystihuje právě skutečnost, že toto dělení vycházelo z vnitřní hierarchizace nižší šlechty, která prakticky tvořila dva stavy. Dobře to ilustruje již zmíněný spor o sedání v lavicích. Když král Zikmund roku 1437 vydal prozatímní rozhodnutí, v listu, kterým jej oznamoval, popsal spor následovně: „...*mezi urozenými pány královstvie našeho Českého z jedné, a statečnými a slovutnými rytieři a panošemi, zemaný téhož královstvie našeho z strany druhé, byla jest puotka a nesnážka o to, že zemané chtěliby právo mieti k súzení země a k sedění na súdiech zemských tak jakožto i páni...*“.³⁹⁹ Sice tedy nižší šlechtu a její zástupce na sněmu označil souhrnným pojmem zemané, avšak výslovně spornou záležitost definoval jako nesnáz mezi pány na straně jedné a rytíři a panoši na straně druhé. Roku 1456 se práva vynášet potazy a nálezy ujal Jiří z Poděbrad jakožto zemský správce, přičemž v dokumentu, který nás o této změně informuje, je táhnoucí se konflikt označen jako nesnáz mezi panským a rytířským

³⁹⁵ AČ XV, s. 13, č. 26.

³⁹⁶ AČ XXXVII/2, s. 937, č. 64.

³⁹⁷ SEDLÁČEK, A. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, s. 2-3.

³⁹⁸ BRANDL, V. Stav panský a rytířský, s. 174; TÝŽ. *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*, heslo Panoše, s. 220.

³⁹⁹ AČ III, s. 451, č. 24.

stavem.⁴⁰⁰ Když pak vydal roku 1485 král Vladislav Jagellonský definitivní rozhodnutí (ještě tu pak byla úprava z roku 1487), v částech, kde byly popisovány počátky sporu a původní Zikmundovo rozhodnutí, bylo užito termínu zemané, zatímco v části vztažené k jeho současnosti byla nižší šlechta označena jako rytířstvo. Po dvojitým dělení už nebylo v této době ani stopy.⁴⁰¹

V některých pramenech, jako například při svolání sněmu roku 1432, se objevuje o něco bohatší řada než obvykle, a to v podobě „...*páni, rytíři, panoše, zemané a města*...“.⁴⁰² Tyto případy dle mne povětšinou vypovídají o užití tohoto pojmu ve smyslu obecného označení nižší šlechty, tedy ve smyslu „*páni, rytíři a panoše, zemané*“. Případně se samozřejmě může jednat o odraz starší tradice, která ještě rozlišovala různé kategorie nižší šlechty dle vlastněného majetku a způsobu života, v této době však již neaplikovaná.⁴⁰³

Nejvyšší kategorií nižší šlechty byli rytíři. Původně termín označující jízdního válečníka, potažmo pasovanou osobu, se postupem času stala označením nejvyšších pater nižší šlechty a také jejího vyššího stavu. Později se pak tento pojem prosadil jako univerzální označení celé nižší šlechty. Starým výrazem označujícím pozemkové elity byl pojem vladyka, který byl také tradičním právním pojmem spojeným se zemským soudem. Pro 15. století máme doloženo, že leckterí z těchto vladyků zchudli a o svůj pozemkový majetek přišli, avšak nadále zůstali vladyky. V téže době také přestává být aktuální význam toho pojmu, jakožto definice menšího šlechtického hospodáře. Obecnou kategorií se stal v 15. století zeman, který ve století předcházejícím sice označoval veškeré příslušníky nižší šlechty, ovšem zhruba po roce 1400 jej máme již doložený jako termín označující chudší nižší šlechtice. V průběhu 15. století se pak stal univerzálním označením nižší šlechty, přičemž ke konci tohoto věku se pozvolna vytrácel a byl stále více nahrazován označením rytířstvo (rytířský stav).

Na nejnižších stupních nižší šlechty stáli panoši, zpravidla služebně závislí jedinci bez velkého majetku či první generace nového rodu. Z původního označení sluhy se vyvinul termín definující služebného šlechtice a posléze dokonce pojem označující jeden ze dvou

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 563, č. 697.

⁴⁰¹ *AČ V*, s. 424, č. 31.

⁴⁰² *AČ III*, s. 395, č. 1.

⁴⁰³ Ojedinele pak prameny spojené se sněmy jmenují i vladyky. Tak např. list krále Vladislava Jagellonského z roku 1498 určený „*Urozeným statečným slovutným poctivým a opatrným pánóm, rytieřóm, vladykám, Pražanóm, horníkóm a poslóm od měst vyslaným na nynějšiem letničnem sněmu na Hradě pražském shromážděným*.“ Viz *AČ V*, s. 486, č. 57. Antoň Pellant takovéto situace vysvětloval tak, že se jednalo o společenské dělení z dob, kdy se sněmům účastnila jen nejzáměrnější vrstva. Viz PELANT, Jan. České zemské sněmy v letech 1471–1500. In *Sborník archivních prací* 31, 1981, s. 351.

stavů nižší šlechty. Jednalo se o nejpestřejší skupinu šlechty zahrnující relativně majetné osoby, vlastníky jednotlivých dvorů či rycht nebo panské úředníky a nájemné válečníky.

Dále se ke šlechtě řadili také leckteří manové a nápravníci, kteří nedisponovali vlastním sociálním statusem, a tak se museli vměstnat do tradiční struktury tehdejší společnosti. Zatímco někteří pro svého pána vykonávali službu hospodářského charakteru, jiní mu sloužili se zbraní v ruce. Za smluvené povinnosti jim byly uděleny statky, někdy spojené i s poddanskými platy a privilegii. V řadě případů, pokud k ní přímo nenáleželi, se šlechtě přibližovali. Jak se dále ukazuje, někdy byl dokonce termín zeman či panoše vnímán také jako označení lenního služebníka. K další pomezí kategorii patřili také svobodníci, osoby přímo poddané panovníkovi požívající zvláštních výsad a také zatížené berní a vojenskou povinností. Zatímco u velké části z nich nejsme schopni doložit, jakou cestou se z nich svobodníci stali, v jiných případech máme zdokumentované, že se jednalo o příslušníky šlechty. V 15. a někdy v podstatě ještě v první polovině 16. století je problematické určit, kdo všechno se k nižší šlechtě řadil. Z řady zdokumentovaných sporů, pestré terminologie nebo opatření, které šlechta podnikala ve snaze dostat rozšiřování svého stavu pod kontrolu, se ukazuje, že v některých případech v tom měli nejasnosti i současníci. Zatímco u nově nobilitovaných rodů, zejména v 16. století, bylo zpravidla možné jasně identifikovat jejich začlenění do rytířského stavu, u některých starších rodů chudé drobné šlechty a některých svobodníků či manů pocházejících původně z jejich řad, bylo někdy prokázání příslušnosti ke šlechtě problematické.

2.2 Nižší šlechta v 16. a na počátku 17. století

Jádrem předložené práce je období 15. století, s výraznějším přihlédnutím k husitskému a pohusitskému období, a také zhruba první polovina 16. století. V této epoše došlo z mého pohledu k zásadním procesům, které ovlivnily strukturu drobné šlechty v Čechách a změnily mnohé zažitě pořádky. Nebylo to jen husitské období, které dalo nižší šlechtě možnost zasahovat do politických záležitostí země a započít se pozvolna prosazovat jako stav, ale také období následující, ve kterém si kraje ještě po nějaký čas zachovaly významný podíl na organizaci země. Ve druhé polovině 15. století, s postupnou obnovou řádu, provázenou však řadou sporů a bojů, pak začala drobná regionální šlechta, zejména vrstva panošů, postupně ztrácet svou pozici a v době uzavření dohod mezi pány a stavem nižší šlechty v záležitosti osazení zemského soudu už v podstatě splynula s rytířstvem v jeden stav. Někaký čas si pak ještě v rámci regionu sice díl moci uchovala, poslední ranou jí však v tomto smyslu byl zákaz krajských sněmů vyhlášený panovníkem roku 1528. Ruku v ruce s těmito

politickými faktory pak šly hospodářské procesy, které drobnou šlechtu ještě více oslabovaly. Paralelně s tím pak docházelo k proměnám personálních zdrojů, ze kterých se nová šlechta generovala a na významu tak stále začali nabývat měšťané královských měst a úředníci. Ti také například ve správě panských dominií drobné šlechtice stále více nahrazovali. Proměnou prošel také proces, kterým se z jedinců stávali členové rytířského (vladyckého) stavu. Ze zisku svobodného statku a jeho vkladu do desk zemských nebo panovnického obdarování erbem až po oficiální přijímání aspirantů na sněmu. K důležitým proměnám a pokračování těchto procesů pak docházelo i ve druhé polovině 16. století a na počátku století následujícího. Tomuto úseku je však věnována už jen menší pozornost. Zásadní změnu pak znamenalo Obnovené zřízení zemské vydané pro Čechy v roce 1627, které dávalo panovníkovi výraznou pravomoc povyšovat přímo do stavu bez souhlasu jeho členů. Zároveň došlo k uzákonění složitější hierarchie a titulatury, zejména s ohledem na říšské poměry. Tyto procesy ovšem leží už daleko za hranicí, kterou jsem se tuto práci rozhodl ohraničit, a vycházejí již z odlišného prostředí, než jaké byly stanoveny jako východisko pro tento text.

2.2.1 Nižší šlechta od vydání Vladislavského zřízení zemského do roku 1549

Do nového století vstoupila šlechta ve vyostřeném vztahu s městským stavem, stavovskou korporací, se kterou byla v mocenském i ekonomickém střetu. Vladislavské zřízení zemské, jehož závěrečnou redakci šlechta schválila bez přítomnosti městského stavu, bylo v řadě ohledů postaveno v jeho neprospěch. Navíc poměrně významnou měrou pozměnilo právní systém, když začala být s jeho uzákoněním postupně vytlačována normotvorná funkce soudních nálezů.⁴⁰⁴ To je zvláště důležité proto, že iniciátorem jeho vydání nebyl panovník, ale jednalo se o aktivitu privilegovaných stavů. V husitském a pohusitském období prošla tehdejší společnost významnými proměnami, a tak bylo jedním

⁴⁰⁴ MALÝ, Karel. Právní kultura v českém stavovském státě. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619) = Die Wladislawische Landesordnung und die Anfänge der Verfassungsmäßigen Ordnung in den Böhmisches Ländern (1500-1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500-1619): sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze*. Praha, 2001, s. 57. Jeho prosazení, byť se po jeho vytištění postavila města na odpor, bylo umožněno díky spolupráci obou stavů šlechty, které našly společnou řeč po vyřešení konfesního napětí (náboženský mír uzavřený roku 1485; panský stav byl převážně katolický, rytířstvo zase většinově utrakvistické) a sporu o sedání v lavicích (1487). Viz MARTINOVSKÝ, Ivan. Vznik a počátky Vladislavského zřízení zemského. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*, s. 87-88.

z cílů psaného zemského zákoníku se s tímto novým nastoleným řádem vyrovnat a dát nové organizaci institucionální základnu.⁴⁰⁵

To vše se dělo v ovzduší hospodářsko-mocenského boje, neboť šlechta se nejen snažila omezit panovnickou moc a vytvořit z království stavovskou monarchii, v níž by hrála rozhodující úlohu, ale tlačena rostoucími ekonomickými obtížemi rozvíjela hospodářské podnikání, jehož největší konkurencí byla právě královská města. Stranou nezůstaly ani otázky konfesní, neboť zatímco královská města byla převážně kališnická, páni se většinou hlásili ke katolictví. Nižší šlechta se majoritně klonila ke kališnictví, z hlediska náboženského jí tak byla města poměrně blízká, ovšem sociální, politické a ekonomické požadavky vyžadovaly společný postup s pány. Vzájemná animozita byla tak silná, že docházelo dokonce k regionálním vojenským střetům, přepadaní měšťanů ze strany některých šlechticů, a naopak dobývání tvrzí a hradů městskými vojsky.⁴⁰⁶

V kontextu tohoto napětí je třeba vnímat nejen kroky šlechty směřující k uhájení, respektive posílení, jejího podílu na moci či hospodářských výsad, ale také opatření, která činila pro udržení integrity a kontroly nad rozšiřováním svých řad. Zatímco politická moc byla palčivější záležitostí zejména pro pány a otázka hospodářského podnikání byla společná oběma stavům, omezení přílivu nových jedinců do svých řad pak zaměstnávalo především rytířstvo (byť v důsledku ohrožovalo šlechtický stav jako celek).

V rámci vzájemných střetů, které nebyly jen rázu politického a hospodářského, ale někdy i vojenského a loupežnického, docházelo k průběžným jednáním a snahám panovníka o smírné vyřešení celé záležitosti.⁴⁰⁷ Tak roku 1502 předaly obě strany Vladislavu Jagellonskému tak zvané žaloby a odpory, které přináší řadu podrobností o sporných bodech a o tom, jak se k nim obě strany stavěly. Pro vývoj nižší šlechty jako stavu je pak důležitý bod č. 16 ze seznamu panských a rytířských žalob. „*Také z toho jim zvláště vinu dáváme, že ti, kteřížto na zemi mají a stavu rytířského užívali sú, že již nynie proti nám a našemu stavu a proti našim svobodám stojí. Protož proti nim pravieme, že sú své právo ztratili, kteréž*

⁴⁰⁵ PÁNEK, Jaroslav. Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619)*, s. 13-14.

⁴⁰⁶ MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích. Díl 3. Města. Díl 4. Venkovský lid, národnostní otázka*. 2. vydání. Praha, 2002, s. 322-372; ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny země Koruny české VI. (1437-1526)*. Praha, 2007.

⁴⁰⁷ Napětí mezi šlechtou a městy na přelomu 15. a 16. století bylo sice výrazně svázáno s politickou a hospodářskou oblastí, avšak to neznamená, že by nedocházelo také k ozbrojeným konfliktům. Za všechny zmíníme například střety městského stavu s Jiríkem Kopidlanským z Kopidlna či Jana Bavůrka ze Švamberka. Z tohoto (samozřejmě nejen) období známe mnoho případů loupeživých družin šlechtických pánů, které přepadaly městské kupce, což pro některé z nich znamenalo významné východisko z nepříznivé ekonomické situace, pro jiné zase třeba příležitostné přilepšení a „uplatnění“ vojenských posádek vydržovaných na jejich sídlech. Viz HOFFMANN, Fr. *Středověké město v Čechách a na Moravě*, s. 457.

*v dskách mají, i toho na V[raš] K[rálovské] M[ilos]ti žádáme, aby jim více ve dsky kladeno nebylo, a což jest jim vloženo, aby to na obecné dobré obráceno bylo.*⁴⁰⁸

V tomto jednoznačném požadavku šlechty, aby těm rytířům, kteří postupují svým jednáním proti zájmům celého stavu, bylo odebráno právo k němu náležet a klást si majetky do desk zemských, a ty již zapsané mu navíc zabavit, se jednoznačně odráží protiměstský tón. Stejně jako proti měšťanům směřovala nařízení a omezení z druhé poloviny 15. století, dělo se tak i na začátku století následujícího. Vedle vzájemného napětí nám tak tento prvek potvrzuje, jak významným personálním zdrojem nové nižší šlechty městské sociální prostředí bylo. Starší normy spojené se začleněním nových členů do rytířského stavu sice uchazečům přikazovaly, aby se vzdali městského způsobu života a řídili se řádem stavu rytířského, avšak to jim mnohdy nebránilo, aby na sněmovních jednáních vystupovali vůči svému rodnému prostředí vstřícněji, ba se za něj dokonce stavěli. To se ukázalo jako značná komplikace právě při společném postupu šlechty proti městskému stavu v době okolo roku 1500 a později.

Ve smyslu popisovaných vzájemných vztazích nepodstatným prvkem, avšak pro širší kontext této práce zajímavým, je skutečnost, že nižší stav je zde výslovně jmenován třikrát. Ve dvou po sobě jdoucích bodech, jednom stýskajícím si nad tím, že dříve byli držitelé rycht ve městech rytíři, a druhém výše citovaném, jsou jmenováni rytířští lidé potažmo rytířský stav. V bodě, který byl stížností na to, že města odmítají šlechtě zapisovat městské majetky, se však uvádí, že tak nechťejí činit zemanům. Pro identifikaci nižší šlechty tu tak byl užít výraz, který již ze své někdejší slávy delší čas ustupoval.⁴⁰⁹ Řešení této „záhady“ je však poměrně prosté, neboť byl tento bod (a nejen on) převzat ze stížných článků předložených králi již roku 1479.⁴¹⁰

K dalším pojům, které se k označení šlechty užívaly, náležel také termín erbovní člověk, někdy zřejmě vztážený spíše k její nižší složce. K určitému významovému posunu pak došlo s rozvojem institutu erbovního měšťanství jakožto předstupně rytířství. Naopak termín člověk neerbovní pak pochopitelně označoval poddanské obyvatelstvo. V tomto smyslu vynesl například roku 1508 zemský soud nález, že „člověk žádný neerbovní, kterýž pána má, nemuže z ničehož žádného pána ani člověka rytířského pohnati, ale pán má jeho pohnati.“⁴¹¹ V této souvislosti vzpomeňme na jeden z přípravných článků zemského zřízení uveřejněný roku 1497, který stanovil, že udělení erbu králem nezbavuje danou osobu, pokud se nacházela

⁴⁰⁸ AČ VI, s. 247, č. 3, bod č. 16.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 247, č. 3, bod č. 4 a 15.

⁴¹⁰ AČ V, s. 393, č. 16.

⁴¹¹ AČ XIX, s. 491, č. 42.

v poddanské závislosti, její podřízenosti vůči svému pánu.⁴¹² Takový člověk tedy sice mohl být erbem obdarován, avšak on ani jeho potomci se v takovém případě nestávali plnohodnotnými členy rytířského stavu, mezi jehož znaky nedílně patřila osobní svoboda. Nacházel se tak pouze na předstupni, stejně jako svobodní obyvatelé taktéž obdarovaní erbem, jejichž rod mohli do rytířských řad uvést až jejich potomci.

Nebyli tu tedy pouze neerbovní poddaní, nýbrž také erbovní, přičemž z tohoto stavu vyplynula nejedna nesnáz. Příkladem může být náleze zemského soudu z roku 1511 řešící záležitost březnického měšťana Šťastného, který se z panství Zdeňka Malovce z Malova odstěhoval do Prahy. Proti tomu se však rytíř Malovec ohradil, prohlásil jej za zběhlého poddaného a požadoval před soudem jeho návrat. Šťastný se u soudu bránil s tvrzením, že „...*jest otec jeho i on také od J[eho] M[ilosti] K[rálov]ské v stav rytířský připojen*“, což také doložil, stejně jako výhostní list, který obdržel poté, co svůj majetek v Březnici prodal. K tomu se Malovec vyjádřil v tom smyslu, že „...*to obdarování krále J[eho] M[ilos]ti jeho spravedlnosti ke škodě není*“. Výhostní list nijak nezpochybnil, uvedl však, že po jeho vystavení koupil Šťastný v Březnici další dům, ze kterého poslušně odváděl všechny povinnosti, a ze kterého se však později tajně v noci vystěhoval. To posléze konfrontoval s ustavením zemského zřízení, dle kterého kdokoliv by se z gruntu vystěhoval nebo vykradl, měl být navrácen dědičnému pánu. Menší úředníci vyslechli obě strany, zhodnotili veškeré argumenty a důkazy, vše pečlivě zvážili, a nakonec vynesli rozsudek, dle kterého měl být Šťastný jakožto poddaný navrácen Zdeňku Malovci.⁴¹³

Měšťan Šťastný tak sice byl druhou generací erbovního rodu, měl k dispozici erbovní listinu, a dokonce obdržel od svého pána výhostní list, učinil však zásadní chybu, která jej o nově nabytou svobodu rychle připravila. Po udělení listu totiž ve městě zakoupil novou nemovitost, čímž se stal dle Malovce opět jeho poddaným. Roli tu patrně hrála skutečnost, že dle článku z roku 1497 převzatého do zemského zřízení se stával plnoprávným členem rytířského stavu až syn obdarovaného, který se vzdal městského způsobu života, až on si mohl klást svobodný majetek do desk zemských. Šťastný se tak sice zbavil městského majetku a získal výhostní list, místo zisku jiného svobodného (alespoň o tom odjinud nevíme) však opět zakoupil poddanskou nemovitost. Nepředstoupil tedy před rytíře na zemském soudu (zda to učinil alespoň jeho otec, nevíme) a formálně se zřejmě nestal plnoprávným členem stavu.⁴¹⁴ Kdyby tak učinili a dům v poddanském městě zakoupil až poté, Zdeněk Malovec by s tím

⁴¹² *AČ XXII*, s. 34, č. 29. Jedná se o náleze vycházející ze sporu mezi Mikulášem starším Trčkou a jeho poddaným Eliášem. Viz *AČ XIX*, s. 488, č. 17.

⁴¹³ *AČ XI*, s. 409-410, č. 227.

⁴¹⁴ Pokud víme, jednalo se pouze o formalitu. Rytíři přítomní na soudu o začlenění této osoby nerozhodovali.

nezmohl nic. Domnívám se, že z právního hlediska byla tato situace poměrně na hraně, respektive se zde o sebe třely dvě normy. Nakonec už to, že Zdeněk Malovec nepoháněl přímo Šťastného, ale obec Starého Města pražského, ke které se přistěhoval, jasně deklaruje jeho právní jistotu, že byl ten stále poddaným. Skutečnost, že se pak jednalo o poměrně složitý případ, nikoliv od počátku kauzu s jasným případem porušení zemského práva, nám umožňuje nahlédnout do spletitých okolností, které mohly generace nové šlechty provázet.

Šťastného případ byl sice poněkud specifický, avšak představa, že udělení erbu učinilo z jeho nositele svobodného člověka, nebyla obecně nikterak výjimečná ani v pozdějším období. Tak například Vladimír Klecanda citující Březanův životopis Petra Voka popisoval případ třeboňského měšťana Ladislava Gallusa, který tento pocit nabyl: „*v tom pána některý dvorský pochlebník nabaňkoval, ničemný nějaký osel, nepovědomý zřízení zemského, že erbem žádný z poddanosti se vysvoboditi nemůže...*“. Častěji si však byli poddaní erbovníci svého postavení vědomi, a tak postupovali v souladu s právem. Tak například Petr Hájek, měšťan volyňský, který od krále obdržel roku 1534 erbovní list s predikátem z Robčic, si na něm vyžádal, aby se směl z města vystěhovat a usadit se jinde (město bylo církevní zástavou udělenou panovníkem). Jiní erbovníci se zisku osobní svobody nedočkali vůbec, nebo na ni čekali delší čas. Tak byli Martin Fejtl, úředník při deskách zemských, a Vojtěch Zub, úředník Jana z Valdštejna, kteří na Valdštejnovu přímluvu obdrželi roku 1570 erbovní list s predikátem z Potměšic propuštění z poddanství až se zápisem pánova kšaftu do desk zemských v roce 1576. Někteří z poddaných pak dokonce dokázali příležitost, jakou jim panovníkova milost nabízela, plně proměnit ve společenský vzestup mezi rytíře. Jiřík Rejnovský obdržel erbovní list s predikátem z Rejnova roku 1552, přičemž půl roku poté dosáhl propuštění z poddanství „*...aby mohl stavu svého rytířského podle obdarování J[eho]M[ilos]ti král. užívati a statek svůj purkrechtní, který pod J[eho] M[ilos]tí král. má, prodati, zpeněžití, a prodadíc, kdež by se mu líbilo a zdálo, bez překážky a útisku všech lidí se odstěhovati a odebrati i své živnosti hleděti.*“ Hned následujícího roku pak byl na sněmu přijat za rytíře a roku 1556 se jako rytíř osobně přiznal u desk zemských.⁴¹⁵

⁴¹⁵ KLECANDA, VI. Tři kapitoly o českomoravských erbovnících, s. 84-86. (citace z Březana viz s. 84 a citace k Rejnovskému z Archivu Ministerstva vnitra viz s. 85-86.)

Měšťané královských měst a úředníci tvořili v předbělohorském období zhruba 42 % nobilitovaných, po svém začlenění do rytířského stavu (byť k tomu nedošlo u zdaleka u všech) tak tvořili poměrně významnou skupinu. Viz HRUBÁ, M. Erbovní měšťané, s. 248. K problematice elitních měšťanských rodin královských měst, z nichž se část domohla nobilitací dále např. TÁŽ. Možnosti výzkumu měšťanských; PEŘINOVÁ, Helena. Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních padesáti letech. In *Český časopis historický* 104, 2006, č. 1, s. 111-122; ČECHURA, J. Městská šlechta, s. 57-76. Ze starší literatury například ČIERNÝ, Ján – HEJL, František – VERBÍK, Antonín. *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska. Do přelomu 15. a 16. století.* Praha, 1984.

Vraťme se však zpět k celospolečenskému napětí mezi stavy a ke snaze šlechty postihnout ty, kteří se snažili svým jednáním v prvních dvou desetiletích 16. století podpořit města. Podobné restriktce jako v roce 1502 byly vyhlášeny také roku 1513 a 1516, přičemž nejméně roku 1516 došlo k jejich naplnění.⁴¹⁶ Tehdy byl z rytířského stavu vyloučen rytíř Václav Řepnický z Řepnice, litoměřický měšťan, jednu dobu také purkmistr a přední zastávce práv měst.⁴¹⁷ Roku 1517 sice došlo k uzavření smíru skrze Svatováclavskou smlouvu, kterou šlechta definitivně přiznala městům třetí hlas na sněmu a ta na oplátku přestala činit překážky její hospodářské činnosti (zjednodušeně řečeno), avšak to samozřejmě samo o sobě problémy spojené s genezí nových příslušníků z řad měšťanstva nevyřešilo.⁴¹⁸ K přetrvávajícím nesnázím patřilo zajištění situace, ve které všichni členové stavu nejen požívali jeho výhod, ale také plnili veškeré povinnosti s tím spojené. Proto se také šlechta, když schválila výběr berní za účelem úhrady dluhů, na sněmu roku 1520 usnesla, že „i také všichni, kdož erbů užívají, sed' kdo v městě nebo jinde, cožkolivěk prodá svého aneb jeho poddaní i obyvatelé, kteříž na jeho panství a na gruntech jsou, aby z každého groše českého jeden halíř český na pomoc podle panského a rytířského stavu na splacení těch dluhův dávali, a kdož by dávali nechtěl podle panského a rytířského stavu takové pomoci, aby více erbu neužíval a ve dsky jemu aby nic kladeno nebylo, ani rytířského stavu aby neužíval.“⁴¹⁹

V podobném duchu jako u předcházejících výstrah i tentokrát hrozili šlechtici, že ten, kdo by se nezachoval, jak se na člena řádu přísluší, měl být zbaven šlechtického stavu, přestat

Neurozený původ těchto erbovníků, zejména byli-li přijati posléze do stavu, byl trnem v oku příslušníkům starších rodů. Ti se pak ve sporech a hádkách často nezdráhali na tuto skutečnost upozornit. Tak roku 1563 prohlásil Jan Malovec z Pacova na adresu výše zmíněného Petra Hájka z Robčic „Vhrdlo lžeš, zvyjebaný charváte a chlape erbovní.“ Viz SEDLÁČEK, A. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, s. 8.

⁴¹⁶ PÁNEK, J. Proměny stavovství v Čechách a na Moravě, s. 192. Roku 1513 se král v celém sporu jasně postavil za města, šlechta se tak patrně cítila více ohrožena, a proto tuto výstrahu zopakovala. K průběhu a periodizaci celé anabáze viz např. PEŠEK, Jiří. – ZILYNSKYJ, Bohdan. Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 137-161.

⁴¹⁷ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 9. Prohlášení z roku 1516 uvádělo, že „...všichni, kdož by chtěli stavu panského a rytířského užívati, při sjezdech v krajích, kteříž nejprve od těch stavů držány budou, přiznati se mají, že podle týchž stavův státi chtějí tak, jakž jsou se ti stavové dskami sobě zapsali. Pakli-by kdo toho neučinil a od těch stavův odpustili, taková aby svobod a práv týchž stavů neužívali.“ Tamtéž, s. 8. Klecanda citoval tento text na základě studia jednoho z rukopisů uložených v roudnické lobkovické knihovně.

K vyloučení osoby z rytířského stavu sice nedocházelo často, avšak vedle Václava Řepnického z Řepnice máme doložené i další případy. Tak byl roku 1573 ze stavu vyloučen Jan Človíček z Popovic. Viz STARÝ, Marek. Rukopisy Vavřince Koutného, s. 169. Na počátku 17. století se zase jednalo například o Jeronýma Makovského z Makového či Filipa Langa z Langenfelsu. Viz SUCHÁNEK, Antonín. Vyloučení Jeronýma Makovského z Makové z rytířského stavu. In *Historický obzor* 16, 2005, č. 7/8, s. 172-179 či BŮŽEK, V. (ed.). *Věk urozených*, s. 64.

⁴¹⁸ Vyřešených sporných bodů bylo vícero. Tak se například obě strany dohodly, že šlechta vlastníci nemovitost ve městě s ním měla trpět a platit šos, či že urážka šlechtice měšťanem měla být řešena před zemským soudem. Viz FRANCEK J. 24. 10. 1517. *Svatováclavská smlouva*, s. 92-94.

⁴¹⁹ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 8-9. Jedná se opět o Klecandovu citaci roudnického rukopisu.

užívat erb a samozřejmě pozbyt i právo na vklad svého majetku do desk zemských. Obrat „*sed' kdo ve městě nebo jinde*“ pak jistě odkazoval zejména k novým rytířům často vázaným na městské prostředí, potažmo pak také rytíře, kteří se ve městě z různých důvodů usadili. Za pozornost pak stojí, že se sice ve sněmovním usnesení hovoří o stavu panském a rytířském, ale v úvodu bylo užito fráze „*všichni, kdož erbů užívají*“, tedy v podstatě erbovní lidé.

Na základě zápisů z let 1502, 1513 a 1516 a studia dalších pramenů spojených s rozšiřováním rytířského stavu, formuloval Vladimír Klecanda postulát, že ještě v prvním a druhém desetiletí 16. století se mohly osoby obdařené od krále erbem ve druhém pokolení řadit mezi rytíře, a to bez formálního přijetí stavem na sněmu.⁴²⁰ Nakonec by o tom mohl svědčit i zápis z roku 1520 hovořící o užívatelích erbu. Klecanda tak v podstatě poukazuje na to, že byl stále v platnosti článek z roku 1497 (respektive 1500). V této souvislosti stojí za připomenutí také výše zmíněný případ měšťana Šťastného, který tvrdil, že panovník jeho a otce připojil v rytířský stav. Proti tomuto tvrzení se sice nikdo nepostavil, přísně vzato jim ale panovník mohl pouze udělit erb, součástí stavu se mohl stát Šťastný až po vystoupení u zemského soudu.

Obecně lze říci, že tu sice byla nastavena základní pravidla, jakým způsobem mohl jedinec získat erb a vyzdvihnout svou rodinu mezi rytíře, avšak to současně neznamena, že by ještě po dobu první poloviny 16. století neexistovaly další neoficiální cesty. K takovým patřila například uzurpace erbu, proces doložený především u některých měšťanských rodin v 15. století. Někteří bohatí měšťané začali svévolně užívat erb a přídomek, aniž by tomu předcházelo panovníkovo obdarování či získání svobodného statku, a vcelku nenápadně a postupně tak vplynuli do řad nižší šlechty. V menší míře k tomu pak docházelo i ve století následujícím.⁴²¹

Dobrym příkladem neformálního začlenění měšťanské rodiny do rytířského stavu je Klecandou popsáný případ tábořské rodiny Kamenických. Václav Kamenický zakoupil kolem roku 1530 ves Hojovice, kterou si nechal po obnovení desk znovu vložit. Jeho vnuk Matěj pak roku 1587 požádal císaře Rudolfa II. o potvrzení rytířského stavu, neboť pro tento status neměl, logicky, žádný doklad. Císař mu vyhověl a šlechtický stav mu potvrdil. Rodu Kamenických z Hojovic tak byla potvrzena příslušnost k rytířstvu, byť jeho členové nikdy neobdrželi erbovní listinu ani nebyli formálně přijati na sněmu. Z berních pramenů, pro které bylo rozlišování stavovské příslušnosti důležité, pak lze proces sociálního vzestupu vysledovat následovně. Roku 1523 přiznával Václav Kamenický berni jakožto člen městského

⁴²⁰ Tamtéž, s. 9.

⁴²¹ FIALA, M. Tři studie k české renesanční heraldice, s. 4.

stavu, roku 1557 se již objevuje ve výčtu mezi svobodníky a v berních rejstřících z let 1565 a 1566 jej nacházíme mezi stavem rytířským.⁴²²

Oficiálnější cestou, avšak pouze poloviční, byl institut erbovního strýcovství. Ten spočíval v listinném aktu, kterým mohl nositel erbu a přídomku přijmout k těmto znakům další osobu (osoby), která se tak stala taktéž jejich nositelem. Dělo se tak zpravidla ve chvíli, kdy rodu hrozilo vymření nebo se dané osobě jednoduše nedostávalo dostatečných financí a tímto způsobem si mohla svůj rozpočet vylepšit. V 16. století se však takový erbovník nestával oficiálně šlechticem, ale musel být samozřejmě přijat do rytířského stavu na sněmu. V pozdější době pak tento spolek vyžadoval přímý souhlas panovníka a s ním spojené zaplacení taxy. O takovémto přijetí pak byl učiněn záznam do kvaternu relací a poté do desk zemských trhových, a to buď skrze relátora či osobním přiznáním zainteresovaných osob. Případně mohli žadatelé obdržet královský majestát, s jeho vyhotovením se však pojily nemalé náklady, a tak se bez něho mnohdy obešli a spokojili se jen se zápisem do desk. Podobně jako v případě panovnického udělení erbu také v případě erbovního strýcovství bylo možné, aby byla tímto privilegiem obdařena poddaná osoba. Tak byl například královským majestátem za erbovního strýce přijat roku 1529 Jiřík Vrbčanský, syn krčmáře, který byl až roku 1533 propuštěn z poddanství a šest let poté přijat na sněmu za rytíře.⁴²³

K rozšiřování rytířského stavu v první polovině 16. století tak lze říci, že tu sice byla nastavena od konce 15. století základní pravidla, avšak paralelně tu stále pokračovala praxe samovolných uzurpací erbů a neoficiálního vplývání do stavu. Jednoduše řečeno nebyla v této době ještě stále veškerá praxe kodifikována, některé prvky se stále vyvíjely a všechny neregulované procesy nebyly potlačeny. Ve 20. letech se pak objevuje obnovenými vklady do desk zemských doložená praxe, kdy o přijetí nových jedinců mezi sebe začínají rozhodovat sami rytíři.⁴²⁴ Nejstarším doloženým, zpětně vloženým, příkladem takového přiznání se a přijetí do stavu je zápis z roku 1528.⁴²⁵ Vzhledem k na jedné straně ještě stále živelné praxi a na straně druhé snahám dostat proces začleňování nových rytířů pod kontrolu je opravdu překvapující, že se o tomto normativu nijak nezmiňuje zemské zřízení z roku 1530. To v mnohém pochopitelně opakovalo znění zemského zákoníku z roku 1500, v řadě bodů jej však doplňovalo. Otázku udělování erbu a rozšiřování rytířského stavu však ponechalo zcela

⁴²² KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 9-10.

⁴²³ KLECANDA, VI. Tři kapitoly o českomoravských erbovnících, s. 87-93.

⁴²⁴ STARÝ, M. Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře, s. 127-128.

⁴²⁵ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 13.

stranou.⁴²⁶ Zemská zřízení z let 1549 a 1564 byla o poznání sdílnější, přesto lze obecně konstatovat, že na to, o jak významný konstituující prvek pro šlechtickou korporaci se jednalo, byla udělování erbu a stavu věnována poměrně malá pozornost.⁴²⁷

O procesu přijetí nových rytířů do stavu a v návaznosti na něj kladenou podmínku, že dříve nemá být nikomu dovoleno klást si majetek do desk zemských, se zmiňuje usnesení vložené do obnovených desk až v roce 1545: „*aby to zase, jakž prve před shořením desk zemských, obnoveno týmiž dskami bylo tak, aby žádnému, kterýž dskami zemskými do stavu rytířského přijat není, aby mu do desk nic kladeno nebylo.*“⁴²⁸ Zda se jednalo o obnovený vklad dříve zapsaného usnesení, nebo o dodatečné potvrzení postupně zavedené zvyklosti, nevíme. Další popis procesu pak přináší zemské zřízení z roku 1549, které je však třeba vnímat v kontextu Ferdinandova vítězství nad stavovskou opozicí.⁴²⁹ Navíc díky výše uvedenému víme, že k normalizaci tohoto procesu postupně docházelo někdy od druhé poloviny 20. let. V době jeho oficiálního vydání jako jednoho z článků nového zemského zřízení se tedy jednalo o již fungující praxi. Zatímco nejstarší zápis z roku 1528 popisuje poměrně stručné přiznání nového rytíře zavazujícího se, že bude vždy stát při stavu rytířském, záznamy z 30. let jsou o něco obsírnější. Obsahově však přináší stejné informace, tedy příslib dodržování způsobu života, jaký se sluší a vyžaduje od člena rytířského stavu. Navíc pak dodává, že on ani jeho dědici od tohoto stavu v budoucnu neodstoupí a nevrátí se ke stavu měšťáckému.⁴³⁰ Odkaz na to, jaké prostředí bylo nejdůležitějším personálním zdrojem nové šlechty, respektive bylo vnímáno jako určitá hrozba, se tak prameny spojené s rozšiřováním stavů táhne od druhé poloviny 15. století až do století následujícího.

Vladimír Klecanda chápal jasné vymezení šlechty vůči měšťanstvu jako prvek důležitý nejen pro samotný šlechtický stav, ale také pro panovníka, pro kterého byl nezbytný z hlediska majetkového. Pomineme-li otázku berní, jednalo se také o prosté posouzení toho, zda bylo možné odumřelý statek prohlásit za panovnickou odumrt' či nikoliv, tedy jednoznačně identifikovat, zda byl jeho držitelem měšťan či šlechtic.⁴³¹

Od 20. a 30. let 16. století tak dostáváme poměrně jasnou představu o tom, jakým způsobem se z erbovníků regulérně stávali členové rytířského stavu. Vedle oficiálně

⁴²⁶ CIM IV/1, s. 3-90.

⁴²⁷ STARÝ, M. Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře, s. 125.

⁴²⁸ KLECANDA, Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 13.

⁴²⁹ PÁNEK, J. Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení, s. 17.

⁴³⁰ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 13.

⁴³¹ Tamtéž, s. 14-15. Na základě studia seznamu přijatých erbovníků a jejich sociálního původu prokázal, že dominantní podíl zde opravdu tvořili měšťané královských měst, často působící ve službách mocných pánů nebo královských a zemských úřadech, nebo ti, jenž zbohatli na řemesle a obchodu. Samozřejmě tu ale byly zastoupeny i další skupiny jako advokáti či lékaři, potažmo dokonce i poddaní. Viz tamtéž, s. 19.

vyhlášených norem jsou to deskové zápisy, relace ze sněmu zapisované do zvláštních kvaternů relací a osobní přiznání vладыků zvěčnělé v trhových kvaternech.⁴³² Kromě tohoto procesu, který mělo pod kontrolou samotné rytířstvo, tu pak byl panovnický majestát, skrze který mohlo být obnoveno „ztracené“ šlechtictví. Takový jedinec, jehož předci náleželi k rytířstvu, avšak z různých důvodů přestali výsad tohoto stavu i samotného sociálního statusu užívat, mohl za určitých okolností skrze českou kancelář požádat o potvrzení a obnovení někdejšího postavení. Typickým příkladem byly rody, které z ekonomických příčin přesídlily do měst a začaly žít zdejším způsobem života. Pokud však potomek takového rodu zakoupil svobodný statek a stylem života se tak opět přiblížil šlechtě, mohl se pokusit někdejší status získat zpět. S tímto procesem pak bylo svázáno několik nezbytných kroků, jako bylo zejména doložení dokladů dřívějšího rodinného postavení a samozřejmě také zaplacení příslušné taxy. Pochopitelně však docházelo také k tomu, že byl potvrzen šlechtický původ osobě, jejíž rod k nižší šlechtě nikdy nepříslušel.⁴³³ Dokladem takového případu byla třeba výše zmíněná rodina tábořských měšťanů Kamenických z Hojovic. Ve větší míře máme však tuto cestu doloženou až z druhé poloviny 16. století a později.

Ačkoliv byl v 15. století jedním ze základních a důležitých atributů šlechty svobodný majetek, Vladimír Klecanda prokázal, že v 16. století došlo v tomto duchu k významnému posunu. Na základě studia pramenů spojených s přijímáním nových rytířů doložil, že přijímaný jedinec nemusel v době svého začlenění do stavu vlastnit svobodný majetek, přičemž současně ani nebyla stanovena žádná lhůta, do které by jej musel případně získat. Analýza majetkového zázemí nových rytířů sice doložila, že někteří z nich svobodné statky drželi, jiní však byli přijati do stavu, ač byli vlastníky pouze městské nemovitosti či poddanského dvora. Praxe oficiálního přijímání nových členů a jejich přiznávání se před rytíři se staly jednoznačnými doklady jejich statusu a do určité míry tak převzaly roli, kterou v tomto smyslu dříve plnil svobodný majetek.⁴³⁴

Pomíjelo-li zřízení z roku 1530 zcela otázku udělování erbu, do následujícího zemského zákoníku z roku 1549 byl tento bod opět včleněn. Navíc pak byl doplněn o normativ popisující vnitřní strukturu nižší šlechty: „Což se erbuov dávání dotýče, ty J[eho] M[ilos]t královská dávati muože komuž ráčí, tak jako jest prvě to bylo, a ti kteří sobě erby vyprošují, aby se zachovali tak, jakž jich list od krále J[eho] M[ilos]ti na to daný ukazuje. A

⁴³² Tamtéž, s. 15.

⁴³³ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 9-12, 30-32.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 34-35. Klecanda se navíc domníval, že alodní majetek v této době nebyl nezbytným předpokladem pro účast na sněmu. V tom se však patrně mýlí, neboť svobodný majetek byl nezbytným předpokladem pro zasedání na sněmu i v 16. století. Viz VOREL, Petr. *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526-1618)*, s. 165.

*v stavu svém i k stavu svému aby se tak zachovali, jakž od starodávna bylo. A nemá žádnému takovému psáno býti, nežli slovuťnému panoši až do jeho smrti. A též měl-li by které dítě, též těm dětem do třetího kolena nemá psáno býti urozenému vládce, a ti starodávním vládkám nemají rovni býti, a nejsou, a kteříž by v třetím kolenu od obdarování a erbů jim daného nebyli, těm se jinak nemá od žádných úřaduov psáti, než slovuťnému panoši. A kdož by sobě erb na J[eho] M[ilos]ti královské zjednal, nejsou svobodný, a pána dědičného by měl, ten každý takovým obadrováním a erbem pána svého dědičného zhoštěn není a býti nemá a nemuože.*⁴³⁵

Úvodní část pasáže („Což se erbuov...jest prvé bylo“) je doslovně převzata z Vladislavského zřízení zemského, respektive přípravných článků. Poslední souvětí pojednávající o poddaném obdarovaným erbem, které už však bylo částečně přeformulováno, pochází z nálezu zemského soudu z roku 1497, který však nebyl do zemského zákoníku z roku 1500 zahrnut. Jelikož však docházelo k problémům spojeným s udělováním erbů poddaným, byly tyto právní normy logicky sloučeny v jeden článek, neboť spolu velmi těsně souvisely a vzájemně se doplňovaly.

Panovník si nadále podržel tradiční právo udělovat erb dle své libovůle, navíc však článek nakazoval, aby se jím obdarovaní zachovali tak, jak jim to stanovoval udělený list. Vedle toho měli pochopitelně jednat v souladu se stavem, jehož součástí se stali. Uvedená pasáž se tedy zmiňovala o erbovních listinách, jejichž normalizovanou podobu však bohužel nespecifikovala. Naštěstí se nám jich však zachovalo značné množství, díky čemuž jsme o jejich podobě dobře informováni, byť z první poloviny 16. století jich pochází jen menší část.⁴³⁶

Velmi důležitými prvky, které článek definuje, je otázka vnitřní struktury nižší šlechty a postavení nově přijatých jedinců a jejich rodin vůči rodům starším. Jedinec obdarovaný erbem (který si na panovníkovi vyprosil) měl být důsledně titulován a v listech adresován jako slovuťný panoše, a to až do konce svého života. Stejně tak měly být označovány také jeho děti, kterým taktéž zřízení výslovně zapovídalo, aby byly titulovány jako urození vladkyové. Tento titul a s ním spojené právo na zařazení se po bok starožitných rodů, náležely

⁴³⁵ CIM IV/1, s. 145.

⁴³⁶ Ze starší literatury například: SCHIMON, Anton. *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Böhm. Leipe*, 1859; DOERR, August von. *Der Adel der Böhmischnen Kronländer. Ein verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im K. K. Ministerium des innern in Wien eingetragen sind*. Prag, 1900. Z novější například FIALA, Michal – KREJČÍK, Tomáš. *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. Documenta Pragensia monographia. Volumen 13. Praha, 2001; ŽUPANČ, Jan – FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel (red.). *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky) a Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha, 2014.

až třetí generaci. V této souvislosti vzpomeňme na starý zvyk dokládání čtyř štítů, kdy se za dobře urozeného šlechtice považoval až jedinec, který disponoval nejméně dvěma generacemi urozených předků. Prakticky se tak vnuk jedince, který se jako první z rodu stal součástí nižší šlechty, již mohl řadit po bok členů starých rodů.

Zřízení tento prvek popisovalo poněkud krkolomně, neboť obrat „*A nemá žádnému takovému psáno býti, nežli slovutnému panoši až do jeho smrti. A též měl-li by které dítě, též těm dětem do třetího kolena nemá psáno býti urozenému vládce, a ti starodávním vládkám nemají rovni býti, a nejsou, ...*“, budí dojem, že ani potomkům ve třetí generaci nenáležel titul urozených vladyků, a že tedy nebyli rovni starožitným rodům. Druhá polovina souvětí však doplňuje „*...a kteříž by v třetím kolenu od obdarování a erbu jim daného nebyli, těm se jinak nemá od žádných úraduov psáti, než slovutnému panoši.*“ Sděluje tedy, že slovutnými panoši byli všichni, kdo se nenacházeli alespoň ve třetí generaci od obdarovaného, tedy on sám a jeho synové. Z toho tedy logicky vyplývá, že titul urozených vladyků třetí generaci náležel.

V tomto smyslu se nabízí provést srovnání poznatků, které o začleňování nových jedinců a normativů s nimi souvisejícími máme ještě z 15. století s výše popisovaným článkem zemského zákoníku z poloviny 16. století. Zatímco nařízení a doložená praxe z 15. století se věnují zejména otázce práva vkladu majetku do desk zemských, v první polovině 16. století se stále častěji objevují normy spojené s přijímáním nových jedinců a jejich postavení uvnitř stavu. Tak usnesení z roku 1454 řešilo otázku omezení možnosti vkladu svobodného majetku do desk zemských měšťany, neboť tímto způsobem prakticky v podstatě docházelo k jejich začlenění do řad nižší šlechty. V podobném duchu lze chápat i konstatování Viktorina ze Všehrd z 90. let 15. století (odkazující však na starší zvyklost), dle kterého mělo být bez překážek umožněno každému, kdo byl od krále obdarován erbem, vložit si majetek do desk zemských. Z hlediska tohoto práva tak nebylo rozdílu mezi nově povýšenou osobou a příslušníkem starého zemanského rodu či dokonce pánem. Dílčí omezení pak přinesly až přípravné články zemského zřízení uveřejněné ve sněmovním usnesení roku 1497, dle kterých se měl jedinec obdarovaný králem erbem ohlásit na zemském soudu a nechat si tento akt zapsat do desk, přičemž právo klást si do nich majetek bylo vyčleněno až jeho synům.

Povšimněme si, že je ve všech těchto zápisech kladený výrazný důraz na otázku práva vkladu svobodného majetku do desk zemských. Panovník tedy sice měl právo udělovat erb dle své svobodné vůle, čímž učinil z daného jedince a jeho potomků šlechtice, avšak pro plnoprávné postavení v rámci stavu bylo nezbytné, aby takový rod disponoval svobodným statkem zapsaným v deskách. Nakonec bez něj neměli tito jedinci právo zasedat na zemském sněmu, což byla jedna z důležitých výsad stavu. Poprvé je v této době řešena otázka

plnoprávného postavení nového rodu, kterého se dostalo až jeho druhému pokolení. Příslušník sekundární generace rodu tak sice získal právo zasedat na zemském sněmu, avšak pochopitelně nebyl ze strany starších rodů vnímán jako rovnocenný. Za takového mohl být považován až vnuk erbovníka, tedy jedinec schopný doložit, že je už třetí generací rodu. Přes tyto snahy o omezení práva vkladu do desk zemských však nedošlo k úplnému zastavení tohoto procesu, a tak se touto cestou stávali novými příslušníky šlechty někteří jedinci ještě v první polovině 16. století. V průběhu 20. a 30. let téhož století pak vlivem pokračujících snah o uzavření (konstituci) stavu a jeho sociálního vymezení rytířstvo začalo samo částečně rozhodovat o rozšiřování svého stavu. Spolu s tím se také začaly postupně podmínky pro začlenění osoby obdarované erbem zpřísnovat.

Odkaz a inspirace v historii se odráží také v užití titulatury. Po několika desetiletích tak byl do běžného života navrácen pojem panoše, a to včetně tradiční adresné formule „slovutný“. V žádném případě se nejednalo o náhodu, ale o zcela jasné obnovení jednoho z tradičních významů tohoto pojmu, v 15. století ještě zcela běžném, tedy oslovení označujícím příslušníka prvních generací nového rodu. Až příslušníkům třetí generace takového rodu pak bylo přiznáno právo na užívání titulu „urozený vladyka“. Také volba této titulace měla svůj inspirační zdroj ve starších dobách. Zemské zřízení z roku 1530 užívá pojmu vladyka v řádově desítkách bodů, přičemž až na pár výjimek se důsledně jedná o pasáže pojednávající o zemském či komorním soudu. Výjimečně jej pak užívá pro označení celého stavu, např. „...*ani žádnému k zlehčení stavu panskému ani také vladyckému*...“.⁴³⁷ Častěji je však nižší šlechta označována jako rytířstvo či rytířský stav. V některých ojedinělých případech pak byl tento pojem užit i pro označení zástupců nižšího stavu při zemském či komorním soudu, tedy v případech, pro které byl zpravidla vyhrazen pojem vladyka. Tak například „*počet pánuov i rytířstva, kteříž v saudu komorním sedají*...“.⁴³⁸ Podobně s těmito pojmy nakládá i zemské zřízení z roku 1549. S výjimkou článku pojednávajícím o udělování erbu vnímá vladyky taktéž zejména jako reprezentanty nižší šlechty u soudu, méně už jako definici celého stavu. V řadě případů se pak jedná o důsledek opětovného vydávání článků formulovaných a uveřejněných již ve zřízení z roku 1500. Stejně jako zřízení z roku 1530 dává pro označení celého stavu nižší šlechty přednost termínu

⁴³⁷ *CIM IV/1*, s. 5, č. 2.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 8, č. 5.

rytířstvo, činí tak také jeho následná redakce. Stejně tak zde nalézáme výjimku ve zmínce rytířstva v souvislosti s komorním soudem.⁴³⁹

Pojem vladyka byl tedy zemskými zřízeními primárně chápán jako termín vyčleněný pro zástupce nižší šlechty zasedající na zemském soudu. Jako označení celého stavu byl užíván spíše okrajově. K tomu byl častěji volen modernější pojem rytíř, se kterým se zhusta setkáváme také v dalších pramenech, ať už úředního či osobního charakteru, a to nejen pro označení stavu, ale také jeho příslušníků. Pokud tedy zemské zřízení definuje jako korektní oslovení třetí, urozené, generace rytířského rodu termín vladyka, jistě tak činí s ohledem na historickou tradici, nikoliv dobově aktuální terminologii. Dichotomie oslovení „slovutný panoše“ a „urozený vladyka“ je tak jednoznačným odkazem ke starší tradici, kterou se autoři zřízení inspirovali. Převažující označení nižších šlechticů jako rytířů neznamená, že by se však termín vladyka pro jejich pojmenování v této době neužíval. Tak například, když psal Zdeněk Lev z Rožmitálu roku 1526 svým straníkům v záležitosti rožmberského dědictví, bylo zhruba 50 % z 246 jmenovitě uvedených šlechticů adresovaných jako urození vladykové a okolo 20 % jako stateční rytíři.⁴⁴⁰

Dalším důležitým aspektem, který v sobě tento článek zahrnuje, je prvek starožitnosti. Zmiňovaná pasáž sice výslovně takový termín neuvádí, avšak zcela zřetelně jej obsahuje, když hovoří o tom, že až třetí generace rodu se může zařadit po bok rodů starodávných vladyků. V tomto smyslu se opět vracíme ke starým tradicím, principu rozlišování stáří rodu ve vztahu k urozenosti. Paralelně s tím se pak rytíři jistě inspirovali u pánů, kteří si tento princip prosadili do zemského zákoníku již roku 1500. Rozlišování na příslušníky starých rodů a jedince pocházející z těch nově povýšených, a s tím spojené spory, máme doložené zejména ze 16. století. Neznamená to však, že by se šlechta těmito otázkami nezabývala i dříve, o čemž nakonec svědčí několikrát zmíněné dokládání erbů. Ve starší době, jak se snad podařilo prokázat, pak toto dělení, nikoliv však striktně definované, spočívalo v dělení nižší šlechty do stavu panošského a vladyckého. Určité vakuum, které v tomto smyslu vznikalo po sloučení obou stavů nižší šlechty do jednoho v posledních desetiletích 15. století, pak částečně

⁴³⁹ Tamtéž, s. 129-496. V tomto duchu stojí za připomínku například skutečnost, že zemské zřízení z roku 1549 převzalo jeden z článků Vladislavského zřízení zemského, který zapovídal, aby kdokoliv (pán, rytíř, panoše) z Českého království vyjel do zahraničí za účelem vstupu do služeb královského a zemského nepřítele. Viz tamtéž, s. 403-404, čl. U. 17. Vyjma pasáže týkající se udělování erbu se jedná o jediný případ užití termínu panoše. Zatímco v případě článku popisujícího správné oslovení se však jednalo o opětovné zavedení tohoto pojmu, v případě zahraničních vojenských služeb byl panoše jistě vnímán jako reliktní termín. Tento princip se dotkl také termínu zeman, který byl zmíněn v bodech týkajících se přísahy karlštejnských purkrabí (s. 165, čl. B. 25.), odumrtí (s. 213, čl. E. 37.) a zbíhání (s. 269, čl. I. 28.), tedy v bodech převzatých z Vladislavského zřízení zemského.

⁴⁴⁰ Jelikož Rožmitál neměl přehled o všech svých stoupcích z řad nižších šlechticů a žádal své přátele, aby je o jeho svolání informoval, nejedná se o přesná čísla. Viz MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích* 2, s. 48.

vyřešil článek z roku 1497 rozlišující první generaci nového rodu bez práva vkladu do desk zemských a její potomky již disponující stejným právem, jako páni a příslušníci starých zemanských rodů. Takové dělení nižší šlechty do dvou kategorií, ovšem ve smyslu rodů novožitných a starožitných, pak spatřoval Vladimír Klecanda v záznamu Starých letopisů českých pojednávajícím o jarním sněmu roku 1513 v Praze, který se konal „...*ač bylo málo zemanův a erbovních lidí*.“⁴⁴¹

Pokud jsme sledovali, o čem všem citovaný článek zřízení vypovídá, je na místě zmínit se také o tom, o čem se naopak nezmiňuje. Pokud máme z obnovených deskových zápisů doložené, že nejméně od druhé poloviny 20. let 16. století zavedlo rytířstvo praxi, při které od erbovníků pro jejich začlenění do stavu vyžadovalo předstoupení a přiznání, musíme se ptát, proč nebyla tato podmínka včleněna do výše zmíněného článku zřízení z roku 1549. To na jedné straně podrobně popisuje, jakým způsobem měly být první generace nového rodu titulovány a kdy se začali potomci obdarovaného rovnat starým rodům. Na druhé straně zcela pomíjí tak zásadní konstituční prvek rytířstva, jakým byl více jak dvě desetiletí fungující princip přijímání nových členů. Je sice pravdou, že se nejednalo o jedinou cestu, neboť jak víme, stále tu paralelně existovaly i jiné neoficiální cesty, skrze které splynuli někteří jedinci s rytířským stavem, avšak tento jediný poskytoval rytířstvu nad tímto procesem kontrolu. I když nebyl tento prvek do článku zapracován, nabýval v průběhu času stále více na významu. Důvodem k jeho nereflexování tak jistě nebyla skutečnost, že by byl považován za okrajovou záležitost, která postupně ztrácela životnost.

Vysvětlení této situace bychom snad mohli hledat v době, ve které zřízení vznikalo, tedy krátce po potlačení stavovského odboje. Král Ferdinand I. se tehdy dostal do pozice, ve které mohl vcelku snadno rozbít nejen opoziční spolupráci měst a šlechty, přičemž především města se mu podařilo hospodářsky degradovat, ale také učinit kroky, které by se za jiných okolností setkaly s výrazným odporem.⁴⁴² Šlechta v obavách, jaké případné další následky by jí mohly postihnout, si tak zřejmě příliš nedovolila do znění nového zřízení výrazněji zasahovat. Princip vlastního kontrolovaného rozšiřování stavu formou přijímání nových

⁴⁴¹ KLECANDA, V. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 9. Příslušnost rodu k novožitným či starožitným byla důležitá nejen z hlediska sociálního postavení uvnitř stavu, ale také proto, že stáří rodu a jeho reprezentanta určovalo například pořadí sedání na zemském soudu či pořadí podpisů na sněmovních usneseních. Nejvyšší zemské úřady vyhrazené rytířstvu pak byly určeny jen pro rody starožitné. Viz tamtéž, s. 36-37.

⁴⁴² K problematice odboje, trestů a posílení panovnickovy pozice viz např. VÁLKA, Josef. Dialog krále se stavovskými obcemi o způsobu vládnutí. Ferdinand I. a počátky absolutismu I. In *Časopis Matice moravské* 124, 2005, č. 2, s. 429-450; TÝŽ. Konflikt české zemské obce s králem 1546-1547. Ferdinand I. a počátky absolutismu II. In *Časopis Matice moravské* 125, 2006, č. 1, s. 33-51; TÝŽ. Trest a obnova pořádku. Normalizace. Ferdinand I. a počátky absolutismu III. In *Časopis Matice moravské* 125, 2006, č. 2, s. 343-365; VOREL, P. *Velké dějiny země Koruny české VII*, s. 168-238.

jedinců tak sice zůstal reálně zachován, avšak zemské zřízení jej zcela pomíjelo. V této souvislosti hovořilo pouze o právu krále udělit erb bez překážky kohokoliv jiného, přičemž tyto osoby se od této chvíle měly zachovávat dle řádu nového stavu. První dvě generace takového rodu se pak počítaly k rodům novožitným a až ta třetí se mohla zařadit po bok starých rodů. Bez znalosti dalších pramenů bychom tak ze znění zemského zákoníku z roku 1549 mohli nabýt dojmu, že panovníkovo udělení erbu se v podstatě rovnalo udělení šlechtického stavu, který se ve třetí generaci automaticky proměňoval ve starožitný. Jistě se nejednalo o náhodu, ale dobře promyšlený záměr. Ani prostor, jaký panovníkovi poskytlo potrestání stavovského odboje, nestačil k tomu, aby si proces povýšení nového jedince rovnou do rytířského stavu uzurpoval výlučně pro sebe. Absence zmínky o roli, kterou v tomto procesu hrál samotný stav, však byla nepochybně jakousi pohrůžkou.

Byť zřízení velmi jasně definovalo, že novým příslušníkům stavu příslušelo oslovení „slovutný panoše“, prakticky byla tato norma často porušována. K tomu docházelo v zásadě dvěma způsoby. Prvním byla přímá uzurpace titulu „urozeného vladyky“ (rytíře), kdy někteří příslušníci nových rodů soustavně odmítali přijímat listy, které jim byly adresovány jako slovutným panošům. Druhou cestou pak byl opačný případ, tedy situace, kdy jako urozené někdy adresovali níže sociálně postavení ty stojící na společenském žebříčku výše, typicky měšťané poddanských měst erbovníky. Často bylo oslovení urozený spjaté také s adresováním listů vysokým panským úředníkům (dobře to máme doložené u Rožmberků) nebo menších zemských úředníků.⁴⁴³

Pro srovnání jen uveďme, že na Moravě máme zvyk přijímání do stavu doložený poprvé v roce 1535. Tehdy byla také prvně uplatněna zásada, aby nově přijímaní slíbili, že až do třetího kolene se žádný z nich nebude vtírat mezi starožitné rody. Roku 1556 pak bylo stanoveno, že nově přijatým a jejich dětem se mělo psát jako „slovutným vladykům“ a až třetí generaci jako „urozeným“.⁴⁴⁴

Všudypřítomná byrokratizace, která byla výrazným jevem vlády Ferdinanda I. se projevila také v procesu udělování erbu. V podstatě byla postupem času zavedena praxe, kdy si osoba, která měla pocit, že si tuto poctu zaslouží, o tuto výsadu sama formalizovaným způsobem požádala. Takový aspirant vyhotovil žádost, ve které stručně popsal svůj příkladný

⁴⁴³ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 27-28. Tak například Jiřík Ursin, rektor školy v Jaroměři, který se stal roku 1544 bakalářem a následně řečníkem při soudech, by roku 1547 obdařen majestátem krále Ferdinanda I. erbem a přídomek z Vladoře, přičemž se ihned začal psát jako urozený vladyka, na což jeho okolí reagovalo posměšky. Viz ZOUBEK, František J. Význam titulů v 16. století. In *Památky archaeologické a místopisné* 7, 1868, s. 30, pozn. č. 6.

⁴⁴⁴ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 43-44.

život, důvody, proč by měl být králem touto poctou obdařen, a především zásluhy o stát a vládnoucí rod. Pokud je měl k dispozici, připojil také přímluvy vlivných osob, které mohly významnou měrou přispět k úspěchu jeho prosby. K tomu všemu přiložil také návrh erbu s vysvětlením jeho smyslu a také požadovaný přídomek. Tento soubor dokumentů pak doručil na českou kancelář, které jej prohlédla po formální stránce a v případě kladného posouzení předala k rozhodnutí panovníkovi. Ten se zpravidla zařídil dle doporučení svých úředníků a žádosti vyhověl. Tak se stala daná osoba erbovním měšťanem a už záleželo pouze na ní, zda se jí podařilo docílit následného přijetí svého rodu na sněmu mezi rytíře. Jak pak prokázal Vladimír Klecanda, často k tomu došlo za pár let, případně do dvou desetiletí, ještě za života žadatele.

V 16. století docházelo k postupnému úpadku původního významu erbu a přídomku, které se stávaly stále více ozdobou společensky úspěšných jedinců, než aby byly odrazem starobylosti a odkazem k původu a sídlu rodu. Nobilitace se také staly jedním z mnohých zdrojů stále prázdné panovnické pokladny. Na počátku vlády krále Ferdinanda I. měly ještě predikáty svůj původ v reálných místech, jak však přibývalo povýšenců z řad úředníků či vojáků nevlastnících svobodné statky, po kterých by se psali, začaly být tvořeny novými způsoby. Někdy byl přídomek jednoduše vytvořen za pomoci překladu příjmi (Weisberg z Bílé hory) či přidáním koncovky k rodovému jménu (Voda z Vody). V polovině století pak byla stále častěji začleňována německá místní označení (-pach, -perk, -dorf, -felt, felz, -hof, -štejn/stein, -tál/thal), nebo bylo užito prostých překladů z češtiny do němčiny a naopak.⁴⁴⁵

2.2.2 Nižší šlechta od poloviny 16. století do začátku 17. století – stručný exkurs

Zemské zřízení z roku 1549 tedy jasně definovalo, jakým způsobem měly být náležitě titulovány první generace nového rodu a v jakém bodě se rodina zařadila po bok těch starožitných. Zcela však pomíjelo akt přijetí do stavu prvně doložený ve druhé polovině 20. let, který byl ve 40. letech již poměrně pevnou (jak však víme ne nepřekročitelnou) součástí procesu rozšiřování rytířského stavu. Následující zemské zřízení z roku 1564 pak starší článek zopakovalo, avšak s jednou výjimkou. Jako slovnitý panoše měl být titulován až jedinec přijatý na sněmu mezi rytíře. Jednoznačně tak bylo stanoveno, že toto oslovení nenáleželo erbovním měšťanům, ale až přijatým členům stavu, čímž byl zároveň tento proces v rámci zřízení poprvé uveden. Průběh tohoto procesu však nijak popsán nebyl. „*Což se erbuov dávání dotýče, ty J[eho] M[ilos]t královská dávati může komuž ráčí, tak jakž jest prvé to bylo. A ti kteří sobě erby vyprošují, aby se zachovali tak, jakž jich list krále J[eho] M[ilos]ti na to*

⁴⁴⁵ KLECANDA, VI. Tři kapitoly o českomoravských erbovnících, s. 73-80.

*daný ukazuje. A v stavu svém i k stavu svému aby se tak zachovali, jakž od starodávna bylo. A nemá žádnému takovému psáno býti, nežli teprv od přijetí do stavu, slovněmu panoši až do jeho smrti. A též měl-li by které děti.....býti nemá a nemůže.*⁴⁴⁶

Další oficiální zákonnou normou spojenou s přijímáním nových členů do rytířského stavu se pak stal Řád stavu rytířského z roku 1609. Ten jasně definoval nezbytné kroky a náležitosti, kterými se aspirant na rytířský stav musel prokázat. Jedná se o normativ nacházející se na časové ose poměrně daleko od jádra této práce, je však symbolickým ohraničením procesu geneze nové šlechty. Neznamená to ovšem, že by ve druhé polovině 16. století nevznikla potřeba proces přijímání nových jedinců nadále propracovávat a stanovit pro okrajové situace jasné mantinely.

Vodítkem jsou nám v jejich sledování kvaternové zápisy, na základě kterých víme, že k roku 1552 byl do praxe zaveden obšírnější přijímací zápis, dle kterého se měl nový člen stavu přiznat před deskami zemskými. Jedná se o praxi, kterou máme doloženou již z období před shorením desk zemských. Potřeba zdůraznit její vykonávání tak patrně souvisela s jejím nedodržením, které máme řadou případů skutečně doložené. Hlavní příčinu této situace bychom pak mohli logicky hledat v neochotě těchto osob platit taxu písaři. K roku 1556 máme zase doloženo, že erbovníci museli před rytíři dokládat nejen své obdarování, ale byli také povinni prokázat svou zachovalost. Měli tak učinit do konání dalšího zemského soudu. Jednalo se o praxi jistě vyžadovanou i dříve, avšak pro její vymahatelnost byla zapsána až později. V reakci na velké množství sporů se pak rytíři roku 1595 na sněmu usnesli, že pokud by se člen novožitného rodu povyšoval nad starožitného, respektive by jeho postavení nějakým způsobem znevažoval, měl být zbaven rytířského stavu a vymazán z desk.⁴⁴⁷

Zatímco panský stav si svůj řád ustavil již roku 1500, Řád stavu rytířského byl na zemském sněmu schválen až 23. října 1609 a intabulován byl 18. února 1610. Jednalo se o krok, kterým si rytířský stav normativně upravil vnitřní poměry sebe sama. Samozřejmě tak učinil s předchozím souhlasem panovníka, na rozdíl od panského stavu, který si potvrzení od Vladislava Jagellonského vyžádal až ex post. Důvodem k tomuto kroku bylo především vystupování některých osob, které se prezentovaly jako rytíři, ač jim tento titul právně nenáležel. Další spory pak pramenily ze snah některých novožitných rodů vetřít se mezi starožitné.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ *CIM IV/I*, s. 505, čl. A15.

⁴⁴⁷ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 16-18 a s. 29.

⁴⁴⁸ STARÝ, M. Autonomní normotvorba stavovských korporací, s. 2701-2703.

Právní řád plně respektoval panovníkovo právo na udělení erbu, pro nabytí rytířského stavu však bylo nadále vyžadováno jeho přijetí na sněmu. „*Co se erbův dávání dotýče, toho se při zřízení zemském A 15 zouplna zůstavuje, ty zde v království tomto J[eho]M[ilost]t cís., jakožto král český, a budoucí králové čeští dávati může, komu ráčí, a kterýžby koliv takového obdarování a erbův dostali, ti aby se proto v druhý stav vyšší království toho, totiž rytířský a vladýcký netřeli, ani se za osoby téhož stavu rytířského a vladýckého vydávati nemohli, než toliko vedle listu jim na to daného se chovati povinni byli a za osoby stavu rytířského a vladýckého Království českého, leč by prve na sněmu obecném toho náležitě a uctivě při témž stavu rytířském a vladýckém vyhledávali, splození své poctivé z lože stavu manželského řádně poslého až do třetího kolene, též i své dobré a poctivé chování prokázali a potom od stavu rytířského a vladýckého pořádkem starobylym a chvalitebným do stavu rytířského a vladýckého přijati byli, též od sebe revers a přiznání (že se ve všem vedle vyměření zřízení zemského A 15 zachovati chtějí) dckami zemskými učinili. A ten tak v nově přijatý, aby se nad jiné starožitné rody netřel, ani až do třetího kolena v žádném vyšším ouřadu zemském nebýval. Pak-li by kdy i k jakému ouřadu nižšímu přišel, nad starožitné rody vždy proto, jakž vejš dotčeno, aby se netřel a k stavu svému všelijakou poctivost a šetrnost choval a proti témuž stavu svému nic neslušného před sebe nebral a nečinil a k stavu městskému nikda více se nenavracoval.*“⁴⁴⁹

Jak vidíme, řád poměrně podrobně definoval proces, skrze který se erbovník stal členem rytířského stavu, jaké kroky pro toto přijetí musel učinit a také jaké bylo v jeho rámci jeho postavení. Hned v úvodu se odkazoval na článek A 15 zemského zřízení z roku 1564 o právu krále udělovat erb, který však vycházel z prvního zemského zřízení z roku 1500, respektive přípravných článků. Jedním dechem pak text dodával, že se takto obdarování erbovníci neměli v žádném případě třít mezi stav rytířský a vladýcký (povšimněme si současného a synonymního užití obou výrazů), pokud by ovšem nebyli dříve přijati za jeho členy na sněmu. Pro toto přijetí museli erbovníci splnit několik podmínek. K těm se řadila povinnost doložit zachovalost (manželský původ) rodu do třetího kolene, prakticky tak žadatel nedokládal pouze manželský původ svůj, jako tomu bylo po polovině století, ale také svých rodičů a prarodičů. Vedle toho musel pochopitelně doložit, že způsob života, který žil, byl řádný a srovnával se s dobrými mravy. Veřejně se také musel přiznat, že bude stát při rytířském stavu a jednat v jeho prospěch. S tím se mimo jiné pojil tradiční závazek, že se nebude v žádném případě svým jednáním a chováním přibližovat k městskému stavu. V tomto

⁴⁴⁹ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 85-86, č. 4.

duchu musel též přislíbit, že bude respektovat princip novožitnosti a starožitnosti rodů, tedy že právo zařadit se mezi staré rody bude mít až jeho vnuk. Také ten mohl jako první z rodu zastávat nejvyšší zemské úřady vyhrazené rytířskému stavu. V případě, že by se ovšem jemu samému nebo jeho potomku podařilo získat některý z nižších úřadů, v žádném případě to neznamenalo, že se tím mohli povyšovat nad členy starožitných rodů, kteří by žádný úřad nezastávali. Princip novožitnosti a starožitnosti měl být jednoduše nepřekročitelný a stálou zárukou řádu uvnitř rytířského stavu.

Zajímavé jsou také další body vztahující se ke struktuře nižší šlechty. „*Kdo by se vydával za stavu rytířského a vladýckého a titule toho užíval a nikda pořádně do stavu rytířského a vladýckého podle vyměření zřízení zemského na sněmu obecném přijat nebyl, a to se na něj provedlo a ukázalo, ten aby ke dckám zemským oznámen a vedle spravedlivého J[eho]M[ilos]ti cis. nejvyšších ouředníkův a soudcův zemských uznání jiným ku příkladu ztrestán byl.*“⁴⁵⁰ V první polovině století relativně běžné, v té druhé méně, ale přesto ještě zcela nevymýcené, bylo vplouvání některých osob do stavu bez oficiálního přijetí na sněmu. Typicky se jednalo o rody, které získaly svobodný majetek vložený do desk zemských ještě právě v první polovině 16. století, avšak oficiálně se členy stavu nikdy nestaly. Jejich potomci pak zpětně požádali panovníka o potvrzení svého sociálního statusu, neboť k němu neměli žádný doklad. Jiní o takové potvrzení ani neusilovali a po pár generacích o jejich postavení nikdo nepochyboval. Byť jen teoretická možnost, že by se však členem stavu mohl stát někdo bez vědomí rytířů, byla nebezpečnou myšlenkou. Všem takovým snahám měla být učiněna přítrž a jedině hrozba přísného potrestání takovýchto vetřelců a samozvanců byla jistotou, že se tak bude dít v minimální míře.

S úsilím mít rozšiřování svého stavu plně pod kontrolou se úzce pojila také otázka erbovního strýcovství, které v dobách před jeho regulací, respektive nezbytným souhlasem panovníka k jeho uzavření a přiznání se zainteresovaných osob u desk zemských, bylo jednou z cest, kterou se mezi erbovníky objevovali noví jedinci, z nichž ti ambicióznější se dokázali prodat mezi nižší šlechtu. V těchto dobách už však dávno přijetí k erbu a titulu z takovýchto osob, stejně jako panovnické udělení erbu, členy rytířského stavu neučinilo. „*Jakož i to za obyčej povstalo, že mnozí rodové některé osoby, kteří do stavu rytířského a vladýckého přijati nejsou, za strejce přijímají a titule a erbu rodu svého bez povolení a konfirmací J[eho]M[ilos]ti cis. jakožto krále českého jemu užívat dopouštějí a tudy v stav rytířský se vtírati chtějí; pročez aby žádný víceji žádnýho za strejce přijíti, ani k erbu a rodu svému*

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 86, č. 4.

*připojiti nemohl, leč s povolením, J[eho]M[ilos]ti cís. jakožto krále českého a budoucích králův českých, kterýchžto J[eho]M[ilos]ti sama vlastní regalie jest, a ten kterýž by pak na confirmaci a s povolením J[eho]M[ilos]ti cís., jakožto krále českého neb budoucích králův českých za strejce přijat a kerbu a rodu od kohokoliv připuštěn byl, aneb sice od J[eho]M[ilos]ti cís. obzvláštní obdarování dostal a prve do stavu rytířského a vladyckého pořádně přijat nebyl, ten titule a erbu toho užívati může, však za osobu stavu rytířského a vladyckého Království českého se vydávati nemá a moci nebude, leč by předně toho při stavu rytířským na obecném sněmě vyhledával a pořádně do stavu rytířského podle zřízení zemského a zvyklého chvalitebného obyčeje přijat byl.*⁴⁵¹

Řád se tedy jasně vymezoval vůči této rozšířené a po dlouhou dobu neregulované praxi. Právo udělovat erb bylo výsadou panovníka, a proto také jen s jeho svolením mohl někdo začít erb a přídomek užívat. Začlenění do rytířského stavu bylo zase v plné kompetenci jeho příslušníků.

Pochopitelně pak normativ obsahoval i sankce, byť nekonkrétní. *„Pakli-by se to vyhledalo bud' před tímto sněšením a nařízením aneb budoucně po tomto nařízení řádu stavu rytířského, že by tak od koho kerbu a tituli připuštěn a za strejce přijat byl a od J[eho]M[ilos]ti cís., jakožto krále českého, neb předešlých i budoucích králův českých že by potvrzení a confirmaci neměl, a nejsa do stavu rytířského prve ani potom přijat, za osobu stavu rytířského Království českého se vydával, ten aby o to tolikéž vedle uznání spravedlivého J[eho]M[ilos]ti cís. jakožto krále českého i nejvv. ouředníkův a soudcův zemských jiným ku příkladu trestán byl.“*

Závěrem pak text proklamoval, že rytíři přijatí do stavu po vyhlášení řádu se neměli povyšovat nad ty, kteří byli jeho členem dříve. *A kdeříž by po tomto čase do stavu rytířského přijati byli, ti také nad ty, kdeříž jsou před tímto časem přijati, nemají se nad ně po letech ani po ničemž jiném tříti a vejšiti, než po nich pořád po letech sedati a místa držeti.*⁴⁵²

Podobné řády, omezení, nařízení a usnesení často zpětně refletovaly již existující stav, současně ale reagovaly na aktuálně palčivé otázky. V obou těchto intencích je třeba také vnímat tento dokument. Zcela zásadní změnu pak přineslo Obnovené zřízení zemské z roku 1627. Tehdy se z přijetí na sněmu stala v podstatě formalita, neboť zásadním aktem byl panovnický majestát. Proces tak byl do značné míry automatizován. Dále tu bylo právo panovníka povyšovat kohokoliv přímo do stavu a jediným rozhodnutím učinit z novožitného

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 87, č. 4.

⁴⁵² Tamtéž, s. 88, č. 4.

rodu starožitný.⁴⁵³ Podrobněji pak tento proces upravil císařský reskript z roku 1629. Změnami ve 20. letech 17. století došlo nejen k úpravě způsobu, jakým se z prostých osob stávali šlechtici ale také k rozšíření domácí šlechtické hierarchie a titulů.⁴⁵⁴

Obecně lze říci, že rytířstvo Čech 16. století bylo nesourodým stavem zahrnujícím urozené a starožitné i novožitné a původem neurozené. Není se tak co divit, že bylo v této době tolik sporů o urozenost a vzájemné povyšování. Do tohoto kontextu tak dobře zapadá Paprockého konstatování, že v Čechách byli zemani pyšnější než páni.⁴⁵⁵ Vedle otázky sociální stratifikace rytířského stavu a politických faktorů (ať už boje šlechty jako takové o rozhodující podíl na moci či naopak centralizační snahy krále Ferdinanda), hrály v 16. století pochopitelně také významnou roli faktory konfesní a hospodářské. Druh vyznání (katolictví) a loajalita k panovnické dynastii překračující zemské stavovství se stávaly stále důležitějšími předpoklady pro sociální vzestup a významnou měrou tak formovaly strukturu české šlechty, zejména od druhé poloviny století. Nemůžeme však opominout ani vliv ekonomiky a hospodářských procesů, které na jedné straně umenšovaly tradiční zdroje příjmů, na straně druhé ale naopak nabízely nové příležitosti.⁴⁵⁶

Přes stoupající počet erbovníků a s ním spojený přísun nových jedinců do rytířského stavu se dle odhadů snížil podíl šlechty na obyvatelstvu ze zhruba 2 % na konci 15. století na asi 1 % okolo roku 1600.⁴⁵⁷ Jakkoliv se jedná o odhady a nepřesná čísla, máme obecný úbytek šlechty, zejména ve druhé polovině 16. století, doložený řadou studií.⁴⁵⁸ Nedochovalo však jen k proměně počtu šlechticů a šlechtických rodů, ale změnami prošla také struktura pozemkového majetku. Za prvé se postupně měnil způsob hospodaření od původně převažujícího výběru poddanských dávek na stále intenzivnější šlechtické podnikání a rozvoj

⁴⁵³ STARÝ, M. Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře, s. 129.

⁴⁵⁴ ŽUPANIČ, J. Nižší šlechta dědičných zemí a Uherska ve srovnávací perspektivě, s. 23.

⁴⁵⁵ KLECANDA, V. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 42.

⁴⁵⁶ Otázkou raně novověké šlechty, jejího životního stylu a kultury, způsobům obživy, uplatnění a kariér či struktury se v širším evropském kontextu zabývá například Ronald Asch. Problematika české nižší šlechty je však komplikovanější a v řadě ohledů odlišná od vývoje v říši a jinde. Viz ASCH, Ronald. *Europäischer adel in der frühen neuzeit. Eine Einführung*. Stuttgart, 2008. K tématu strukturální proměny šlechty ve srovnávací perspektivě Dolních Rakous a Čech pak např. WINKELBAUER, Thomas. Krise der Aristokratie? Zum Strukturwandel des Adels in den böhmischen und niederösterreichischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 100, 1992, č. 1-4, s. 328-353.

⁴⁵⁷ BŮŽEK, V. Šlechta v předbělohorských Čechách, s. 97. V letech 1541 až 1620 bylo mezi rytíře oficiálně přijato 215 erbovních rodin. Viz BŮŽEK, V. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, s. 11.

⁴⁵⁸ Tento úbytek dokládají nejen prameny hospodářské povahy, ale také například tituláře stavů. Viz ČINOVEC, I. *Obraz vývoje stavů v 16. století podle titulářů*, s. 28.

velkostatků. Za druhé se poměr držené půdy stále více proměňoval ve prospěch vyšší šlechty.⁴⁵⁹

Pro drobnou šlechtu, ale i pro jejich konkurenty (často však zároveň partnery) z řad ambiciózních měšťanů a vzdělanců, nabyly v 16. století velkého významu regionální velmožská centra. Zánikem krajských sněmů, respektive významným omezením jejich svolávání, ztratila drobná šlechta možnost politického zapojení.⁴⁶⁰ Ekonomické faktory a proměny způsobů hospodaření společně s často malými statky pak znamenaly také nedostatečný přísun financí na pokrytí životních potřeb. Vstup do úředních služeb či alespoň navázání klientských vazeb s mocnými pány v regionu znamenaly pro tyto jedince finanční přílepkování nebo často dokonce hlavní zdroj příjmů.⁴⁶¹ Roli tu však nehrály pouze ekonomické faktory. Na těchto postech získali jedinci také určitý společenský vliv spojený s ochranou pána a stali se součástí skupin podílejících se na ovlivňování důležitých společenských záležitostí. Vedle nižších šlechticů ovšem na důležitých úředních místech ve správě dominia působili (převažovali) často také měšťané, kteří se někdy díky vlivu svých pánů dočkali nobilitace. K takovým úspěšným jedincům se řadili pardubický hejtman Burian Svitkovský ze Škudl či regent trčkovských panství Samuel Nejepínský z Nejepína.⁴⁶² Z hlediska těch nejdůležitějších velmožských center se pak jednalo ve 20. letech o Blatnou Zdeňka Lva z Rožmitálu, ve 30. a 40. letech Pardubice Vojtěcha a Jana z Pernštejna nebo Bečov Kašpara

⁴⁵⁹ Kolem roku 1600 už držela vyšší šlechta přes 60 % veškeré půdy v Českém království, v polovině 17. století přes 80 % veškerého majetku připadajícího na urozené osoby v Čechách. Viz BŮŽEK, Šlechta v předbělohorských Čechách, s. 105.

Režijní podnikání rozvíjela ve větší míře vyšší šlechta, neboť k úspěšnému provozu velkostatku bylo třeba disponovat dostatečným územím se zdroji (finančními, personálními, surovinovými, produktovými...) a odbytem. K zahájení tohoto procesu pak bylo třeba překonat zažitá stereotypy, dle kterých nebylo aktivní podnikání vhodné pro šlechtu, ale bylo považováno za sféru příslušející měšťáckému stavu. Hezky tento stav definoval Josef Janáček, když uvedl, že „*hospodářské zájmy pomohly šlechtě nejvíce překonat pouta se středověkou tradicí ve společenském povědomí. Pokrok byl především v reálnějším chápání hospodářských souvislostí v širším rámci, i když šlechta nebyla schopna domyslet tyto souvislosti až do důsledku, protože nikdy nemohla připustit pochybnosti o věčnosti feudálního řádu.*“ Viz JANÁČEK, Josef. *České dějiny. Kniha I. Díl I. Doba předbělohorská 1526-1547*. Praha, 1984, s. 140.

⁴⁶⁰ PÁNEK, J. Politický systém předbělohorského českého státu, s. 44.

⁴⁶¹ Tak například z poloviny 16. století máme dobře zdokumentováno, že kolem panských dominií existovala poměrně široká skupina drobné šlechty, která byla rozličnými způsoby na tamějšího mocného pána navázána. Viz BŮŽEK, V. Nižší šlechta v předbělohorských Čechách, s. 43-44.

Se způsobem života nižší šlechty také úzce souvisí otázka vybavení jejich domácností a životního stylu obecně. Touto problematikou se zabýval také Václav Bůžek, který pro tyto domácnosti vytvořil typologii, která rozlišuje tři základní typy. Pro nás nejzajímavější jsou ty, které patřily drobné šlechtě působící v nižších patrech vrchnostenské správy a šlechtě žijící na venkovských tvrzích a dvorech. Ta žila stylem života, který se příliš nelišil od způsobů bohatších sedláků. Rodina pobývala víceméně v jedné světnici, zatímco ostatní prostory sloužily jako sklady. Kolem se rozkládaly hospodářské budovy s dobyt看em a zemědělským náčiním a také zahrada. Hlavní denní náplní pak byla právě péče o toto hospodářství a zajištění jeho chodu, neboť bylo pro rodinu důležitým zdrojem obživy. Viz TÝŽ. Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách. Podobný proces probíhal také na Moravě. Viz AL SAHEB, Jan. Proměny uvnitř rytířského stavu v 16. století na příkladu severovýchodní Moravy.

⁴⁶² BŮŽEK, V. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, s. 56.

Pluha z Rabštejna, v 50. a 60. letech Český Krumlov Viléma z Rožmberka a Jindřichův Hradec Jáchyma z Hradce či v 70. letech Litomyšl Vratislava z Pernštejna.⁴⁶³

Panští úředníci byli placenými zaměstnanci se stanovenou náplní práce, to však neznamenalo, že pro pána neplnili také další úkony mimo samotnou službu, neboť toto postavení se často prolínalo s klientskými vazbami. Personál a klienti často půjčovali pánům peníze, potažmo byli ručiteli jejich závazků, když se tak ti dostali do platební neschopnosti, znamenalo to existenční problémy pro řadu drobných šlechticů. Takových případů známe celou řadu, nemusíme však chodit daleko. Postačí zmínit blížíci se bankrot Pernštejnů, který dostal do obtíží mnohé osoby z jejich okolí.⁴⁶⁴ Naopak vrátíme-li se na opačný konec pernštejnského příběhu na Pardubicích, do doby příchodu Viléma z Pernštejna, zjistíme, že svým vstupem do zdejšího regionu a cílevědomým získáváním jednotlivých zástav v okolí způsobil mezi sebou a bývalými držiteli těchto listů napětí. Tyto osoby tak v jeho službách téměř nenajdeme. Naopak ale poskytl mnohé příležitosti jiným, z nichž některým dokonce pomohl získat statky.⁴⁶⁵ Podobný model, tedy širokou sít' služebníků a klientů, kteří poskytovali půjčky svému pánovi, shledáváme také na dalších panstvích, typicky poměrně dobře zmapovaném rožmberském dominiu. Tito jedinci navíc často stáli v jiné pozici než ti, jejichž menší rodové statky zanikaly pod vlivem feudála arondujícího své panství. Někteří z nich své statky udrželi či díky rožmberské službě dokonce rozšířili.⁴⁶⁶

Stran lokálního politického uplatnění nižší šlechty je pak třeba konstatovat, že se jednalo o příležitost spíše pro majetnější členy stavu nižší šlechty, lépe řečeno s omezenými možnostmi pro nemajetné. Nejvyšší krajský úřad, post hejtmana, obsazovaný jedním pánem a jedním rytířem, byl nehonorovaný. Navíc pracoval hejtman ze svého sídla, kam za ním zpravidla museli v případě potřeby zájemci cestovat. S omezením krajských sněmů na konci 20. let došlo též k úbytku hromadných shromáždění šlechty z regionu, která při těchto příležitostech mohla projednat nejednu záležitost. Od roku 1534 pak úřad hejtmana podléhal komornímu soudu. Od druhé poloviny 16. století začala (nejen) při jejich výběru hrát stále

⁴⁶³ BŮŽEK, V. Šlechta v předbělohorských Čechách, s. 117-118.

⁴⁶⁴ BŮŽEK, Václav. Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století. In VOREL, Petr (red.). *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. - 9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice 1995, s. 216-220. Půjčování na úrok vlivným a mocným pánům přinášelo drobné šlechtě z okolí nejen pravidelný výnos, ale také její ochranu, příležitostné dary a pozvánky na společenské akce. Případně dostaly děti věřitele dokonce příležitost získat u velmožova dvora první větší společenské zkušenosti. Tento starší klientský systém formovaný od konce 15. století do poloviny čtyřicátých let 16. století (regionálně ukotvený) však začal dostávat vážné trhliny po změně výše zákonné úrokové sazby roku 1543. Viz VOREL, P. *Velké dějiny země Koruny české VII*, s. 166.

⁴⁶⁵ PRCHAL, Vítězslav. Úřednický personál na pernštejnském panství Pardubice v letech 1491-1560. In *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas philosophica. Historica: váženému panu doc. PhDr. Miloši Kouřilovi k sedmdesátinám. Sborník prací historických* 19, 2003, s. 82.

⁴⁶⁶ ŠIMŮNEK, Robert Rožmberská klientela 15. století 1.-6.

větší význam konfese, od počátku 17. století pak měli vyloženě přednost katoličtí šlechtici.⁴⁶⁷ Méně majetní šlechtici mohli vykonávat úřad krajského berníka či výběřčího posudného, ale ani v těchto případech se nemohlo jednat o nemajetné osoby, neboť musely být schopné ručit za případné nesrovnalosti.⁴⁶⁸ Vedle vyloženě lokální úrovně pak mohli drobní šlechtici najít uplatnění také například u úřadu menšího zemského soudu, většího zemského soudu, české dvorské kanceláře a podobně.⁴⁶⁹

Z hlediska ekonomického potenciálu nižší šlechty lze říci, že na jedné straně spektra stáli hospodářsky a politicky úspěšní jedinci rozvíjející své velkostatky a přibližující se stylem života vyšší šlechtě a na opačné straně ti, jejichž rodové statečky přestávaly postačovat k tomu, aby je užívaly a leckdy se staly předmětem prodeje mocnějšímu sousedovi.⁴⁷⁰ Někteří své majetky prodali pod nátlakem pána arondujícího své panství, jiní je zpeněžili o poznání ochotněji, neboť tak získali kapitál a možnost pro nový start, jiný způsob života, než jim nabízel život zemědělského hospodáře. Někteří vstoupili do úředních služeb, další přesídlili do měst. Poměrně častým zdrojem příjmů se však pro nižší šlechtu disponující nějakým kapitálem stalo úvěrové podnikání. Vladislavské zřízení zemské do svých článků převzalo nálezy zemského soudu z roku 1484, který stanovil, že „...ze sta kop grošův dest kop grošův dávatí, buďto na listech, nebo na kterýchkoli zástavách, též i nyní při tom stuoj a výše nic.“⁴⁷¹ Zákonný křesťanský úrok tedy mohl dosahovat maximální výše 10 % ročně. Zatímco

⁴⁶⁷ BŮŽEK, V. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, s. 54, 63-66. V letech 1602 až 1604 se ze 42 krajských hejtmanů jen šest movitějších účastnilo zemských sněmů. Viz tamtéž, s. 69; PÁNEK, J. *Politický systém předbělohorského českého státu*, s. 57.

⁴⁶⁸ BŮŽEK, V. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*, s. 74-76.

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 89-121.

⁴⁷⁰ ZOUBEK, Fr. *Živobytní drobné šlechty 16. století*, s. 331-332. Ze starších dob přežilo v některých rodinách do této doby udržování institutu nedílu, principu, dle kterého všichni členové rodiny drželi statek společně. Bez souhlasu všech jej nebylo možné prodat. Když někdo umřel, dělil se jeho díl mezi všechny, když se jiný narodil, náležel mu stejný podíl jako všem ostatním. Tento způsob umožňoval některým drobným rodinám přežít, neboť jednotlivé díly byly samy o sobě neživotaschopné a v případě jejich prodeje by daný jedinec získal obnos, za který by si zpravidla majetek, který by jej byl schopný alespoň uživit, pořídit nedokázal. Máme také doklady o tom, že někteří drobní šlechtici byli pro zajištění živobytí nuceni najímat si pozemky k hospodaření, přičemž při návratu půdy původnímu majiteli měli povinnost osít tolik, s kolika pronájem obdrželi, což ne vždy dodrželi.

Vedle těchto až krajních případů existovala celá řada statků nižší šlechty, které sice nedosahovaly rozsahu majetků nejbohatších rytířů, avšak poskytovaly svému držiteli slušné příjmy. Inspirativní výzkum menšího rytířského statku na základě studia desk zemských provedl například Marek Starý na případu Rodova, přičemž mimo jiné studoval také způsoby transferu majetku v rámci rodu. Jeho studie jasně prokazuje, jak důležité je činit detailní sondy do podobných malých hospodářsko-správních jednotek, neboť naše poznání v tomto ohledu je stále značně neúplné. Viz STARÝ, Marek. *Rytířský statek Rodov a jeho majitelé ve druhé polovině 16. století. Příspěvek k dějinám drobného šlechtického panství na Královéhradecku*. In *Východočeský sborník historický* 27, 2015, s. 67-102. Poměrně významnou část drobných rytířů jejich pozemkový majetek neužíval, respektive sotva pokrýl jejich základní potřeby, leč ne vždy. Viz BŮŽEK, V. *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*. Praha, 1987, s. 71-72.

⁴⁷¹ KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ I. - VOJTÍŠKOVÁ, J. *Vladislavské zřízení zemské*, s. 222, čl. 431. Šlechta se na penežních obchodech aktivně podílela už od konce 15. století a měla lví podíl na tom, že byly prosazeny zákony na jedné straně omezující židovskou lichvu a na straně druhé legalizující křesťanské půjčování na úrok. Pro nižší šlechtu se stala tato možnost vítaným způsobem rozšíření zdrojů obživy, páni budující rozsáhlé

v první polovině 16. století byli hlavními poskytovateli půjček měšťané a Židé, ve druhé polovině století převládali rytíři. Nejen rozvoj režijních velkostatků, ale také okázalá reprezentace jejich vlastníků si vyžadovala výrazné finanční prostředky. Ty svému pánovi ochotně poskytovali nejen jeho úředníci, ale také mnozí šlechtici z okolí. Právě rytíři vlastníci drobné majetky v regionu tvořili v některých obdobích až 80 % jejich věřitelů.⁴⁷² Obecný model by se tedy dal popsat tak, že páni byli zpravidla dlužníky, nižší a drobní šlechtici zase věřiteli.⁴⁷³

Zisk ve výši 10 % byl vyšší, než jaký dosahoval výnos z pozemkového majetku. Jeho prodej sousednímu magnátovi a následné půjčení nabytých peněz kupujícímu na úrok tak bylo pro mnohé velmi výhodné. Roku 1543 byla horní hranice úroku v Čechách snížena na 6 %, což způsobilo částečné ochlazení trhu, nadále se však v úvěrovém podnikání angažovalo velké množství nižších šlechticů. Paralelně s tím pokračoval pokles kupní síly peněz, která klesla od roku 1500 do roku 1600 zhruba na jednu třetinu. Modelová rytířská rodina, která tak svůj statek prodala kolem roku 1500 za 500 kop grošů českých a veškeré tyto peníze využila na úvěrové podnikání, si zajistila každoroční příjem ve výši 50 kop, což jí na zajištění živobytí (byť skromného) postačovalo. Kolem roku 1600 by však tento investovaný majetek vynášel pouze 30 kop ročně, přičemž v kupní síle by tato částka odpovídala zhruba 10 kopám okolo roku 1500.⁴⁷⁴ Vzhledem ke značným sumám vázaným na půjčkách a tomu, že při berních vybíraných buď na základě pozemkového majetku či počtu poddaných tento poměrně

velkostatky zase získali možnost půjčit si za nižší úrok. Viz JANÁČEK, J. *České dějiny. Doba předbělohorská. Kniha I. Díl 1*, s. 102.

⁴⁷² BŮŽEK, V. *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, s. 43-46. Autor tyto úvěrové podnikatele dále dělí dle způsobu poskytování půjček, nakládání s úroky, motivací a cílů do tří skupin na rytíře rentiéry, lichváře a podnikatele. Viz tamtéž, s. 49-114.

⁴⁷³ TOMAN, Jindřich. Některé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi stavy v českých zemích v 15. a 16. století. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 113. Obecně k této problematice dále např. LEDVINKA, Václav. *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596*. Praha, 1985; TÝŽ. Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období. *Folia Bohemica Historica* 11, 1987, s. 103-132.

⁴⁷⁴ TOMAS, J. Některé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi stavy v českých zemích v 15. a 16. století, s. 118-120. Jindřich Tomas nepředpokládal reinvestici úroků, klesající reálnou hodnotu mince tak viděl jako jednu z důležitých příčin chudnutí stavu nižší šlechty. Velká část jistě úroky nereinvestovala, ale financovala z nich své živobytí. Jak však popsal například již zmíněný Václav Bůžek, byli mezi podnikateli tací, kteří půjčovali i tyto úroky a svou jistinou základnu tak rozšiřovali.

Snížení úrokové míry na 6 % vyhovovalo jak panovníkovi, tak velkým pozemkovým magnátům. Sice se zpětně nedotýkalo úvěrů uzavřených před rozhodnutím sněmu, přesto se citelně dotklo těch, kteří dříve prodali své statky a utržené peníze začali půjčovat na úrok pro zajištění stálé renty. Tito jedinci se zpravidla neúčastnili jednání zemských sněmů (pokud prodali všechn alodní majetek, ani toto právo neměli), a tak do tohoto rozhodnutí v podstatě nezasáhli. Viz VOREL, P. *Velké dějiny země Koruny české VII*, s. 164-168.

významný majetek unikal, stoupal tlak na to, aby se předmětem daní stal i kapitál, což se po polovině století skutečně prosadit podařilo.⁴⁷⁵

Dílčí zmínky i komplexnější studie zaměřené na pauperizaci části nižší šlechty nám dokládají, že k tomuto procesu docházelo nejen v 15. století, ale pochopitelně také ve století následujícím, ovšem je třeba mít na paměti, že tento proces se nedotýkal zdaleka všech. Je třeba jej vnímat komplexněji a ve vztahu k dalším možným, často hůře postižitelným faktorům. Tak bychom například prodej drobného rodového statku, který již nepostačoval k uživení svého držitele, mohli logicky považovat za doklad úpadku. Jak ovšem víme, někdy byly tyto získané finance využity pro úvěrové operace, díky nimž daný jedinec několikanásobně rozšířil svůj majetek. Jindy se ale tito jedinci skutečně nacházeli v ekonomické situaci, která neodpovídala jejich stavovskému postavení. Tak například daroval roku 1544 Zikmund Fricek z Daliměřic Václavu Bubnovi z Meziklas 10 kop grošů českých a valacha, „...aby měl na čem jezdit...“. O rok později zase vyznal mlynář Ondřej, který na silnici zbil Jiříka Lapáčka ze Zrzavého, „...že nevěděl, by pán byl, neb jest měl chatrné šaty, a by byl věděl, že jest dobrý člověk, že nebyl by mu to učinil...“.⁴⁷⁶ Přes špatnou finanční situaci byl takový jedinec pochopitelně nadále členem rytířského stavu, jeho napadení neurozeným tak mělo pro danou osobu dalekosáhlé důsledky. Chudoba rytířům často nikterak neubírala na jejich pýše a samozřejmě neměla být ke škodě jejich cti. O tom nakonec svědčí značné množství sporů, které se ze 16. století mezi příslušníky stavu dochovalo. Tak se například roku 1554 Otík Hokovský z Hokova, který byl tak nemajetný, že si na ježdění na námluvy musel dokonce půjčit koně, vysmíval Mikuláši Nikláskovi ze Žitěnic, že než by byl novým zemanem jako on, raději by se dal stít a prohlašoval, že je třikrát lepší než on.⁴⁷⁷ Podobných případů byla celá řada a zpravidla končily před komorním soudem. Důraz na majetek, starobylost, urozenost, čest, tituly, právní normy, svobodu a zásluhy předků byly základními prvky, kterými šlechta vykazovala „*sebevymežující kolektivní myšlení*“.⁴⁷⁸ Pro mnohé drobné šlechtice vzal význam majetku sice za své, ale urozenost a několikagenerační tradice zůstaly v jejich očích nepopíratelnými atributy jejich postavení a

⁴⁷⁵ BŮŽEK, V. *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách*, s. 32-33. Roku 1567 došlo k poklesu příznání jistin, v letech 1573-1593 se peníze na úrocích nedanily vůbec a od roku 1597 byly daněny pouze jistiny nad 1 000 kop grošů českých.

K berním rejstříkům a jejich analýze pro 16. století viz PEŠÁK, V. (ed.). *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*; PLACHT, O. *Odhad majetku stavů království českého z r. 1557*; KOLLMANN, J. *Berní rejstříky a berně roku 1567*; MARAT, Fr. (ed.). *Soupis poplatnictva 14 krajův Království českého z r. 1603*; MÍKA, A. *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*.

⁴⁷⁶ ZOUBEK, Fr. J. *Utuzování poddanství na statcích zápisných v 16. století*, s. 99, pozn. č. 55.

⁴⁷⁷ TÝŽ. *Význam titulů v 16. století*, s. 31, pozn. č. 6.

⁴⁷⁸ KNOZ, Tomáš. *Co je šlechta (v raném novověku)?* In KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.). *Šlechta v proměnách věků*. Brno, 2011, s. 278 (276-288).

leckdy i důvodem pro vyzdvihování svého rodu nad jiné.⁴⁷⁹ Toto vědomí však ekonomický úpadek podstatné části stavu samozřejmě nezastavilo a ruku v ruce s ním docházelo také k úpadku politickému.⁴⁸⁰

V této souvislosti vzpomeňme také na změnu vojenského významu nižší šlechty. Zatímco v 15. století byli její příslušníci nezbytnou součástí hotovostí a nepostradatelnými válečníky, což společně s dalšími atributy zakládalo její společensko-mocenské postavení, v průběhu 16. století byli na těchto pozicích postupně nahrazováni profesionálními žoldněři. Pokud neměli vlastní statek, který by je uživil, nabízela se jim alespoň možnost úřední služby na panském velkostatku, zemských či královských službách. Také z těchto pozic však začali být příslušníci nižší šlechty postupně vytlačováni a nahrazováni vzdělaným měšťanstvem, z jehož řad také pocházelo stále více nových rytířů. Po čase tak i v službách, ve kterých v předchozím století převažovali, začali tvořit menšinu.

⁴⁷⁹ Ani tyto doklady však nelze paušalizovat, neboť byli samozřejmě tací, kteří na svou šlechtickou pýchu rezignovali. Tak poznamenal ve své kronice Mikuláš Dačický z Hesova, že roku 1589 zemřel Řehoř Bořanovský z Bytešky, konvář, člověk sprostý „...jsa po rodu stavu rytířského za své poctivé řemeslo konvářské se nestyděl.“ Viz REZEK, A. (ed.). *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první*, s. 66-67.

⁴⁸⁰ K tomu např. Al SAHEB, Jan. K procesu úpadku drobné šlechty na severovýchodní Moravě v 16. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická (C) 57*, 2009, č. 55, s. 35-52. Autor se zabývá sice prostorem Moravy, který je mimo záběr této práce, jedná se ale kvalitní studii sledující tento proces v 16. století. Zejména pak poukazuje na drobnou šlechtu držící pouze jednotlivé dvory, fojtství či díly vsí. Na příkladu mana olomouckého biskupa Jiříka Fajtla z Pomanzed zase poukázal na to, že ztráta pozemkového majetku nemusela pro šlechtice nezbytně znamenat ekonomický úpadek, ale mohla být příležitostí k novému startu – v tomto případě v podobě úvěrového podnikání. Viz TÝŽ. Případ dluhů vladyky Jiříka Fajtla z Pomanzed.

3. Vybrané kapitoly z dějin drobné šlechty

Výše uvedené kapitoly popisovaly primárně širší jevy na relativně dlouhém časovém úseku. Pro podchycení některých konkrétních procesů a trendů je pak vhodné učinit dílčí sondy, alespoň do některých problémových okruhů, k čemuž by měla posloužit tato kapitola. Účelem níže uvedených příkladů je tak přispět ke komplexnějšímu pochopení na základě užších témat a konkrétních případů. Byť leží jádro práce primárně v 15. a první polovině 16. století, vidím jako důležité, pro poukázání na setrvačnost některých trendů, zařadit také příklady z druhé poloviny 16. století a také počátku 17. století.

3. 1. Význam krajských sněmů pro drobnou šlechtu v 15. století a první třetině 16. století

Jedním ze zásadních prvků, které ovlivňovaly vnitřní strukturu nižší šlechty, byla míra politické moci. Zatímco bohatí páni dokázali do celozemských záležitostí zasahovat individuálně, drobná šlechta neměla mnoho příležitostí, jak se do tohoto dění zapojit. Pokud se jí to pak dařilo, bylo to zpravidla svázáno s hromadným vystoupením. V tomto smyslu jí největší příležitost poskytovaly zemské sněmy. Ty byly povětšinou svolávány panovníkem, nejednalo-li se o období nestability a vnitřních válek. Předmětem jejich jednání byly rozličné záležitosti, typicky schválení zemských berní či svolání vojenských hotovostí. Dále tyto sněmy disponovaly zákonodárnou mocí nebo schvalovaly inkoláty.⁴⁸¹

Vedle centrálních sněmů se konaly také menší sněmy krajské, na kterých byli zpravidla přítomni také zástupci nižší regionální šlechty.⁴⁸² V dobách míru sloužily tyto sněmy častěji k volbě zástupců vysílaných na pražské sněmy, v době bezvládí a válek pak rozhodovaly o vnitřních záležitostech kraje a disponovaly poměrně širokými pravomocemi na poli regionální samosprávy. Tato shromáždění byla zcela zásadní pro politickou realizaci drobné šlechty. Účast na „velkých“ zemských sněmech byla sice výsostným právem každého příslušníka šlechty vlastního svobodný deskový majetek, ovšem u většiny z nich překračovala z hlediska nákladů na dopravu a pobyt v místě jeho konání jejich finanční

⁴⁸¹ PELANT, J. České zemské sněmy v letech 1471–1500, s. 341, 361-391; STARÝ, Marek. „A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české“. Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století. In JAN, Libor-JANIŠ, Dalibor a kol. *Ad iustitiam et bonum commune. Proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Země a kultura ve střední Evropě 13. Brno, 2010, s. 178-211, zejm. s. 183-190.

⁴⁸² PELANT, J. České zemské sněmy v letech 1471–1500, s. 340. Václav Vaněček se domníval, že počátky krajských shromáždění lze vysledovat do druhé poloviny 13. století, nebo nejspíše na počátek století následujícího, neboť byla svázána s krajskými soudními shromážděními. Když pak kraje za husitských válek přišly o svou soudní funkci, dostala se do popředí jejich pravomoc vojenská a politická. Viz VANĚČEK, Václav. Přednášky českého právního historika v Moskvě a v Paříži. I. Problematika nejstarších státních útvarů na území Československa. II. Tři druhy stavovských shromáždění v českém státě 16. století. In *Právněhistorické studie* 4, 1958, s. 247.

možnosti. Naprostá většina drobné šlechty se tak těchto sněmů neúčastnila.⁴⁸³ Zatímco panský stav tak byl na zemských sněmech dostatečně reprezentován, nižší šlechtu tu zpravidla zastupovali jen majetnější rytíři a krajskými sněmy vyslaní zástupci. Podobně jako byla pro účast na zemském sněmu nezbytná držba deskové statku, bylo pro aktivní účast na krajském sněmu nezbytné vlastnictví svobodného statku v daném kraji. Samozřejmě existovaly osoby, které držely statky ve více krajích, avšak vzhledem k tomu, že nebyly jejich hranice ve všech směrech striktně dané a často se proměňovaly s vývojem jednotlivých panství, nebylo snad až tak časté, že by se jedna osoba účastnila sněmů ve více krajích.

Pro podstatnou část nižší šlechty nebyla osobní účast na pražských sněmech ekonomicky reálná, dovolit si jí mohlo jen menší množství osob. Zúčastnit se zasedání sněmu pochopitelně znamenalo dopravit se do Prahy a zajistit si zde ubytování. Pokud sněm zasedal několik dní, nemusel to být ještě takový problém, ovšem protáhla-li se jednání na několik týdnů, jednalo se o významný zásah do financí i pro bohatšího příslušníka nižší šlechty, vlastníka několika vsí. Jelikož pak nebyl stanoven minimální počet sněmovníků, který by byl nezbytný pro to, aby bylo shromáždění usnášeníschopné, bylo výsledné usnesení leckdy nakloněné zájmům pánů, případně panovníka.⁴⁸⁴ V tomto duchu je výmluvným svědectvím tohoto jevu požadavek, který vznesla roku 1437 nižší šlechta na to, aby nebyly sněmy zbytečně protahovány, neboť z důvodů prodlužujících se zasedání, a s tím rostoucími náklady na pobyt, musí řada zemanů jednání opouštět a závěrečné usnesení tak není reprezentativním odrazem postojů všech. *„Také prosíme J[eho] M[ilos]ti i vás pánov, kdyžby měl býti který sněm o zemské které věci, aby sjezd svolán byl k určenému času, a tím sněmem svolaným aby nebylo dleno. Neb skrze to prodlévanie uloženého sněmu pro potreby a pro stravu mnozi zemené nemohú dlúho zuostati a musejí odjeti, a tak potom niekoľik osob z krajov zuostanúce, i svolé na všicku zemi, ano všech vuole nebude. To také račte opatřiti, aťby se to nedálo.“*⁴⁸⁵

Překážek spojených s účastí, respektive neúčastí, nižší šlechty na zemských shromážděních však bylo více. Zatímco páni byli zpravidla k účasti na sněmu oslovováni přímými listy, valná část nižší šlechty se o konání zemského sněmu dozvíдалa vyhlásováním informace o jejich svolání ve městech.⁴⁸⁶ Byť bylo město pro nižší šlechtu důležitým regionálním centrem, místem uzavírání obchodů, jednání i informačním zdrojem, ne všichni

⁴⁸³ PELANT, J. České zemské sněmy v letech 1471–1500, s. 349; PETRÁŇ, J. Skladba pohusitské aristokracie v Čechách, s. 11-12. Petráň k tomu dodává, že „obrovská masa drobné šlechty v tomto systému skutečně reprezentativně účastna nebyla a být nemohla“. Tamtéž, s. 12. Dále také KAPRAS, Jan. *Právní dějiny zemí Koruny české. Díl druhý: Dějiny státního zřízení. Část první: Doba předbělohorská.* Praha, 1913, s. 436.

⁴⁸⁴ Vaněček, Tři druhy stavovských shromáždění, s. 247.

⁴⁸⁵ *AC III*, s. 456, č. 27.

⁴⁸⁶ PELANT, J. České zemské sněmy v letech 1471–1500, s. 354.

zde byli pochopitelně tak často, aby zde tuto informaci zachytili. Různými komunikačními cestami se pak odtud šířila dál po kraji. K někomu se tak zprostředkovaně donesla odtud, jiný se o konání sněmu dozvěděl listem od svých přátel nebo na dvoře některého z pánů. K některým se však tato informace zavčas vůbec nedostala. Pěkným dokladem toho je list Budějovických píšících roku 1498 z Prahy domů, že „*ještě nic nepočalo sněmovati, pro příčinu, že velmi málo z pánuov rytířstva přijelo, rozmlouvajíce, že jim nic není dáno věděti, než toliko, že jest po městech provolání se stalo, a že po biřici k sněmu nezdá se jim jíti.*“⁴⁸⁷ I když tedy neexistovala minimální mez pro zahájení zasedání sněmu, jak vidno, nastaly případy, kdy bylo pro malý počet zástupců odsunuto. Páni a rytířstvo si v tomto případě stěžovali, že svolání sněmu bylo provoláno pouze po městech, což nepovažovali za dostatečné. V tomto případě však nesmíme zapomínat na to, že v této době již probíhala jednání na přípravě zemského zřízení a třecích ploch mezi městy a šlechtou byla celá řada.

Dílním východiskem, respektive v případě drobné šlechty zpravidla jedinou možností, jak se mohla nižší šlechta politicky angažovat a podílet se na spolurozhodování, byly regionální krajské sněmy. O jejich fungování nejsme bohužel informováni tak dobře jako v případě zemských, přesto základní představu o jejich činnosti máme. Krajský sněm byl většinou svolán s dostatečným předstihem před zahájením zemského sněmu, a to zpravidla do regionálního centra, kterým bylo v případě Chrudimského kraje královské město Chrudim. Jednalo se o stejná místa, kde byly také provolávány královské odúmrti.⁴⁸⁸ Účastnit se těchto sněmů směli všichni šlechtici vlastníci v daném kraji svobodné statky a také zástupci královských měst.

Na těchto krajských sněmech se pak jednalo o jednotlivých bodech, které měly být předmětem jednání zemského sněmu. K těm bylo třeba za kraj vyslovit určité stanovisko, které pak skrze instrukce na zemském sněmu prezentovali volení zástupci. Ti podnikali tyto cesty na náklady svého kraje, čímž bylo zajištěno, že i postoj regionální šlechty byl v Praze prezentován.⁴⁸⁹ Bohužel nevíme, kolik bylo takových zástupců vysíláno. Například v roce 1499 se jednalo o šest zástupců „rytířstva“ za každý kraj, ovšem v tomto případě musíme mít na paměti, že šlo o nestandardní sněm konaný za účelem práce na novém zemském zřízení.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ AČ V, s. 484.

⁴⁸⁸ Viz AČ XXXVII/1-3. K vymezení kraje např. SEDLÁČEK, August. *O starém rozdělení Čech na kraje*. Praha, 1921, s. 114-115. K širšímu pohledu na region východních Čech pak např. publikace z produkce královéhradecké univerzity: FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František. (red.). *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha, 2009 či FELCMAN, Ondřej a kol. *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*. Praha, 2011.

⁴⁸⁹ PELANT, J. České zemské sněmy v letech 1471–1500, s. 350; PETRÁŇ, J. Skladba pohusitské aristokracie v Čechách, s. 12; MÍKA, Alois. *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526-1627*. Praha, 1974, s. 42.

⁴⁹⁰ AČ V, s. 495, č. 63.

Rovněž byli zástupci krajů výslovně vyžadováni také v dalších významných záležitostech, například v případě personálního obsazení zemského soudu. „*Item také, aby byly na tom sjezdu voleny některé osoby z pánuov a z rytířstva, a těm aby plná moc byla dána ode všech krajan toho kraje, kdyžby je již J[eho] K[rálovská] M[ilos]t obeslal, aby J[eho] M[ilos]ti přijeli, a již aby z jich i také jiných poddaných J[eho] M[ilos]ti radů ta věc byla předsevzata, kterak by nejsnáze k tomu přistaupeno bylo, aby saud zemský osazen byl a práva aby otevřena byla, aby chudému i bohatému se spravedlivé dalo, aby po tom nebylo potřebi pro to všeho kraje obesílati.*“⁴⁹¹

Podobně se s volenými zástupci krajů s plnou mocí rokovat za kraj počítalo také při svolávání sněmu roku 1516 „...*aby z krajův, ktož se na ten čas sjedou, osoby, kterěz tu budou, vybrali, a ty aby ode všech moc měly spolu s těmi jinými, ktož na tom sněmu budou...*“.⁴⁹²

Jiným vhodným příkladem může být středopostní sněm, konaný v Praze roku 1519, na kterém bylo ustanoveno, že se po Velikonocích měly ve všech krajích konat sjezdy, na kterých měli odstoupit stávající krajští hejtmáni, a mělo dojít k volbě nových. Díky zápisu z čáslavského sněmu víme, že byli tehdy zvoleni dva krajští hejtmáni (jeden stavu panského a jeden rytířského), kterým „...*k radě přidáno...*“ sedm osob (jeden pán, pět rytířů a jeden měšťan). Zároveň byli zvoleni dva zástupci (oba stavu rytířského), kteří měli jet zastupovat kraj na sněm do Prahy. Jejich cesta i pobyt měla být financována krajem, konkrétně penězi vybranými hejtmany. Dále bylo ustanoveno, že kdykoliv by se to hejtmánům zdálo jako potřebné, měli právo krajský sjezd svolat. Současně byly pevně stanoveny termíny dvou sjezdů v Čáslavi, při kterých měly být řešeny sporné záležitosti.⁴⁹³ Pochopitelně účastí na krajském sněmu a vyjádřením se k dané problematice na lokálním sněmu neztrácel daný šlechtic právo vydat se ještě přímo na zemský sněm.⁴⁹⁴ Toto právo měl každý z nich, ač vzhledem k finančním nákladům jej častěji podnikali páni.

Krajské sněmy však neplnily pouze roli vyhlašovatelů vůle jeho účastníků a instituce vysílající své zástupce na zemský sněm (v dobách bezvládí, válek a odbojů byly jejich pravomoci pochopitelně širší), ale měly také naopak za úkol uvádět v život jeho usnesení. Tak se o tom výslovně zmiňuje například zápis ze svatotomášského sněmu roku 1479. „*Item, také*

⁴⁹¹ Tamtéž, s. 405, č. 23. Zápis z roku 1481.

⁴⁹² *AC VII*, s. 128, č. 137

⁴⁹³ PALACKÝ, Fr. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl pátý*, s. 475–477.

⁴⁹⁴ VANĚČEK, V. *Tři druhy stavovských shromáždění*, s. 247. TÝŽ. *České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. století do počátku třicetileté války)*. In VANĚČEK, Václav (red.). *Česká národní rada, sněm českého lidu*. Praha, 1970, s. 110.

*na týchž sjezdech v krajích má jednáno a opatřeno býti, aby všecky věci na sněmu již minulém zuostané a svolené držány a zachovány byly bez přerušeni.*⁴⁹⁵

Vidíme tu tak jistou paralelu s lokálními polskými sněmy 16. století. I na těch se scházela regionální šlechta, která hlasovala o jednotlivých bodech, na jejichž základě byly vytvořeny instrukce, skrze které měli zvolení zástupci prezentovat stanovisko svého kraje na hlavním sněmu.⁴⁹⁶ Na základě těchto několika podobností však nemůžeme zobecňovat a poznatky o fungování polských krajských sněmů nekriticky přenášet na české krajské sněmy, neboť v českém případě máme k dispozici jen velmi málo pramenů. Musíme však připustit, že určitá podobnost tu v ohledu principu jejich fungování bezpochyby je.

Odhlédneme-li od toho, že krajské sněmy dávaly drobné šlechtě příležitost vyjádřit své politické názory, či spolupodílet se na rozhodování o otázkách výběru berní či stavění hotovosti, měly pro ni nepochybný význam sociální. Právě zde, na místě jedinečné koncentrace regionální šlechty, se naskytlá řada příležitostí pro separátní jednání v soukromých záležitostech, uzavření vzájemných dohod a smluv či prostých setkání starých přátel.

Krajské zřízení v sobě obecně neslo pro nižší šlechtu velký význam. Zatímco starý úřad krajských popravců byl vyhrazen pánům, na počátku 15. století ustavil král Václav IV. krajské hejtmany, kteří vedle správních funkcí plnili také roli vojenskou. Jejich zřízení tak patrně souviselo s neklidnou situací v zemi a snahou udržet pořádek. Král usiloval o to, aby do těchto funkcí prosadil také nižší šlechtu a měšťany, proti tomu se však páni postavili.⁴⁹⁷ Husitství však umožnilo, aby i nižší šlechta pronikla do vysokých krajských funkcí. Krajská správa umožňovala drobné šlechtě, aby některé ze svých záležitostí řešila na této úrovni a nemusela se nutně vydávat do Prahy. S tím mimo jiné souvisí skutečnost, že vedle centrálních desek zemských vedených v hlavním městě království existovaly také desky krajské, ve

⁴⁹⁵ *AC IV*, s. 503, č. 24.

⁴⁹⁶ KVĚTINA, J. *Šlechtická demokracie*, s. 104. Určité rozdíly tu však byly, neboť v Polsku nebyla pro účast a hlasování na sněmu nezbytná svobodná držba. Velikost majetku nehrála při hlasování roli, hlas drobného šlechtice se tak rovnal hlasu magnáta. To mělo zajistit, že potřeby většiny (drobné šlechty), nebudou upozadřovány ve prospěch hrstky majetných a mocných. Prakticky však podstatná část chudé šlechty nacházela svůj zdroj obživy ve službě u těch nejmocnějších, v důsledku čehož byli při těchto hlasováních pochopitelně v jejich vleku. Viz Tamtéž, s. 75-77.

⁴⁹⁷ NOVOTNÝ, Robert. Staročeský výraz hejtman. Sémantická analýza. In *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějiny a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy* 4, 2001, s. 89-90. K úřadu popravce byl časem zřízen ještě úřad konšelů zemských, kteří měli popravcům pomáhat s výkonem jejich úřadu a zajišťovat díle úkony, přičemž byl tento post vyhrazen zemanstvu (nižší šlechtě). Viz RIEGER, Bohuš. *Zřízení krajské v Čechách. Část I. Historický vývoj do r. 1740*. Praha, 1889, s. 39. K institutu krajských hejtmánů podrobněji např. MAREŠ, Petr. *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564-1616/1617*. Praha, 2009. Jak však napovídá název, publikace se zaměřuje až na druhou polovinu 16. století. Starší dějiny úřadu popisuje velmi skromně.

kterých se nacházelo značné množství zápisů vztažených k drobnější regionální šlechtě. Tyto desky však zřejmě vzaly za své za husitských válek a po nich již nebyly obnoveny.⁴⁹⁸ Vyjma zachovalých jednotlivých listů tak o fungování krajských sněmů a krajské správy mnoho zpraveni nejsme. V husitských válkách došlo také k zániku krajských soudů, které již nebyly po obnově zemského řádu obnoveny a nadále zůstaly jen jako součást politické správy.⁴⁹⁹ Na druhou stranu to bylo právě husitství a s ním spojené hojně konané krajské sjezdy, které umožnily drobné šlechtě, často služebně závislé, aby se mohla projevit jako stavovská složka, byť především v regionálním měřítku.⁵⁰⁰

Na druhou stranu následná restituční zemského řádu, obnova centrálních institucí a také volba zemského správce způsobily, že kraje ztratily část své moci a významu, které za husitství nabyly. Jejich další rozkvět se spojil až s obdobím slabé jagellonské vlády. Panovník sice usiloval o to, aby se krajské sněmy bez jeho vůle vůbec nekonaly, avšak reálně se bez ní sešla nemalá část těchto shromáždění. Roku 1479 byla ukončena platnost landfrýdních smluv a rozhodující moc měla být opět přenesena do rukou obnoveného zemského soudu a sněmu. Soud však pro spory mezi pány a rytíři stále nezasedal, a tak bylo rozhodnuto, že bude panovníkovi pomáhat ve výkonu zemských záležitostí rada složená ze zástupců pánů a rytířstva. Když pak byl roku 1485 zemský soud konečně obnoven, nemáme poté na nějaký čas zprávy o konání krajských sněmů. Po roce 1490 ale patrně nějaké probíhaly. Když pak došlo roku 1494 k jejich oficiálnímu svolání z rozhodnutí zemského sněmu proto, aby vešlo lépe ve známost nové policejní nařízení, využili sněmovníci situace a začali se věnovat také projednávání dalších záležitostí. Proti tomu se však král rozhodně postavil, neboť se obával omezení své moci a krajské sněmy zakázal. Podobně učinil také roku 1513, když se na krajských shromážděních schůzovalo na úkor městského stavu.⁵⁰¹

Poměrně významným mezníkem v dějinách krajských sněmů se pak staly sjezdy spojené s přípravou nového zemského zřízení, zejména od roku 1497. Roku 1499 se pak

⁴⁹⁸ MÜLLER V. *Svobodníci*, s. 62. Na základě skromných dochovaných zbytků těchto pramenů usoudil Ladislav Čelakovský, že se do těchto desk zapisovala úřední svědectví ve věcech sporných i nesporných, a že byly považovány za menší desky zemské. Postupem času, jak nabýval na významu zemský soud a desky zemské při něm vedené, prováděly se také zápisy drobného majetku stále častěji v Praze. Máme dokonce doklady o tom, že úřad krajských písařů, který z tohoto důvodu časem zanikl, v podstatě převzali písaři města, ve kterém krajská cúda sídlila. Viz *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl sedmý*. Praha, 1893, s. 363-364. Heslo Desky.

⁴⁹⁹ RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 9. Husitství tak na jedné straně sice přineslo omezení soudní funkce krajů, na druhou stranu však přispělo ke zvýšení jejich vojenského a politického významu. Viz VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha, 1976, s. 166.

⁵⁰⁰ ŠMAHEL, Fr. *Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století*, s. 76.

⁵⁰¹ RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 9-100; VANĚČEK, V. *české sněmy za stavovské monarchie*, s. 113.

zemský sněm usnesl, aby byly krajské sněmy svolány za účelem volby zástupců všech tří stavů, kteří měli být vysláni na prešpurský sněm konaný téhož roku.⁵⁰²

Na závěrečné jednání, tedy postní sněm roku 1500, na kterém byl schválen rukopis nového zemského zřízení, však zástupci měst pozváni nebyli. Šlechta se tedy při závěrečné redakci na jejich práva neohlížela, a tak byla města po seznámení se s tiskem vydaným zřízením logicky zaskočena. Zpočátku sice doufala, že se za ně panovník postaví, když však roku 1502 zřízení dodatečně schválil, pochopila, že tuto bitvu musí vybojovat sama. Vedle pokračování bojkotu zemského a komorního soudu navíc města neuznala téhož roku čerstvě vzniklou krajskou správu, tedy krajské hejtmany.⁵⁰³

Pro uklidnění situace nařídil panovník roku 1506, aby byly svolány krajské sněmy, na kterých mělo dojít k jednání šlechty a měst. Vzájemné napětí a neochota ustoupit ze svých požadavků však dohodu znemožnily. Až roku 1508, uzavřením Svatojakubské smlouvy, přiznala šlechta městům právo třetího hlasu a města mimo jiné naopak uznala krajské hejtmany. Roku 1512 se však spor rozhořel nanovo, když šlechta opět přestala přiznávat městům právo třetího hlasu, přičemž důležitým prvkem v jejím společném postupu byly krajské sjezdy (konané pochopitelně bez účasti měst). Z tohoto důvodu je také král roku 1513 zakázal, respektive jejich konání podmínil svým souhlasem, avšak šlechta si jeho nařízení k srdci nevzala. Svou snahu o oslabení pozice měst a krajské schůzování pak ještě zintenzivnila po jeho smrti roku 1516.⁵⁰⁴ K uklidnění situace došlo až uzavřením Svatováclavské smlouvy roku 1517, která s sebou mimo jiné přinesla opětovnou účast měst na krajských sněmech a také uznávání krajských hejtmanů z jejich strany.⁵⁰⁵ Na přelomu let 1516 a 1517 pak byl zemským sněmem schválen hejtmanský řád, který definoval náplň jejich funkce (neměli moc soudní, ale správní).⁵⁰⁶

Je zajímavé, že závěrečná redakce zemského zřízení se od Prešpurského zůstání lišila nejen v bodech přiznávajících podíl na správě země městům, ale také v některých pasážích týkajících se krajské správy. V roce 1499 se ještě počítalo s tím, že dojde k obnově starého

⁵⁰² RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 100. Jen páni a rytíři však byli pozváni k nahlédnutí do vybraných článků v říjnu 1499 a jen jejich zástupci byli členy redakční komise zabývající se konečným zpracováním zřízení. Viz MARTINOVSKÝ, I. *Vznik a počátky Vladislavského zřízení zemského*, s. 89.

⁵⁰³ Tamtéž, s. 90-91. Městský stav uzavřel spolek, v rámci kterého se jeho členové zavázali, že vystala-li by potřeba psát list osobě v úřadu krajského hejtmána, neměl mu být tento list adresován jako úředníku, nýbrž jen jako osobě stavu panského či rytířského. Současně se ale usnesli, že pokud by se hejtmani rozhodli svolat do toho kterého města krajský sjezd, nemá jim v tom nikdo bránit, avšak účast zástupců měst se zapovídala. Viz *AC VI*, s. 269, č. 22.

⁵⁰⁴ RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 101-105.

⁵⁰⁵ FRANCEK J. *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva*, s. 71-87.

⁵⁰⁶ KUBÍKOVÁ, Anna. *Pohled na úlohu krajských hejtmanů v české minulosti (se zvláštním zřetelem na raný novověk)*. In *Výběr: Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 39, 2002, č. 1, s. 9.

institutu krajských popravců, a to v modelu jednoho zástupce stavu panského a jednoho z rytířstva. Tito krajští úředníci pak měli jménem kraje jednat, dohlížet na dodržování a prosazování sněmovních usnesení, odpovídat za berní a vojenské záležitosti nebo stíhat zločince, tedy v podstatě plnit úlohu, kterou zastávali krajští hejtmani. Do zemského zřízení však nebyl tento prvek zahrnut.⁵⁰⁷

Výše uvedený přehled by mohl budit dojem, že krajské sněmy plnily v období mezi léty 1500 až 1517 víceméně jen roli platformy pro koordinaci společného postupu šlechty proti městům. Byť tvořila tato problematika podstatnou část těchto jednání, nebyla zdaleka jedinými projednávanými body. Krajské sněmy i v tomto období plnily důležitou roli při svolávání a stavění vojenských hotovostí, a pochopitelně také při výběru berní. Tak například roku 1509 vyhlásil král Vladislav svolání hotovosti proti zemskému škůdci Kryštofovi z Gutštejna, přičemž každý z krajů měl do pole postavit určitý počet mužů. Vojenské tažení se sice nakonec nekonalo, ale protože hotovost byla schválena, požadoval panovník po krajích, aby mu namísto toho byla za každého pěšáka odvedena pevná platba.⁵⁰⁸

Také za krále Ludvíka, vzhledem k vnitřním sporům a soupeření mocenských frakcí uvnitř království patrně o to více, plnily krajské sněmy důležitou úlohu v dílčí správě země. S tím šla ruku v ruce také obecně instituce krajské správy, tedy úřad krajských hejtmanů či berníků, kteří už však nebyli voleni regionálními sněmy, ale byli jmenováni panovníkem.⁵⁰⁹

Zásadní obrat ve fungování krajských sněmů a jejich role v životě drobné regionální šlechty přinesla vláda Ferdinanda I. Nový panovník na českém trůnu hodlal pevně uchopit moc v království, a tak podnikal dílčí kroky k tomu, aby omezil stávající správní roztržičnost a vybudoval jedno mocenské centrum. Za svého panování tak postupně omezoval vliv krajských sněmů.⁵¹⁰ Nechal si potvrdit panovnické právo svolávat zemské sněmy, které však záhy vztáhl i na sněmy krajské. Roku 1528 pak nechal v tomto duchu do krajů vzkázat, „...že sjezdy nebudou jim trpěny beze zvláštního povolení královského...“. V podstatě tak roku 1528

⁵⁰⁷ AČ V, s. 497, č. 55. „Což se popravci po krajích dotýče, tak o tom zuostáno jest, že král J[eho] M[ilos]t má jej jmenovati z každého kraje dvě osobě, jednu z pánuov a druhú z rytieřstva, kteříž budú mieti ty kraje řediti a opatrovati, tak jakž toho potřeba kázati bude.“

⁵⁰⁸ AČ VII, s. 11-13, č. 7.

⁵⁰⁹ RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 108.

⁵¹⁰ Výstižně popsal tuto situaci např. Alois Míka. „Již první zásahy nového panovníka do politických poměrů vyvolávaly znepokojení zvláště u obou nižších stavů, na něž tíživě doléhaly neobvyklé daňové požadavky...Rytíři, odhodlaní bránit se neobvyklým berním požadavkům, se na krajských sjezdech zavazovali přísahou ke společnému postupu. Rozhodný odpor rytířstva přiměl krále k závažnému politickému zásahu. Krajské sněmy byly od počátku Ferdinandovi trnem v oku. Byly tribunou drobné šlechty, která většinou nejezdila na zemské sněmy, pomáhaly organizovat a sdružovat její síly...Mnozí pánové jistě s královým zásahem souhlasili a oslabení politické váhy rytířstva uvítali.“ Viz MÍKA, A. *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526-1627*, s. 49. Za účelem hájení zemských svobod a také vojenské připravenosti kvůli turecké hrozbě jednaly krajské sněmy roku 1526. Viz např. AČ IX, s. 82-87, č. 536-537.

krajské sněmy zakázal, neboť na budoucí časy se směly konat pouze s jeho svolením. K tomu nedocházelo často, pokud se tak však stalo, bylo to za účelem svolání hotovosti či výběru berní jako v roce 1532 či 1537. Panovník si byl dobře vědom toho, že předmětem jednání krajských sněmů by se snadno mohlo stát projednávání opozičních návrhů a zpochybňování některých jeho kroků. Přesto, že jej tedy šlechta, především rytířstvo, opakovaně o svolávání regionálních sjezdů žádala, si stál pevně za svým. Roku 1543 sice souhlasil s možností, aby se dva roky mohly krajské sněmy scházet, avšak stále to podmiňoval souhlasem svým či svého místodržícího. Roku 1545 pak byla tato možnost prodloužena na další tři roky s tím, že pokud by byl v době žádosti krajských hejtmanů v království, musel opět vydat oficiální souhlas, pokud by se však nacházel mimo, stačilo pouhé oznámení jeho zástupcům.⁵¹¹ Poslední významnou epizodou v životě instituce krajských sněmů byl stavovský odboj roku 1547.⁵¹²

Jestliže do zemského zřízení vydaného roku 1530 nebyl bod omezující krajská shromáždění ještě zahrnut, zákoník vydaný po odboji roku 1549, tedy v době posílení Ferdinandovy moci, jej již pevně kodifikoval. „*Což se sněmuov pokládání a rozpisování dotýče, těch se při mocnosti a vuoli J[eho] M[ilos]ti královské zuostavuje, jakž prvé od starodávna bývalo a jakž předešle o tom artikul v sněmu, kterýž byl držán léta 1545 v středu po svatých Třech Králích, svolen jest. A také aby po dnešní den, žádný z obyvateluov Království českého, žádných sněmuov a sjezduov krajských obecních bez povoleni J[eho] M[ilos]ti královské, pod nižádnými vymyšlenými zpuosoby nepokládal a nepokládali, a to pod pokutau hrdla ztracení, na kohož by se to pokázalo a provedlo.*“⁵¹³ V téměř totožném znění jej pak pochopitelně převzalo i zřízení z roku 1564.⁵¹⁴

Kraje a krajská shromáždění tak ztratily svou politickou moc, jejich berní a vojenské funkce však zůstaly zachovány, neboť vyhovovaly potřebám panovníka. V polovině 16. století se navíc objevil nový prvek, kterým byly krajské mustrunky pořádané pravidelně v krajském městě za účelem shlednutí stavu vojenské připravenosti a vybavenosti. S tímto institutem se pak pojila funkce krajského mustrhera, který na tento proces, zpravidla trvajícím jeden den, dohlížel. Jeden byl volen ze stavu panského a jeden za stav rytířský.⁵¹⁵

⁵¹¹ RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 150-154. Od roku 1528 se tak z hejtmana stal v podstatě již jen policejní orgán. Viz PÁNEK, J. *Politický systém předbělohorského českého státu*, s. 44.

⁵¹² VOREL, P. (ed.). *Stavovský odboj roku 1547*

⁵¹³ *CIM IV/1*, s. 136, článek A5.

⁵¹⁴ Tamtéž, s. 503, článek A4.

⁵¹⁵ MAREŠ, Petr. *Krajské mustrunky a krajští mustrheri v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565-1618)*. In *Paginae historiae: sborník Národního archivu* 21, 2013, č. 2, s. 304-310. Na sestavení krajských hotovostí se podílely nejen pozemkové vrchnosti, ale svým dílem přispívali i poskytovatelé úvěrových služeb. Dle počtu poddaných a výše půjčených peněz pak byly stanoveny kvóty a typy vojáků, kteří měli být postaveni do pole. Viz MAREŠ, Petr. *Organizace, výstroj a výzbroj vojska, financování a zásobování armád, způsoby boje*. In BŮŽEK, Václav a kol. *Rytíři renesančních Čech*. Praha, 2016, s. 57.

Krajské sněmy byly v 15. století a také ještě v první čtvrtině 16. století velmi důležitým prvkem v životě drobné šlechty. Byly platformou, na které mohli nižší šlechtici veřejně prezentovat své názory a postoje, a především se skrze ně mohli spolupodílet na rozhodování o důležitých celozemských otázkách. Vlastnictví, byť skromného svobodného statku, třeba i jediného dvora, sice dávalo každému příslušníkovi šlechty právo zasedat na centrálním zemském sněmu, avšak finanční situace to většině z nich neumožňovala. Prostřednictvím účasti na regionálních shromážděních však dostali tito jedinci možnost volit své zástupce, případně se jimi sami stát, a na náklady svého kraje se zemského sněmu účastnit.⁵¹⁶ Zastoupení pánů a nižší šlechty na zemském sněmu neodráželo jejich skutečný vzájemný poměr, ale bylo spíše zrcadlem majetkového a mocenského rozložení. Zatímco na zemském sněmu tak stála nižší šlechta zpravidla ve slabší pozici, na krajských sněmech početně převažovala. Účast na krajském sněmu a podíl na volbě zástupců však danému šlechtici nijak nebránily, aby se do Prahy na rokování a hlasování osobně vypravil na vlastní náklady.

Krajské sněmy fungovaly v řadě ohledů podobně jako ty zemské. Stejně jako na nich i v regionech zasedali zástupci šlechty a královských měst. Právo účastnit se jich měl jen ten šlechtic, který držel v daném kraji svobodný statek. To, na čem se krajské shromáždění usneslo, platilo také pro nepřítomné. Ti měli navíc povinnost toto usnesení podepsat či zaslat hejtmanovi list se svou pečeti. Hejtmani, představitelé krajů, hospodařili s penězi pro krajskou potřebu a také z těchto výdajů skládali pochopitelně účty. Měli právo svolávat krajské sněmy a nejméně dvakrát do roka měli zasedat společně s krajskou radou, aby rozhodovali místní rozepře a záležitosti.⁵¹⁷

Tato práva a systém fungování se pochopitelně v průběhu času proměňoval, především ve vztahu ke společenským krizím a panovníkem vydávaným omezením. Běžným předmětem jednání krajských sněmů byla otázka vojenské hotovosti a výběru berní, či příprava společného stanoviska posléze delegáty prezentovaného na zemském sněmu, a naopak uvádění v život pražských usnesení a jiných nařízení. Někdy byly pravomoci krajských sněmů a hejtmanů poměrně široké, jako zejména v epoše husitství a landfrýdů, jindy se omezovaly čistě na správní rovinu. V některých případech pak byli zástupci krajů dokonce vysíláni k velmi významným jednáním, jakým byla například příprava nového zemského zřízení před rokem 1500. Po jeho uveřejnění se pak staly krajské sněmy naprosto zásadním prvkem formujícím společný postup šlechty vůči městům.

⁵¹⁶ Těmito zástupci se pochopitelně stávali spíše majetnější jedinci, neboť ti se skromným majetkem byli častěji vázáni službou a nemohli tak na delší čas odjet.

⁵¹⁷ RIEGER, B. *Zřízení krajské v Čechách*, s. 107. Z husitského a jagellonského období máme přímé doklady o výběru berní pro krajské potřeby. Tamtéž, s. 142.

Soumrak regionálních shromáždění pak přinesla vláda Ferdinanda I., jehož centralizačním snahám stály lokální mocenské struktury v cestě. Také za jeho vlády se sice krajské sněmy uskutečnily, ovšem v mnohem skromnějším počtu a zpravidla jen jako nástroj jeho vojenské a berní politiky. V ojedinělých případech se sice staly ohnisky odporu, menšího jako roku 1527 při společném postupu rytířů proti královým berním požadavkům, či většího jako v případě stavovského odboje roku 1547, avšak na jejich postupném zániku to nic nezměnilo. Zásadním mezníkem pak v tomto smyslu bylo panovníkovo nařízení z roku 1528, dle kterého se na budoucí čas neměly krajské sněmy konat bez jeho vůle. Drobná regionální šlechta tím sice nepřišla o své právo účastnit se sněmů, avšak vzhledem k tomu, že krajská shromáždění byla často její jedinou možností, jak politicky vystupovat, de facto ztratila politický hlas.

3. 2 Šlechta a města

Zabýváme-li se otázkou drobné šlechty v pozdním středověku a raném novověku, nemůžeme opominout její vazby k městskému prostředí. Vzájemné vztahy byly ovlivněny nezměrným množstvím faktorů. Záleželo nejen na společenském postavení a majetku šlechtice, obchodních a přátelských vztazích mezi ním a měšťany či typu a významu města, ale také na době, ve které tento poměr sledujeme. Vzájemné postoje byly samozřejmě obecně ovlivněny celospolečenskou situací, a tak je zásadní rozdíl, posuzujeme-li tento poměr kolem poloviny 15. století nebo na začátku století následujícího.

Poddanská města plnila v životě drobné šlechty několik úloh. Samozřejmě byla zdrojem sociálních a obchodních kontaktů. Zejména v 16. století pocházel z řad jejich měšťanů také nemalý počet erbovníků a posléze i menší počet rytířů. Své nemovitosti zde samozřejmě drželi (někdy zde i trvale žili) jejich vlastníci, tedy majetnější příslušníci stavu, ale také jejich chudší příbuzní a úředníci.⁵¹⁸ Zajímavější spektrum vztahů však nabízela města královská. Ta získala v dobách husitských válek právo zasedat na zemském sněmu, a tak se

⁵¹⁸ Václav Bůžek vytvořil na základě vztahu šlechty k poddanským rezidenčním městům typologii o osmi kategoriích: 1. zchudlí zemané a panoši, 2. klienti (důsledek rozkladu lenních soustav), 3. nižší šlechta ve vrchnostenské správě (spíše ve vyšších úřadech), 4. šlechta vázaná tržními kontakty (hospodářské a finanční vztahy), 5. intelektuálové a rentiéři (vzdělanci a úvěroví podnikatelé), 6. šlechta zde krátkodobě pobývající (slavnosti, městské školy), 7. šlechta hledající zde politický rozhled (rezidenční města byla stavovskými politickými centry), 8. šlechta využívající město jako informační zdroj. Viz BŮŽEK, V. Nižší šlechta v poddanských a rezidenčních městech předbělohorské doby. Vytváření jakýchkoliv umělých kategorií je na jedné straně problematické, na straně druhé nám ale může pomoci lépe pochopit vztahy a určité trendy. V neposlední řadě můžou být podobné typologie inspirací pro další výzkum.

Nedaleko Chrudimi leží město Heřmanův Městec, v 15. a 16. století poddanské městečko, ve kterém máme šlechtickou družbu doloženou již v 15. století. Soustavněji ji však můžeme studovat až od poloviny 16. století. Část šlechty zde žijící byla spřízněna s držiteli z rodu Andělů z Ronovce. Za následujících vlastníků z rodu Oppertorů se pak stalo město místem setkávání šlechty z okolí. Nelze ani opominout roli, kterou mohla hrát blízkost královského města Chrudim, kde byly životní náklady jistě vyšší. Viz NOVOTNÝ, D. Lorenc Košin a "městská šlechta" v Heřmanově Městci, s. 19-23.

spolupodílet na rozhodování o právním uspořádání země. Formální ukončení bojů a přijetí basilejských kompaktát však náboženské napětí neodstranilo. Země zůstala nadále rozdělena. Stoupalo také napětí mezi královskými městy a šlechtou usilující o pozici dominantní síly v zemi. Ruku v ruce s politickými konflikty přibývalo také střetů na poli hospodářském, když začala šlechta rozvojem podnikání (především pivovarnictví) ohrožovat městské monopoly a jejich prosperitu.⁵¹⁹

Takových případů známe celou řadu. Pro Chrudimsko je ukázkovým dokladem této situace spor slatiňanského pána Zikmunda Šárovice ze Šárova s chrudimskou obcí. Rytíř Šárovec začal na svém panství provozovat pivovar, kterým ohrožoval a umenšoval odbyt chrudimským právovárečnickům. Ti se tak prostřednictvím městské rady obrátili na konci roku 1488 na zemský soud, který spor projednával až do poloviny roku 1493. Tehdy byla celá záležitost ukončena soudním nálezem, dle kterého bylo Šárovcům svobodné právo vařit pivo přiznáno jakožto výsada pramenící z titulu jejich šlechtického postavení, a proto tedy nemohlo být jakkoliv omezováno městskými právy. Chrudimští tedy se svou snahou omezit pivovarnické podnikání okolní šlechty neuspěli, navíc se stal tento nález precedentem pro další obdobné spory.⁵²⁰

Ať už se však jednalo o spory na nejvyšších úrovních ve smyslu zastoupení na zemském sněmu, otázku šlechtického podnikání zasahujícího městská privilegia, či prosté osobní střety, nezřídka spojené s násilím, obecně nám dochovaná pramenná základna podává sváry a neshody jako záležitosti každodenního vzájemného vztahu obou stavů.⁵²¹ Konflikt v tomto smyslu byl jistě běžnou záležitostí, ovšem interakce mezi oběma skupinami byla podstatně pestřejší a neshody tvořily jen jeden díl celé mozaiky.⁵²² Obecně bychom mohli vzájemné vztahy rozdělit zejména do tří základních rovin – majetkoprávní (koupě, prodeje, jednání ohledně nemovitostí a s nimi případně spojené spory), hospodářsko-politické (vzájemný obchod, šlechtické podnikání, otázka práv a postavení) a společenské. Snad

⁵¹⁹ MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích 3*.

⁵²⁰ VEPŘEK Petr (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl II. Poměry zemědělské a národohospodářské*. Chrudim, 1909, s. 318; PALACKÝ, Fr. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl V*, s. 209. Palacký zde na základě zápisu v Talmberském rukopisu (fol. 240) cituje nález: „... poněvadž JMt Královská takové obdarování učiniti jest ráčil na všech páních a rytířstvu téhož kraje Chrudimského v míli příležitích, kteříž jsou svobodni, a ne zejména komoře své, že jest toho JMt Král. učiniti nemohl, poněvadž jest dědictví jejich svobodné: a z té příčiny páni dávají jim pohnaným za právo, a je při jejich starodávných užítích zůstávají, což se toho šenkování a vaření piva dotýče ...“

⁵²¹ K tomuto tématu např. PEŠEK J. – ZILYNSKYJ B., *Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století*; FRANCEK J. *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva*; MACEK, J. *Jagellonský věk v českých zemích 3*.

⁵²² JÍŠOVÁ, Kateřina (red.). *Města a šlechta ve středověku a raném novověku. Výbor statí Václava Ledvinky: vydáno k životnímu jubileu autora*. Praha, 2016; BOUKAL, Jan. *Vztahy města Cheb a české šlechty v pozdním středověku: konflikty, kooperace, komunikace*. In *Historie – otázky – problémy 2*, 2020, s. 61-68; ŠIMŮNEK, R. *Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?*

v každém pozdně středověkém městě či městečku u nás byla šlechta zakoupena.⁵²³ Jednotlivé lokality se vzhledem ke svému významu a hospodářskému zázemí značně odlišovaly, obecně lze ale říci, že šlechtická držba ve městech nebyla výjimkou. V některých případech lze dokonce spolehlivě doložit, že šlechtici zakupovali domy v těsné blízkosti, tedy se koncentrovali do sousedství.⁵²⁴ Pomineme-li centra, jakými byla Praha či Brno, byla častou motivací těchto jedinců touha po pohodlném životě v chladnější části roku, a to především, nacházel-li se jejich statek v jeho blízkém okolí. Podobně víme, že se někteří šlechtici, častěji vdovy, do měst stahovali v pokročilém věku, aby zde s dobrým zázemím dožili. Ať už byla motivace k zakoupení městského domu a následujícího, byť třeba krátkodobého pobytu jakákoliv, přicházel takový šlechtic pravidelně do kontaktu s jednotlivými měšťany i městskou radou. Budoval obchodní i společenské vazby. Vztah šlechty a měst je tak mnohohrstevnatým tématem, které lze studovat z rozličných úhlů.⁵²⁵

Zaměříme-li se pak pouze na problematiku drobné šlechty ve vztahu k venkovskému královskému městu, vyvstane před námi poměrně významný faktor, kterým bylo řešení ekonomicky existenční otázky. Stahování se šlechty do měst, usazování zemanů, bylo poměrně starým jevem, který v 16. století v některých oblastech poměrně nabyl na intenzitě. Vedle výše zmíněného pohodlí, které jistě mnohé k zakupu městského majetku zlávalo, to byla také nutnost. Pro některé se stal život ve městě nebo na jeho předměstích východiskem ze ztráty a dělení rodových statků.⁵²⁶ Drobná šlechta z okolí, potažmo ta usedlá ve městě, v některých případech uzavírala s měšťany sňatky, ať už se jednalo o to, že si tito šlechtici brali za ženy měšťanky, nebo provdávali své dcery za obchodníky a řemeslníky. Ty však těmito svazky své výsadní postavení ztratily a staly se součástí městského stavu.⁵²⁷ Šlechtic,

⁵²³ „Držba nemovitosti ve významnějším městě v dosahu vlastních statků byla v pozdním středověku běžnou součástí šlechtické reprezentace.“ Viz ŠIMŮNEK, R. *Města a šlechta pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?*, s. 226. Pravdou je, že většinou neznáme přesnou rezidenční funkci těchto nemovitostí (zda tu pobývali šlechtici celoročně, přes zimu či jen příležitostně). Musíme však vzít v potaz, že města byla důležitými centry pro drobnou šlechtu, které chyběla lokální střediska. Viz tamtéž, s. 227-228.

⁵²⁴ ŠIMŮNEK, R. *Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně)*, s. 209.

⁵²⁵ ŠIMŮNEK, R. *Města a šlechta pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?*, s. 225-237.

⁵²⁶ Robert Šimůnek, který se problematikou měst a šlechty zabýval na příkladu poddanského města Rokycany v letech 1400 až 1600 doložil, že zdejší měšťané měli intenzivní vztahy s okolní šlechtou zejména od dob husitství, přičemž do 15. století spadají také první doklady šlechtické městské držby, která se více rozmohla ve století následujícím. Zároveň se domnívá, že nic nesevřdí ve prospěch toho, že by byla města útočištěm zchudlé šlechty, neboť máme často zároveň doloženou její paralelní držbu na venkově a také ceny zakupovaných nemovitostí nesevřdí o finanční nouzi. Jak udržitelnou naopak označuje tezi o stahování šlechty do měst za účelem prožití klidného stáří. Viz TÝŽ. *Šlechta a město v pozdním středověku a raném novověku: Rokycany 1400-1600*, s. 87-99. Paralelní venkovskou držbu máme vskutku u vlastníků městských nemovitostí doloženou často a některé nemovitosti se rozhodně neřadily mezi levné, přesto lze např. v Chrudimi skutečně doložit skupinu šlechty, která patřila k chudší skupině a nákup městské nemovitosti pro ni byl východiskem z drobných se rodinných statků.

⁵²⁷ SEDLÁČEK, A. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, s. 2.

kteřý prodal své deskové statky a usadil se ve městě, svou příslušnost ke stavu automaticky neztratil, pozbyl však možnost podílet se na politickém rozhodování formou zasedání na sněmu. Prodej svobodného majetku a přesídlení do města nelze vnímat pouze jako důkaz chudnutí, neboť často tak učinili ti, kteří se rozhodli věnovat poskytování finančních služeb.⁵²⁸ Máme dokonce doloženo, že někteří šlechtici převzali město, které se stalo jejich domovem, do svého domicilu. Tak jmenuje titulář Brikcího z Licka z roku 1534, vytvořený na základě příznávacích listů k berni, například Pavla Jeldnara z Oustí na Labem a v Maloměřicích, Víta z Kozejček a v Mělníku, Pavla z Adršpachu a v Poděbradech, Beneše a Zdeňka Jeptišky z Běšin a v Blatné či Bohuslava Bouchvala z Hrádku a v Přešticích.⁵²⁹

Městská společnost se pochopitelně snažila usazování šlechty bránit, nebo alespoň zajistit, aby tito šlechtici nenarušovali městský řád a podřizovali se jejím pravidlům. Tyto snahy po husitských bouřích dobře charakterizují soběslavská práva: „*Item když by se přistěhoval zemenín anebo vladyka do města a byl v podruží, a hospodářova ohně užívaje, a nepožíval ničímž miesta, ani obchodu měl kterého v městě, tehdy nenie viec povinen než zdi brániti v městě; pakli by pokoj najal, tehda jest povinen z dýmu platiti dva groše jedné berně, pakli by duom najal, tehdy povinen jest ponuocky držeti a vojny; pakli by piva vařil anebo hosti choval, tehdy vinen jest s padesáti kop platiti.*“⁵³⁰ Otázka šlechtického vlastnictví městských nemovitostí, příslušnosti před městský či zemský soud a povinnost trpět s městem byly předmětem sporů až do uzavření Svatováclavské smlouvy roku 1517.⁵³¹ Obecné vzájemné napětí mezi stavy ovšem neznamenalo, že by mezi šlechtici a měšťany neprobíhaly obchody či přátelská jednání. Ze staršího období máme dokonce doloženo, že někteří drobní šlechtici působili ve vojenských službách města.⁵³²

Město tvořilo tradičně v životě drobné regionální šlechty nezastupitelnou roli. Bylo významným obchodním a společenským centrem. Za jeho hradbami se také často odehrávaly krajské sjezdy, právě v jeho prostoru tak dostala drobná šlechta alespoň rámcovou možnost

⁵²⁸ Zajímavé srovnání nabízí soužití šlechty a měst v sousedním Polsku, kde dokonce v rámci měst docházelo k vytvoření zvláštních obvodů (jurydyk), jejichž obyvatelé byli částečně vyjmuti z městských pravomocí a placení poplatků či působnosti cechů. Kolem roku 1600 zde mohla šlechta tvořit 10 až 15 % městského obyvatelstva. Viz MILLER, J. *Uzavřená společnost a její nepřátelé*, s. 147-160. Podobně jako u nás ani polský šlechtic nesměl oficiálně vykonávat řemeslo. V případě, že by začal tuto činnost provozovat, hrozila od roku 1633 jemu i jeho potomkům ztráta plnoprávného šlechtického postavení. Prakticky však k uplatňování této zásady příliš nedocházelo. V polském prostředí dokonce existoval dobový termín „*nobis ac civis*“. Viz KVĚTINA, J. *Šlechtická demokracie*, s. 88-92.

⁵²⁹ Nelze však zastít, že některé ze jmen uvedených v tituláři zní spíše jako příjmy než šlechtické predikáty a tak dokládají, že se v některých případech jednalo o nobilitované měšťany. Viz ŠIMŮNEK, R. *Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?*, s. 233, pozn. č. 93.

⁵³⁰ HOFFMANN, Fr. *Středověké město v Čechách a na Moravě*, s. 458.

⁵³¹ FRANCEK J. *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva*, s. 92-93.

⁵³² ŠIMŮNEK, R. *Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?*, s. 231.

uplatnit svá politická práva. Mohlo tedy z hlediska šlechty plnit jak roli rivala, potažmo zdroje konfliktů, tak obchodního partnera a pro leckterého šlechtice v podstatě jedinou platformou pro uplatnění jeho politických výsad (které nemohly z ekonomických důvodů dostat svého naplnění na centrální úrovni). Postavení královského města jakožto regionálního centra z něho dále činilo pro okolní drobnou šlechtu významné informační středisko. Panoši a další šlechtici žijící na svých tvrzích (často jen částečně opevněných statcích) a usedlostech neměli na svých „sídlech“ ve venkovských obcích pravidelný přísun nejnovějších informací. Povědomí o okolním dění tak zpravidla nepřekračovalo horizont okolních vsí či farnosti. K rozšíření obzorů naopak často docházelo při setkávání s osobami ze vzdálenějších lokalit, ať už za účelem přátelských návštěv, jednání či obchodu. Všechny tyto příležitosti městské prostředí poskytovalo.

Jak dále víme, byla to právě královská města, ve kterých bylo vyhlášováno svolávání zemských sněmů a také panovnických odúmrť. Tady se nižší šlechta bez přímých vazeb na mocnější pány dozvídala o aktuálních společenských problémech a politických rozhodnutích. Zde měla možnost získat přehled o dění nejen v regionu, ale v celé zemi. V neposlední řadě zde získávala informace o zemřelých členech stavu z okolí a prohlášení jejich majetků za odúmrť. To se pochopitelně změnilo v roce 1497, když se král Vladislav II. Jagellonský práva na šlechtickou odúmrť vzdal. Do té doby bylo osíření majetku vyhlášováno v nejbližších královských městech, přičemž od té doby běžela lhůta, ve které se mohly přihlásit osoby, které měly pocit, že mají na daný majetek právní nárok. Ten však musely patřičně doložit. Projdeme-li knihu svolací z let 1453 až 1480 pro Chrudimský kraj, zjistíme, že v těchto letech byly odúmrťi vyhlášovány téměř výhradně v Chrudimi. Výjimku tvoří dva případy, jedno vyhlášení v Poličce (která byla pozůstalému statku geograficky blíže) a jedno souběžné v Praze (nebožtík vlastnil statky na Chrudimsku i ve středních Čechách).⁵³³

Případových sond i komplexnějších studií o vztazích a soužití měšťanů a šlechticů máme k dispozici relativně dost, přičemž zpravidla potvrzují výše uvedené poznatky. Vhodným příkladem ke studiu je v tomto smyslu právě Chrudim, která jakožto regionální centrum okolní šlechtu přitahovala, v některých případech dokonce pohlcovala a na straně druhé pak zase byla personálním zdrojem jejích nových příslušníků a erbovních měšťanů. Kolem roku 1400 mělo město včetně předměstí dle odhadů asi 3 000 obyvatel ve 281 nemovitostech.⁵³⁴ Soupis z roku 1567 uvádí celkem 485 domů.⁵³⁵

⁵³³ *AC XXXVII/3*, s. 1670-1674, č. 15 a s. 1677-1680, č. 17.

⁵³⁴ CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim. Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města*. Chrudim, 1991, s. 18-20.

Ve shodě s poznatky z jiných lokalit máme také pro Chrudim doloženou šlechtickou držbu zejména v 16. století. Šlechta tu pochopitelně vlastnila nemovitosti i ve století předcházejícím, ovšem ve významně menším počtu. Zatímco majetková držba je poměrně dobře vysledovatelná, obchodní a přátelské vazby je obtížnější vystopovat. Určitým vodítkem jsou sice různá vzájemná ručení závazků a svědectví, ta ale pokrývají jen část skutečných vztahů. Městské knihy, pečlivě úředně vedené, navíc chráněné za městskými hradbami, byly dobrou zárukou toho, že nechá-li do nich drobný šlechtic z okolí zapsat pojištění manželčina věna nebo svůj kšaft, bude jim zajištěna slušná šance na zachování. Naproti tomu na venkovské tvrzi nebo dvoře mohly podobné listiny spíše podlehnout zkáze, být znehodnoceny vlhkostí, shořet či stát se obětmi hladových myší. Požáry, vojenské střety a podobná rizika ohrožovaly samozřejmě také města, přesto byla šance na zachování zdejších písemností větší.⁵³⁶

Vraťme se však zpět k nemovité držbě. Obecně lze říci, že nejvýznamnější skupinou šlechty držící nemovitosti v Chrudimi, byli jedinci, jež pozbyli rodové statky (ať už vlivem ekonomických vlivů nebo je prodali s cílem získat kapitál pro finanční operace) a následně se zcela stáhli do města, nebo vlastníci nedalekých deskových statků usilující o paralelní držbu. Dominantní podíl mezi těmito nemovitostmi tvořily domy, zhruba o polovinu méně bylo předměstských dvorů a v řádech jednotek se jednalo také o mlýny.⁵³⁷ V životě takových jedinců mohl plnit městský majetek nejrůznější úlohy, zřejmě primárně spojené s pohodlím, byly tu však i výrazně osobnější důvody. Tak se roku 1592 obrátil chrudimský městský rychtář na pražské úředníky s prosbou o radu, jak postupovat v případě šlechticů, kteří drží ve městě dům, do kterého si usadili „opatrovkyni“, zatímco jejich nic netušící manželky zůstávaly na venkovském statku. Konkrétně jeho otázka směřovala na to, zda je oprávněn do takového domu vniknout a cizoložství ztrestat. Dokonce se dotazoval, jak by měl postupovat v případě, že by bylo u některé z těchto děveček nalezeno mrtvé dítě. Byť to explicitně neuváděl, patrně měl s takovou situací zkušenost.⁵³⁸

⁵³⁵ HANUS, V. (red). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl 4. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku*. Chrudim, 1926, s. 328-329.

⁵³⁶ Pojištění věn a kšafy učiněné okolní šlechtou do městských knih máme doložené také například ve Volyni. Viz ŠIMŮNEK, R. Šlechta a město v pozdním středověku. Konfrontace či koexistence, s. 217. Z Loun máme zase doklady o tom, že si okolní šlechtici zvali městské úředníky k sobě za účelem sepsání kšaftu či provedení soupisu majetku. Viz NEUDERTOŮVÁ, M. Život předbělohorské šlechty na Lounsku z pohledu pramenů městské provenience, s. 67.

⁵³⁷ RICHTER, David. *Šlechtická držba nemovitého majetku v Chrudimi v kontextu vývoje Chrudimského kraje v 16. století*. Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Fakultě filozofické Univerzity Pardubice v roce 2015, s. 35-41. Mlýny v rukou šlechty máme doložené i jinde, např. v Rokycanech. Viz ŠIMŮNEK, R. Šlechta a město v pozdním středověku a raném novověku: Rokycany 1400-1600, s. 100

⁵³⁸ HANUS, V (red). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl 4*, s. 108-110.

Typickými zástupci paralelních držitelů a také těch, kteří jiné než městské majetky neměli, byly v 15. století rodiny Habrovců a Hyndráků z Habrova, jejichž členové vlastnili v Chrudimi nemovitosti nejpozději od druhé poloviny století, tehdy ještě paralelně s venkovskou držbou. O tu však právě v průběhu druhé poloviny století z větší části přišli a někteří z nich se tak zcela stáhli do města a s jeho prostředím se velmi dobře sžili. Podobným případem byla také rodina Pouchobradských z Pouchobrad a panošů z Vlčnova, u kterých však nelze s jistotou rozhodnout, zda se nejednalo o původem feudalizované měšťany.⁵³⁹ Nemovitosti v Chrudimi paralelně vlastnili také někteří z vlastníků hradu Rabštejnka a jejich manželky.⁵⁴⁰

Z následujícího století zmiňme zase například Jana Anděla z Ronovce, který se nestal dědicem rodového deskového statku a sám si takový ani nezakoupil. Východiskem se pro něho stal roku 1578 nákup městského domu, který po jeho smrti zdědila manželka se synem.⁵⁴¹ O něco výhodnější pozici měl jeho starší příbuzný, Burian Anděl z Ronovce, který se svým bratrem na přelomu 20. a 30. let prodal dva domy zděděné po rodičích a roku 1544 sám zakoupil dům a roku 1548 získal také dvůr (za nesplacenou půjčku). Oba tyto majetky pak prodal roku 1550, přičemž o pět let později koupil další dům, který ještě téhož roku směnil za dům v Heřmanově Městci, který i s panstvím vlastnil jeho bratr Zikmund.⁵⁴² Paralelně s těmito městskými nemovitostmi držel statek Stolany, jehož výnosy mu umožňovaly pohodlný život, částečně jistě trávený ve městě.⁵⁴³ Dobrým příkladem je také osoba Buriana Záviše z Osenice, zástupce drobného rytířského rodu, který se v první polovině 16. století přesunul na Chrudimsko. Burianův otec zde vlastnil Bítovany, o které se po jeho smrti rozdělili bratři, zatímco on přijal finanční vypořádání.⁵⁴⁴ Později snad Bítovany nebo jejich část nabyt, ovšem v roce 1557 v berním rejstříku za Chrudimský kraj přiznával pouze částku ve výši 100 kop grošů českých uložených na úroku.⁵⁴⁵ V Chrudimi zakupoval nemovitosti od roku 1546, přičemž s nimi čile obchodoval a vyjma jediného případu se

⁵³⁹ O obou rodech podrobněji viz kapitola o panoších v řadách chrudimských městských rad.

⁵⁴⁰ RICHTER, David. Vlastníci hradu Rabštejnka a jejich rodiny v nejstarších chrudimských městských knihách. In *Chrudimské vlastivědné listy* 27, 2018, č. 1, s. 7-9.

⁵⁴¹ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 372, f. 266r-267r a inv. č. 367, f. 289v-290r. Liber contractuum od roku 1567

⁵⁴² Tamtéž, inv. č. 364, f. 228v, f. 251v-252r, 434v; inv. č. 366, f. 42v; inv. č. 369, f. 39r, 89v, 164v, 168r, 267v; inv. č. 373, f. 170r. Liber contractuum 1505-1549.

⁵⁴³ RICHTER, D. Majetková držba Andělů z Ronovce v předbělohorském období v Chrudimi, s. 142-145. K rodu obecně a Burianovým majetkovým poměrům VOREL, P. Vymřelý východočeský rod Andělů z Ronovce, s. 90-94.

⁵⁴⁴ VAVROUŠKOVÁ, Anna (ed.). *Desky zemské Království českého I. Kvaterny trhové II: Kvaterny trhové běžný červený 1542-1543*. Praha, 1935, s. 271, č. 652.

⁵⁴⁵ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvacátý sedmý*. Praha, 1908, s. 478. Heslo Záviše z Osenice; PLACHT, O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557, s. 54, č. 10.

ziskem prodával. Delší čas držel také předměstský dvůr, na kterém zřejmě žil, a který posléze převedl na svého syna Jana.⁵⁴⁶ Zdrojem Burianovy obživy tak zřejmě byly úvěrové operace a občasné spekulace s nemovitostmi.⁵⁴⁷

Tyto spekulace jsou obecně problematicky identifikovatelné, neboť z pouhých trhových záznamů je nelze jednoznačně určit. Neznáme motivaci kupujících, zda už v době zisku nemovitosti pomýšleli na její výhodný prodej, nebo ji kupovali s jiným záměrem a až námi nepostižitelné okolnosti je donutily ke změně strategie a jejímu prodeji. Doklady opakovaných nákupů a prodejů nemovitostí však k dispozici jednoznačně máme. Jindy mohl šlechtic hrát třeba jen roli zprostředkovatele. Tak roku 1528 zakoupil Petr Rusek z Vlčnova, držitel tamějšího svobodného dvora, dům od Eleny z Ronovce za částku 200 kop míšeňských, přičemž jej krátce poté prodal Achillovi Andělovi z Ronovce za 202 kopy. Vzhledem k rychlosti v jaké k přeprodeji došlo a tomu, že se jednalo o transakci učiněnou mezi členy jednoho rodu, jeví se tento trh jako jednoznačný případ zprostředkování. Známe dokonce i výši Petrovy odměny, která činila 2 kopy míšeňské, o které byl následný prodej navýšen.⁵⁴⁸ Jiným příkladem je osoba Jiříka Dubanského z Karlova, který zakoupil roku 1545 jeden z předměstských dvorů za částku 160 kop míšeňských a následujícího roku jej prodal za 210 kop.⁵⁴⁹

Na rozdíl od spekulantů a zprostředkovatelů jsou dobře definovatelnou skupinou šlechtičtí dědici a spolčení partneři. Jedinci, kteří nemovitost v Chrudimi sami aktivně nezakoupili, ale získali po předcích nebo od manžela či manželky. Zpravidla také ani neusilovali o rozšiřování této držby, často se jí také v krátkém čase zbavili. Pochopitelně byli i tací, kteří sice zděděnou nemovitost prodali, avšak sami se posléze aktivně zasloužili o zisk jiné městské nemovitosti.⁵⁵⁰ V této souvislosti si vzpomeňme na výše zmíněného Buriana Anděla z Ronovce. K typickým příkladům dědiců naproti tomu patřil Absolon Sobek z Kornic, který držel společně s bratry několik vsí na Chrudimsku a který roku 1543 prodal ve městě dům, jež krátce předtím zdědil.⁵⁵¹ Bratři Markvart a Jiřík Slepotičtí ze Sulic zdědili ve městě dům po tetě Regině ze Sulic, který roku 1558 prodali.⁵⁵² Sestry Alena a Asyna

⁵⁴⁶ RICHTER, D. Burian Závíš z Osenice a jeho nemovitostní transakce v Chrudimi v letech 1546-1568.

⁵⁴⁷ Opakované šlechtické nákupy a prodeje, které by taktéž mohly svědčit o spekulacích, máme doložené také z jiných měst, například ze Strakonice. Viz ŠIMŮNEK, R. Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?, s. 210-211.

⁵⁴⁸ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 364, f. 223v a 226r.

⁵⁴⁹ Tamtéž, inv. č. 364, f. 454r a inv. č. 369, f. 23r.

⁵⁵⁰ RICHTER, D. *Šlechtická držba nemovitého majetku v Chrudimi v kontextu vývoje Chrudimského kraje v 16. století*, s. 41-44.

⁵⁵¹ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 364, f. 416r.

⁵⁵² Tamtéž, inv. č. 369, f. 228v. Liber contractuum od roku 1545.

z Petrštorfu zase zdědily a následně prodaly roku 1566 dům po své matce Kateřině z Nemošic.⁵⁵³ Na posledních dvou příkladech vidíme další důležitý faktor, který šlechtickou držbu ve městech provázel a který máme taktéž doložený i z dalších lokalit, tedy význam města jakožto místa pro klidné stáří, zejména pak u vdov.

Zatímco některé ženy městskou nemovitost za tímto účelem sami zakoupily, jiné na ni byly spolčeny svými muži. Tak například roku 1585 spolčil Hynek Anděl z Ronovce svou manželku Evu ze Zálužan, neboť se měl vypravit do boje proti Turkům a nebyl si jist, zda se ještě navrátí.⁵⁵⁴

Další šlechtici získali v Chrudimi nemovitost jako záruku za své pohledávky, přičemž se jí následně rádi zbavili, aby dostali své peníze zpět. Tak například roku 1509 postoupil Mikuláš z Medonos svůj dům za nesplacený dluh Janu Bošínskému z Božejova a Mikuláši Rohovládovi z Bělé, kteří jej obratem prodali.⁵⁵⁵

Posledně jmenované skupiny jsou lépe identifikovatelné v zápisech ze 16. století, neboť jsou obsáhlejší a kompletnější než záznamy ze století předchozího. To však neznamená, že by šlechta v 15. století tvořila mezi obyvateli a vlastníky zdejších nemovitostí nevýznamnou kategorii a nebyli zde někteří její zástupci pevně usazeni. Tak je v městských knihách v 80. letech 15. století zachycen slovatný panoše měšténin Aleš z Meziklas.⁵⁵⁶ Roku 1490 zakoupil dům panoše Mikeš z Oudoleně.⁵⁵⁷ Roku 1493 zase nechal zaknihovat svůj kšaft urozený Mikuláš z Holohlav a na Žumberce, který v něm odkazoval po své smrti dům, který na předměstí sám zakoupil, manželce Ludmile.⁵⁵⁸ Podobně odkázal svůj předměstský dům, který taktéž sám zakoupil, své manželce také urozený Jan Horyna z Honbic roku 1496.⁵⁵⁹ Drobná šlechta se však v Chrudimi neobjevovala pouze ve vztahu k právním a obchodním vztahům, či v majetkových záležitostech, ale také na pozici úředních a intelektuálních. Tak byl například ve 40. letech 15. století úředníkem při městských statcích Oneš Štítný ze Štítného či v 60. letech 15. století mistrem zdejší školy Vít, syn panoše Jana Tasovského.⁵⁶⁰

Někteří ze zde žijících šlechticů pak převzali Chrudim dokonce do svého domicilu, což nám městské knihy dokládají od druhé poloviny 16. století, častěji pak od začátku 17.

⁵⁵³ Tamtéž, f. 475v.

⁵⁵⁴ Tamtéž, inv. č. 373, f. 57v. Liber memorabilium pro léta 1579-1662.

⁵⁵⁵ Tamtéž, inv. č. 364, f. 56r a 366, f. 8v.

⁵⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 362, f. 201v a 218v. Liber contractuum 1439-1504.

⁵⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 363, f. 105v. Liber contractuum 1483-1522.

⁵⁵⁸ Tamtéž, inv. č. 362, f. 260v-261r. Tento dům zakoupil roku 1490 od měšťana Jiřík Boubelík. Viz 363, f. 99v.

⁵⁵⁹ Tamtéž, f. 282r-v.

⁵⁶⁰ RYBIČKA, Antonín. O rodině Štítných ze Štítného. In *Památky archaeologické a místopisné* 6, 1865, s. 35; SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 363, f. 130r.

století. Tak se například titulovali Alžběta Zápská z Rybenska a při městě Chrudimi či Jan Jindřich Vojíš Saska z Vacovic a při městě Chrudimi.⁵⁶¹

Přirozenou snahou měst bylo přimět šlechtu k tomu, aby při své městské držbě a zdejším pobytu respektovala městská pravidla a řád. Tak máme již z 15. století doloženo, že městská rada usilovala o to, aby šlechta při nákupu zdejších nemovitostí přislíbila tak zvané trpět s městem, tedy mimo jiné platit městské dávky. Tyto snahy byly jedním z významných sporných bodů také okolo roku 1500 při tvorbě a po uzákonění zemského zřízení. Samozřejmě lze předpokládat, že byly podobné klauzule běžnou součástí nákupů nemovitostí také v Chrudimi, ač doloženy je máme přímo v trhových zápisech pouze ojedinele, zřejmě dvakrát. Prvním případem je nákup domu Burianem Andělem z Ronovce roku 1555 od bratří Rohovládů z Bělé, jež obsahoval následující poznámku: „*Tento trh puštěn panu Burianovi Andělovi, aby v tom gruntu bytem byl anebo jej zase sousedem usedlým osadil, že tu podruha ani nájemníka míti nemá. A z to[h]o do[m]u všecky povin[n]osti a platy z to[h]o do[m]u platiti i berně a daně, buďto královské anebo obecní, podle svolení vši obce podstupovati se uvolil a slíbil bez odporu všelijaké[h]o pod tajmiž pokutami jako jiní sousedé.*“⁵⁶² Skutečnost, že byla tato poznámka zcela ojedinele k zápisu připojena, patrně svědčí o tom, že měla městská rada v tomto smyslu (pronájmu nemovitosti) s Burianem neblahou zkušenost.

Druhým případem je nákup domu Danielem Skornicem Balbínem z Vorličné z roku 1585, který byl městskou radou posvěcen s podmínkou, že nebude v domě dopouštět žádných neřádů a nebude v něm nechávat pobývat Vlachy, kteří tu byli předešle a chovali se nepokojně.⁵⁶³ V tomto případě se však jednalo o ojedinelý případ namířený proti zcela konkrétnímu problému, navíc vztažený ke šlechtici, jehož rod byl ještě nedávno pouze erbovní (jednalo se o původem královéhradeckou měšťanskou rodinu). V tomto kontextu je poměrně zajímavým také přiznání z roku 1513, ve kterém se několik drobných šlechticů, držících nemovitosti ve městě, přiznalo k podřízenosti městské radě.⁵⁶⁴ Šlechta se tedy v Chrudimi usazovala a zakupovala zde nemovitosti v celém sledovaném období, tedy i v dobách nejvíce vyhoceného politického boje mezi koncem 15. století a uzavřením Svatováclavské smlouvy roku 1517.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 373, f. 242r a f. 402v.

⁵⁶² Tamtéž, inv. č. 369, fol. 164v.

⁵⁶³ Tamtéž, inv. č. 372, f. 354r.

⁵⁶⁴ Viz kapitola o panoších v řadách chrudimských městských rad.

⁵⁶⁵ NOVOTNÝ, David. Nástin vztahů mezi panovníkem a věnnými městy mezi lety 1526-1546 v rovině politické, ekonomické a správní na příkladu Chrudimi, Vysokého Mýta a Poličky. In *Historica Olomoucensia* 36, 2009, s. 35.

Královské město pozdního středověku se stalo místem setkávání nejrůznějších sociálních a majetkových skupin, místem navazování kontaktů i ohniskem střetů. Pobyt příslušníků šlechtického stavu v tomto prostoru mohl být relativně klidný, snadno se ale mohl obrátit také v konflikt. Šlechta i měšťané zakládali své postavení na odlišných pilířích. Zatímco šlechta odvozovala své postavení od starobylosti, dědičných svobodných výsad či nejvyšších zemských institucí, měšťané svou společenskou pozici stavěli na udělených privilegiích a přímé podřízenosti panovníkovi. Obě skupiny obezřetně sledovaly, aby nedocházelo ke krácení jejich práv a nesly nelibě kroky vedoucí k narušení jejich integrity. Přesto docházelo k pronikání měšťanů mezi šlechtu a šlechta na druhou stranu krátkodobě pobývala, či se dokonce trvale usazovala ve městech. Z pochopitelných důvodů se však zpravidla nechtěla podřizovat městské samosprávě a místním normám. Paleta vzniklých konfliktů byla pestrá, od prostého odmítání placení městských plateb, přes slovní urážky, až po ozbrojené konflikty. K dalšímu střetu těchto světů pak docházelo při řešení sporů, neboť šlechta zpravidla odmítala stanout před městským soudem. Bylo by však chybou vnímat konflikt jako dominantní prvek v jejím soužití s městy a jejich obyvateli. Nejen pro drobnou šlechtu bylo totiž městské prostředí důležitým partnerem. Pro ni samotnou pak bylo často prostorem existenčně velmi důležitým.

3.3 Panoši v řadách chrudimské městské rady a jejich původ

Královské město jakožto samosprávná jednotka řídilo svůj chod prostřednictvím městské rady. Do té byli její členové jmenováni z řad vážených měšťanů, obchodníků a řemeslníků. Toto tzv. obnovování rad prováděl podkomoří královských měst (zástupce panovníka) na návrh stávajících členů dosluhující rady. V zájmu zachování kontinuity správy však nedocházelo k nahrazení celé rady, ale pouze její části. Členem městské rady, konšelem, se mohl stát pouze měšťan, tedy plnoprávný občan města zde trvale žijící, vlastníci nemovitost, a tedy platící městské platby. Členů rady bývalo zpravidla dvanáct, přičemž se v průběhu roku všichni v předsednické funkci purkmistra vystřídali.⁵⁶⁶ Stejně tak tomu bylo i v Chrudimi, kde v městské radě zasedal uvedený počet každoročně vyjma let 1447 a 1448.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Obecně viz HLEDÍKOVÁ, Z. – JANÁK, J. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátků po současnost*, s. 208 a s. 215; HRDLIČKA, Josef. Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku. In *Opera historica* 12, 2007, s. 187-220. Ze starší literatury se vývoji obnovování městských rad v královských městech věnoval např. Jaromír Čelakovský. Viz ČELAKOVSKÝ, Jaromír. Obnovování rad v král. městech v Čechách. In *Časopis Musea království Českého* 53, 1879, s. 8-112 a 258-266.

⁵⁶⁷ ROUBIC, Antonín. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.* Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 1956, s. 58.

Složení městských rad byla v historiografii obecně věnována poměrně velká pozornost, a to nejen s ohledem na jejich fungování, ale také personální obsazení, sociální původ, majetkové zázemí či příbuzenské a přátelské vazby jejich členů.⁵⁶⁸ Těmi se stávali vážení členové městské obce, úspěšní řemeslníci a obchodníci. Jelikož pak z řad městských elit pocházelo značné množství erbovních měšťanů, byli jejími členy pochopitelně také oni. V malém množství případů pak máme doložené, že tyto posty zastávali také šlechtici.⁵⁶⁹ Pochopitelně se však nejednalo o venkovské hospodáře, ale o obyvatele města, ať už šlechtu, která se ve městě usadila, nebo potomky měšťanských rodů, kteří se mezi šlechtu prodrali.⁵⁷⁰ To platilo nejen v 16. století, kdy vedla tato cesta primárně skrze erbovnictví, ale také v 15. století, kdy někteří měšťané zakoupili svobodné statky, po kterých se začali psát a někdy tak formálně vystupovat jako členové šlechtického stavu. Část z nich posléze na tyto venkovské majetky přesídlila, jiní zůstali žít městským životem. Jedná se o poměrně zajímavý fenomén, který podává důležitý vhled do způsobu formování a života nové drobné šlechty v 15. století, a dokonce může přispět k osvětlení jednoho ze způsobů užívání titulu panoše.

Pro bližší poznání personální skladby chrudimských městských rad v 15. století je nutné nahlédnout do nejstarší dochované chrudimské městské knihy *Liber contractuum* ab anno 1439 vedené pro léta 1439 až 1505.⁵⁷¹ Ta obsahuje vedle majetkoprávních zápisů také záznamy o pravidelném obnovování městských rad. Tyto zápisy mají poměrně stručný charakter. Ve většině případů jsou osoby uvedeny celým jménem, případně je lze bez větších obtíží identifikovat. Nalezneme ovšem i takové, kdy je osoba uvedena pouze křestním jménem (samozřejmě nemusela v té době žádné přízvisko či příjímí používat) případně pouze příjímím. To způsobuje nejasnosti především v případech, kdy po sobě v městské radě zasedali dva členové téže rodiny. Spolehlivější určení osob zasedajících v městských radách tedy vyžaduje určitou míru komparace s dalšími záznamy a informacemi.⁵⁷²

⁵⁶⁸ Z množství literatury např. BOROVSKEÝ, Tomáš. Městská rada, patriciát a střety o moc v českých a moravských středověkých městech. Přínos Jaroslava Mezníka urbánnímu dějepisce. In *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 337-352; BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, Milena. Městská rada v Českých Budějovicích v letech 1332-1436. In SVATOŠ, Michal (red.). *Scientia nobilitat: sborník prací k poctě prof. PhDr. Františka Kavky, Dr.Sc.* Praha, 1999, s. 51-55; HUBÁČKOVÁ, Ivana. Úředníci a služebníci města Znojma v první třetině 15. století. In *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. Řada C* 6, 2003, s. 171-183.

⁵⁶⁹ Například v Lounech. Viz ŠIMŮNEK, R. Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?, s. 234.

⁵⁷⁰ Zatímco například ve Strakoncích nemáme šlechtu v městské radě doloženou, ve Volyni několik takových případů bylo. Jednalo se však o nobilitované osoby pocházející z řad zdejších rodin. Viz ŠIMŮNEK, R. Šlechta a města v pozdním středověku. Kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně), s. 218.

⁵⁷¹ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362.

⁵⁷² Soupis městských rad na základě tohoto pramene vytvořili ve svých kvalifikačních pracích Antonín Roubic a po něm také Michaela Kosařová. Viz ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s.

Stěžejním úkolem pak je identifikovat ty členy městských rad, které bychom v této době řadili mezi drobnou šlechtu, především mezi panošskou vrstvu. Vzhledem k omezeným pramenným zdrojům nelze definitivně tvrdit, že je tento výčet konečný a bezchybný, ovšem i případný neúplný přehled nám poskytuje zajímavé informace týkající se geneze drobné šlechty v pozdním středověku. O takový přehled se pokusil před pětašedesáti lety archivář Antonín Roubic ve své nepublikované diplomové práci, ve které se mimo jiné zabýval sociálním původem členů městské rady v 15. století. Roubic vyčlenil poměrně značný počet osob, které označil jako erbovní osoby, přičemž sem zahrnoval vladyky z okolních vsí a erbovní měšťany z řad řemeslnických a patricijských rodin.⁵⁷³ Bohužel se jimi více nezabýval a ani nevysvětlil, na základě jakých indicií je do této skupiny vřadil. Blíže nestudoval ani jejich vztah k městu právě s ohledem na jeho podíl na genezi drobné šlechty v tomto období. Tyto otázky stály sice mimo jeho zájem, přesto však vytvořením svého přehledu sociálního původu členů chrudimských městských rad vytvořil základ pro jejich studium, alespoň u některých z nich totiž lze vysledovat bližší majetkové a rodinné souvislosti.

Z členů městské rady, které bychom mohli, či přímo můžeme, považovat za příslušníky drobné šlechty na Chrudimsku, stojí z hlediska dochovaných pramenů na jednom z předních míst **Jan Bezchleba z Koldína**.⁵⁷⁴ Jeho osobě, potažmo rodině, si vzhledem k dochovaným pramenům a příkladným okolnostem dovoluji věnovat zvláštní pozornost.

Janův otec panoš Vaněk z Vlčnova byl držitelem svobodného dvora ve Vlčnově, malé vsi nacházející se nedaleko Chrudimi.⁵⁷⁵ Odtud se jeho syn v blíže neznámé době přestěhoval do Chrudimi, po které se následně začal psát jako Jan z Chrudimě.⁵⁷⁶ Po smrti otce se pak stal majitelem vlčnovského dvora, ke kterému v roce 1460 přikoupil dvůr se čtvrtí rolí od Martina

58-63; KOSAŘOVÁ, Michaela. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*. Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Masarykově univerzitě v Brně v roce 2014.

⁵⁷³ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 58-63. Erbovní osoby řadil s dalšími měšťany do skupiny držitelů zemědělské půdy. K dalším skupinám patřili řemeslníci, obchodníci a neurčitelní.

Jako erbovní uvedl těchto jednadřacet osob v tomto pořadí: Jan Škrovád, Matěj Krupín, Viktorin z Holic, Jan Koblučnick (Kloboučnick), Ondra Čankovec, Jan Bezchleba z Koldína, Matyáš Hyndrák z Habrova, Václav Kuban z Chotěnic, Prokop Kabát z Vlčího, Václav Habrovec z Habrova, Jan Čankovec, Bartoloměj Krupín, Matyáš Bezchleba z Koldína, Viktorin z Kunčího, Jan z Kunčího, Jan Zoldán, Jan Zoldán, Šimon Korbář, Mistr Ondřej z Pouchobrad, Aleš z Meziklas, Duchek Pácha z Dřevíče

⁵⁷⁴ Osobě Jana Bezchleby z Koldína a jeho syna Matěje jsem se podrobněji věnoval v drobném článku publikovaném v Chrudimských vlastivědných listech. Viz RICHTER, David. *Panoši Bezchlebové z Koldína v pozdním středověku v Chrudimi*. (1. – 2. část). In *Chrudimské vlastivědné listy* 26, 2017, č. 3, s. 10-15 a č. 4, s. 10-11.

⁵⁷⁵ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 1. Chrudimsko*, s. 175-176.; RYBIČKA, Antonín: *Vsi Kočí a Vlčnov. Donáška k procházkám v okolí Chrudimském. Památky archaeologické a místopisné* 3, 1858, s. 127; HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 471.

⁵⁷⁶ RT II, s. 216. Dle zápisu prodal roku 1450 Václav z Vlčnova pruty rolí „*Johanni de Chrudimie, filiou suo*“.

z Vlčnova.⁵⁷⁷ V této době již byl zavedeným chrudimským obyvatelem, vlastníkem několika nemovitostí. První dům zde zakoupil nejpozději v roce 1441, přičemž v trhovém zápisu figuruje jako Jan Bezchleba.⁵⁷⁸ V jiném deskovém zápisu z roku 1468, ve kterém prodal část svých vlčnovských majetků (dvůr, polnosti a roční plat) Petrovi Peněžkovi, měšťanu Nového Města Pražského, je pak označen jako „... *Johannes Bezchlebie de Coldina et de Chrudim*...“⁵⁷⁹ Z Jana z Vlčnova se tedy stal Jan z Chrudimě alias Jan Bezchleba z Koldína. Přes zbývající vlčnovské vlastnictví se Jan patrně plně orientoval na městský život, neboť v Chrudimi zakoupil několik nemovitostí (domy, dvory, sladovnu), jejichž zisk však byl podmíněn nemalými půjčkami a závazky. O některé z nich také z důvodu platební neschopnosti přišel.⁵⁸⁰ Dále víme, že kromě pravidelných příjmů ze svých majetků byl také čilým obchodníkem. Obchodoval s kůžemi, vlnou, lojem a obilím.⁵⁸¹

V městské radě zasedal v letech 1461-1466, což mu umožnil nejen jeho slušný majetek, ale také pevné kontakty a společenské postavení, které si za prvních dvacet let života ve městě vytvořil.⁵⁸² Sociální původ, majetkové zázemí a podíl na městské samosprávě můžeme ještě doplnit o další rozměr, kterým byla jeho vlastní rodina. Kromě otce panoše Vaňka z Vlčnova známe ještě Janova bratra Fraňka.⁵⁸³ Ženatý byl Jan nejméně dvakrát. Poprvé s Důrou, dcerou Kameničky Zhlinského,⁵⁸⁴ podruhé s Máni z Kunvaldu, vdovou po Petrovi ze Svojšic.⁵⁸⁵ Zřejmě z manželství s Důrou (nebyl-li ženatý ještě dříve) pocházeli jeho synové Matěj Bezchleba z Koldína a Jiřík (Bezchleba) z Koldína.⁵⁸⁶

Janův syn **Matěj Bezchleba z Koldína** navázal v mnohém na svého otce. Prvním majetkem, který ve městě získal, byl dům, který na něho Jan převedl v roce 1472.⁵⁸⁷ Po jeho

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 303.

⁵⁷⁸ Dům koupil za 36,5 kopy grošů pražských (českých). Z těch závdavkem (ihned) zaplatil 10 kop, dalších 6,5 kopy měl doplatit o Vánocích. Po dvoje následující Vánoce pak měl doplatit pokaždé po 10 kopách. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 17v.

⁵⁷⁹ RT II, s. 353-354.

⁵⁸⁰ RICHTER, D. *Panoši Bezchlebové z Koldína v pozdním středověku v Chrudimi*. (1. – 2. část).

⁵⁸¹ KOSAŘOVÁ, M. *Obráz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 85.

⁵⁸² Antonín Roubic uvádí, že zasedal ještě v letech 1481-1482. Tuto informaci pak přebírá také Michaela Kosařová. Tato funkční období se však vztahují již k jeho synovi Matějovi. Viz ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 60; KOSAŘOVÁ, M. *Obráz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 88. Pro Jana Bezchlebu tedy můžeme spolehlivě doložit léta 1461-1466, viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 105v, 108r, 117v, 119r, 123v, 125r, 132r, 144v. V roce 1478 v radě zasedal již jeho syn Matěj. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 181r. Z titulu svého váženého postavení byl též zván za svědka smluv, viz např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 107v a 122v.

⁵⁸³ Např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 19r. Zápis se týkal peněz, které měl Jan bratrovi vyplatit (snad z dědictví po otci).

⁵⁸⁴ Roku 1458 učinila Důra z Jana dědice svého majetku. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 90v.

⁵⁸⁵ RT II, s. 375. Synem Máni z Kunvaldu ze svazku s Petrem ze Svojšic byl Jan ze Svojšic.

⁵⁸⁶ Např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 217v. V trhovém zápisu se uvádí: „...*slovutný panoše Jiřík z Koldína, bratr pana Matěje Bezchleby*...“.

⁵⁸⁷ Tamtéž, f. 165r.

smrti zdědil také zbytek chrudimského majetku.⁵⁸⁸ Kromě toho sám ve městě zakoupil vinice a dům s haltýři.⁵⁸⁹ Zbylé díly vlčnovského majetku připadly bratrovi Jiříkovi a Kateřině z Koldína jinak ze Svojšic. Zatímco Matěj tedy zůstal ve městě, bratr Jiřík hospodařil na vlčnovském dvoře. Zcela jasná není vazba zmíněné Kateřiny, která byla jejich příbuznou.⁵⁹⁰ Že se bratři rozdělili tak, že Jiřík získal deskovou část majetků a Matěj městskou, neznamená, že by druhý jmenovaný rezignoval na držbu mimoměstských statků. Matěj získal do zástavy část majetku panství kunětickohorského. Konkrétně se jednalo o ves Hostovice, Polizy (v hodnotě 250 zl.), část vsi Dříteč (v hodnotě 300 kop grošů) a Komárov (175 kop grošů na vsi a 200 zlatých uherských na poddanských nemovitostech).⁵⁹¹ Dále držel platy a díly vsí v Čeradících a Ostřešanech.⁵⁹²

Stejně jako otec měl také ambice podílet se na správě města. Do městské rady pronikl ve druhé polovině 70. let, přičemž v ní zasedal nejméně v letech 1478, 1481-1486 a 1489-1490.⁵⁹³ Jeho manželkou se stala Lída, jejíž sociální původ pro nás zůstává nejasný. Jejich svazek zřejmě nebyl požehnan žádným přeživším potomkem, resp. synem, který by rodinný majetek převzal, neboť po Matějově sklonu se stala dědičkou majetků a dluhů právě manželka Lída Bezchleba. Vedle městského majetku se jednalo především o závazek u kancléře Království českého Jana ze Šelmberka, který souvisel s prohlášením části majetku Bezchlebů jako královské odúmrti a následným sporem.⁵⁹⁴ Jan ze Šelmberka se tak stal držitelem části Vlčnova po smrti Kateřiny z Koldína i dílů a platů na vsích Čeradice, Komárov, Hostovice, Dříteč i Ostřešany po smrti Matěje Bezchleby z Koldína.⁵⁹⁵ Se smrtí Lídy v roce 1507 pak z Chrudimi zmizely i poslední stopy panošů Bezchlebů z Koldína a zbylý městský majetek připadl ke kostelnímu záduší.⁵⁹⁶

⁵⁸⁸ Dům, který po otci zdědil, prodal rychtáři Hostovskému. Viz tamtéž, f. 186v.

⁵⁸⁹ Tamtéž, f. 213r, f. 224r-225v.

⁵⁹⁰ Více k tomu viz níže v části o vlčnovském dvoře.

⁵⁹¹ AČ XVI, s. 367- 368, č. 451; SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl 1, část 1. Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648*. Pardubice, 1920, s. 39-40, pozn. č. 6. Jednalo se o sérii zástav, které učinil kníže Jindřich Minstrberský jako záruku za své dluhy u několika osob. V případě Hostovic je v prvním zápise zmíněn pouze Bezchleba, v následujícím již Bezchleba a Hyndrák. Zástava tedy byla krátce po vyhotovení prvního soupisu rozšířena.

⁵⁹² NECHVÍLE, Josef. Procházky po bývalém panství Pardubském. In *Památky archaeologické a místopisné* 20, 1877, s. 295 a 300; Dle další literatury pak měli Bezchlebové v roce 1467 sedět na vsi Veselí na Pardubicku, byť v tomto případě nevíme, o jaké příslušníky rodiny se jednalo. Viz HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV.*, s. 78.

⁵⁹³ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 61. Podrobněji viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 181r, f. 190v, 200r, 203r, 207r, 213v, 216v, 224r, 228r, 234v. Z let 1476-1481 nemáme dochované záznamy z obnovování městských rad.

⁵⁹⁴ Příznání se k tomuto učinila Lída na chrudimské radnici. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 240r. Více k dluhu u Jana ze Šelmberka viz níže v části o vlčnovském dvoře.

⁵⁹⁵ NECHVÍLE, J. Procházky po bývalém panství Pardubském, s. 300.

⁵⁹⁶ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 367, f. 5r. Liber testamentorum 1505-1614.

Dalším, koho bychom zařadili do skupiny panošů zasedajících v chrudimské městské radě, je **Václav Karpas z Horky**. Václav Karpas, někdy psán také jako Carpas či Karpaš, se v městských knihách objevuje od konce 50. let 15. století a mizí z nich v první polovině 90. let, kdy umírá. Jeho původ není možné bezpečně určit. Mohl by snad být potomkem měšťana Mareše Carpase objevujícího se v trhových zápisech ve 40. letech.⁵⁹⁷ V městské radě zasedal Václav v letech 1458, 1460, 1464, a 1466-1471. Další Václav Karpas byl členem městské rady v letech 1489-1490. Byť v této době ještě prvně zmíněný Václav žil, řadil k tomuto funkčnímu období Antonín Roubic už jeho údajného syna Václava ml. Oba muže pak ve své práci začlenil do skupiny neerbovních členů městské rady.⁵⁹⁸ Mezi příslušníky nižší šlechty je správně zařadila Michaela Kosařová.⁵⁹⁹

Václav Karpas patřil k majetnější skupině chrudimských obyvatel. Byl držitelem několika nemovitostí ve městě a na předměstí⁶⁰⁰ a disponoval nemalými finančními prostředky, které půjčoval jak svým sousedům a členům rady, tak také váženým osobám z okolí města.⁶⁰¹ Byl též považován za váženou osobu, a to nejen z titulu své funkce radního.⁶⁰² V roce 1464 byla dokonce do městských knih zaznamenána výpověď, dle které tři roky před jejím sepsáním učinil právě v domě Václava Karpase vyznání panoše Jan Tasovský. Ten tehdy uvedl, že svou pohledávku, kterou měl na osobě panoše Jeremiáše z Holic, postoupil svému synovi Vítovi Tasovi, mistru chrudimské školy.⁶⁰³

Manželkou Václava Karpase byla Anna, sestra Martina Nabočského a dcera zdejšího obyvatele. Patně s ní měl dceru Martu z Horky, která se provdala za Johanese ze Skalice, mincovního úředníka v Kutné Hoře. Té, jejímu manželovi a společným dětem také odkázal veškerý majetek vyjma 300 kop grošů českých, které náležely manželce Anně.⁶⁰⁴ Nikde v těchto zápisech nefiguruje odkaz na to, že by měl Václav stejnojmenného syna, který měl dle Roubice a Kosařové v této době žít. Ač je tedy pauza mezi funkčními obdobími, kdy zasedal Václav Karpas v radě 18 let, zřejmě se jednalo o jednu a tutéž osobu.

Význam Karpasových kšaftů pro tuto práci však netkví primárně v poznání příbuzenských vazeb, ale v pochopení jeho sociálního postavení. V poslední vůli z roku 1489

⁵⁹⁷ Tamtéž, inv. č. 362, f. 22r a 42r.

⁵⁹⁸ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 60.

⁵⁹⁹ KOSAŘOVÁ, M. *Obráz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 93-94, 114.

⁶⁰⁰ Jednalo se např. o dům, dvůr, zahradu či polnosti. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 93r, 135v, 144v a inv. č. 363, f. 122r, 129r-v.

⁶⁰¹ Dluh u něho měl např. spoluradní Jan Bezchleba z Koldína či rychtář obce Kočí Martínek. Viz tamtéž, inv. č. 362, f. 96r-v a 152r.

⁶⁰² Např. tamtéž, inv. č. 362, f. 91v, 161v, 162r či inv. č. 363, f. 100v, 101r.

⁶⁰³ Např. tamtéž, inv. č. 362, f. 130r.

⁶⁰⁴ Tamtéž, f. 232r, 246r, 250r.

se tak můžeme dočíst, že dané vyznání učinil „...slovutný panoše Václav Karpas z Horky spoluradní ty chvíle a spoluměštěnín náš...“⁶⁰⁵ Tento fakt pak dokresluje seznam závazků pána kunětickohorského panství z roku 1490, ve kterých figuruje také Václav Karpas z Chrudimě. Ten měl tehdy jako záruku za své pohledávky v zástavním držení vsi Čankovice a Zminný (v částce 550 kop grošů), ves Lány (v částce 1100 zlatých) a také platy ze vsí Velkých Kolodějů a Horky (ve výši 150 kop grošů a 2 uherských zlatých).⁶⁰⁶ Jak vidno, dobré finanční poměry umožnily tomuto chrudimskému měšťanovi získat do zástavního držení majetky ve čtyřech vsích, díky čemuž plynule prostoupil mezi nižší šlechtu. Po jedné z nich se posléze začal i psát. Z chrudimského měšťana Václava Karpase se stal slovutný panoše Václav Karpas z Horky.

K dalším chrudimským měšťanům, kteří prostoupili mezi drobnou šlechtu, se řadil **Šimon Korbář**. Podobně jako u Karpase není vzhledem k pramenné základně možné zcela spolehlivě určit jeho původ, pravděpodobně se však jednalo o příslušníka domácí chrudimské měšťanské rodiny. Již v roce 1463 se totiž v městských knihách připomíná Jan Korbář.⁶⁰⁷ O nejméně o generaci mladším Šimonovi se datuje první zmínka na začátek 90. let. V zápisu, ve kterém se přiznává Lída Bezchleba, manželka Matyáše Bezchleby z Koldína, k dluhu sta kop míšeňských grošů, je uvedeno, že má tento závazek vůči „...urozené[m]u panoši a opatrné[m]u muži Šimonovi Korbáři...“⁶⁰⁸ V jiných zápisech už Šimona Korbáře jako panoše titulovaného nenajdeme, není ovšem důvod jeho vyššímu sociálnímu postavení nevěřit.

Šimon se řadil k bohatší vrstvě chrudimské městské společnosti. Značně aktivní byl především v obchodech s městskými nemovitostmi. Za svůj život nakoupil a prodal několik domů.⁶⁰⁹ Dále do svého držení získal předměstský dvůr, masný krám či půl kola ve šlejfirně.⁶¹⁰ V městské radě zasedal v letech 1493-1497.⁶¹¹ V období let 1511-1514 pak zastával post obecního hospodáře.⁶¹² Stejně jako další vážení obyvatelé města byl zván ke

⁶⁰⁵ Tamtéž, f. 232r.

⁶⁰⁶ AČ XVI, s. 367-368, č. 451; SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl I, část I*, s. 39-40, pozn. č. 6.

⁶⁰⁷ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 123r. V roce 1463 zakoupil Jan Korbář v Chrudimi dům od kněze Jana a jeho matky.

⁶⁰⁸ Tamtéž, f. 251r.

⁶⁰⁹ Tamtéž, inv. č. 363, f. 146r, 197r a inv. č. 364, f. 49r, 56r, 61r, 66r, 70r, 78v, 83v, 95v.

⁶¹⁰ Tamtéž, inv. č. 362, f. 140r (půl kola ve šlejfirně koupil roku 1493), 184v, 187v a inv. č. 364, f. 86v (v roce 1513 zmíněného půl kola v brusírně prodal, vlastnil jej tedy zhruba dvacet let).

⁶¹¹ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 61; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 199. Roubic uvádí pouze léta 1495 a 1496, Kosařová vypisuje období 1493-1497. Naposledy byl Korbář do rady jmenován v roce 1496, její funkční období však skončilo až v květnu roku 1497.

V roce 1494 nebyla rada obnovena.

⁶¹² RYBIČKA, A. *O erbovních a patricijských rodinách v XV. – XVII. století v m. Chrudimi usedlých*, s. 43.

svědčení důležitých dokumentů a zápisů, byť ne tak často jako jiní výše zmínění pánové.⁶¹³ Když nechal v roce 1514 zapsat svou poslední vůli, uvedl, že nemá vůči nikomu žádné závazky. Své manželce a dětem, kterým vše odkázal rovným dílem, tak zanechal více než slušné dědictví. Poručníky tohoto majetku a dětí určil členy městské rady, zároveň ale požádal okolní zemany Jiříka Žestockého a Václava Talacka z Ještětic, aby na jeho rodinu a majetek dohlédli.⁶¹⁴ Patrně s nimi tedy měl dobré vztahy a měli jeho důvěru.

Manželkou Šimona Korbáře byla Kateřina, která svého manžela přežila o více jak dvacet let. Po jeho smrti také část majetků odprodala.⁶¹⁵ Přesto, když v roce 1536 zemřela, zanechala po sobě též značné dědictví, jehož rozdělení vlastnoručně sepsala a které bylo „...zapečetěný její[m] sekrete[m]...“ Dům se zahradou odkázala na půl synovi Janovi a dceři Magdaleně s manželem Janem Kantorem.⁶¹⁶

Několik let po zaknihování kšaftu Jana Korbáře (1514) sepsal svou poslední vůli v Chrudimi měšťan Pavel Korbář (1521), zřejmě Janův příbuzný, snad z téže generace rodiny. Pavel svůj majetek odkázal dcerám, v případě jejichž smrti měl přejít na jeho nejmenovaného bratra. Drobnější díl pak měla zdědit sestra Johana. Pavel Korbář je v kšaftu označen jako soukeník, navíc v jedné pasáži zmiňuje lysé blány (kožešiny) uložené u Korbářky (tak byla označována Kateřina, vdova po Šimonovi). Rodina Korbářů tedy patrně své postavení a bohatství vybuodovala, podobně jako i jiné chrudimské rodiny, na obchodu se sukrem.⁶¹⁷

Jan Korbář, syn Šimona Korbáře, byl v letech 1539-1553 členem městské rady a v době stavovského odboje v roce 1547 primátorem města. Jeho potomci pak byli v roce 1572 přijati k erbu a titulu příbuzným Jiříkem Velvarkým ze Saxendrofu, oficiálně se tak stali erbovními měšťany.⁶¹⁸

V případě Šimona Korbáře nemáme dosud informace o tom, že by byl vlastníkem svobodného venkovského majetku, nelze tak s jistotou říci, odkud pramenilo jeho titulování panošem. Jednalo se sice o jedinou zmínku a městské knihy na rozdíl od zemských desek vykazovaly větší míru volnějšího nakládání s podobnými osloveními, zpravidla se ale jednalo

⁶¹³ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 262v či 315r.

⁶¹⁴ Tamtéž, inv. č. 367, f. 25r.

⁶¹⁵ Tamtéž, inv. č. 364, f. 119r, 148v.

⁶¹⁶ Tamtéž, inv. č. 367, f. 83r. O osudu majetku více viz tamtéž, inv. č. 368, f. 47v-48r. Liber orphanorum 1505-1637.

⁶¹⁷ Tamtéž, inv. č. 367, f. 43v.

⁶¹⁸ RYBIČKA, A. *O erbovních a patricijských rodinách v XV. – XVII. století v m. Chrudimi usedlých*, s. 43-44. Generačně podobně staří jako Jan Korbář byli také Pavel Korbář a Laurin Korbář. Viz např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 369, f. 179v, 265r, 285r, 372v.

o termíny panoše a rytíř. I přes uvedené skutečnosti tedy nepochybuji, že se ve své době na pomezí mezi měšťanem a panošem, tedy drobným šlechticem, skutečně nacházel.⁶¹⁹

K lépe dokumentovatelným drobným šlechtickým rodům „patřícím“ k městu náležela také rodina svázaná s tvrzí na návrší Habrov. To se nachází severovýchodně od města, vedle místní části Topol, dříve samostatné vsi, která přešla v 15. století do držení města. Předtím byli držiteli vsi a pány nad zdejšími usedlými vladykové z Habrova. Ti disponovali v první polovině 15. století slušným majetkem odpovídajícím postavení nižší regionální šlechty. Kromě tvrze v Habrově a vsi Topol patřila do majetku rodu ještě nedaleká ves Kočice. Ta zanikla v roce 1468, když ji vypálilo vojsko vedené uherským králem Matyáše Korvínem drancující okolí města. Po druhé polovině 15. století zanikla také rodová tvrz, snad též v souvislosti s Korvínovými taženími.⁶²⁰ V první polovině 15. století byl hlavou rodiny Petr z Habrova, který přivěsil svou pečeť ke stížnému listu zaslanému do Kostnice v roce 1415 a podepsal zemský mír v roce 1440.⁶²¹ Jeho potomci se někdy kolem poloviny století rozdělili na dvě větve – Habrovce z Habrova a Hyndráky z Habrova. Zároveň v 60. letech začali zakupovat nemovitosti v Chrudimi. V tom můžeme spatřovat určitou korelaci s postupným úpadkem majetkové základny rodu završeným vypálením vsi Kočice a zánikem rodového sídla.

První z rodu se ve městě usadil **Matěj Hyndrák z Habrova**, který se poměrně brzy stal členem městské rady. Poprvé v ní usedl v roce 1463. Poté byl jejím členem ještě v letech 1465, 1473-1475 a 1481-1485.⁶²² Dle nejstarší městské knihy zakoupil Matěj první dům v roce 1465, což by však nekorespondovalo s obecnou podmínkou vlastnictví a života ve městě nutných k členství ve správě města. Pravděpodobně tak ve městě vlastnil nemovitost již dříve. Matěj v Chrudimi aktivně zakupoval a prodával domy a dvory, z nichž některé držel

⁶¹⁹ Někteří panoši se rádi nechali označovat jako rytíři, což jim na městské úrovni leckdy procházelo. V případě Šimona Korbáře mohl být tento titul užít v souvislosti s osobou, které se týkal – Lídy Bezchleby, vdovy po panoši Janovi Bezchlebovi z Koldína. Mohlo se tak jednat o vyjádření srovnatelného sociálního statutu. Zároveň se jednalo o jediný zápis z roku 1492, který jsem k Šimonovi Korbárovi v městských knihách našel. Nelze tak vyloučit, že byl v této době vlastníkem nějakého svobodného statku, který posléze pozbyl a v následujících letech již titulu panoše neužíval. Vzhledem k tomu, že první zmínku jsem našel v roce 1492 a krátce poté už zasedal v městské radě, je zřejmé, že musel ve městě žít delší dobu, přičemž pro tento časový úsek postrádáme písemné doklady.

⁶²⁰ RYBIČKA, Antonín. Procházky v okolí Chrudimském. In *Památky archaeologické a místopisné* 1, 1855, s. 270-271; TÝŽ. Vsi Kočí a Vlčnov. Donáška k procházkám v okolí Chrudimském. In *Památky archaeologické* 3, 1858, s. 125.

⁶²¹ TÝŽ. Procházky v okolí Chrudimském, s. 270.

⁶²² ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 61; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 196-198. Rada v roce 1486 byla obnovena až v květnu, prakticky v ní tak zasedal ještě poměrně velkou část z roku 1486.

dlouhodobě, jiné zase obratem prodával.⁶²³ Přes pohodlný život, který mu město nabízelo, nezapomněl na rodinné kořeny a držel a aktivně přikupoval také majetky v Topoli.⁶²⁴ Navíc mu byl přítelem měšťan Jan Topolský, držitel majetků tamtéž.⁶²⁵ Ze silné pozice člena městské rady a snad jako občasný zdroj pro své nákupy si Matěj půjčoval sirotčí peníze.⁶²⁶ Často byl též volen přímo za poručníka, svědka a prostředníka.⁶²⁷ Přes ztrátu svobodného majetku a přesídlení do města byl nadále vnímán jako příslušník nižší šlechty, jak o tom svědčí jeho titulování v některých zápisech. Tak v roce 1482 čteme v zápisech „...*slovutný panoše Matěj Hyndrák z Habrova*...“.⁶²⁸ Podobně byl titulován jeho syn Václav, který byl ve výčtu učiněném o deset let později uveden jako „...*urozené panoše Václava Hyndráka z Habrova*...“.⁶²⁹

Manželkou Matěje Hyndráka byla Regina, se kterou měl kromě výše zmíněného Václava ještě dcery Kláru a Kateřinu. Václava poslali rodiče na studia do Prahy, kde dosáhl bakalářského titulu. Po odstranění Viktorina ze Všehrd z úřadu, též chrudimského rodáka, se stal místopisářem desk zemských.⁶³⁰ Dcera Kateřina se provdala za panoše Mikše z Oudolíně, se kterým měla nejméně tři syny. Až do manželovy smrti žili v Chrudimi společně s její matkou Reginou, která postupně odprodávala majetek, který jí po manželovi zbyl. Po smrti Mikše prodala svůj majetek také Kateřina a rodina se z města vytratila.⁶³¹ O osudu dcery Kláry informace postrádáme.

Na příkladu Matěje a jeho syna Jana tak vidíme úspěšnou integraci do městského prostředí (urbanizaci) za současného zachování jejich sociálního postavení. Rozdíly v rámci jedné rodiny však mohly být značné. Otcem Matěje byl jistý Hyndrák z Habrova, po kterém začali jeho potomci pro odlišení od druhé, pravděpodobně starší větve, užívat přízviska Hyndrákové z Habrova. Nemáme o něm téměř žádné informace, výjimkou je zápis městských knih z roku 1445 popisující dědické vypořádání statku jednoho z topolských obyvatel. V něm jsou vedle Martina, rychtáře z obce Kočí, a Jana Stana, rychtáře z obce Topol, zmíněni také Hyndrák a Mach „...*úředníci z Topole naši poddaní*...“ Starý Hyndrák tedy pravděpodobně zůstal žít v Topoli a navíc vstoupil do úředních služeb města. Patrně však tak dobře neuhájil

⁶²³ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 132, 142v, 145v, 149r, 150r, 155v a inv. č. 363, f. 12r, 13v, 16r, 18r, 24r, 24v, 29r, 29v, 33v, 34v, 37r, 48v, 132v.

⁶²⁴ Tamtéž, inv. č. 362, f. 160r, 166r, 171r.

⁶²⁵ Tamtéž, f. 153v, 155v, 160r.

⁶²⁶ Tamtéž, f. 168v, 172r, 181v.

⁶²⁷ Tamtéž, f. 159v, 167r, 197v, 200v, 240r, 248r, 278v.

⁶²⁸ Tamtéž, f. 198v.

⁶²⁹ Tamtéž, f. 278v.

⁶³⁰ Tamtéž, f. 153v, 182v (v roce 1482 se stal bakalář Václav dědicem majetku po Kateřině Nemošické z Nemošic), 192r (tento majetek následně svěřil do správy svého otce Matěje), 248r.

⁶³¹ Tamtéž, inv. č. 364, f. 22v-23r, 90v, 94v, 99v, 107v, 109v, 125v-126r.

svou pozici jako Matěj, byť termín poddaní zde odkazoval spíše na nadřazenost města, než na klasifikaci jejich sociálního statutu.⁶³² Matěj si na rozdíl od něj vybudoval silnou společenskou pozici v rámci městského organismu a jeho správní struktury. Navíc získal, alespoň do zástavy, části vsí Hostovice a Komárov, jak nás zpravuje soupis závazků kunětickohorského pána z roku 1490. Ty držel společně se svým bývalým radním kolegou Matějem Bezchlebou.⁶³³

Podobný osud potkal také Matějova bratra Martina, který žil též jako poddaný města v Topole.⁶³⁴ Tomu městská rada pronajala v roce 1451 na dobu šesti následujících let špitálský dvůr v Rybnících s polnostmi, loukami a pastvinami. Pozornosti nemůže v této souvislosti uniknout, že Martin je v zápise zmíněn bez predikátu a na jeho původ je odkázáno pouze skrze jeho rodinnou příslušnost ke starému Hyndrákovi. V textu se píše, že byl majetek pronajat „...robotnému člověku Martinovi synu Hyndrákovu z Topole....“⁶³⁵ Z potomků menšího rodu z řad nižší šlechty, který ztratil své sídlo a svobodné majetky, se tak na jedné straně stal plnoprávný měšťan slovatný panoše Matěj Hyndrák z Habrova a na straně druhé robotný člověk Martin, syn Hyndráka z Topole.

K druhé větvi rodu náležel **Václav Habrovec z Habrova**, který zasedl v městské radě pouze třikrát, v letech 1470-1471 a 1484.⁶³⁶ První nákup nemovitosti máme pro jeho osobu doložený v roce 1469, mohl by tak souviset s následky Korvínova tažení.⁶³⁷ Na druhou stranu již následující rok se stal členem městské rady, musel být tedy s městem svázán již dříve. Po jeho smrti se stala majitelkou domu vdova Dorota, které o něj vedla spor se švagrem Bartoňem Habrovcem. V roce 1508 byla uzavřena dohoda, podle které Dorota Bartoně z dědictví vyplatila a stala se jedinou držitelkou.⁶³⁸ Ještě týž den pak dům prodala Mikuláši Červenkovi, ze kterého v roce 1512 učinila dědice i svého zbylého majetku.⁶³⁹

Václavův bratr **Bartoň Habrovec z Habrova** se ve městě zakoupil později než jeho sourozenec. Dům koupil v roce 1510 a již v roce 1513 se jej rozhodl prodat.⁶⁴⁰ Dle smlouvy mu měl kupující složit pouze závdavek, následující splátky měly být odváděny Tristanovi

⁶³² Tamtéž, inv. č. 362, f. 33v-34r.

⁶³³ SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl 1, část 1*, s. 39-40, pozn. č. 6.

⁶³⁴ Martin je jako bratr Matěje Hyndráka z Habrova výslovně zmíněn v jeho poslední vůli z roku 1467. Viz SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 153v.

⁶³⁵ Tamtéž, f. 53v.

⁶³⁶ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 61; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 197-198. Rada obnovena v roce 1484 byla znovu obnovena až v květnu 1485, reálně tak v radě zasedal ještě do května následujícího roku.

⁶³⁷ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 157r.

⁶³⁸ Tamtéž, inv. č. 365, f. 6r. Liber transactionum 1505-1584.

⁶³⁹ Tamtéž, inv. č. 364, f. 46r a inv. č. 367, f. 21r.

⁶⁴⁰ Tamtéž, f. 59v a 86v.

Dašickému z Barchova. Necelé tři měsíce poté však byl trh zrušen a dům se vrátil zpět Bartoňovi. Stalo se tak v pondělí po sv. Václavu (3. října). Při této příležitosti učinil tento příslušník nižší šlechty zásadní prohlášení. „*A přito[m] stoje pan Bartoň Habro[ve]c častopsaný vyznal za jistú pravdu, že žádné[h]o jiné[h]o za pána nemá a míti nechce, pokudž j[es]t a bude při městě naše[m] než krále jeho mi[los]t a pane[m] purkmistrem s pány konšely a právy městskými, že se chce zp[ra]vovati jako jiný sused. A toho má a slíbil pečeti svú vlastní potvrditi.*“⁶⁴¹

Tento krok následovali v pondělí po sv. Havlu (17. října) také další dva nižší šlechtici. „*My pur[kmistr] a rada etc. známo činí[m]e tí[m]to zápise[m] nynější[m] i budící[m], že j[es]t p[ře]dstúpil před nás pan Jan Pakoš Oreľský z[e] Sán s panem Jane[m] Zoldáne[m] do plné rady naší. A tu stoje slíbil j[es]t dobrovolně, že žádné[h]o jiné[h]o za pána nemá než krále pána své[h]o je[h]o mi[los]t a míti nechce a že se chce pane[m] purkmistre[m] a pány konšely zp[ra]vovati a p[rá]vy městskými. A toho řekl i pečeti svú potvrditi. Act[um] f[feria] ii p[ost] Galli Anno 1513. A též i pan Bartoň z Habrova sused náš učinil jako pan Pakoš.*“ K zápisu pak byl připojen ještě dodatek, dle kterého se téhož dne městské správě podvolili také dva další obyvatelé.⁶⁴² V roce 1513 se tak tři šlechtici symbolicky vzdali části svého výlučného postavení a přiblížili se městskému stavu.

O více jak desetiletí dříve, v roce 1502, přitom Bartoň jakožto urozený panoše svědčil a pečetil list, kterým se Čeněk z Barchova a na Dašicích vzdal práva na výběr mýta v Kostěnicích a Dašicích.⁶⁴³ Ač byl tedy jistě počítán mezi regulérní příslušníky lokální šlechty, ekonomická situace jej donutila stáhnout se do města a následně splynout s jeho prostředím.

Ne všichni členové rodu se však stáhli do města, někteří z nich se usadili na venkovských dvorech, jako to učinil Viktorin Habrovec z Habrova. Stejně jako městská část rodiny i venkovští držitelé dvorů z pramenů však časem beze stop zmizeli. Sledování jejich majetkových strategií do značné míry komplikuje ztráta zemských desk v roce 1543. Zmíněný Viktorin prodal své majetky v roce 1481 Jakubovi ze Škrovádu a dožil neznámo kde.⁶⁴⁴

S rodem Habrovců, konkrétně větví Hyndráků, byl svázán další drobný šlechtic zasedající krátce v městské radě **Mikeš z Oudoleně**. Jak napovídá predikát, jeho původ je svázán s obcí Oudoleň ležící na Vysočině, odkud v blíže neznámé době přesídlil do Chrudimi, kde se oženil s Kateřinou z Habrova, dcerou majetného obyvatele města a radního Matěje

⁶⁴¹ Tamtéž, f. 86v.

⁶⁴² Tamtéž, inv. č. 365, f. 18v.

⁶⁴³ AČ XVII, s. 24, č. 790.

⁶⁴⁴ RYBIČKA, A. Procházky v okolí Chrudimském, s. 271.

Hyndráka z Habrova. Ta přinesla pravděpodobně do společného svazku nemovitost, kterých vlastnil její otec řadu. Jediným trhem spojeným s Mikešem je zřejmě směna domů s měšťanem Jenerou, která tak dokládá jeho starší vlastnictví domu.⁶⁴⁵ Nejstarším dokladem o jeho pobytu zde je patrně dluh připomenutý roku 1492 v jedné z měšťanských závětí.⁶⁴⁶ Ve městě však musel žít již delší dobu, neboť téhož léta je zmíněn jako jeden z poručníků statku jiného z obyvatel. V tomto zápisu je navíc řazen ve výčtu mezi urozené panoše.⁶⁴⁷ V městské radě zasedal velmi krátce, pouze v letech 1498-1499.⁶⁴⁸ Zemřel někdy po roce 1500, přičemž v roce 1514 již byli jeho synové Jan, Matěj, Václav a Bohuš plnoletí. Finanční situace rodiny však nebyla dobrá, a tak byli pozůstalí nuceni postupně dědictví rozprodávat. Ve zmíněném roce 1514 prodali tři pruty rolí, přičemž peníze ze splátek měly plynout na uhrazení dluhů.⁶⁴⁹ Následující rok odprodali synové s matkou Kateřinou a také bábou Barborou zahradu⁶⁵⁰ a v roce 1517 také dvůr.⁶⁵¹ Poslední zbytek rodinného majetku prodali roku 1519 Hynkovi Andělovi z Ronovce a na Frymburce. Ten si z prodejní částky ihned srazil sumu ve výši sta kop míšeňských grošů, kterou na nákup tohoto domu dříve půjčil. Část zbylých splátek byla opět určena na neuhrazené závazky.⁶⁵² Více se pak panoši z Oudoleně v Chrudimi nepřipomínali. Buď z Chrudimi odešli, nebo zcela splynuli s městským stavem. Kromě posledního zápisu, kde byli označeni jako bratři z Oudoleně, byli totiž i přes plnoletost důsledně označováni jako synové Mikše z Oudoleně. Teoreticky tak mohli zcela upustit od predikátu z Oudoleně a používat jako příjmi otcovo křestní jméno.

Podobně jako Habrovci (Hyndrákové) z Habrova byla s městem těsně svázána také rodina Pouchobradských z Pouchobrad. Sídlem rodiny byl poplužní dvůr ve vsi Pouchobrady ležící nedaleko Chrudimi. Nejstarší zmínkou o rodině je připojení pečeti ke stížnému listu zaslanému do Kostnice v roce 1415 učiněné Jindřichem z Pouchobrad. Ve 30. letech se pak připomínají hned tři členové rodu - bratři Jiřík (držitel vsi Přestavlky ležící poblíž Hrochova Týnce a části vsi Tuněchody) a Karel (držitel vsi Třešnice, dnes zaniklé obce ležící nedaleko Nového Bydžova) a Kříž z Pouchobrad držící tou dobou dvůr v Pouchobradech. Vedle něho byl vlastníkem také dalších majetků, mimo jiné v Chrudimi. Byl to také on, kdo se v roce 1444 jménem rodiny zapsal k zemskému míru uzavřenému na sjezdu v Čáslavi. Po jeho smrti

⁶⁴⁵ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 363, f. 154r.

⁶⁴⁶ Tamtéž, inv. č. 362, f. 245r.

⁶⁴⁷ Tamtéž, f. 248r.

⁶⁴⁸ KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 199-200. V obou letech byly rady obnovovány až v květnu, prakticky tak zasedal až do května 1500.

⁶⁴⁹ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 363, f. 94v.

⁶⁵⁰ Tamtéž, f. 99v.

⁶⁵¹ Tamtéž, f. 109v.

⁶⁵² Tamtéž, f. 125v-126r.

se dvora ujal Matyáš Pouchobradský z Pouchobrad, kterému rodinné sídlo při svém tažení vypálilo v roce 1468 vojsko Matyáše Korvína.⁶⁵³ Obnova tohoto dvoru byla dlouhodobější záležitost, která tak mohla přispět k Matějovu častějšímu pobytu ve městě, kde vlastnil dům vedle kostela.

V roce 1470 nechal Matěj zaknihovat svou poslední vůli, kterou odkázal svůj majetek manželce Anně, v případě jejíž smrti měl přejít na děti. Pokud by zemřely i ty, mělo se dědictví stát majetkem poručníků, kterými určil slovatného panoše Viktorina z Kunčího a opatrného Ondřeje Čankovce.⁶⁵⁴ Ti po jeho smrti pomáhali zmíněné Anně se správou majetku i výchovou dětí, již v roce 1472 však tuto odpovědnost předali **mistru Ondřejovi (Ondráčkovi) Pouchobradskému**.⁶⁵⁵ Jeho jméno se v městských knihách objevuje poprvé v roce 1472, kdy se patrně vrátil z pražského univerzitního učení zpět domů. Jeho studium bylo zřejmě také důvodem, proč jej Matěj v poslední vůli neurčil poručníkem. V zápisech není jeho příbuzenský vztah k Matějovi výslovně uveden, pravděpodobně však byl jeho nejstarším synem.⁶⁵⁶

Byť se poručnictví ujal již v roce 1472, k definitivnímu vypořádání Matějova dědictví došlo až v roce 1476. Tehdy bylo dohodnuto, že se Ondřej se svou manželkou Annou ujmou městského domu a Anna, vdova po Matějovi, a syn Martin zůstanou držiteli pouchobradského dvora. Navíc Anna obdržela sto zlatých z dědictví, které “...vloženy a naloženy na stavení tu v Pouchobradech, ješto ješto [!] bylo spáleno od nepřátel a také za to kupován jest dobytek...“.⁶⁵⁷ Ještě v roce 1476 tak nebyly pouchobradský dvůr a jeho hospodářství zcela obnoveny. Do té doby tak žila rodina trvale ve městě. V roce 1476 se však stává majitelem domu Ondřej a zbytek rodiny reprezentovaný vdovou Annou, synem Martinem a jeho mladším bratrem, se vrací do Pouchobrad.⁶⁵⁸

Vraťme se však zpět k Ondřejovi. Ten se po svém návratu ze studií díky svému vzdělání i podílu na pouchobradském dědictví brzy zařadil mezi vyšší městskou společnost.

⁶⁵³ RYBIČKA, A. Další procházky v okolí Chrudimském, s. 154; RICHTER, David. Kšaft Řehoře Pouchobradského z Pouchobrad z roku 1539. In *Chrudimské vlastivědné listy* 4, 2014, č. 23, s. 21-23; *AČ XXXVII/3*, s. 1724-1725, č. 44. Provolání odúmrti na díl Tuněchod po smrti Jiříka z Pouchobrad a Přestavlk v roce 1464.

⁶⁵⁴ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 161r.

⁶⁵⁵ Tamtéž, f. 179v-180r.

⁶⁵⁶ Za staršího syna Matěje jej považuje např. Antonín Rybička. Viz RYBIČKA, A. Další procházky v okolí Chrudimském, s. 154. O Ondřejovo vzdělání toho bohužel mnoho nevíme. Čeněk Florián jej v dílčím výčtu chrudimských absolventů bohužel neuvádí. Viz FLORIÁN, Čeněk: Nástin dějin školství chrudimského. In *Almanach vydany k oslavě padesátileté působnosti c. k. reálného a vyššího gymnasia v Chrudimi*. Chrudim, 1913, s. VII.

⁶⁵⁷ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 176r.

⁶⁵⁸ Tamtéž, f. 176r. Martin se stal později manem olomouckého biskupa, když roku 1513 zakoupil manský statek v Dlouhých Lánech, který mu byl v léno udělen v Olomouci. Viz tamtéž, inv. č. 365, f. 17r.

V blíže neznámé době se stal městským písařem a v letech 1475 a 1481-1487 zastával úřad konšela.⁶⁵⁹ Pro upevnění svého majetkového zázemí a s ním spojeného společenského postavení zvolil po svém návratu strategii blízkou i dalším vzdělavcům městského prostředí, často kantorů, sňatek s majetnou starší vdovou. Ještě v roce 1472 se tak Ondřej oženil s Annou, vdovou po Martínkovi, rychtářovi ze vsi Kočí (náležející městu).⁶⁶⁰ Celkově jsou však trhové zápisy ve vztahu k jeho městskému majetku poměrně skoupé. Díky záznamu sporu z roku 1476 s Janem Velebným víme, že byl vlastníkem jedné z vinic v okolí města.⁶⁶¹ V roce 1482 koupil část dvora ležícího poblíž vstupu na hřbitov, v roce 1490 prodal dům a v roce 1494 zase jiný koupil.⁶⁶²

Následující generace rodu byly těsně spjaty s městem, byť ne všichni potomci v něm trvale žili. Ve zdi kostela Povýšení sv. Kříže byl osazen náhrobek Girseny, dcery Šimona Pouchobradského. V první polovině 16. století zmiňují městské knihy Mareše z Pouchobrad, Řehoře z Pouchobrad (ten kromě nemovitostí ve městě a na předměstích vlastnil také zpustlou tvrz a svobodný dvůr v Trojovicích) a jeho syny Jiříka a Václava Drisické z Pouchobrad. Vlastníkem dvoru v Pouchobradech byl v této době Burian Pouchobradský z Pouchobrad, který kromě něho držel ještě ves Pohled. Po jeho smrti se stal dvůr královskou odúmrťí, kterou získal Osvald Schönfeld ze Schönfeldu, od kterého pouchobradský dvůr odkoupilo město.⁶⁶³

Minimum informací máme naproti tomu k osobě panoše **Jana Zoldána**. Jan (řečený) Zoldán zasedal v městské radě v letech 1493, 1496-1503⁶⁶⁴ a byl vlastníkem několika městských nemovitostí.⁶⁶⁵ Z trhových zápisů ani seznamů městské rady nevyplývá, že by byl příslušníkem drobné šlechty, existuje však jiný doklad, který jeho sociální postavení explicitně dokládá. Je jím výše zmíněný záznam z roku 1513, ve kterém se tři osoby (Jan Pakoše Orelský ze Sán, Bartoň Habrovec z Habrova a Jan Zoldán) vyznaly, že jsou svobodnými lidmi, jejichž pánem je pouze panovník. Druhým dechem pak dodaly, že chtějí žít ve městě v souladu s městskými právy a že uznávají autoritu městské rady. Městský písař

⁶⁵⁹ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 61; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 198. Pro léta 1476-1481 se nedochovaly záznamy o obnovování městských rad. Nelze tedy vyloučit, že i v tomto období v ní zasedal. Rada v roce 1487 byla navíc obnovena až v květnu 1487, prakticky v ní tak zasedal ještě podstatnou část tohoto rok.

⁶⁶⁰ Téhož roku na něho Anna převedla svůj podíl z dědictví po prvním manželovi. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 167r, f. 168v.

⁶⁶¹ Tamtéž, f. 174v.

⁶⁶² Tamtéž, inv. č. 362, f. 195v a inv. č. 363, f. 100v a 167r.

⁶⁶³ RYBIČKA, Antonín. Další procházky v okolí Chrudimském, s. 154; RICHTER, David. Kšaft Řehoře Pouchobradského z Pouchobrad z roku 1539.

⁶⁶⁴ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry*, s. 61; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 199-200.

⁶⁶⁵ Např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 364, f. 41v. Forma Jan řečený Zoldán byla použita při zmínce jeho osoby v soupisu klenotů hlavního kostela v roce 1504. Viz tamtéž, inv. č. 362, f. 332r-333v.

pak označil tyto osoby v zápise jako zemany. Sice bez dalších dokladů, avšak na základě tohoto zápisu můžeme Jana Zoldána považovat za příslušníka drobné šlechty, který se v Chrudimi usadil.

Významného majetkového a společenského postavení dosáhl v pozdně středověké Chrudimi a jejím okolí rytíř **Viktorin z Kunčího a ze Zaječic** a také jeho bratr **Jan z Kunčího a ze Zaječic**. Právě na příkladu Viktorina, pro pochopení jehož původu a vzestupu nemůžeme opominout ani jeho bratra Jana, je jasně patrná prostupnost mezi městským a šlechtickým stavem druhé poloviny 15. století. Zároveň nám jeho osoba přináší další doklady o tom, že se panoši často stávali noví příslušníci nižší šlechty bez urozených předků.

První doklady o Viktorinovi a jeho bratru Janovi máme ze 40. let 15. století, přičemž jejich původ spatřujeme v bohatší vrstvě chrudimských měšťanů. Bratři vlastnili poměrně dlouhou dobu část městského majetku společně, zřejmě jako dědictví po otci. Společně dokonce získali také statky deskové. Výraznější z této dvojice byl bezpochyby Viktorin, který byl vůdčí osobností rodinného vzestupu. Od 40. let byl pravidelným členem městské rady, ve které zasedal zřejmě v letech 1448-1450, 1452-1453, 1457-1473, 1481-1482.⁶⁶⁶ Z toho je patrné, že byl váženým členem městské společnosti. Není tedy překvapující, že byl častým svědkem smluv a správcem pozůstalého majetku, někdy i se svým bratrem Janem.⁶⁶⁷ Ten byl na rozdíl od bratra členem městské rady pouze jednou a sám bez Viktorina svědčil či činil prostředníka jen výjimečně.⁶⁶⁸ Viktorin získal ve městě významné majetky, mezi které patřily domy, polnosti i masný krám. Některé z nich však nedržel do své smrti, ale prodal je.⁶⁶⁹ Jan nakupoval o poznání méně.⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ V obnovování městských rad je často uvedeno pouze Viktorin bez bližšího určení osoby. Nějaký Viktorin v radě zasedal v roce 1443, v roce 1446 to byl výslovně Viktorin Holický a v roce 1448 je uveden opět pouze Viktorin. Antonín Roubic usuzoval, že v letech 1443-1444, 1446, 1448-1450, 1452-1453 se jednalo o Viktorina Holického a v letech 1457-1472 a 1481-1482 o Viktorina z Kunčího. Viz ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry*, s. 61. Roubicovo zařazení převzala zřejmě také Michaela Kosařová, která uvádí totožné údaje. Viz KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 90. Ze studia městských zápisů však vyplývá, že již v roce 1448 byl Viktorin přísežným konšem. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 44. Na základě toho radím nejpozději léta 1448 k osobě Viktorina z Kunčího. Nelze však vyloučit, že byl členem rady již v roce 1446. Současně nelze vyloučit, že v jiných letech mohlo ještě dojít k záměně Viktorina z Holic a Viktorina z Kunčího. Pro účely této práce však není podstatné přesné období, kdy Viktorin v radě zasedal, ale skutečnost, že v ní zasedal opakovaně.

⁶⁶⁷ Např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 81r, 98v, 115r, 116r, 119v, 128v, 132r, 136v, 150r, 168v, 176r, 190v, 196v, 204r, 204v.

⁶⁶⁸ Tamtéž, f. 224r (rada) a 192r (prostředník kšaftu Kateřiny Nemošické).

⁶⁶⁹ Tamtéž, f. 44, 71r, 115r, 142r, 145v, 146v, 152r, 154r. Týž masný krám pak za stejnou částku prodal městu s podmínkou, že nájem, který z něho bude plynout, bude náležet hornímu faráři a kněžím. Ti si za něj měli kupovat ryby k pústu, za což měli jako protislužbu sloužit mše ve špitálu sv. Jana na předměstí. Viz tamtéž, f. 126.

⁶⁷⁰ V roce 1470 koupil dům. Viz tamtéž, f. 159v.

Oba dva byli městskými dobrodinci. V roce 1452 darovali zahradu, kterou měli ve společném držení, ku potřebám městskému špitálu (v jeho prospěch byly z této zahrady odváděny platy).⁶⁷¹ V roce 1469 zase půjčil Viktorin městu 100 kop pražských grošů na zbudování rybníka.⁶⁷² Za oběma činy pravděpodobně nestála jen čirá dobrosrdečnost, ale jednalo se o způsob jak budovat a udržovat dobré vztahy s městskou radou, potažmo dalšími obyvateli města.

Vzhledem k tomu, že patrně většina rodinného majetku připadla po smrti otce bratřím, měla jejich matka Alžběta omezené existenciální možnosti. To se oba rozhodli vyřešit v roce 1452, kdy jí zápisem na svých majetcích, s vědomím manželek, zanechali celkem 90 kop pražských grošů (Viktorin 50 kop a Jan 40 kop).⁶⁷³ Mezi sebou se bratři porovnali v roce 1463, kdy spolu učinili smlouvu za svědectví matky Alžběty a strýce panoše Jana Černého ze Skaličky, rychtáře Hradce Králové. Podlé té se Jan oddělil ze společného majetku, patrně pouze městského, za 150 kop pražských grošů.⁶⁷⁴

Pozoruhodný je výčet deskových majetků, kterých panoši, potažmo rytíři, z Kunčího a ze Zaječic dosáhli. Jedním z prvních majetků (často částí statků), které rodina získala, bylo patrně Kunčí ležící nedaleko Slatiňan. Zanedlouho poté získali také Zaječice. Nejprve Kunčí a poté i Zaječice se tak staly jejich prostředkem k vzestupu mezi nižší šlechtu a propsaly se do jejich titulatury. Přesto, že žili trvale ve městě, psali se sezením na zaječické tvrzi. V 50. letech pak získali od krále Vladislava II. Jagellonského do zástavy Svídnici, patřící před husitskými válkami klášteru v Pohledu.⁶⁷⁵ Od téhož panovníka pak získali do zástavní držby také ves (dvůr) Komárov.⁶⁷⁶ V rodinné tradici pokračovali Viktorinovi synové, Jan a Jiřík. Zatímco Jiřík, který se oženil s Markétou ze Zásduk, se stal držitelem Řestok a dočasně také hradu Rabštejnka, jeho bratr Jan si podržel Kunčí, Svídnici a Zaječice.⁶⁷⁷ Vedle toho do svého držení získal ještě části vsí Vápenný Podol, Cítkov, Nutice a Lány, kteréžto zboží prodal

⁶⁷¹ Tamtéž, f. 60r.

⁶⁷² Tamtéž, f. 157v.

⁶⁷³ Tamtéž, f. 53r.

⁶⁷⁴ Tamtéž, f. 121v.

⁶⁷⁵ RYBIČKA, A. Další procházky v okolí Chrudimském, s. 257-258.

⁶⁷⁶ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV.*, s. 353; SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 1. Chrudimsko*, s. 65. Dvůr jim byl zapsán bez jakýchkoliv povinností, přesto když byl o sto let později v držení Jana Komárovského z Libanic, chtěl po něm Jan z Pernštejna, aby na základě této držby vykonával manské povinnosti. Za to jej Komárovský pohnal „...že jej jakožto osobu stavu rytířského po předcích jeho, maje on grunty a statky zápisné, jako by manem téhož p. Jana z Pernštejna a poddaným býti měl, obtěžuje, a tudy překážku při statku jeho zápisném jemu činí...“ Viz ZOUBEK, František J. Utužování poddanství na statcích zápisných v 16. století, s. 97, č. 4.

⁶⁷⁷ RYBIČKA, A. Další procházky v okolí Chrudimském, s. 258; HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV.*, s. 353; SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 368, f. 15r.

v roce 1513 Mikuláši Trčkoví z Lípy a na Lichtenburce.⁶⁷⁸ Že se často jednalo o drobné majetky, dokládá jeho ostřešanská držba, která zahrnovala jediný poddanský dvůr s pozemky, ze kterého mu plynul roční plat přes dva a půl kopy a dvě slepice, a který prodal roku 1499 Vilémovi z Pernštejna.⁶⁷⁹

O těchto deskových majetcích se dozvídáme povětšinou z jiných než chrudimských pramenů. Výjimku tvoří lokality, které se staly součástí jejich jmen a přídomků. V první řadě se jedná o Kunčičky a Zaječice. Jiným pozoruhodným dokladem je později zrušený Viktorinův kšaft z roku 1458, ve kterém odkázal půl Svídnice i s příslušejícím zbožím bratru Janovi a druhou polovinu manželce Mandě s dětmi. Za pozornost stojí především způsob nakládání, který pro tento majetek Viktorin vytyčil. V případě, že by panovník zástavu nevyplatil, měli ji bratr a Viktorinova manželka s dětmi užívat společně, řekli bychom jako šlechtický nedíl. V opačném, tedy „...*pakliby Svídnice byla vyplacena, aby sobě za ty peníze ze spolka jiný plat koupili a toho též ze spolku požívali, pakliby nekúpili, ale polovice peněz aby jemu byla dána, a tak aby sebe neopouštěli, ale zespolka sobě pomáhali...*“⁶⁸⁰

Vedle zástav získal Viktorin nějaké majetky také patrně skrze odúmrti, jak o tom svědčí zápis z roku 1466. Tehdy uzavřel smlouvu s Anežkou Vlčnůvkovou, vdovou po Janovi Vlčnůvkovi, která jej po městě pomlouvala, že jí připravil o část dědictví po manželovi. Po Janově smrti byla část jeho majetku, svobodná dědina u Vlčnova, prohlášena za královskou odúmrt', neboť nezanechal mužské potomky. Král ji posléze udělil právě Viktorinovi. Ten dle zápisu pohnut milosrdenstvím, rozhodl se Anežce vyplatit 20 kop. Pravým důvodem však patrně bylo ukončení pomluv, které nepřály obrazu dobrodince, který si budoval.⁶⁸¹

Ve 40. a 50. letech byl Viktorin v městských knihách označován prostým jménem. Výjimku tvoří rok 1455, kdy byl při jednom ze svých nákupů nemovitostí označen jako Viktorin krejčí, zřejmě s odkazem na původní rodinnou profesi.⁶⁸² I v případě panošů z Kunčičky tak za jejich prvotním majetkovým vzestupem patrně stálo chrudimské sukno. Ještě zajímavější je toto označení ve světle poznatku, že již v této době byl držitelem deskového statku. Na začátku 60. let už čteme o konšelovi Viktorinovi z Kunčičky,⁶⁸³ od roku 1462 pak zápisy svědčí „*slovutný panoše Viktorin z Kunčičky*“.⁶⁸⁴ Jak šel čas a Viktorin nabýval na

⁶⁷⁸ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV.*, s. 101.

⁶⁷⁹ *RT II*, s. 510. Vilém mu měl za tento majetek zaplatit zapsáním jiného dvora v Rozhovicích.

⁶⁸⁰ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 90r.

⁶⁸¹ Tamtéž, f. 148v.

⁶⁸² Tamtéž, f. 71r.

⁶⁸³ Tamtéž, f. 108r.

⁶⁸⁴ Tamtéž, f. 116r, 121v či 173v.

majetku i váženosti, stal se z něho ve druhé polovině 70. let „urozený a statečný rytíř pan Viktorin“.⁶⁸⁵

Snad právě pro jeho svobodnou venkovskou držbu, titulování se sezením na zaječické tvrzi a sociální vzestup mezi nižší šlechtu, vyvstala potřeba zdůraznit jeho příslušnost k chrudimskému městskému prostředí. V několika zápisech tak byl označen jako „slovutný panoše Viktorin z Kunčího bytem v Chrudimi“, případně „slovutný panoše Viktorin z Kunčího obyvatel města Chrudimě“.⁶⁸⁶

V chrudimském archivu jsou uloženy dvě (tři) Viktorinovy listiny. První je nákup dědin u Chrbokova od Jana Hlinského z Morašic z roku 1466, jejím vydavatel však byl zmíněný Hlinský.⁶⁸⁷ Druhou a třetí je urovnání sporu Viktorina a jeho syna Jana, který vedli s městem kvůli vedení vody. Rytíři z Kunčího totiž z řeky tekoucí nad Chrudimí začali napájet své rybníky.⁶⁸⁸ Kromě budování příjmů z poddanských platů se tak snažili také rozvíjet rybníční hospodářství. Celkem se jednalo o dva rybníky ve Skalách a tři rybníky z majetku zaniklého kláštera sv. Jakuba ve Svídnicí,

Když byla v roce 1470 svolávána zemská hotovost na obranu země před vpády Matyáše Korvína, byli pro každý kraj stanoveni šlechtici a měšťané, kteří měli na její postavení dohlédnout. Zatímco šlechtici jsou pochopitelně jmenováni konkrétně, v případě měšťanů zápis pouze uvádí obecné formulace typu „...z Mýta jeden...jeden z Čáslavských...“ Pouze jediný kraj, potažmo město, měl svého měšťana uvedeného jménem. Byl jím Viktorin z Kunčího.⁶⁸⁹

Byť byli bratři Viktorin a Jan původem chrudimskými měšťany, v leckterých ohledech napodobovali strategie drobné a nižší šlechty, jejíž součástí se stali. Získali do svého držení deskové zboží, část majetku drželi společně (což bylo časté především u méně majetných vladýckých a rytířských rodů), titulovali se sezením na tvrzi. Viktorinovi synové pak trvale přesídlili na venkovské statky a rezignovali na městský život. Společenský vzestup rodiny se projevil také ve výběru jejich manželek. Zvláště pak Jan se stal integrální součástí nižší šlechty regionu. Dokonce byl jedním z ručitelů za dluhy Viléma Kostky z Postupic a na Litomyšli.⁶⁹⁰ Roku 1500 se také stal jedním ze svědků, kteří pečetili poslední vůli Anežky

⁶⁸⁵ Tamtéž, f. 181r, 190v či 204v.

⁶⁸⁶ Tamtéž, f. 115r či 173v.

⁶⁸⁷ Tamtéž, inv. č. 76, karton č. 3.

⁶⁸⁸ Tamtéž, inv. č. 23 a 24, kart. č. 3 a inv. č. 362, f. 198r; ČELAKOVSKÝ, Jaromír – FIREDRICH, Gustav. (eds.). *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III*. Praha, 1948, č. 439, s. 749–753. Dle smlouvy, kterou následně potvrdil panovník, museli některé z těchto rybníků nechat vypuštěné.

⁶⁸⁹ *AC IV*, č. 9, s. 443; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 35.

⁶⁹⁰ *AC XI*, č. 228, s. 410-411.

z Chlumu a Košumberka týkající se rozlehlého rychmburského panství. Zde však byl uveden pouze jako panoše.⁶⁹¹

Podobně rychle, jako se rod dočkal vzestupu, přišel i jeho úpadek. Ještě za svého života povznesl Viktorin rodinu nejprve mezi drobnou šlechtu, do řad panošů, a posléze z ní udělal významného hráče na poli regionální nižší šlechty. Ještě za jeho života začali být členové rodu zvaní jako rytíř.⁶⁹² Jeho synové v otcově odkazu pokračovali, avšak zatímco on v sobě svůj vztah k městu nezapřel a reálně jeho struktury neopustil, oni se stali klasickými venkovskými pány. Bohužel s nimi jakožto druhou generací rod vymizel. O Jiříkovi nemáme v podstatě žádné zprávy, Jan odkázal Kunčí a Zaječice, jakožto i chrudimský majetek, strýci Vojslavovi z Kunčího a na Zaječicích. Od něho pak přešel deskový majetek na Janovské ze Soutic a městský dům na Mikuláše Běškovce z Běškovic.⁶⁹³ Své majetky v Ostřešanech odprodal Vojtěchovi z Pernštejna.⁶⁹⁴ Týž Vojslav byl na konci 15. století držitelem manského statečku Skalice s tvrzí na Náchodsku.

Z doby, kdy už byli členové rodu označováni jako rytíři, pochází dvě dochované pečeti. První patřící Viktorinovi je bohužel nezřetelná. Na druhé patřící jeho synovi Janovi je zobrazena býčí hlava s šípem prostřeleným krkem. Obě se nachází na téže listině z roku 1484, přičemž na otisku patřícímu Janovi je čitelná část opisu ve formě „...*torin*...“. Jan tedy zřejmě užil (užíval) otcova typáře.⁶⁹⁵

O poznání méně toho víme o dalším panoši zasedajícím v chrudimské městské radě, **Janu Klobučníkovi (Koblučníkovi)**. Jeho členství v nejvyšším orgánu městské samosprávy je vymezeno léty 1447, 1449, 1451, 1459, 1461, 1463, 1467-1470, 1472-1475 a 1481-1486.⁶⁹⁶ Bližší informace o jeho sociálním původu postrádáme. Na základě jeho příjmení však lze vyslovit předpoklad, že se jednalo o příslušníka kloboučnického řemesla.⁶⁹⁷ Jan se stal členem rady patrně poměrně mladý, neboť poprvé v ní zasedal v roce 1447 a zemřel někdy na

⁶⁹¹ *AČ V*, s. 577, č. 63.

⁶⁹² V roce 1501, když pečetil Jan výpis z desk zemských týkající se odkazu paní Anežky z Chlumu a Košumberka, byl výjimečně označen jako urozený panoše. Viz *AČ V*, s. 577, č. 63.

⁶⁹³ RYBIČKA, A. Další procházky v okolí Chrudimském, s. 257. K chrudimským majetkům viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 364, f. 145v.

⁶⁹⁴ *RT II*, s. 510.

⁶⁹⁵ RŮŽIČKOVÁ, Renata. *Nejvýznamnější sfragistické památky Státního okresního archivu v Chrudimi*. Chrudim, 1997, s. 30-31.

⁶⁹⁶ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.*, s. 60; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 195-198. Pro období let 1476-1481 přímé informace o obnovování rad postrádáme. V roce 1450 byla rada obnovena poměrně pozdě, až v květnu. Zasedal tak v radě i nemalou část roku 1450, podobně tomu bylo i v květnu 1487.

⁶⁹⁷ Známe i jiné osoby, které užívaly stejného přízviska. Jednalo se např. o Blažka Koblučníka a jeho syna Jakuba. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 34v.

přelomu let 1492 až 1494.⁶⁹⁸ Kdyby se tak stal jejím členem již v pouhých dvaceti letech, což je nepravděpodobné, zemřel by nejméně v pětadesáti letech.

Stejně jako jiní radní byl považován za váženou osobu, byl zván zhusta jako svědek smluv a poměrně často byl stanovován jako poručník sirotků a jejich majetků.⁶⁹⁹ Občas si tyto sirotčí peníze půjčoval pro financování svých nákupů.⁷⁰⁰ Co se pak jeho půjček dotýká, nebál se poměrně výrazně zadlužit, jak o tom svědčí například půjčka sta zlatých uherských roku 1492.⁷⁰¹ Kromě společenské autority tak nepochybně oplýval dostatečným majetkem, kterým mohl za tyto závazky ručit. Na rozdíl od jiných výše zmíněných panošů však městské knihy v jeho případě neposkytují větší množství informací o jeho obchodech s nemovitostmi. Ze skromných zmínek víme, že v roce 1458 zakoupil dům od jisté Dušky.⁷⁰² V roce 1486 pak přikoupil ještě polnosti od samotného města.⁷⁰³ V roce 1483 zase jiné polnosti a v roce 1489 také zahradu odprodal.⁷⁰⁴

Podobně jako u Šimona Korbáře, neznáme ani v případě Jana Klobučníka deskový majetek, který z něho měl učinit člena drobné šlechty. Že do této skupiny patřil, dosvědčuje jediný městský zápis z roku 1483. Tedy z posledního desetiletí jeho života, z doby, kdy patřil mezi horní vrstvu městské společnosti. Tehdy patrně získal nějakou venkovskou nemovitost, díky které se na společenském žebříčku posunul mimo hranice běžného městského stavu. Tak byl zaknihován zápis, ve kterém vystupoval „*slovutný panoše pan Jan Klobučník*“.⁷⁰⁵

Poměrně specifickou rodinou stojící na pomezí mezi svobodníky, drobnou šlechtou a měšťany byli Čankovci. Antonín Rybička označil ve svém přehledovém článku zabývajícím se šlechtou usedlou v Chrudimi jednoho z členů tohoto rodu, Jana Čankovce, za panoše.⁷⁰⁶ Podobně postupoval i Antonín Roubic, který zmíněného Jana a jeho otce Ondřeje označil jako erbovníky zasedající v městské radě. Oba tak učinili bez odkazu na konkrétní pramen, na základě kterého Čankovcům toto postavení přisoudili. V zápisech chrudimských městských knih žádný člen této rodiny jako panoš označen není. Otázku původu a sociálního postavení rodu tak není možné spolehlivě rozřešit. Určitým vodítkem by mohlo být samotné příjmení

⁶⁹⁸ V roce 1492 si ještě půjčil 100 zlatých uherských (tamtéž, f. 250v.), v roce 1494 je pak jeho žena označena jako vdova (tamtéž, f. 267r.).

⁶⁹⁹ Např. tamtéž, f. 71v, 202v, 168v, 208v-209r.

⁷⁰⁰ Tamtéž, f. 128r či 172v.

⁷⁰¹ Tamtéž, f. 250v. Jiným starším dluhem byla pohledávka na 30 kop, kterou na něm měla vdova Dorota Duška roku 1461. Viz 362, f. 110v.

⁷⁰² Tamtéž, f. 87v.

⁷⁰³ Tamtéž, f. 29v.

⁷⁰⁴ Tamtéž, f. 8v, 73v.

⁷⁰⁵ Tamtéž, f. 202v.

⁷⁰⁶ RYBIČKA, A. Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV. – XVII. usedlé, s. 29.

Čankovec, neboť jedenáct kilometrů od Chrudimi, hned vedle Hrochova Týnce, se rozkládá ves Čankovice, odkud s největší pravděpodobností rodina pocházela.

Na počátku 15. století seděl na zdejší tvrzi Mikeš z Čankovic a po něm Pešek z Čankovic. Ve 30. letech byl hlavou rodu Hylbrant z Čankovic, který v roce 1437 získal společně s Vítkem z Talmberku zápis na slatiňanskou tvrz s dvorem a mlýny, vsi Kochanovice a Trpišov a díl Tuněchod. Dočasně tak získal majetky v okolí Chrudimi.⁷⁰⁷ Jeho potomci Vaněk a Jan, řečený Čaňka, z Čankovic se v roce 1440 účastnili časlavského sněmu. Jan pak táhl s Jiříkem z Poděbrad v roce 1448 na Prahu. Po jeho smrti byl majetek prohlášen v roce 1460 královskou odúmrťí.⁷⁰⁸ Pokud by byli chrudimští Čankovci jeho příbuzní, o tento majetek by se jistě přihlásili, to se ovšem nestalo.⁷⁰⁹

Vedle šlechtické tvrze se ve vsi nacházel také svobodnický majetek. Tak se v roce 1550 připomíná Petr Kučera⁷¹⁰ a v roce 1557 Jiřík Kučera a Matěj Zeman.⁷¹¹ Pro starší období, kdy byla hranice mezi drobným šlechticem a svobodníkem poměrně tenká, informace o zdejších svobodnících postrádáme.

Nejasnost původu chrudimského rodu Čankovců se již těžko podaří objasnit, nelze ovšem vyloučit jeho vazbu na některou z osobně svobodných čankovských rodin. Vzhledem k domněnkám Rybičky i Roubice a skutečnosti, že se jednalo o vsutku ojedinělé příjmení (kromě obce Čankovice na Chrudimsku by případně mohlo souviset také s vsí Čaňka ležící nedaleko Opočna, byť to se jeví jako málo pravděpodobné) je jim věnována alespoň stručná poznámka.

Jako první toho jména se objevuje ve druhé polovině 50. let 15. století v Chrudimi **Ondřej Čankovec**. Ten zasedal v letech 1457, 1461-1462, 1464, 1466 v městské radě, přičemž nejstarší zmínku o jeho osobě se mi podařilo nalézt až k roku 1457 právě v souvislosti s radní funkcí.⁷¹² Z jejího titulu se stal několikrát svědkem různých pořízení a prostředníkem a poručníkem odkazů svých sousedů.⁷¹³ Nenalezl jsem však jediný doklad o nabytí městské nemovitosti. Jelikož se ovšem stal v roce 1457 jedním z konšelů, musel být

⁷⁰⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl I. Chrudimsko*, s. 148.

⁷⁰⁸ Tamtéž, s. 273.

⁷⁰⁹ *AC XXXVII/3*, s. 1716; *RT II*, s. 316.

⁷¹⁰ SEDLÁČEK, August. Svobodníci, dědiníci a nápravníci r. 1550. In *Památky archeologické a místopisné 7*, 1868, s. 291-292. Tady se ale pravděpodobně jednalo o chybu autorů soupisu, neboť v kraji jistě nebyl pouze jediný svobodník. Už jen proto, kolik svobodníků zmiňuje pramen o sedm let mladší. Viz NOVOTNÝ, David. Příběhy z historie rodu Talacků z Ještětic (1. část). Dlužník Václav Talacko a pardubický hejtman. In *Chrudimské vlastivědné listy* 18, 2009, č. 6, s. 5.

⁷¹¹ PLACHT, O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557, s. 56.

⁷¹² ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry*, s. 60; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 196; SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 84r.

Následující rada byla obnovena až na konci června 1458, zasedal tak od ledna 1457 do června 1458.

⁷¹³ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 90v, 122, 124r, 142v, 159v, 161r, 179v-180r.

tou dobou ve městě již nějaký čas usedlý a vlastnit nejméně jeden dům. Nejstarší městská kniha zachycuje trhy od roku 1439, před kterým patrně k tomuto nabytí došlo.

Ondřejovu minimální aktivitu na tomto poli bohatě vykompenzoval jeho syn **Jan Čankovec**, který byl nadmíru aktivním obchodníkem s nemovitostmi.⁷¹⁴ Členem městské rady byl v letech 1472, 1475, 1488, 1491, 1492, 1495-1497 a 1503.⁷¹⁵ Jeho a Ondřejovi potomci žili v Chrudimi až do třicetileté války.⁷¹⁶

Výčet osob, které zařadil Antonín Roubic mezi erbovní členy městské rady v 15. století, je o něco širší, než výše uvedený přehled. Naopak byl navíc zařazen Václav Karpas, kterého Roubic do této skupiny nezačlenil. Účelem této kapitoly však nebylo podat obsáhlý a vyčerpávající seznam postihující všechny osoby, které by se daly zařadit mezi drobnou šlechtu v řadách chrudimské městské rady v 15. století. Cílem bylo nastínit jeden z fenoménů geneze a současně také zániku drobné šlechty v tomto období.

Doba konce 15. století, a také období po vydání nového zemského zřízení, byla časem napjatých vztahů mezi šlechtickým a městským stavem. Na první pohled tak vyvstává otázka, jak je možné, že v (nejen) chrudimské městské radě zasedali v tomto období zástupci šlechty. Městská rada byla složena z dvanácti reprezentantů, přičemž například v roce 1461 tvořili drobní šlechtici celou třetinu (Matěj Hyndrák z Habrova, Jan Kloboučník, Ondřej Pouchobradský z Pouchobrad a Matěj Bezchleba z Koldína). V roce 1484 pak dokonce téměř polovinu rady (Matěj Hyndrák z Habrova, Jan Kloboučník, Ondřej Pouchobradský, Matěj Bezchleba, Václav Habrovec).⁷¹⁷

Jak doložil výše uvedený přehled, sociální původ těchto osob byl rozličný, ve všech případech však byly poměrně těsně svázány s městským prostředím. To není žádným překvapením, neboť by mezi sebe konšelé jen stěží přijali někoho, kdo by nehájil zájmy města a nebyl s ním těsně spjatý a delší dobu usazený. V řadě případů se pak skutečně jednalo o měšťany, kteří se stali držiteli majetků v okolí města, někdy i ve vzdálenějších oblastech, díky

⁷¹⁴ Např. tamtéž, inv. č. 363, f. 186v, 191r, 193v, 215v; inv. č. 364, f. 31v, 67r, 128v, 135v, 188v, 196r. Část těchto trhů se patrně týkala jiného Jana Čankovce, snad jeho syna.

⁷¹⁵ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry*, s. 61; KOSAŘOVÁ, M. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 197-200. V roce 1488 byla rada obnovena až ve druhé polovině června, v roce 1493 po polovině května a v roce 1498 taktéž.

⁷¹⁶ RICHTER, D. *Šlechtická držba nemovitého majetku v Chrudimi v kontextu vývoje Chrudimského kraje v 16. století*, s. 126-129.

⁷¹⁷ TÝŽ. *Panoši Bezchlebové z Koldína v pozdním středověku v Chrudimi*. (2. část), s. 10. V tomto a dalších letech zasedal v radě také jistý Jaroš. Teoreticky by se mohlo jednat o slovutného Jaroše z Týniště a v Chrudimi, potencionálně by tak mohli panoši v tomto roce tvořit až polovinu rady. Tuto skutečnost však nelze s jistotou ověřit. Jaroš z Týniště je zmíněn např. v SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 289r.

kterým se povznesli mezi nižší šlechtu. Hranice mezi svobodnými vrstvami společnosti a spodní (majetkově i mocensky drobnou) složkou nižší šlechty byla v této době ještě stále poměrně prostupná. Situace, kdy majetný měšťan zakoupil svobodný majetek v okolí města (dvůr, část vsi či dokonce celou), a tím se na společenském žebříčku posunul na úroveň nižšího šlechtice, nebyla v předhusitském období výjimečná.⁷¹⁸ Ve druhé polovině 15. století bylo takovýchto případů ještě stále poměrně hodně. Postupné uzavírání stavu spojené s kladením dalších podmínek uchazečům o povýšení sice prostup stěžovalo a současně měnilo charakter prostředků, skrze které se noví jedinci snažili mezi šlechtu proniknout, pochopitelně však tento proces nezastavilo.

Každá metodika, při které dochází ke kategorizaci procesů, jevů a jedinců nutně vede ke zjednodušení dané problematiky a v určitých ohledech tak omezuje šíři našeho poznání. Na druhou stranu je takové třídění a řazení na základě vybraných shodných znaků cestou pro jejich snazší pochopení a zabraňuje nepřehledným výčtům, příliš zohledňujících individualitu jednotlivců. S vědomím těchto limitů lze výše uvedené šlechtické členy městské rady rozdělit do několika základních skupin. Ty nelze vnímat jako nejdokonaleji postavené a úplné kategorie, ovšem zcela postačují k nastínění základních trendů.

Nejobsáhlejší z nich jsou výše zmínění měšťané, kteří se ziskem svobodného majetku v blízkém či vzdálenějším okolí města stali příslušníky nižší šlechty. Držba svobodného majetku jim propůjčila osobní status pozemkové vrchnosti. Pokud byl tento sociální posun v záznamech městských pramenů nějak reflektován, zpravidla byl takový jedinec označen jako panoše. Zařadil se tedy na nejnižší stupeň šlechtické hierarchie, na úroveň zpravidla málo majetných (byť on sám mohl svým jměním řadu svých sociálních vrstevníků mnohonásobně převyšovat) a neurozených členů šlechty. Podobně jako velká část z nich se nemohl pyšnit několika generacemi šlechtických předků. Byl zakladatelem nového postavení rodiny.

Toho všeho dosáhl skrze bohatství, jehož zdroj ležel nezdídkou v obchodu. Tyto finance se pak staly prostředkem k zisku pozemkového majetku, jehož držba vylepšila jeho sociální status. Takový majetek mohl mít rozličné podoby. Nemuselo se nezbytně jednat o vlastnictví celé vsi, či dokonce několika. Byli pochopitelně tací, kteří vybudovali majetek hodný menšího rytířského rodu, častější však byla držba části vsi, někdy s poddanými, jindy pouze dvoru

⁷¹⁸ K této problematice např. MEZNÍK, J. *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*; TÝŽ. *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století. V chrudimském prostředí je pro předhusitské a husitské období dobře zdokumentovaný např. deskový majetek měšťana Václava Klektaje a jeho potomků. Viz TEPLÝ, Jaroslav. *Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku*. Pardubice, 1997, s. 64; HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV.*, s. 269. Po Klektajích měl Bylany držet jiný chrudimský měšťan Matěj z Chrudimě, o čemž svědčí výpověď z roku 1455. Viz *AC XXXVII/3*, s. 1662.*

s polnostmi. Z tohoto hlediska pak nezáleželo, zda se jednalo o svobodné deskové vlastnictví nebo zástavu.

Do této skupiny bychom zařadili z výše jmenovaných Viktorina a Jana z Kunčího a ze Zaječic, Václava Karpase, Jana Klobučníka a Šimona Korbáře. Zatímco u dvou posledně jmenovaných neznáme mimoměstský majetek, který z nich učinil slovné panoše, u prvních tří jsme informováni poměrně dobře. Bratři Viktorin a Jan z Kunčího a ze Zaječic se stali vlastníky jak zástavního, tak alodního deskového majetku. Vybuovali si, především tedy Viktorin, silné společenské postavení a v mnohých ohledech přejali chování nižší šlechty. Nikdy se však nevzdali své velmi těsné vazby na městské prostředí. Druhá generace rodu prezentovaná Viktorinovými potomky pak habitus šlechty zcela převzala a více se orientovala na venkovský majetek. Naproti tomu Václav Karpas z Horky dosáhl svého postavení díky dluhu, který u něho měl kníže Jindřich I. starší z Minstrberka. Jako jeden z mnoha věřitelů obdržel za své pohledávky zástavní listiny. Konkrétně se jednalo o zástavy vsí Čankovice a Zminný a platy z Velkých Koloděj a Horky.

Druhou skupinou byly osoby a rodiny, které se mezi šlechtu řadily již před příchodem do města. K těm bychom počítali Jana Bezchlebu z Koldína a jeho syna Matěje, Matěje Hyndráka z Habrova, Václava Habrovce a Bartoně Habrovce odtamtud. Dále Mikeše z Oudoleně, Ondřeje Pouchobradského, Jana Zoldána a Ondřeje a Jana Čankovce.

Problematická je v tomto ohledu otázka původu dvou posledně zmíněných, otce a syna Čankovcových, u kterých nelze spolehlivě prokázat příslušnost k nižší šlechtě. Byť byli v minulosti některými autory řazeni mezi panoše, mě osobně se jednoznačný doklad jejich sociálního postavení nalézt nepodařilo. Nelze vyloučit, že spíše než panoši byli příslušníky svobodnické vrstvy.

Spolehlivě se k nižší šlechtě řadili Jan Bezchleba z Koldína a jeho syn Matěj. Janův otec Vaněk byl panošem držícím jeden z vlčnovských dvorů, byť nelze vyloučit, že se jednalo původem o měšťanskou rodinu zakoupivší svobodný dvůr ležící nedaleko od města. Jan se brzy usadil v Chrudimi a s městským prostředím poměrně těsně srostl, byť si nadále podržel i deskový majetek. Měl nejméně dva syny, přičemž Jiřík se ujal vlčnovského dědictví a Matěj zůstal ve městě. Kromě chrudimských nemovitostí však v blíže neznámé době získal do zástavy několik vsí či jejich dílů příslušejících k panství kunětickohorskému.

Zajímavý osud potkal také rodinu Habrovců z Habrova, respektive všechny její větve. Vladykové z Habrova sídlili původně na tvrzi postavené na návrší Habrov vypálené v roce 1468 vojskem Matyáše Korvína. Již před touto událostí ovšem rodina postupně drobila rodový majetek a dělila se. Patrně mladší větev Hyndráků z Habrova se usadila částečně ve

vsí Topol, která rodu dříve patřila, a částečně ve městě. Můžeme-li ze skromných pramenů soudit, Hyndrák starší zůstal žít na jednom z topolských dvorů a vstoupil do služeb města. Zatímco jeho první syn Matěj si uchoval výsadní společenské postavení a úspěšně se integroval do městského prostředí, druhý syn Martin se stal poddaným města. Ke starší větvi rodu náležel Václav Habrovec z Habrova, který se ve městě trvale usadil kolem roku 1469, tedy v době vypálení rodové tvrze. Jeho bratr, který na rozdíl od něho v městské radě neusedl, Bartoň Habrovec z Habrova, v roce 1513 vyznal, že se podvoluje městské radě a městským právům a symbolicky tak završil splnutí rodiny s městským stavem. S rodinou Hyndráků z Habrova byl dále spjatý panoš Mikeš z Oudoleně, který si vzal za ženu Matějovu dceru a též se úspěšně sžil s městskou obcí.

Podobným osudem jako vlastníci Habrova prošli také vladykové z Pouchobrad. Ti seděli na poplužním dvoře v Pouchobradech, který v roce 1468 vypálilo při svém tažení vojsko krále Matyáše Korvína. Zřejmě tehdy se rodina více svázala s městem. V 70. letech pak došlo k majetkovému rozdělení, na základě kterého se rodina rozdělila na větev městskou a venkovskou, byť v následujících generacích se u nich městské a zemské majetky prolínaly. Díky těmto záznamům víme, že ještě v roce 1476, tedy zhruba osm let po tažení, nebyl pouchobradský dvůr zcela opraven. V této době městskou linii rodu představoval mistr Ondřej Pouchobradský. Téměř žádné informace pak nemáme o Janu Zoldánovi, který učinil v roce 1513 společně s dalšími příznání městu.

Prostředí královského města tedy nemuselo být pouze centrem měšťanských svobod, ale také zdrojem pro genezi nové nižší šlechty. Z 16. století a pozdějšího období známe řadu případů, kdy se původem měšťané (často obchodníci, úředníci či intelektuálové) stali příslušníky nižší šlechty. Obyvatelé královského města, kteří zakoupili venkovské statky, tak relativně snadno překračovali hranice svého stavu. Nebylo to výjimkou v předhusitském období, turbulentní změny přineslo také husitství. Pozoruhodnější je však tento fenomén ve druhé polovině 15. století, v době zvýšeného napětí mezi městy a šlechtou obecně. Současně se jednalo o období, kdy se nižší šlechta pokoušela těsněji uzavřít hranice rytířského stavu. Přesto v této době vidíme na jedné straně měšťany, kteří se stávají panoši, avšak často zároveň zůstávají právoplatnými měšťany a zasedají v městských radách. Na straně druhé pak zpravidla příslušníky drobnější regionální šlechty, kteří ztrácejí rodové majetky a z nejrůznějších důvodů se usazují ve městech.

Sonda tedy dokládá sociální vzestup určité skupiny a její roli jako jednoho ze společenských zdrojů drobné šlechty a na straně druhé poukazuje na urbanizaci drobnější okolní šlechty a její postupný zánik. S tím jak se na straně jedné drobily rodové statky a na

straně druhé měnilo společensko-ekonomické prostředí, proměňovalo se chování příslušníků této skupiny. Řada drobnějších panošských i zemanských a vladyckých rodů si udržovala své postavení díky tomu, že je společnost potřebovala. Především jako válečníky a personální zdroj pro zemskou hotovost, potažmo jako úředníky. S proměnou struktury armády, stoupajícím významem žoldnérů a současně intelektuálním vzestupem dalších společenských skupin postupně ztráceli své pozice. Někteří z nich se s novým prostředím sžili, a byť jejich pozemkový majetek byl nevelký, či jej tvořil jediný dvůr nebo dům, jejich skutečné bohatství vázané v dlužních úpisech a jiných finančních transakcích bylo někdy násobně větší než některé venkovské statky. Bylo však mnoho těch, kteří tyto změny neustáli a na jejich místo nastoupili noví jednotlivci a jejich rodiny. Aspektů formujících tento proces bylo nepochybně mnoho. V případě Chrudimska bychom mohli obzvláště zmínit tažení krále Matyáše Korvína, kterému padly za oběť mnohé vsi, dvory a tvrze, které těmto starým rodům patřily a na jejichž obnovu již nebyl dostatek prostředků ani sil.

Proměny titulatury

Vzhledem k tomu, že se nám zachovalo z 15. století poměrně málo zápisů z desk zemských a jiných centrálních pramenů týkajících se drobné šlechty v Chrudimi, musíme z většinové části spoléhat na informace pramenící z městských knih. Ty nelze z hlediska šlechtické titulatury chápat jako dogma, spíše je třeba na ně nahlížet jako na proměnlivý lokální odraz všeobecné terminologie. Současně je nezbytné vnímat zaknihované záznamy komplexně z hlediska jejich celkového vývoje v čase. Jako jsou starší záznamy leckdy obecně informačně stručnější, postrádáme někdy v těchto zápisech označení stavu dané osoby. Zatímco někdy je daná osoba uvedena termíny měšťan, souseď, pan či panoše, v mnohých starších případech toto odlišení chybí. Někdy je před jméno konkrétní osoby předřazeno adjektivum opatrný či poctivý. Jasno do této záležitosti nevnáší ani oslovení slovutný, které je též užíváno vágně. Bez konkrétního určení typu slovutný měšťan či slovutný panoše nesdělujeme nic bližšího než uctivé označení daného (váženého) člověka. Jistým vodítkem bývá až uvedení přídomku. Tak v zápisech ze 40. let čteme o slovutném Vaňkovi z Rabštejnka⁷¹⁹ či slovutném Vilémovi z Orle a Dřela v 50. letech.⁷²⁰ Naproti tomu na jiném místě jsou v tomtéž období uvedeni slovutní panoše Zikmund Anděl z Ronovce a Jan Popel ze Stáje.⁷²¹ Jelikož se

⁷¹⁹ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 37.

⁷²⁰ Tamtéž, f. 60v-61r.

⁷²¹ Tamtéž, f. 40r.

jednalo o první generace svého rodu, je oslovení panoše naprosto v pořádku.⁷²² Zajímavé však je, že zatímco u jiných drobných šlechticů té doby chybí, uvedení pánové si jej do zápisu patrně vymohli.

Přibývá-li postupem času případů, kdy je šlechtic titulovaný, vyznačují se tato označení jednotvárností. V 15. století se v naprosté většině jedná o panoše. To je dáno primárně strukturou drobných pozemkových vlastníků, kteří se ve městě a jeho okolí pohybovali a také skutečností, že mnozí z nich byli nově povznesení měšťané. V případě rytířského titulu máme pouhé dva doklady jeho užití. Starší patřil známému Viktorinovi z Kunčího a ze Zaječic, druhý Hertvíkovi z Rušínova. Ten v roce 1484 zakoupil ve městě dům od bratra zmíněného Jana z Kunčího.⁷²³ Téhož roku pak „statečný rytíř pan Hertvík z Rušínova přiznal se j[es]t, že urození panoše Vilém z Chlebova, Vaněk Talacka z Ještětic a Jan ze Škrovádu jsou zaň rukojmě k urozené[m]u panoše Vojtěchovi z Morašic“.⁷²⁴ To je zajímavé v opozici k zápisu, kterým tento dům nabyl, ve kterém se píše, že do rady vstoupil „pan Hertvík z Rušino[v]a a pan Janek z Kunčí[h]o“.⁷²⁵ To poukazuje na rozkolísanost a nedůslednost v uvádění šlechtických titulů. Současné také dokládá občasně užití adjektiva urozený u panoše, které bylo později vyhrazeno primárně rytířům. Známe jej i z jiných míst, jako např. u urozených panošů Abraháma z Dalčic a Buriana Troskovce z Veleně, poslu urozeného pána pana Jana ze Šelmberka.⁷²⁶ Na počátku 16. století pak užívání termínu panoše zcela mizí.

Patrně na jediném místě je užito termínu zemané. Jedná se však o nadpis zápisu, navíc až z druhé dekády 16. století, ve kterém se Jan Pakoš Orelský ze Sán, Jan Zoldán a Bartoň Habrovec z Habrova podvolili městským právům a radě. V tomto případě je tento výraz vnímán jako obecná kategorie nižší šlechty a nikterak nedefinuje jejich konkrétní společenské zařazení. Zcela postrádáme užití termínu vladyka.

Nevyrovnanost v ohledu užívané titulatury v případě nižší šlechty lze dobře pozorovat na případě již zmíněného Viktorina z Kunčího a ze Zaječic. Tak čteme v nejstarší městské knize v zápisech z let 1465 „slovut[n]ý panoše pan Viktorin, [v] ty chvíle spolu náš radní a opatrní susedé Jan Bezchleba a Jan Rychnovský“.⁷²⁷ Zatímco Jan Bezchleba, ve městě usazený příslušník nižší šlechty, je zde uveden bez jakéhokoliv titulu, měšťan, který se na tuto společenskou pozici teprve „dere“, je již slovutným panošem. V roce 1477 zápis jmenující

⁷²² VOREL, P. Vymřelý východočeský rod Andělů z Ronovce, s. 53.

⁷²³ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 363, f. 13v.

⁷²⁴ Tamtéž, inv. č. 362, f. 203r.

⁷²⁵ Tamtéž, inv. č. 363, f. 13v.

⁷²⁶ Tamtéž, inv. č. 362, f. 240r.

⁷²⁷ Tamtéž, f. 138v.

rukojmí uvádí „statečné[h]o rytíře pana Viktorina, pana Bartoše Krupína, pana Jiříka Písaře, pana Matěje Bezchlebu“.⁷²⁸ O rok později pak předstoupili měšťané „před statečné[h]o rytíře pana Viktorina a slovného Matěje Hyndráka a opatrných Mikulášem [!] Mrchotu a Matějem [!] Bezchlebu“.⁷²⁹ Viktorin se tak v městských pramenech stává z panoše rytířem, zatímco Matěj Bezchleba, který v této pozici vystřídal svého otce Jana, je pouze opatrným sousedem. Není mu zde přiznán ani titul panoše, byť jako nejméně třetí generaci rodu patřil k dobře urozeným.⁷³⁰ Obecně lze tedy říci, že městské knihy sice nejsou zcela spolehlivým dokladem z hlediska užití titulatury, na druhou stranu však povětšinou deklarují zažitý úzus ve smyslu užívání titulu panoše pro nové členy nižší šlechty a její majetkově drobnější příslušníky.

Svobodné dvory ve Vlčnově

S problematikou geneze, života a také zániku drobné šlechty v 15. století úzce souvisely nejrůznější drobné majetky, často jednotlivé dvory. Ty byly nezdárcem jedinou rodinnou nemovitostí a jejich status svobodného majetku byl často jedinou zárukou jejich společenského postavení, tedy dokladem příslušnosti ke šlechtě. Pozbytím tohoto drobného statku, jehož vlastnictvím majetkově leckdy nepřevyšovali sousední majetnější sedláky, pak členové takové rodiny ztráceli i svou výlučnost. Naopak někteří měšťané mohli zakoupením takového statku své postavení vylepšit. V případě Chrudimi stojí v této souvislosti za pozornost ves Vlčnov, kde máme z tohoto období doloženo několik zemsko-deskových vlastníků. Z pozdějších soupisů z druhé poloviny 16. století zde máme doložený svobodný dvůr, který tehdy držela rodina Vlčnovských z Vrbice.⁷³¹ Ještě na začátku téhož století a ve století předchozím byly svobodné dvory nejméně dva, pravděpodobněji jich ale bylo více.

Majetky zde vlastnili také chrudimští měšťané, z nichž nejstarším spolehlivě doloženým byl Jiřík Rožnovský z Chrudimě, který prodal roku 1409 zdejší poplužní dvůr s pozemky Václavovi z Vlčnova.⁷³² Tento Václav by mohl být totožný s panošem Václavem (Vaňkem) z Vlčnova, otcem Jana Bezchleby z Koldína. Vedle Bezchlebů a s nimi spřízněnými Svojšickými drželi ve Vlčnově majetky také další příslušníci drobné šlechty a chrudimští měšťané, případně jejich předci.

⁷²⁸ Tamtéž, f. 181r.

⁷²⁹ Tamtéž.

⁷³⁰ Tento problém jsem naznačil například v RICHTER David. Panoši Bezchlebové z Koldína v pozdním středověku v Chrudimi. (1. – 2. část).

⁷³¹ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 472; HOLEJŠOVSKÝ, Vlastimil. Soupis svobodníků z roku 1605. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, říjen 1974, č. 5, s. 8.

⁷³² *AC III*, s. 478, č. 98. Jiřík Rožnovský byl příbuzným dalších chrudimských měšťanů vlastníků zemsko-deskové statky, rodiny Klektajů. Viz SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 41r.

V druhé polovině 15. století to byla například rodina Václava Vlčnovka, chrudimského měšťana a současně vlastníka zdejšího dvora. Dědičkou jeho městského domu, ještě za života manželky Makuše, se stala dcera s manželem Machkem Raumanem, jinak Vlčnovským odtamtud. Starší syn Petr Boříčský si dům ve městě zakoupil sám, současně ovšem zřejmě vlastnil i drobnější svobodné statky.⁷³³ Ve městě zůstal i mladší syn Jiřík.⁷³⁴ Třetí bratr, Ješek, který dokonce zastával úřad městského radního, držel ve Vlčnově kmetčí dvůr a podsdek s dvěma poddanými a pozemky.⁷³⁵ Po jeho smrti v roce 1455 bylo toto dědictví prohlášeno královskou odúmrťí. Ješkova rodina na něj sice vznesla nárok, který prokazovala přímým příbuzenstvím, král jej ovšem udělil na základě žádosti Viktorinovi z Kunčína a ze Zaječic.⁷³⁶ To značně pobouřilo vdovu Annu žijící v Chrudimi, která proto Viktorina po městě pomlouvala.⁷³⁷

Přátelské, možná dokonce příbuzenské vazby pojily tyto Vlčnovské s rodinou Mikuláše z Vlčnova, po jehož smrti k sobě výše zmíněná Makuše, manželka Václava Vlčnovka a matka Ješka, přijala peníze sirotka Václava z Vlčnova. Kromě toho po sobě Mikuláš zanechal také manželku Machnu a společného syna Jiříka.⁷³⁸ Vedle něho dokládají městské knihy také dalšího Jiříka z Vlčnova, syna nebožtíka Machka.⁷³⁹

Dále ve městě žili ve druhé polovině 15. století nejméně další tři Janové Vlčnovkové (Vlčnovkové). Byli jimi Jan st. a ml., členové městské rady.⁷⁴⁰ V jejich případě máme ovšem doloženy pouze městské majetky. Kromě výše uvedených se v zápisech nejstarší městské knihy objevuje ještě jeden Jan Vlčnůvek. Toho určila v roce 1476 svým dědicem paní Jitka. Ta měla jako dědictví po svých rodičích nárok na část dvoru ve Vlčnově patřící tou dobou Janovi Švábovi z Vlčnova. Tuto pohledávku, kterou měla pojištěnou zápisem v zemských deskách, odkázala zmíněnému Janovi, který o ní pak na jejím místě se Švábem později

⁷³³ Např. *AČ XXXVII/3*, s. 1684-1685, č. 22. Provolání odúmrťí v Bořicích roku 1455. (Nejednalo-li se o shodu jmen).

⁷³⁴ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 60v, 101v, 128v a 363, f. 19v, 120v.

⁷³⁵ ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry*, s. 60.

⁷³⁶ *AČ XXXVII/3*, s. 1725-1726, č. 45.

⁷³⁷ SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 148v.

⁷³⁸ Tamtéž, f. 52v, 56v.

⁷³⁹ Tamtéž, inv. č. 362, f. 265v a inv. č. 363, f. 167r. Pravděpodobně se jednalo o téhož Machka. Máme jej doloženého jako krejčovského cechmistra (KOSAŘOVÁ, M. *Obráz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, s. 53) a člena městské rady (např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 108r a 111r).

⁷⁴⁰ Např. SOKA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 362, f. 155r, 157r, 183v-184r, 190v, 216v, 224r, 228r, 238r, 253r-254r a inv. č. 363, f. 15v, 16r, 16v, 39r, 62v, 83r. Po smrti Jana ml. se domu se stodolou a polnostmi ujala manželka Margareta, která se posléze provdala za Václava Baňáka a sirotky Václava a Kateřinu měla za povinnost vyplatit.

vyjednával. Vazba Vlčnůvka ke zmíněné Jitce není jasná, ve vztahu ke Švábovi pak vystupuje jako teta.⁷⁴¹

Zmíněný Jan vlastnil kromě svobodného vlčnovského dvora také nemovitosti na území města. Jednou z nich, ležící na pomezí mezi Chrudimí a Vlčnovem, byla louka v Rakovici, označovaná jako jeho dědictví, kterou roku 1479 prodal. K této trhové smlouvě nejen připojil svou pečeť, ale jako svědky si dožádal okolní panoše, Albrechta z Lukavice, Michálka ze Sán a na Orli a Jana ze Svojšic a na Vlčnově, kteří smlouvu taktéž pečetili.⁷⁴² Majetek ve městě měl i jeho syn Václav Šváb z Vlčnova a posléze i dcera Johana.⁷⁴³ Kromě výše zmíněných známe i další chrudimské obyvatele, kteří mohli mít ve Vlčnově teoreticky svůj původ. Stejně tak ale mohlo jejich příjmení pocházet odjinud. Byli jimi osoby nesoucí přízviska Vlk či Vlče. Podobně nelze vyloučit vazbu k této lokalitě u Prokopa Kabáta z Vlčího.⁷⁴⁴ Některé z výše uvedených osob se tedy bezpochyby řadily mezi šlechtu, u některých máme dokonce doložený erb.⁷⁴⁵

Na stručném příkladu Vlčnova lze doložit, že drobné svobodné majetky v okolí města mohly sehrát zásadní roli ve struktuře drobné šlechty v jeho okolí. Staly se prostředkem pro vzestup mezi drobnou šlechtu, ovšem jejich pozbytí zároveň znamenalo společenský úpadek rodiny. Leckdy už zpětně nelze doložit, kdy se jedná o původem drobnou šlechtu, stahující se do města a kdy o původem měšťanské rodiny, které zakoupily v minulosti svobodný statek, který po čase ztrácejí a zůstávají opět vázány pouze na město.

3. 4 Matouš Habrovec z Habrova a jeho spor aneb jak se z příslušníka drobné šlechty stal málem poddaný

V první části práce, v rámci stručného vhledu do problematiky skupiny svobodníků, byla zmíněna snaha některých šlechticů pohlit svobodnické dvory a z jejich svobodných vlastníků učinit své poddané. Tento proces máme poměrně dobře doložený v souvislosti se spory a výpověďmi z různých koutů Čech. Ve svém důsledku se však nedotýkal pouze ostatních svobodných vrstev obyvatelstva, ale okrajově zasáhl také příslušníky drobné šlechty. Někteří se sice těmto snahám ubránili, jiní ale jistě podlehli. Nejméně jeden dobře dokumentovatelný příklad těchto snah máme doložený i na Chrudimsku.

⁷⁴¹ Tamtéž, inv. č. 362, f. 170r, 173v.

⁷⁴² Tamtéž, f. 252.

⁷⁴³ Tamtéž, f. 18v.

⁷⁴⁴ Tamtéž, f. 189r; ROUBIC, A. *Hospodářské a sociální poměry*, s. 61. Prokop Kabát zasedal v roce 1466 v městské radě.

⁷⁴⁵ SEDLÁČEK, A. – KOLÁŘ, M. *Českomoravská heraldika I*, s. 263.

Tak se roku 1554 dostala před pražský komorní soud pře, ve které stál na jedné straně Václav Šárovec ze Šárova, majitel panství Slatiňany, a na straně druhé Matouš Habrovec z Habrova, držitel dvora v Libanicích. Zdejší ves byla rozdělena mezi několik vlastníků, přičemž menší část držel zmíněný Šárovec a větší díl bratři Janovští ze Soutic.⁷⁴⁶ Kromě toho se zde nacházel dvůr, na kterém hospodařil Matouš Habrovec. Rodina Habrovců z Habrova nám není neznámá, neboť víme, že se jednalo o původem vladyckou rodinu pocházející z tvrze Habrov, o kterou ale po polovině století přišla. Část rodu poté přesídlila do Chrudimi, část na venkovské statky po okolí, zejména právě na dvory.⁷⁴⁷ Venkovský dvůr se stal útočištěm také pro Matěje, který si ovšem tento majetek nevložil do desk zemských. Jako příslušník drobné šlechty s několikagenerační tradicí a regionálními příbuzenskými a přátelskými vazbami snad ani neuvažoval nad tím, že by mohlo být jeho privilegované společenské postavení někým zpochybněno. Jako mnozí další nepřilíh majetní šlechtici pak své společenské uplatnění a také finanční zajištění našel ve službě mocnějšímu pánovi.

Matoušův svobodný život se však stal trnem v oku slatiňanskému pánu, který se z něho pokusil roku 1522 násilím učinit svého poddaného. Neviděl důvod, proč by měl Habrovec požívat zvláštních práv a chtěl, aby mu plnil řádně povinnosti, jako zbylá část jeho libanických poddaných. Zda tento pokus učinil záměrně, přes povědomí o Matoušově původu, nebo o něm nic netušil, jistě nevíme. Rodina byla sice ještě ke konci 15. století v okolí Chrudimi relativně známá, na začátku 16. století už ale své někdejší dobré postavení zcela pozbyla. Naopak víme jistě, jak se slatiňanský pán zachoval. Nařídil totiž svému bratru Zdeňkovi Šárovcovi, aby se svými lidmi Matouše zajal a dopravil ho do Slatiňan, kde ho zavřel do vězení a kde mu Matouš pod pohrůžkami „...*musil člověčenství slíbit*.“ Ten se však se vzniklou situací a tímto zacházením nehodlal smířit a po propuštění se s prosbou o pomoc obrátil na pány Zdeňka, Jana a Bohuše Kostky z Postupic, v jejichž službách tehdy působil. S jejich přičiněním se Matouše zastal nejvyšší purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu, který Šárovcovi nařídil „...*aby ty jmenovaného Matúše, poněvadž řádu rytířského užívá, svobodného propustil*...“, ani jeho intervence se ale nesečkala s úspěchem. Ještě téhož roku vyšlo stejné nařízení také z panovnické kanceláře.⁷⁴⁸

⁷⁴⁶ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 360-361.

⁷⁴⁷ Viz podkapitola o panoších v městských radách.

⁷⁴⁸ *AC XXXII*, s. 273., č. 4020. Nejednalo se o jedinou akci tohoto typu bratří Šárovců. Tak víme, že na začátku 20. let si Pavel Choltický z Újezda stěžoval, že Zdeňkovi lidé „...*přišli se zbrojí na služebníka jeho Jiříka do Libanic, a tu že jsou jej jímali a zbili a zranili v jeho domu*...“ Viz *AC XXXIII*, s. 416, č. 4289.

Václav Šárovec se přesto neměl ke smírnému řešení celé záležitosti, a tak byl pohnán před komorní soud, který rozhodl v Habrovcův prospěch.⁷⁴⁹ Matouše tehdy zachránilo, že se za něho zaručili jiní rytíři a že Jiřík Mnětický z Mnětic vyznal, že je jeho přirozeným strýcem. Václav Šárovec na to sice argumentoval tím, že přirození strýci se „...*jednostejným titulem píší*...“, ovšem komorní soud na základě všech výpovědí rozhodl, že Matouš Habrovec z Habrova je svobodným člověkem „...*ač k urozenosti nedostávalo se mu ani předků, ani erbu ani titulu*...“.⁷⁵⁰ Ihned poté si poučený Matouš vložil svůj libanický dvůr do zemských desek.⁷⁵¹ K roku 1534 jej pak připomíná titulář stavů jako Matouše Libanického z Habrova.⁷⁵²

Tento spor je poměrně zajímavý, neboť ukazuje, jakým způsobem mohla drobná šlechta v 16. století postupně ztrácet své pozice. Pokud by byl Matouš svobodníkem bez dokumentů dokládajících jeho sociální postavení, byl by pravděpodobně jako jiný uvázán v poddanství. Kdyby měl listinu dokládající jeho postavení, snad by své pozice uhájil. Jako příslušník šlechty však žádný doklad neměl a necítil ani potřebu si svůj majetek vložit do zemských desk, v důsledku čehož pro něho jako pro vlastníka jednoho vesnického hospodářství bylo obtížné své postavení prokázat a obhájit. Nakonec sice byl uznán svobodným člověkem, ovšem ne plnoprávným členem rytířského stavu. Byl považován za svobodného člověka bez předků, erbu a titulu. V podstatě tak mělo jeho sociální postavení odpovídat statusu svobodníka. Jeho případ rozhodně nelze prostě generalizovat, na druhou stranu nebyl jediný, kdo se do podobné situace dostal a završil tak úpadek kdysi vladycké rodiny.

Na základě městských pramenů jsme tak mohli sledovat přesídlení rodiny z venkovského statku do města, její splynutí s tímto prostředím a nakonec i její vymizení. Někdy na přelomu 15. a 16. století, nebo dříve, se z rodiny Habrovců z Habrova musela oddělit další větev, která přesídlila na vesnické dvory a jejímž reprezentantem byl Matouš Libanický z Habrova. Ten po sobě kromě dvou dcer zanechal syny Martina a Jana, kteří si v roce 1543 vložili tento majetek do obnovených zemských desk.⁷⁵³ O pár let dříve, v roce 1541, prodal Jan Habrovec z Habrova svůj poplužní dvůr ve Škrovádě Jiřímu z Kočího.⁷⁵⁴

⁷⁴⁹ AČ XXXIII, s. 35-36, č. 5314-5317 a s. 46, č. 5378.

⁷⁵⁰ Svědky vypovídajícími ve prospěch Matouše Habrovce byli bratři Kostkové z Postupic, Petr Přibík z Otoslavic a na Březovicích, Hroch z Mezilesic a na Týnci, Jan Lukavský z Lukavice a na Žestocích, Petr Rusek z Vlčnova, Hynek Hostovský z Hostovic a Zdeněk Šárovec z Šárova (bratr Václava Šarovce, muž, který měl Matouše násilím dopravit do Slatiňan). Viz tamtéž, s. 15.

⁷⁵¹ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 79.

⁷⁵² Z LICKA, B. *Titulář stavu duchovního a světského zemí českých*, f. Niiir.

⁷⁵³ V roce 1555 prodal Jan Habrovec poplužní dvůr v Libanicích Kateřině z Ještetic. Viz SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl I. Chrudimsko*, s. 171. Jana připomíná ještě titulář z roku 1556. Viz ŠUD ZE SEMANÍNA, M. *Titulář stavu duchovního a světského*, f. Svir.

⁷⁵⁴ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 421.

Právě on se po otcově smrti ujal jeho libanického dvoru a připomíná jej ještě titulář z roku 1556.⁷⁵⁵

Podobně jako Matouš i jiní drobní šlechtičtí vlastníci žijící na vesnických dvorech neměli v některých případech své majetky vložené v zemských deskách. Bylo pro ně tedy leckdy obtížné dokázat svůj původ a nesplynout s prostředím, ve kterém žili. Případ Matouše Habrovce navíc dokládá, jak důležitá mohla být pro drobnou šlechtu kolektivní paměť, která byla někdy téměř jedinou zárukou jejího výlučného sociálního postavení.

3. 5 Jan Mladší Kapoun ze Svojkova a život nižšího šlechtice na poddanské nemovitosti

Byť leží jádro práce významnější měrou v 15. století, respektive ještě v první polovině 16. století, a pozdější vývoj je sledován skromněji, spíše jako kontext následujícího vývoje, považuji za důležité učinit také menší sondy do života nižší šlechty ještě ve druhé polovině století. Kromě jiného totiž mohou potvrdit některé přetrvávající trendy a přiblížit některé z okolností, které provázely život drobné šlechty v časech předcházejících.

Jeden z takových příběhů se odehrál na přelomu 80. a 90. let 16. století ve vsi Mikulovice ležící na půli cesty mezi Chrudimí a Pardubicemi.⁷⁵⁶ Na konci 15. století byla vesnice součástí majetku pánů z Pernštejna, na začátku století následujícího pak byla spojena s morašickým statkem rodu Andělů z Ronovce.⁷⁵⁷ Poté se v jejím držení vystřídal rod Štítných ze Štítného a Humpoleckých z Rybenska.⁷⁵⁸ K roku 1569 pak máme jako jejího vlastníka doloženého Ctibora Kapouna ze Svojkova, pozdějšího krajského výběrčího a také dokonce hejtmana.⁷⁵⁹ Ten roku 1585 část Mikulovic odprodal panovnické komoře, která jej přičlenila k pardubickému panství.⁷⁶⁰ Zbylou část zdědili po jeho smrti roku 1588 bratři Jindřich, Jan starší, Kryštof Václav a Zikmund, kteří jej téhož roku společně prodali za částku 2 500 kop grošů českých Janovi mladšímu, Jindřichovu synu. Ten držel tyto majetky až do konce 16.

⁷⁵⁵ ŠUD ZE SEMANÍNA, M. *Titulář stavu duchovního a světského*, f. S vi r.

⁷⁵⁶ Uvedená podkapitola vychází z článku otištěného v roce 2017 ve Východočeském sborníku historickém, který jsem publikoval jako jednu přípravných studií při shromažďování materiálů pro tuto práci. Pro účely sledované problematiky jsem jej oproti původní verzi zkrátil, neboť původně publikovaný text obsahuje podrobnější popis průběhu tohoto sporu. Viz RICHTER, David. Spor mikulovického faráře a Jana mladšího Kapouna ze Svojkova o placení obilného ospy z let 1588-1593. In *Východočeský sborník historický* 32, 2017, s. 173-195.

⁷⁵⁷ *AČ IV*, s. 532, č. 299; RYBIČKA, . *Procházky v okolí Chrudimském*, s. 312.

⁷⁵⁸ RYBIČKA, A. *Procházky v okolí chrudimském*, s. 312. VOREL, P. *Vymřelý východočeský rod Andělů z Ronovce*, s. 92.

⁷⁵⁹ SMOLÍK, Josef. *Kapounové ze Svojkova*. In *Památky archaeologické a místopisné* 9, 1874, s. 790. Jako Ctibor Kapoun ze Svojkova a na Mikulovicích se připomíná také v tituláři z roku 1572. Viz ČERNÝ, J. *Formy a Notule Listů všelijakých, jichž jeden každý v potřebách svých rozličných platně potřebovati může*, f. Tiir.

⁷⁶⁰ SAKAŘ, J. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl I, část 1*, s. 92. Konkrétně se jednalo o devět hospodářství poprvé uvedených v urbáři z roku 1588. Viz SOA v Zámrsku, fond Vs Pardubice, inv. č. 16, urbář panství z roku 1588, f. 365.

století, kdy je odprodal královské komoře, byly tedy majetko-právně přičleněny ke zbytku vsi jako součást pardubického panství.⁷⁶¹

Pro námi sledovanou příběhovou linii je pak třeba dodat, že podací právo ke zdejšímu kostelu náleželo pardubickým pánům.⁷⁶² Co se týkalo zádušního majetku, patřily ke zdejšímu kostelu (faře) pole a louky, které byly pronajímány za peníze či podíl z úrody. Navíc k faře patřily krávy, za jejichž pronájem přijímal farář peníze, případně vosk.⁷⁶³

Přibližně v téže době, ve které se stal pánem nad částí Mikulovic Jan mladší Kapoun ze Svojkova, objevil se na zdejší faře nový kněz, Jakub Sofián z Valkmberka, a to za ne zcela standardních okolností. Když kolem poloviny října zemřel zdejší farář Alexandr Dubský, než stihl pardubický hejtman podniknout patřičné kroky, opatřili se ihned (koncem října sloužil bohoslužby již třetí neděli) zdejší farníci novým knězem. Tím se stal zmíněný Jakub, který dříve působil jako farář v Brandýse nad Labem, tedy na jiném komorním panství. Jistě tak musel být znalý správných úředních postupů, které však v tomto případě obešel. S žádostí o tento post se totiž neobrátil nejprve na hejtmana, ale bez jeho vědomí se na faře usadil a o potvrzení funkce zdejšího faráře požádal přímo panovníka, respektive úředníky královské komory. Ti se pak s podivem obrátili na hejtmana Jiříka Adlspacha z Damsdorfu, neboť od něho neměli žádné zprávy o tom, že by je o potřebě obsadit tento post Jakubem informoval. Jak se posléze ukázalo, stihl Jakub o své potvrzení již požádat také pražského arcibiskupa. Přes nestandardní cestu, kterou zvolil, nakonec k jeho potvrzení ze všech stran došlo.⁷⁶⁴

Komplikace spojené s jeho instalací však nebyly jediné problémy, se kterými se Jakub v Mikulovicích střetl. Krátce poté se totiž dostal do sporu s Janem mladším. Ten byl vlastníkem části vsi, ke které od poddaných přímo vykoupil čtyři poddanské dvory, z jejichž produkce však po jejich připojení ke svému majetku, přestal faráři odvádět povinné platby, obilné desátky. Farář se sice pokoušel rytíře Kapouna přesvědčit o tom, že je povinen mu ospy odvádět, avšak ten to vytrvale odmítal. Neviděl tak jiné východisko, než se obrátit na hejtmana panství s žádostí, aby zjednal nápravu. Zatímco Jiřík Adlspach se dle Sofiánových slov za jeho práva postavil a požadoval po Kapounovi, aby desátky odvedl, a stejně tak činili i úředníci královské komory (všichni neúspěšně), nový hejtman panství Václav Chotek

⁷⁶¹ SMOLÍK, J. Kapounové ze Svojkova, s. 790. Poté, co prodal Mikulovice, získal Jan mladší od svého otce Pirama veš Kněžmost u Sobotky a v roce 1604 do svého majetku přikoupil několik dalších vsí.

⁷⁶² SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl 3, část 1. Život náboženský do roku 1900*. Pardubice, 1926, s. 35, pozn. č. 3. Ve starší genealogii Kapounů ze Svojkova nepanuje doposud dokonalý přehled.

⁷⁶³ SOA v Zámrsku, fond Vs Pardubice, inv. č. 16, urbář panství z roku 1588, f. 405v. (totožné informace uvádí také starší urbář z roku 1563).

⁷⁶⁴ NA, Stará manipulace (dále SM), sign. P 70/4, inv. č. 2643, kt. č. 1642, f. 24r a 35.

z Chotkova jmenovaný do úřadu roku 1591 Sofiánovy prosby povětšinou ignoroval.⁷⁶⁵ Z bohaté písemné komunikace víme, že farář uváděl, že mu rytíř zadržuje desátky „...z těch dvorů svedených v Mikulovicích i z toho sídla...“.⁷⁶⁶ Z toho lze usuzovat, že přestože vlastnil dům v Pardubicích, pobýval převážně v Mikulovicích, respektive byl zdejší dvůr tím nejlepším, co mohl ze svého rytířského majetku prezentovat jako sídlo.

Spor o desátky však nebyl jedinou nesnází mezi oběma muži. Za jejich předchůdců, tedy faráře Alexandra a Ctibora Kapouna, totiž došlo k vzájemné směně pozemků, kterou se však nepodařilo nechat ještě za jejich života posvětit komorou.⁷⁶⁷ Proti tomu, aby tak bylo učiněno dodatečně, se pak razantně postavil nový kněz.⁷⁶⁸ Paradoxně tak ale vznikla situace, kdy Jan mladší současně užíval původní strýcovy pozemky a také ty zádušní. Komorní radové Jakubovy nářky vyslyšeli a nařídili tak hejtmanu panství, aby ze směny sešlo.⁷⁶⁹

Roku 1592 se situace mezi oběma muži vyhrotila tak, že rytíř Kapoun navštívil hejtmana na pardubickém zámku a stěžoval si na farářův světský život, jeho vzpurné a zuřivé kázání a dokonce neplnění svatých povinností. Hejtman na tuto schůzku reagoval sepsáním listu, ve kterém Sofiánovi jako nejlepší řešení situace navrhoval, aby farnost opustil a našel si místo jinde. Následující měsíce se nesly v duchu vzájemného očerňování, kdy si rytíř stěžoval, že mu farářův valach způsobil škodu za několik kop, kněz zase žaloval, že mu pan Kapoun dodal výpis, který měl obdržet k určitému datu, schválně později či že mu stále nebyly navráceny zádušní pozemky, jejichž směna nebyla úředníky posvěcena. K tomu pak dodával, že nemá nejen kde pást krávu, ale vůbec netuší, z čeho bude žít. Opakovaně také apeloval na hejtmana, aby navrácení těchto pozemků bez dalšího protahování prosadil, neboť v jeho prospěch rozhodli úředníci královské komory. Hejtman však s pomocí Sofiánovi nespěchal a podnikal jen dílčí kroky.⁷⁷⁰ Zpětně lze těžko rozhodnout, proč se k této situaci takto stavěl. Snad zde hrála roli stavovská sounáležitost s rytířem Kapounem, možná je dokonce pojilo přátelství. Jisté je však pouze to, že se vzájemně znali. Nakonec za tím mohla stát jen hejtmanova pragmatičnost a víra v to, že pokud se za problémového kněze razantně nepostaví, usoudí sám, že bude lepší odejít a on si ušetří práci s řešením dalších sporů, které by v budoucnu jistě následovaly. Konec konců kněz podával paralelně informace také

⁷⁶⁵ Tamtéž, f. 7v-8r, k listům mezi Sofiánem a Chotkem např. f. 4, 11r či 16v.

⁷⁶⁶ Celkem se jednalo o čtrnáct korců obilí (pšenice, ječmene, žita a ovsy) za rok, dohromady tak šlo o 42 korců. Viz tamtéž, f. 7v-8r.

⁷⁶⁷ Tamtéž, f. 34r.

⁷⁶⁸ Tamtéž, f. 6r. či 42r. O užívání všech těchto pozemků Kapounem viz tamtéž, f. 15r a 31r.

⁷⁶⁹ Tamtéž, f. 42r.

⁷⁷⁰ Tamtéž, f. 8v-11r. Takovým dílčím krokem bylo například obhlédnutí zádušních rolí. Viz tamtéž, f. 11r.

komorním úředníkům, kteří se stavěli na jeho stranu, a v nejednom případě hejtmanovi nepřímou hrozil, že by se velmi nerad obracel přímo na císaře.⁷⁷¹

Farář Jakub psal s nesmírnou vervou na všechny strany a sbíral jakékoliv důkazy, které by podpořily jeho tvrzení a pomohly mu přimět Jana mladšího uhradit dlužné desátky a na budoucí čas je pravidelně odvádět. Zásadním dokumentem, který se mu podařilo při těchto aktivitách získat, a který je velmi cenný také pro studium naší problematiky, se stalo svědomí Matěje, faráře z Dolní Rovně. Ten působil jako kněz v Mikulovicích ještě před zemřelým Alexandrem a byl dobře znalý zdejších poměrů. V tomto duchu tak vypověděl, že v dobách své duchovní služby užíval všech gruntů a kostelních záduší „...v Mikulovicích, kdež tehdež žádného člověka stavu rytířského sídlem nebylo.“. Dále uvedl, že pastviště ležící u kostela, oddělené od pastviště tehdy náležejícího Janu Duchařovi, „...kdež nyní urozený pan Jan mladší Kapoun etc. sídlo své má...“ patřilo ke kostelním gruntům. V záležitosti obilných ospů pak výslovně uvedl, že ty byly odváděny ze čtyř dvorů, „...dokudž ještě tu pána v držení ani dvorů svedení nebylo.“. Konkrétně se jednalo o hospodářství Jana Duchaře, na kterém teď pan Kapoun sídlil, Jana Bořka a Pavla Dvořáka, ze kterých se odvádělo po čtyřech korcích ročně a usedlost Jiřího Kulhánka, ze které se platilo po dvou korcích (jednalo se o menší hospodářství bez potahu).⁷⁷²

Druhým důležitým důkazem, který se Sofiánovi podařilo získat na začátku následujícího roku, se stal list kněze Martina Albína z Přelouče, který se v době svého působení na faře v Jezbořicích dostal do podobné situace. V době, kdy byl ještě držitelem heřmanoměsteckého panství Zikmund Anděl z Ronovce, tedy před jeho smrtí v roce 1571, koupil (svedl) ten dva dvory v Klešicích, ze kterých byly jezbořickému faráři pravidelně odváděny obilné ospy. Nový majitel se však k plnění této povinnosti neměl. Když se s ním farář nedokázal domluvit, obrátil se na tehdejšího hejtmana panství Jiříka Adlspacha z Damsdorfu. Ani ten však s panem Andělem nehnul, doporučil tak knězi obrátit se na českou komoru. Ta sice v jednání s panem Zikmundem vstoupila, avšak než se stihla celá záležitost uzavřít, heřmanoměstecký pán zemřel. Jelikož se pak od dob potrestání stavovského povstání jednalo o manský statek, spadl ten následně na panovníka, který prostřednictvím české komory nechal neodvedené desátky nahradit a na budoucí čas vydal nařízení k jejich odvádění.⁷⁷³

⁷⁷¹ Např. tamtéž, f. 11v.

⁷⁷² Tamtéž, f. 16v-18r.

⁷⁷³ Tamtéž, f. 20v-22r. K Zikmundovi Andělovi z Ronovce viz VOREL, P. Vymřelý východočeský rod Andělů z Ronovce.

Nezahálel však ani rytíř Kapoun a také on šikoval síly. Prostřednictvím listů komunikoval s komorními rady a odmítal, že by učinil cokoliv nekalého. Sofiánova tvrzení označoval za křivdu, přičemž vysvětloval, že žádný z těch čtyř dvorů nekupoval s povinností faráři cokoliv odvádět. K tomu se dle jeho slov zavázali pouze předešní majitelé, kteří ale na původních místech vystavěli nové statky, ze kterých už tento desátek odvádět nemuseli, ač tak nadále činili. On sám však tuto povinnost neměl, neboť vedle výše řečeného navíc ani předešní držitelé tohoto statečku (v tomto smyslu dílu Mikulovic) jakožto vrchnost faráři také nic neodváděli, pouze jejich poddaní. Těch, respektive stavení, měl Kapoun sedm, a ti všichni faráři své povinnosti patřičně plnili.⁷⁷⁴ Co se pak týkalo nedořešené směny pozemků, uváděl Kapoun, že si je problému vědom a snaží se jej řešit. Problém však tkvěl v tom, že se jednalo o roztroušené pozemky nacházející se uprostřed jeho polností. Pro zajištění přístupu na ně by tak byla poškozována jeho úroda. Proto se setkal s hejtmanem panství i fundátory záduší, Heřmanem z Bubna a paní Bošínskou, se kterými se dohodl, že rozumným řešením je poskytnout faráři adekvátní náhradu. Za tím účelem byl do vsi pozván zemský měřič, který vyznačil nový pozemek. Zbývalo tak, aby byla tato směna potvrzena shora.⁷⁷⁵

Kněz však s uvedeným řešením spokojen nebyl, neboť náhradní pozemky měly být dílem neužitečným drnem podél cesty a dílem se rozkládat na hůře obhospodařovaných a méně úrodných křemenitých kopcích. Nadále se tak obracel na komorní rady a snažně je prosil o zásah.⁷⁷⁶ Ti si patrně nadále nevěděli rady, a tak požádali o vyjádření hejtmana panství. Jeho odpověď je zajímavá zejména proto, že vedle potvrzení informace, že Kapounovi poddaní své povinnosti řádně plní, navíc uvedl, že Kapoun prohlásil, že údajně faráři ospy ze svého dvora v blíže neznámé době platil a že mu také ze zádušních dědin odvedl třetí mandel. Z žádného jiného listu tuto informaci potvrzenou nemáme, pokud tedy byla pravdivá, byla by jediným dokladem Kapounova ústupku z jeho exkluzivních stavovských pozic. Trpělivost však tou dobou nedocházela jen radům, ale také hejtmanovi, který jim sdělil, že byl nucen řešit také jiné farářovy spory s poddanými a dokonce také okolními příslušníky rytířského stavu. Jediným východiskem z dané situace tak dle něho bylo Sofiánovo nahrazení pokojnější osobou.⁷⁷⁷

Prostřednictvím radů byla nakonec celá záležitost postoupena k apelačnímu soudu, který na jedné straně rozhodl, že Kapoun je povinen obilný desátek odvádět v plné výši

⁷⁷⁴ NA, SM, P 70/4, inv. č. 2643, kt. č. 1642, f. 29r.

⁷⁷⁵ Tamtéž, f. 29r-30r. Pochopitelně si současně Kapoun nenechal ujít příležitost, jak si na kněze postěžovat. Mimo jiné uvedl, že mu činí nejrůznější naschvály a dokonce žije na faře se ženou, o které ani není známo, zda je jeho manželkou.

⁷⁷⁶ Tamtéž, f. 30r-31r.

⁷⁷⁷ Tamtéž, f. 25.

čtrnácti korců ročně, na straně druhé ale doporučili nepokojného kněze nahradit.⁷⁷⁸ Definitivní verdikt apelačního soudu, který nařídili komorníci uvést hejtmanovi v život, však neznamenal definitivní tečku za celou záležitostí ani pro Kapouna ani pro Sofiána. Oba se proti rozhodnutí vymezili a českou komoru opět zahltili listy.⁷⁷⁹ Jak celá záležitost dopadla, zkoumané prameny neprozrazují, předpokládám však, že zřejmě na tomto mrtvém bodě setrvala až do prodeje Kapounovy části vsi a jejímu připojení k pardubickému panství na konci století. Patrně se tak „vyřešila“ obdobně jako v případě dvorů v Klešicích.

Domnívám se, že spor, který se v Mikulovicích na přelomu 80. a 90. let 16. století odehrál, dobře ilustruje některé aspekty ze života chudší nižší šlechty, byť se pochopitelně nedotýkal jen jí. Je dalším příspěvkem k poznání její sociální exkluzivity a toho, jak sama sebe vnímala. V neposlední míře nám může přiblížit, čím si procházeli někteří drobní šlechtici ve starším období a jaká východiska ze své ekonomické situace vyhledávali. Může nám toho však přinést daleko více, neboť také poodhaluje poměrně zajímavé aspekty ze života venkovského kléru, zejména jeho ekonomického zázemí, způsobu obsazování úřadu či komunikace s úřady a světskými patrony.

Pro nás je však v tuto chvíli důležitá osobnost Jana mladšího Kapouna ze Svojkova, příslušníka rytířského rodu doloženého nejpozději od počátku 15. století, jehož příslušníci vlastnili poměrně slušné majetky a zastávali významné funkce. Tak například Janův otec zastával post hejtmana Hradeckého kraje, strýc Albrecht byl zase purkrabím Pražského hradu.⁷⁸⁰ Jan zakoupil od svých strýců a otce roku 1588 větší část Mikulovic za částku 2 500 kop grošů českých, tedy značnou sumu, která dokazuje, že se nejednalo o žádného chudého rytíře. Vedle toho od nich získal také dům v Pardubicích. Ten mu jistě mohl skýtat poměrně pohodlný život, avšak on se rozhodl sídlit v Mikulovicích, které převzal také do své titulatury.⁷⁸¹ Ve vsi se však nenacházela žádná tvrz, pouze kostel s farou, krčma a poddanské statky. Jan si tak poradil jako jiní příslušníci nižší šlechty, kteří však zpravidla disponovali jen zlomkem majetku, který měl k dispozici on. Usídlil se na selském dvoře. V jeho případě však byla situace o to pozoruhodnější, že pro tyto účely vykoupil od poddaných hned čtyři usedlosti, tři větší (na jedné z nich vyloženě sídlil) a jednu menší. Bohužel však nevíme, jakým způsobem celý tento komplex využíval. Ostatní statky a jejich budovy, vedle sídelního dvora, jistě sloužily hospodářským účelům a pro tyto potřeby si na nich tak musel vydržovat čeled'. Zbytek jeho dílu vsi totiž tvořilo sedm poddanských usedlostí, jehož obyvatelé by

⁷⁷⁸ Tamtéž, f. 33r.

⁷⁷⁹ Tamtéž, f. 37 a 41.

⁷⁸⁰ SMOLÍK, J. Kapounové ze Svojkova, s. 781-802.

⁷⁸¹ RYBIČKA, A. Procházky v okolí Chrudimském, s. 313.

v rámci svých povinností stěží zvládli chod takového hospodářství zajistit. Prameny pocházející z doby Kapounova života v Mikulovicích se sice zmiňují pouze o polním hospodaření, avšak s ním byl pochopitelně nedílně svázán chov tažných zvířat a potřeba hnoje. Vedle koní a skotu jistě na dvorech nechyběla prasata ani drůbež.

Vraťme se však zpět k jádru věci. Rytíř Kapoun vykoupení těchto poddanských dvorů do svého přímého šlechtického držení vnímal jako akt, na základě kterého zanikla povinnost odvádět faráři obilný desátek. Respektive při obhajobě svého jednání uváděl dvojí argumentaci. První byla ta, že tato povinnost se vztahovala pouze na původní stavení, která však již nestála a to, že předchozí majitelé, kteří vystavěli nové statky, tak nadále činili, byla v podstatě jen dobrovolnost. Snad si byl ale sám vědom chatrné konstrukce tohoto tvrzení, a tak přispěchal s druhým, ještě pádnějším. Jelikož takové dávky neodváděl ani jeho strýc ani jiní dřívější držitelé Mikulovic, nebyl ani on, jakožto šlechtická vrchnost, faráři čímkoliv povinen. Vidíme tu tedy něco, co máme doložené i z jiných oblastí země a z různých časových období. V některých případech je to však ještě markantnější, neboť jiní šlechtici mají tak drobné majetky, že nemají ani vlastní poddané, vlastní jediný statek, který nutně ani nemusí patřit k tomu největšímu ve vsi, jindy žijí dokonce v nájmu, avšak přes tu všechnu bídu neustoupí ani o píď ze své exkluzivní sociální pozice a nedovolí, aby byli v něčem srovnáváni s poddanými. V tomto smyslu pak vůbec nepřekvapí, že se do podobné situace dostali i mnohem majetnější rytíři, jako například zmíněný Zikmund Anděl z Ronovce, jímž vedený spor měl stejnou příčinu i průběh.

Převážně v rámci své sociální skupiny se také pokoušel Jan mladší celou záležitost vyřešit. Primárně jednal pochopitelně s hejtmanem panství, který však byl zároveň též členem rytířského stavu. S úředníky české komory komunikoval až poté, co se na něj sami obrátili. Když bylo třeba vyřešit spornou záležitost kolem zádušních pozemků, přizval si k jednání někdejší dobrodince, opět z řad nižší šlechty. Jestliže pak psal hejtman Chotek komorním úředníkům, že byl nucen řešit také další rozepře mezi knězem a okolními šlechtici, které ovšem nejmenuje, můžeme opatrně předpokládat, že se mohlo jednat o Kapounovi přátele.

I když apelační soud rozhodl v rytířův neprospěch, nehodlal nic vzdát a stejně jako Sofián nadále za svou pravdu před císařskými úředníky bojoval. Takováto obhajoba však nebyla levnou záležitostí, například Sofián vyčísлил své náklady spojené s řešením této záležitosti roku 1592 na částku ve výši 40 kop míšeňských grošů.⁷⁸² Jan mladší sice nepatřil na vrchol majetkového žebříčku rytířstva, současně ale ani na jeho spodní příčky. V rámci

⁷⁸² NA, SM, P 70/4, inv. č. 2643, kt. č. 1642, f. 12v-15r.

svého stavu také požíval určité vážnosti a důvěryhodnosti, neboť byl roku 1598 jmenován berníkem Chrudimského kraje.⁷⁸³ Krátce poté však svůj mikulovický statek prodal a přesídlil pryč. Po roce 1602 se stal držitelem Kněžmostu na Mladoboleslavsku (po otci), roku 1604 zakoupil několik menších majetků v okolí Brandýsu nad Orlicí, které však za pár let poté zase prodal. Zemřel roku 1610.⁷⁸⁴

Příkladů šlechticů žijících na poddanských dvorech máme nejen ze 16. století celou řadu, přičemž se mohlo jednat jak o malé statečky, tak poměrně bohaté statky.⁷⁸⁵ Výmluvným svědectvím, byť samozřejmě částečným, o takovýchto jedincích jsou například tituláře stavů uvádějící některé osoby „sezením v“. U málokterých z nich však máme tak podrobně zmapované případné spory, které se s tímto majetkoprávním postavením pojily, jako u Jana mladšího Kapouna ze Svojkova. V jeho případě šlo sice o poněkud specifický případ, neboť nebyl tak nemajetný jako jiní šlechtici sídlící na dvorech, a navíc vykoupil hned několik poddanských statků, aby si „vybudoval“ své rytířské sídlo, přesto se však domnívám, že tyto skutečnosti neumenšují platnost získaných poznatků také pro další drobné šlechtice.

3. 6 Nové rytířské rody vzešlé z erbovnických rodin a jejich snahy o integraci do rytířského stavu

Splněním několika podmínek a přijetím rytíři na sněmu nabytí erbovníka šlechtického stavu. Sice se tím hned automaticky nestal rovným starým rytířským rodům, nebo alespoň těm s třígenerační tradicí, avšak přesto od této chvíle nabytí většinu práv tohoto stavu (vyjma zastávání nejvyšších zemských úřadů apod.). Formálně mu sice náleželo oslovení „slovutný panoše“, jak však víme, mnozí toto pravidlo překračovali a rádi se nechali titulovat jako „urození rytíři“. Na rozdíl od těch, kteří se spokojili s pouhým erbovnictvím, tedy právem

⁷⁸³ RYBIČKA, A. Procházky v okolí Chrudimském, s. 313.

⁷⁸⁴ SMOLÍK, J. Kapounové ze Svojkova, s. 790-791; *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl třináctý*, s. 971-973. Autorem hesla byl August Sedláček.

⁷⁸⁵ Tak například zakoupil roku 1576 Jindřich Dobřenský z Dobřenic poddanský dvůr v Tuněchodech, při kterém bylo chováno čtrnáct klisen, dvacet čtyři dojníc a nespécifikovaný počet vepřů. Ves tehdy příslušela k pardubickému panství a Dobřenský ze dvora každoročně odváděl pět slepic a po 10 kopách grošů na sv. Jiří a Havla. Viz HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 458. K panství v této době patřila také ves Rozhovice, ve které se nacházel svobodný poplužní dvůr, který byl již od 15. století v držení rodu vladyků z Rozhovic a Krucemburka. Kolem poloviny 16. století byl jeho držitelem Ondřej z Krucemburka, po jehož smrti okolo roku 1563 na něm žila a hospodařila vdova Dorota (za pozornost stojí, že nepocházela z žádného okolního rodu drobné šlechty, ale byla dcerou sedláka Petra Šípa z Lánů u Morašic). Z roku 1573 máme dochovaný inventář zdejšího dvora, dle kterého k němu mimo jiné patřilo devět dojníc, jeden býk, tři volci a čtyři jalovice, jeden plemenný hřebec, pět dělných klisen a tři kobyly, dvacet čtyři ovcí, dvě plemenné svině a šest vepřů, dokonce i šest včelstev. Viz NOVOTNÝ, David. Rozchvácení inventáře poplužního dvora v Rozhovicích poddanými roku 1573. In *Východočeský sborník historický* 15, 2008, s. 103-126.

Na základě pramenů hospodářské povahy, zejména inventářů, lze říci, že se leckteré hospodářské dvory nižší šlechty podobaly dvorům sedláků. V tomto ohledu se také život takových drobných šlechticů svým každodenním chodem podobal životu sedláků. Viz např. ČORNEJ, Petr. K otázce životního stylu nižší šlechty před Bílou horou. In *Středočeský sborník historický* 15, 1980, č. 1, s. 125-142.

užívat erb a přídomek, chtěli tito jedinci zpravidla povznést svůj rod na co nejvyšší úroveň. K tomu jim měly pomoci nejen osobní úspěchy či majetek, ale také přátelské a příbuzenské vazby a náležitá reprezentace. Snahou replikovat vzorce chování šlechty se projevovaly pochopitelně také městské erbovní rodiny, které ovšem pomyslnou i skutečnou hranici města v podstatě nepřekročily. Ti, kteří usilovali o své přijetí mezi rytíře, se pak mnohdy snažili zajít o něco dále.

Byť se standardní podmínkou pro začlenění do rytířského stavu stala rezignace na městský způsob života, žila významná část nových rytířů nadále ve městech. Vzhledem k tomu, že se ta stala útočištěm i pro členy mnohých starších rytířských rodů, navíc patřila v pozdním středověku a na počátku raného novověku paralelní městská držba k vcelku běžné součásti života nižší šlechty, nemohl být tento požadavek chápán ve smyslu úplné absence městského majetku. Primárně šlo o to, aby se daný jedinec vzdal řemesla a ostatních záležitostí nehodných člena privilegovaného stavu a v politických otázkách a společenském řádu stál na správné straně. Pravdou totiž je, že nemalá část nových rytířů zůstala nadále žít ve městě a neusilovala o přesídlení na svobodný venkovský statek, neboť jej jednoduše k ničemu nepotřebovala. Pak tu však byli takoví, kteří naopak vnímali svobodný majetek jako nezbytný atribut svého nově nabytého postavení, doklad své sociální výlučnosti. Měl se jim stát prostředkem k úspěšné integraci mezi členy rytířského stavu.

Příkladů obou přístupů máme nesčetně. Některé jsou zmapované lépe, o jiných máme jen letmé povědomí. Nakonec máme dostatečný vzorek doložený také na Chrudimsku. Zatímco v případě královské Chrudimi se jednalo zejména o bohaté a vlivné měšťany, na pernštejnských a posléze komorních Pardubicích dosáhli erbu a titulu častěji úředníci. Neplatilo to však pochopitelně absolutně. Zástupcem prvního „prototypu“ byla například chrudimská rodina Franců z Liblic. Ta se v chrudimských městských knihách objevuje nejpozději od 80. let 15. století a poměrně rychle se zařadila ke společensky, ekonomicky i politicky významným rodinám města. Předek rodu, soukeník Zikmund Franc, byl vlastníkem několika nemovitostí a váženým obyvatelem města. Stal se zakladatelem majetkového a společenského vzestupu rodiny, který byl založen právě na provozování soukenického řemesla, které bylo v této době významným zdrojem ekonomické prosperity města. Dobré finanční zázemí a společenská prestiž přispěly k tomu, že se stal Zikmund roku 1498 členem městské rady.

V širší radě zasedal také jeho nejstarší syn Jan, o kterém víme, že po otci převzal též řemeslo a předměstský dvůr (dům ve městě zdědila vdova Dorota). Byl aktivním obchodníkem s vlnou a jejími produkty, značně též rozšířil rodinný nemovitý majetek.

Prosperující obchod a dobré sociální zázemí přímo vybízely k tomu, aby rodina své společenské postavení ještě více vylepšila. Logickým krokem se tak stalo vyslání potomků na univerzitní studia. Prvním z rodiny, kdo dosáhl univerzitního gradu, bakalářského titulu, byl patrně Jiří Franc, syn zakladatele rodu Zikmunda, bratr výše zmíněného Jana. Stejného titulu pak dosáhl i Janův stejnojmenný syn a Zikmundův vnuk Jiřík. Právě ten je, společně s bratrem Václavem, ústřední postavou našeho příběhu. Titulu na pražské univerzitě měl dosáhnout roku 1522. Ve 20. a 30. letech byl členem městské správy.⁷⁸⁶ Ze společenského hlediska největšího životního úspěchu pak dosáhl ve 40. letech. Roku 1543 mu byl společně s bratrem Václavem udělen králem Ferdinandem I. majestát s erbem a přídomkem „z Liblic“. Dva roky poté, léta 1545, byli oba přijati na zemském sněmu za rytíře.⁷⁸⁷

První významnou příležitostí, kdy dostali bratři možnost náležitě demonstrovat svou sounáležitost s rytířským stavem, se stal stavovský odboj roku 1547. Tehdy dostali šanci připojit se jako součást šlechtické vrstvy k opozičnímu programu (zahrnujícímu jak výtky k panovníkově politice, tak požadavky na změny) velké části české šlechty a královských měst.⁷⁸⁸ Tento fakt stojí za pozornost hned z několika důvodů. V první řadě tušíme, že mimo Prahu, na venkově, docházelo k hromadnému přihlašování se k programu při různých setkáních a širších schůzkách. Z toho lze usuzovat, že pravděpodobně museli být bratři k nějaké takové přizváni, tedy disponovali dobrými kontakty v rámci stavu (potažmo tu sehrála roli Chrudim jakožto město). Současně se ukázalo, že aktivisté se při agitaci zaměřili spíše na majetnější (skupina s přiznávaným majetkem do několika stovek kop víceméně schází), neboť připojení se k programu znamenalo odvést dle výše majetku příspěvek a nebyla ani vyloučena možnost, že bude třeba postavit vojsko. Z východních Čech sice obecně pocházelo poměrně velké množství signatářů, což patrně svědčí o tehdy dobře zvládnutém komunikačním systému, přesto lze snad zapojení Franců z Liblic vnímat v kontextu jejich snah o upevnění pozici ve stavu.⁷⁸⁹

S dobrými lidmi, urozenými šlechtici, však udržovali kontakty již dříve. Tak například nechal Jiří roku 1536 svědčit smírnou smlouvu své dcery Anny s jednou z chrudimských měšťanek mimo jiné Zikmunda Košina z Košíně a Hynka Mladotu ze Solopisk, okolní

⁷⁸⁶ RICHTER, David. Francové z Liblic. Sonda do majetkového a sociálního postavení elitní rodiny v prostředí královského města v 16. století. In *Východočeský sborník historický* 29, 2016, s. 35-45; RYBIČKA, A. O erbovnicích a patricijských rodinách v XV.–XVII. století v m. Chrudimi usedlých, s. 53-78; TÝŽ. Dodatky k vypsání starších chrudimských rodin erbovnicích a patricijských, s. 178-181.

⁷⁸⁷ RYBIČKA, A. O erbovnicích a patricijských rodinách v XV.–XVII. století v m. Chrudimi usedlých, s. 60; KLECANDA, V. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 91; NA, fond Desky zemské větší, DZV 7, f. F21.

⁷⁸⁸ VOREL, P. „Přátelské snešení stavů českých“ z března 1547 a jeho signatáři, s. 106.

⁷⁸⁹ Tamtéž, s. 83-94.

šlechtice a paralelní vlastníky chrudimských nemovitostí.⁷⁹⁰ Zmíněnou dceru provdal Jiřík roku 1547 za Jana Rosu, příslušníka další bohaté a vlivné chrudimské rodiny. Patrně dohodnutý sňatek vyjednali na místě svých dětí otcové, a tak byla téhož roku uzavřena smlouva mezi „...urozeným panem Jiříkem Francem z Liblic z jedné a slovným panem Jiříkem Rosou, ten čas hospodářem města Chrudimě z strany druhé...“. Jako ručitele za splacení věna, které přislíbil otec Anně dát „...právem věnným podle stavu rytířského...“ postavil „...urozené vladyky...“ Buriana Anděla z Ronovce, Jana Pánka z Voděrad, Václava Ludvíka z Chloumku, Bohuslava Sedloňovského z Lovčic, Václava France z Liblic a pana Jana Jičínského.⁷⁹¹ Jiřík se tedy rytířský status rodiny snažil náležitě demonstrovat. Dělo se tak ovšem především v symbolické rovině. Pokud víme, rodina nevlastnila žádný deskový statek a ani o tento kdysi nezbytný prvek stavovské příslušnosti neusilovala. Sice dávala na odiv své privilegované postavení a snažila se napodobovat některé šlechtické vzorce chování, v jádru ale její členové zůstávali měšťany. Osobami pevně spjatými s městským organismem a správní strukturou a obchodníky. Přesto se zařadili mezi ty, jež si již v první generaci uzurpovali oslovení „urozený“, byť jim formálně náleželo oslovení „slovný“.⁷⁹²

Podobně jako Jiřík si počínal i jeho bratr Václav, ve 40. a 50. letech obecní starší a na začátku 50. let dokonce rychtář. Ten svou dceru provdal do Čáslavi za Jiříka Jurmana z Krásenska, člena jiné novožitné rodiny.⁷⁹³ Druhá dcera Eliška zemřela svobodná a byla pohřbena při kostele sv. Michaela v Chrudimi, kde se dodnes nachází její náhrobek, který přináší informaci, že roku 1562 „umřela jest urozená pana Eliška dcera urozené[h]o pana Václava France z Liblic“. Ten je důležitým ikonografickým zdrojem, neboť vedle motivu klečícího Krista a spících apoštolů zobrazuje rodový erb.⁷⁹⁴ Pokračovatelem rodu se stal jeho syn Samuel, obecní starší, radní, císařský rychtář a člen literátského bratrstva.⁷⁹⁵

Vedle Jiříka a Jana měl Zikmund Franc, zakladatel rodu, ještě další dva syny. Byli jím kněz Martin, o kterém nevíme téměř nic, a Vít, obchodník s partnery v Chlumci, Kolíně či Praze. Jeho nejstarším synem byl Diviš, bakalář svobodných umění a též obchodník se

⁷⁹⁰ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 365, f. 60v-61v. K majetkům Zikmunda viz např. tamtéž, inv. č. 364, f. 161v, 246r, 307v, 330v, 360r, 362, 427v. K osobě Hynka Mladoty zase viz např. tamtéž, inv. č. 364, f. 95v, 146r, 171r, 259r, 270r.

⁷⁹¹ Tamtéž, inv. č. 365, f. 95r-96r.

⁷⁹² Tento normativ byl sice součástí až zemského zřízení z roku 1549, jak však víme, jednalo se tehdy o potvrzení starší praxe.

⁷⁹³ RICHTER, D. Francové z Liblic, s. 48-49.

⁷⁹⁴ FLORIÁN, Čeněk – POCHOBRADSKÝ, Ferdinand. *Kostel sv. Michala archanděla v Chrudimi*. Zvláštní otisk z Časopisu Společnosti přátel starožitností v Praze roč. XLVIII, 1940, č. 2-4, s. 69. Fotografie náhrobku i detail erbu jsou součástí přílohy.

⁷⁹⁵ RICHTER, D. Francové z Liblic, s. 49-50. Václavův bratr Jiřík měl sice také syna, kněze Jana, o něm však nemáme téměř žádné informace.

suknem. Druhorozený Simeon, taktéž nositel bakalářského gradu a obchodník s vazbami v Kutné Hoře a Praze, zasedal v městské radě a roku 1535 byl dokonce jmenován městským rychtářem. To nejpozoruhodnější na jeho osobě je však to, že nejpozději od roku 1556 začal s nejmladším bratrem Janem (Diviš byl tou dobou již po smrti) v městských knihách vystupovat jako Franc z Liblic, tedy s přídomkem náležejícím bratrancům.⁷⁹⁶

Jako logické vysvětlení by se zde nabízelo erbovní strýcovství, skrze které k sobě Jiřík a Václav své bratrance přijali. V této době tento akt ještě nevyžadoval panovníkův souhlas a nebyl řádně formalizován, nemusela se nám o něm tedy dochovat žádná zpráva. Situace je však o něco komplikovanější. Že by byli Simeon a jeho bratr Jan na sněmu přijati za rytíře, žádné doklady nemáme.⁷⁹⁷ Přijetí z roku 1545 se vztahovalo výslovně k osobám Jiříka Václava.⁷⁹⁸ Berní rejstřík z roku 1557 však mezi plátcí za rytířský stav uvádí Simeona France z Liblic, přiznávajícího poměrně skromný majetek ve výši 25 kop grošů českých (50 kop míšeňských).⁷⁹⁹ Jednalo se o nejmenší majetek, jaký byl v Chrudimském kraji v rejstříku evidován. Druhý nejmenší, ve výši 50 kop českých, přiznával Jiřík Puchart z Voděrad.⁸⁰⁰ Třetí nejmenší částkou, přiznávanou více osobami, byla částka 100 kop.⁸⁰¹ Na tuto částku byly patrně odhadnuty svobodné dědiny, které držel v Medlešicích a které měl dle záznamu v chrudimských městských knihách později vložit do desk Janovi Bošínskému z Božejova.⁸⁰² Do berního rejstříku byl tedy Simeon zahrnut pro medlešický majetek. Tím se před námi otevírá poměrně široká paleta otázek, z nichž ta nejdůležitější je, jak mohl svůj šlechtický status nabýt. Na prvním místě bychom mohli Simeonovo genealogické zařazení v rámci rodiny přirozeně považovat za chybné, avšak městské prameny, zejména kšafty a odkazy, jej jednoznačně identifikují jako příslušníka jiné linie, než ke které patřili nobilitovaní bratři.⁸⁰³ Teze o erbovním strýcovství je jistě možná, nakonec nobilitovaný Jiřík sám mužské pokračovatele rodu neměl, a tak mohl chtít toto právo předat svým bratrancům. Tím by se

⁷⁹⁶ Tamtéž, s. 58-59.

⁷⁹⁷ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku.

⁷⁹⁸ NA, fond Desky zemské větší, DZV 7, f. F21.

⁷⁹⁹ PLACHT O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557, s. 55, č. 83. Pro srovnání uvedme, že svobodník Jakub Koubek z Kočího přiznával 5 kop, Jan Železný z Kočího 15 kop, Václav Kubata z Kočího 20 kop, Martin Zeman ze Žestok 100 kop, Matěj Zeman z Čankovic 150 kop a Jiřík Kučera z Čankovic 250 kop. Viz tamtéž, s. 56.

⁸⁰⁰ Tamtéž, s. 54. V 60. letech máme Jiříka doloženého jako úředníka pana Slavaty na Košumbece. Viz SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 371, f. 63r. Liber vinitorum 1554-1652.

⁸⁰¹ PLACHT O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557, s. 53-56.

⁸⁰² SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 366, f. 67v. Heuraths und Schänkungsurkundenbuch 1505-1595. Dle informací ze starší literatury měl v Medlešicích držet také poddanský statek, tzv. Domanovský dvůr se sedmnácti pruty rolí. Viz HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 366. V berním rejstříku však přiznával pouze majetek svobodný, navíc částka ve výši 50 kop by takovému dvoru ani neodpovídala. Jeho zdejší statek tak byl patrně tvořen svobodnými dědinami ohodnocenými (snad zároveň podhodnocenými) na částku 50 kop a poddanským dvorem, patrně i s poddaným.

⁸⁰³ RICHTER, D. Francové z Liblic, s. 60.

však stal Simeon pouze erbovním měšťanem. Nelze tedy vyloučit, že si tento stav jednoduše uzurpoval a ještě v 50. letech 16. století mu tento přístup prošel. Navíc jako jediný člen rozvětvené rodiny prokazatelně zakoupil majetky mimo město a jeho předměstí, což by mohlo svědčit pro jeho snahu prodat se mezi rytíře. Společenské rozdělení také povětšinou respektovaly berní rejstříky (k drobným posunům docházelo, například mezi svobodníky), což byl patrně důvod, proč podal Simeon přiznávací list na majetek, který mohl jinak zůstat v podstatě nepovšimnut. Primárním účelem nebylo obecně zaplatit daně, ale odvést berni za rytířský stav. Jedná se sice o nepřímé důkazy, domnívám se však, že svědčí ve prospěch teze, že Simeon svůj rytířský titul nezískal oficiálně a že je důkazem vplývání do stavu ještě po polovině 16. století.

Na závěr k jeho osobě doplníme, že se Simeonovým společenským postavením snad také souvisely spory, které vedl po polovině 50. let se Zikmundem Andělem z Ronovce, držitelem heřmanoměsteckého panství, který jej nechal nejméně dvakrát svými lidmi zajmout a zavřít na nějaký čas do šatlavy.⁸⁰⁴ To nebylo zacházení, které by bylo nejen pro člena rytířského stavu přípustné. Roku 1564 zakoupil Simeon poddanský mlýn v Nemošicích, na území pardubického panství, který následně pronajal jednomu z chrudimských obyvatel.⁸⁰⁵ Ať už za tím stály takovéto nákupy nemovitostí, záležitosti spojené s rodinným obchodem či něco úplně jiného, máme v městských knihách doloženou řadu jeho závazků, které nám umožňují trochu nahlédnout do společnosti, ve které se pohyboval. Tak víme, že mezi jeho věřitele patřili Petr Slepoticický ze Sulic a na Slepoticích, Aleš Soutický ze Soutic a na Orli či Oneš Štítný ze Štítného (který se za něho dříve zaručil Petrovi Hamzovi ze Zábědovic). Simeon Franc z Liblic zemřel bez potomků, a tak postavení a majetek, který vybudoval, neměl komu zanechat.

Úspěšným se ve svém životě stal také nejmladší z bratrů Jan. V jeho případě nám sice scházejí doklady o tom, že by pokračoval v rodinné obchodní tradici, zato ale víme, že byl vzdělaným mužem s velkým rozhledem a členem literátského bratrstva. Byl též obecním starším a prvním královským rychtářem po obnovení úřadu roku 1547. Z hlediska jeho sociálních vazeb o něm víme poměrně málo, také on však udržoval vztahy se šlechtou spjatou s Chrudimí, například Tobiášem Kochánkem z Kochánku, Václavem Ludvíkem z Chlounku

⁸⁰⁴ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 99.

⁸⁰⁵ SOA v Zámrsku, fond Vs Pardubice, inv. č. 280, f. 212r. Purkrechtní kniha pro léta 1563 až 1569; Tatmtěz, inv. č. 281, f. 814r. Purkrechtní kniha pro léta 1570 až 1599.

či Zdeňkem Humpoleckým z Rybenska. Zanechal po sobě jediného syna, který se stal posledním pokračovatelem rodu v této linii.⁸⁰⁶

Ke konci 16. století pokračoval ještě nedávno rozvětvený rod v jediné větvi, potomky nobilitovaného Václava France z Liblic. Rodina si v této době sice ještě stále držela v rámci města velmi slušné postavení, avšak na někdejší důkladně prezentovaný šlechtický status postupně rezignovala. Zcela se vrátila k orientaci na městský život a jeho struktury. V 60. letech 17. století pak z města zcela vymizela. Vysoké společenské ambice a důraz kladený na nově nabytý sociální status byly vlastními první povýšené generaci. Následující pokolení již zřejmě nespatřovala v rytířském stavu takovou prestiž, jako jejich předci, a svou ctižádost směřovala do úspěšného hospodářského a společenského života v rámci města. Potažmo lze na tento fakt nahlížet i tak, že zatímco první generace musela rodu rytířský stav vydobýt, ty další už žily v době všeobecné (regionální) známosti o postavení jejich rodiny.

Jak víme, vcelku běžnou součástí života šlechty v 16. století byly rozličné spory, především pak ty o čest.⁸⁰⁷ Ta byla jednou z esenciálních sociálních kategorií zakládajících jedincovo společenské postavení.⁸⁰⁸ Způsobů, kterými mohla být šlechticova čest napadena (zlehčena) byla celá řada, od silně dehonestujících oslovení typu „chlape“ či „šelmo“ až po z našeho pohledu poměrně prosté, pro tehdejší jedince však neakceptovatelné, povyšování jednoho rodu nad druhý. V obecné části pojednávající o vývoji stavu nižší šlechty jako celku bylo pár takových případů zmíněno, a tak víme, že se tento nešvar zpravidla objevoval mezi rody staršími a těmi nedávno povýšenými. Příslušníci starých rytířských rodů nelibě přihlíželi tomu, jak do jejich stavu pronikali neurození měšťané, úředníci či intelektuálové, z nichž většina byla sice svobodného původu, jiní však měli poddanské kořeny. Ještě větší rozpaky a pobouření pak budilo, když tito noví povýšenci usilovali o stejná práva a možnost zastávat vysoké úřady. Paradoxně máme takové konflikty patrně častěji doložené u té spíše méně majetné skupiny rytířstva, často poměrně chudých jedinců, kteří vůbec těžko snášeli ekonomický a společenský úspěch někdejších erbovníků. Na druhou stranu novožitní rytíři se spíše otřeli o chudšího člena stavu než o bohaté, vlivné a mocné rytíře stojící při jeho horní hranici. Ti a pánové byli navíc často právě těmi, kteří jim k nobilitaci dopomohli, při kterých stáli a v jejichž prospěch jednali.

Vraťme se však zpět na Chrudimsko, k novožitným rytířským rodinám a jejich snahám o začlenění do stavu. Zatímco Francové z Liblic po svém přijetí mezi rytíře sice začali svůj

⁸⁰⁶ RICHTER, D. Francové z Liblic, s. 61-64.

⁸⁰⁷ BOROVSÝ, T. *Spory o čest ve středověku a raném novověku.*

⁸⁰⁸ Z klasických děl např. VAN DÜLLMEN, Richard. *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích.* Praha, 2003.

nově nabytý status v symbolické rovině náležitě prezentovat, avšak stylem života o mnoho stín svého bývalého stavu nepřekročili, to Bohuslav Mazanec z Frymburka, příslušník pražské měšťanské rodiny, společenské povznesení do svého životního stylu promítl poměrně významně. Bohuslav byl vzdělaným měšťanem, který získal služební post při úřadu menších desk zemských, konkrétně místo písaře. Pražské centrální úřady byly obecně místem, na kterém bylo možné získat vlivné kontakty a odkud se čas od času „rekrutovali“ erbovní měšťané a posléze také noví rytíři. Bohuslav Mazanec byl obdarován královským majestátem v polovině 50. let a roku 1561 byl přijat do rytířského stavu.⁸⁰⁹

V roce 1575 zakoupil slatiňanské a rabštejnské zboží rozkládající se v sousedství Chrudimi. Sídla, stará slatiňanská tvrz ani nedaleký hrádek Rabštejnek, však nenabízela dostatečné pohodlí a neodpovídala aktuálním potřebám. Bohuslav Mazanec si tak z Prahy pozval věhlasného stavebníka mistra Oldřicha (italský stavitel a architekt Ulrico Aostalli de Sala), pod jehož vedením se středověká slatiňanská tvrz začala proměňovat v renesanční zámek, který měl být patřičnou reprezentací majitele panství a jasně demonstrovat jeho bohatství a postavení. Nový pán sice zemřel dříve, než mohla být tato přestavba dokončena, jeho snaha na tomto poli však jasně ukazuje, jak velké měl ambice. Naposledy vydechl v roce 1589 ve svém pražském domě, přičemž po sobě zanechal vdovu Annu z rodu Škopků z Bílých Otradovic a několik dětí. Dědicem panství (nejen slatiňanského, ale také mimoňského) se stal jeho nejstarší syn Jan, potomek z prvního manželství s Dorotou Hiršpergerovou. Ten byl v době otcovi smrti na zahraničních studiích a cestách.⁸¹⁰

Bohuslav Mazanec z Frymburka si na svém nově nabytém společenském postavení velmi zakládal. Praha pro něho sice nepřestala být domovem a místem výkonu úřadu, avšak jako příslušník rytířského stavu cítil potřebu získat pro sebe a svůj rod venkovské sídlo. Podobně přizpůsobil svému stavu také sňatkovou strategii, neboť zatímco jeho první žena byla měšťanského původu, za druhou si vyvolil příslušnici starého českého vladyckého rodu.⁸¹¹ Jeho ambice pevně integrovat svůj rod mezi rytířské rody je tedy zjevná. Jakékoliv zpochybnění tohoto postavení pochopitelně nesl velmi nelibě. Za velkou újmu na cti tak považoval list, který mu v roce 1582 zaslal Václav Ples Heřmanský ze Sloupna a na Stolanech, císařský rada a kraječ, pozdější přísedící většího zemského soudu a karlštejnský

⁸⁰⁹ KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 97, č. 111; *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl šestnáctý.* Praha, 1900, s. 1035. Heslo Mazanec z Frymburka.

⁸¹⁰ HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 437; SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl I. Chrudimsko*, s. 419.

⁸¹¹ Tamtéž.

purkrabí.⁸¹² Ten byl nadepsán „*Slovutnému panoši panu Bohuslavovi Mazanci z Frymburku na Slatiňanech a Mimoni, písaři menších desk zemských k dodání.*“ Když Bohuslav rozlomil pečeť a list otevřel, uviděl, že jej Václav Ples stejně oslovil také v textu „*Slovutný panoše pane Bohuslave Mazanče z Frymburku na Mimoni a Slatiňanech, písaři menších desk zemských.*“ To jej zaskočilo a pobouřilo, a tak se obratem odesílatele dotázal, zda tento list napsal a je si vědom užitých titulů. Na to mu poslal Václav další řezanou ceduli, ve které vše přiznal. Jak bylo tehdy zvykem, slatiňanský pán neváhal a svého souseda pohnal před zemský soud, neboť „*kterýmižto slovy na tituli: slovutnému panoši a uvnitř cedule: slovutný panoše jest jemu Bohuslavovi Mazanci na poctivosti jeho a stavu jeho vladyckém vysoce ublížil.*“⁸¹³

Jedná se o další z mnoha dokladů, jak úzkostlivě šlechta dbala svých správných titulů a neváhala hájit svou napadenou čest u soudu. Bohuslav Mazanec byl navíc písařem při úřadu menších desk zemských, s podobnými spory tak v rámci své profese přicházel do styku běžně a byl dobře zpraven o jejich průběhu a řešení. Také Václav Ples zastával poměrně vysoké úřady, a tak byl též dobře znalý zemského práva. Na spor vzniklý mezi nimi lze nahlížet ze dvou základních rovin, které se však do jisté míry překrývají. Zaprvé víme, že Václav Ples byl poněkud svárlivým jedincem, který navíc jako příslušník starého rytířského rodu dával rád najevo, že novožitné rody mu nejsou v ničem rovné.⁸¹⁴ Na druhou stranu Mazanec při hájení své cti neváhal ani v jiných případech ty, jež ho nějakým způsobem znevážili, okamžitě pohnat před soud.⁸¹⁵ Záznam v menších deskách zemských neuvádí, v jaké záležitosti Bohuslavovi Václav odpovídal, když jej v listu nazval panošem, s největší pravděpodobností to však souviselo s hned předcházejícím zápisem. V tom Bohuslav pohnal Václava pro 10 kop grošů českých, které po něm v souladu se zemským zřízením požadoval za to, že se stolanský pán dopustil na jeho pozemcích pychu. Když totiž projížděl Václav na voze přes Slatiňany, dojel až k mostku, který byl uzavřen závorou uzamčenou visutým zámekem. Místo toho, aby se otočil a jel jinou cestou, nařídil svému služebníkovvi, aby zámek sekerou urazil a závoru odstranil. Když se to Bohuslav dozvěděl, poslal Václavovi list, ve kterém se ho tázal, zda tak učinil služebník z jeho rozkazu (v tom případě požadoval odškodnění 10 kop) či svévolně (pak požadoval 5 kop po služebníkovvi, případně jeho vydání). Stolanský pán popřel, že by kdy k něčemu takovému dal svému člověku rozkaz, když se to však dozvěděl nebohý

⁸¹² MAREŠ, Petr. Přisedící zemského soudu Českého království (1542-1620) na habsburských dvorech a na dvoře Fridricha Falckého. In *Paginae historiae: sborník Národního archivu* 18, 2010, s. 32-33

⁸¹³ NA, fond Desky zemské menší, DZM 170, f. C13v-C14r.

⁸¹⁴ Ve stejné záležitosti jako v případě sporu s Mazancem, tedy užití oslovení panoše, se dostal také do sváru s chrudimským rodem Franců z Liblic.

⁸¹⁵ Viz např. NA, DZM 170, f. C14v-C15v (půhon na Jana nejstaršího Stranika z Kopidlna z téhož roku).

služebník, tvrdil opak.⁸¹⁶ Spor o správné oslovení tak byl patrně jen pokračováním starších svárů.

Na druhou stranu musíme poznamenat, že se Václav Ples při Bohuslavově titulaci přidržel dikce zemského zřízení. To od roku 1549 jasně stanovovalo, že prvním generacím rodu náleželo oslovení „slovutný panoše“, a přesně v této pozici se Bohuslav také nacházel. Byl sice členem rytířského stavu, avšak prvním z rodu. Máme dostatek dokladů o tom, že byla tato norma překračována a že se noví členové stavu neváhali nechat titulovat jako urození a stateční rytíři, u úředníků centrálních institucí se to pak dělo vůbec poměrně často. Přesto si musel být Bohuslav vědom toho, že zemský zákoník hovoří v této záležitosti zcela jasně. Nejednalo se o ojedinělý případ, a tak by si jistě zasloužila tato problematika další studium, především z hlediska srovnání právní normy, reálné praxe a vzniklých sporů.

Nezbytným znakem dobré integrace novožitných rodů bylo vedle navázání přátelských vazeb s dalšími členy stavu také ideálně spříznění. Vzhledem k tomu, že řada nově povýšených rodů byla poměrně majetná, a naopak mezi nižší šlechtou bylo značné množství chudších jedinců postrádajících nejen deskový majetek, ale i finanční prostředky, nebyla tato provázání nijak výjimečná. Za poměrně dobrý příklad nám může opět posloužit rodina Franců, konkrétně osoba císařského rychtáře Samuela France z Liblic, který svou dceru Kateřinu provdal v 80. letech 16. století za Jiříka Vlčnovského z Vrbice.⁸¹⁷

Erbovní měšťané, potažmo novožitní rytíři, z prostředí královských měst často pocházeli z bohatých měšťanských rodů s delší tradicí. Významnou měrou jim pak k nobilitaci mohlo dopomoci také zastávání nějakého významnějšího zemského či královského úřadu. Naproti tomu nobilitovaní obyvatelé poddanských měst byli častěji svázáni se šlechtickou vrchností a zapojeni do správy velkostatku. K zástupcům první skupiny patřili Francové z Liblic či osoba Bohuslava Mazance z Frymburka. Obrátme se tedy nyní do nedalekých Pardubic pro příklad nobilitanta z řad vrchnostenských úředníků. Za dobu vlády Pernštejnů i za éry komorního panství dosáhlo panovnického majestátu několik úředníků, z nichž tím nejpozoruhodnějším byl patrně správce panství Burian Svítkovský ze Šudl.

Burian pocházel z poddanských poměrů, avšak byl schopným a cílevědomým jedincem, který se dokázal vymanit z hranic svého stavu a skrze věrnou službu pernštejnskému rodu dosáhnout velkých cílů. Poprvé jej máme v Pardubicích doloženého v roce 1507, kdy zde získal městský dům a část pozemků z rozparcelovaného panského dvora. Tehdy ještě

⁸¹⁶ NA, DZM 170, f. C12r-C13r.

⁸¹⁷ RICHTER, D. Francové z Liblic, s. 49-54. Jiřík Vlčnovský z Vrbice byl sice šlechticem, zároveň je ale třeba připomenout, že byl velmi těsně svázán s chrudimským městským prostředím. Viz podkapitola o soupisu svobodníků z roku 1605.

vystupoval pouze jako Burian či Burian Písař. Po roce 1510 jej pak máme doloženého jako Buriana bakaláře, v této době tak úspěšně absolvoval univerzitní vzdělání.⁸¹⁸ Bakalářem byl také jeho bratr Matouš, který žil v Kutné Hoře.⁸¹⁹ Svou celoživotní kariéru pevně svázal s pardubickým velkostatkem, do jehož struktur vstoupil ve 20. letech na pozici písaře. V roce 1544 dosáhl dokonce nejvyššího postu, když byl jmenován hejtmanem panství.⁸²⁰ Tou dobou byl již nepostradatelným úředníkem, kterého si jeho zaměstnavatelé patřičně vážili. Tak obdržel díky přímluvě Vojtěcha z Pernštejna roku 1531 od krále panovnický majestát s erbem a přídomkem „ze Škudl“. Roku 1552 pak byl na sněmu přijat se svým rodem mezi rytíře. Navíc mu pán ve svém kšaftu, naplněném po jeho smrti roku 1534, odkázal velmi slušnou částku ve výši 300 kop grošů českých.⁸²¹

Prostředí vyšších byrokratických pater pernštejnského velkostatku bylo poměrně bohaté jak na příslušníky starých rytířských rodů, tak nobiletované úředníky. Vzájemná příbuzenská a sňatková provázanost nebyla ničím výjimečným, a to napříč starožitnými i novožitnými rody. Na jedné straně se jednalo o logický důsledek hledání partnerů v prostředí, ve kterém se daný jedinec pohyboval, na straně druhé také jistě dílem o snahu nových rodů lépe se začlenit do stavu skrze příbuzenské vazby. V obou těchto kontextech bychom měli vnímat také sňatky v rámci Svítkovského rodiny. Burian po sobě zanechal dva syny, Jana a Cypriána, přičemž o Janových potomcích nám není známo nic. Cyprián měl naproti tomu dvě dcery. Starší Magdalénu provdal za rytíře Václava Krupého z Probluze, pardubického obyvatele a panského forštmistra. Mladší dcera Kateřina se stala manželkou Albrechta Krupého z Probluze, Václavova synovce.⁸²² Došlo tak k oboustranně výhodným svazkům. Příslušníci rodiny Krupých z Probluze se sice mohli chlubit několika generacemi šlechtických předků, tedy potřebnou urozeností, na druhou stranu ale v této době žila většina členů rodu ve městech nebo na venkovských dvorech.⁸²³ Finanční situaci dvou členů rodiny tak vylepšil sňatek

⁸¹⁸ HRUBÝ, Vladimír – VOREL, Petr. „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice. In BENEŠ, Zdeněk – MAUR, Eduard – PÁNEK, Jaroslav. *Poceta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*. Praha, 1991, s. 163-180. Před vstupem do aparátu velkostatku působil jako městský školní rektor. Viz VOREL, P. *Páni z Pernštejna*. s. 129.

⁸¹⁹ SMOLÍK, J. Šlechtické rodiny usedlé v Pardubicích v r. 1500-1650, s. 119.

⁸²⁰ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovářinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560-1630*. Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2013, s. 69, pozn. č. 170.

⁸²¹ HRUBÝ, Vl. – VOREL, P. „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, s. 164-165.

⁸²² LIFKA, Bohumír. Vladycká rodina Krupých z Probluze. In *Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze* 12, 1940, č. 3-4, s. 116.

⁸²³ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl patnáctý*. Praha, 1900, s. 286-287. Heslo Krupý z Probluze; STEMBERG, V. O rodinách rytířských a erbovních, v Novém Bydžově v XVI. a XVII. století usedlých., s. 313; SMOLÍK, J. Šlechtické rodiny usedlé v Pardubicích v r. 1500-1650, s. 31-32.

s bohatými nevěstami z nového rodu. Novožitný rod Svítkovských ze Škudl se zase na druhé straně spříznil s příslušníky starého rytířského rodu.

Peníze, které dokázal Burian za svou kariéru nashromáždit, investoval z velké části do nemovité držby. Zpočátku se jednalo výlučně o nákupy poddanského majetku, který si z části ponechal a z části posléze odprodal. K významnějším akvizicím patřil na tomto poli svítkovský poddanský dvůr, který zakoupil roku 1539 a který převzal do své titulatury. Dosud totiž vystupoval jako Burian ze Škudl, od roku 1539 už jako Burian Svítkovský ze Škudl. Totožnou titulaturu později užívali také jeho synové. Někteří autoři na základě Burianem zvoleném přídomku v době nobilitace (ze Škudl) předpokládali, že se jednalo o domicil a odkaz na rodinný původ. Jak však upozornil Petr Vorel, přídomky u nobilitovaných pardubických úředníků byly vybírány podle vsí na panství, u nichž nebylo známo, že by s nimi byla svázána starší tradice rytířského rodu a nenacházelo se v nich feudální sídlo. Jednoduše řečeno nelze prokázat, že by Burian pocházel ze Škudel.⁸²⁴

Roku 1548, nebo o něco dříve, zakoupil Burian od Václava Vaniše ze Ždánic, syna zemřelého pardubického purkrabího Jiřího Vaniše ze Ždánic, část vsi Blato. Získal tak deskový statek, který si nechal téhož roku vložit do desk zemských. Již následujícího roku jej však prodal Zdeňkovi Komárovskému z Libanic.⁸²⁵ Nákup deskového statku byl logickým krokem, kterým Burian usiloval o další společenský vzestup rodiny. Vzhledem k tomu, že však víme, že byl do stavu přijat až v roce 1552, je skutečnost, že mu byl tento vklad umožněn, trochu překvapivá.⁸²⁶ Sice za ním stál mocný panský rod, avšak z právního hlediska byl v této době stále jen erbovním měšťanem.⁸²⁷ Rychlým prodejem blatského dílu přišel o jediný svobodný majetek, který držel, jednalo se však jistě o dobře promyšlený krok.

Úsilí o zisk svobodného statku nebylo u ambiciózních nově přijatých členů stavu výjimkou. Nejjednodušším způsobem, jak takový majetek nabýt, byla samozřejmě koupě. Problém ovšem nastával ve chvíli, kdy se v blízkém okolí žádný takový majetek k prodeji nenacházel. V takových případech pak někdy přicházely na řadu snahy o alodizaci poddanských statků. Za dobu své služby v pernštejnských službách nashromáždil Burian Svítkovský slušné jmění, jehož část investoval do nemovitostí a část využil k úvěrování svých zaměstnavatelů. Stejně jako jiní úředníci a klienti tak patrně učinil se záměrem získat za tuto svou podporu nějakou z okrajových částí panství. Byl veden touhou stát se skutečným

⁸²⁴ HRUBÝ, VI. – VOREL, P. „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, s. 165-183.

⁸²⁵ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl I. Chrudimsko*, s. 176.

⁸²⁶ Doklad o Burianově příznání se před rytíři v roce 1552 viz KLECANDA, VI. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 90, č. 43.

⁸²⁷ V případě nobilitovaných Vanišů ze Ždánic neuvádí Klecanda jejich přijetí do stavu vůbec.

šlechticem, pozemkovou vrchností, a současně samozřejmě dobře uložit finance. Tak roku 1551 odkoupil od bratří Jaroslava, Vratislava a Vojtěcha z Pernštejna vsi Bližňovice, Skalice a Čankovice. Tím si vytvořil svůj vlastní malý stateček čítající 27 osedlých. Burianovo panství však skýtalo jednu velkou potíž. Zakoupené vsi nebyly majetkem svobodným, ale zápisným. To v praxi znamenalo, že předtím Pernštejnové a nyní Burian byli pouze jeho dočasnými držiteli. Formálně majetek stále náležel vypálenému klášteru cisterciáků v Sezemicích, který mohl tyto majetky v případě své obnovy vyplatit. Stejně právo měl i panovník. Této možnosti si byl Svítkovský dobře vědom, a tak si do kupní smlouvy nechal včlenit klauzuli, která mu v případě, že by na tuto výplatu skutečně došlo, zajišťovala ze strany Pernštejnů povinnost podstoupení alodní vsi Tuněchody. Jak ve Skalici, tak v Bližňovicích i Čankovicích se ovšem nenacházela tvrz ani jiné vrchnostenské sídlo, které ke správnému panství, byť drobnému, patřilo. Burian si tedy musel poradit jinak, a tak vykoupil ve Skalici několik poddanských dvorů, ze kterých vytvořil poplužní dvůr, při kterém takové sídlo zřídil.⁸²⁸

Vytvořil tak menší rytířský statek s hospodářským centrem propojeným se šlechtickým sídlem. Jeho úspěch však měl jednu důležitou vadu na kráse, stále se totiž jednalo o zástavu, nikoliv svobodnou formu držby. Se změnou formy vlastnictví mu Pernštejnové pomoci nemohli, neboť sami drželi podstatnou část panství jako zápisné statky. Tuto přeměnu mohl posvětit jen panovník. K tomu se nabídla vhodná příležitost po roce 1560, když se staly Pardubice komorním panstvím. Do své smrti v roce 1572 se ovšem Burianovi nepodařilo tuto záležitost vyřešit. Jako zápisného majetku se tak po jeho skonu skalického statku ujali synové Jan a Cyprián. Ti ke svému překvapení téhož roku obdrželi od královského prokurátora list, ve kterém byli vyzváni k vrácení vsi panovníkovi (na základě královského práva výkupu). To bylo něco, co bratři v žádném případě nečekali. Naopak, pravděpodobně sami už v této době uvažovali nad žádostí o převedení statku na svobodnou formu držby. Obratem se tedy proti této výzvě ohradili a prostřednictvím několika suplik zaslaných císaři prosili o zachování statku rodině, přičemž jako hlavní argumenty připojili výčet otcových zásluh. Jejich prosby byly patrně vyslyšeny, neboť od záměru získat vsi zpět do rukou panovníka bylo ustoupeno.

Znovu byla jednání o skalickém statku zahájena v roce 1575, když se bratři Svítkovští obrátili na panovníka s žádostí, aby jim byl statek ujištěn formou majestátu. Usilovali tedy o jeho lepší majetkoprávní zajištění. Žádost nebyla vyřízena hned, a navíc se v průběhu jednání

⁸²⁸ BERNARD, Jaroslav. Úředník a feudál Burjan Svítkovský ze Škudl, jeho rod a velkostatek Skalice (1531-1605). In *Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze. Acta genealogica ac heraldica*. 5. řada, 1977, č. 45, s. 59-60.

(z ne zcela jasných důvodů) vzdal svého vlastnického podílu Jan. Rozhodnutí padlo až v roce 1577, kdy obdržel Cyprián nové ujištění skalického statku formou potvrzení držby „do dvou životů“, tedy pro sebe samého a svého syna. Ten však předčasně zemřel a vyčerpaný a frustrovaný Cyprián statek roku 1587 prodal.⁸²⁹ Ambice rodiny plnoprávně se integrovat do rytířského stavu a stát se pozemkovou vrchností se svobodným deskovým statkem, tak vyzněly naprázdno.

Případ Svítkovských ze Škudl nebyl ničím výjimečným. Za vlády Pernštejnů nad Pardubicemi se dočkalo královského majestátu, potažmo přijetí mezi rytíře, hned několik úředníků. Fišmistr Matouš Křižanovský z Živanic obdržel erbovní listinu v roce 1557 a o deset let později byl přijat do stavu. On a jeho syn Bohuslav, důchodní písař, se stali později vlastníky vsí Skalice a Bližňovice, které se taktéž pokusili neúspěšně převést na svobodnou formu držby. Po Matoušově smrti převzal iniciativu plně Bohuslav, kterému ve druhé polovině 70. let „*přislíbili radové statky u Heřmanova Městce*“.⁸³⁰ Místohejtman Martin Přeloučský z Neratova obdržel majestát roku 1561 a do stavu byl později přijat na Moravě, kde působil na několika pernštejnských statcích. Po svém návratu se za své věrné služby a zásluhy snažil získat dva dvory u Heřmanova Městce. Když neuspěl, zakoupil poddanský dvůr ve Svítkově, který se pokusil taktéž neúspěšně alodizovat (nový hejtman Jiřík Adlspach z Damsdorfu takový postup u žádných majetků na panství obecně nedoporučoval).⁸³¹ Stejně jako Svítkovští, ani on nebyl ve svém snažení úspěšný a stejně jako oni i on věřil, že dlouholetá služba a oddanost byly dostatečným kreditem k tomu, aby mu panovník vyhověl. Žádal tak za své „*...věrné a přímé a pracovité služby učiniti a ten dvorec z štědrosti císařské s tím vším příslušenstvím, což k němu stokem vody ode vsi Třebosic od starodávna náleží a na mlejnci můj svobodně tékává buďto majestátem aneb dskami zemskými i dědicům a budoucím mým milostivě osvoboditi ráčil*“.⁸³² Zajímavou osobností byl také Jetřich Manštejn z Pappenheimu, za Pernštejnů purkrabí na Kunětické hoře, za komorní éry forstmistr. Byl vlastníkem řady nemovitostí ve městě i mimo něj. Získal například dvůr v Hrobicích,

⁸²⁹ Tamtéž, s. 61-63.

⁸³⁰ ⁸³⁰ RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovadlinou*, s. 144.

⁸³¹ HRUBÝ, VI. – VOREL, P. „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice, s. 164; RŮŽKOVÁ, Z. *Mezi kladivem a kovadlinou*, s. 144 (pozn. č. 337) a s. 145 (pozn. č. 336 a č. 340).

⁸³² NA, SM 70/1, inv. č. 2643. karton č. 1642, f. 1.

Brozanech či Rozhovicích.⁸³³ Jeho případ je však trochu specifický. Na panství působil již za Pernštejnů, do stavu byl ale přijat až v roce 1575, a to jako cizozemec přijatý do Čech.⁸³⁴

Na druhou stranu je třeba doplnit, že v poddanských vsích pardubického panství drželi a zakupovali dvory také příslušníci starých rytířských rodů, například panský úředník Beneš Bukovský z Hustířan,⁸³⁵ Jiřík Rodovský z Hustířan,⁸³⁶ Kateřina z Nemošic,⁸³⁷ hejtman Čeněk Bořek z Poličan,⁸³⁸ či Jiřík Černín z Černína.⁸³⁹ Nikdo z nich však o jejich alodizaci neusiloval. V případě vrchnostenských úředníků šlo samozřejmě často o způsob uložení volných finančních prostředků do výhodně zakoupených nemovitostí. Motivy osob nezapojených přímo do správy panství je obtížné určit. Informace, které nám však grutnovní knihy o některých příslušnících nižší šlechty přináší, jsou poměrně zajímavé. Tak do nich nechal například roku 1597 Zdislav nejstarší Dobřenský z Dobřenic zapsat pojištění věna své manželky Anny Dobřenské z Milhostic, dcery Viléma Vojkovského z Milhostic a na Jemništích. Té dal otec věnem 200 kop míšenských, které jí její manžel pojistil na svém poddanském dvoře v Jezbořicích, respektive obvěnil v částce 500 kop.⁸⁴⁰ Standardně byla u šlechty tato pojištění vázána na svobodný statek vložený v deskách zemských, pokud však daný jedinec nedisponoval odpovídajícím svobodným majetkem, nezbývalo mu, než k těmto účelům využít poddanský majetek (pokud ovšem takový osobně vlastnil).

Závěrem k této podkapitole se sluší dodat, že o to proniknout mezi rytíře a integrovat se do jejich stavu se nesnažili jen novožitní jedinci, ale také někteří erbovní měšťané. Dějiny rozšiřování šlechtického stavu jsou zároveň dějinami norem (překážek) a jejich překračování. Jak víme, i v dobách, kdy již byla nastavena pevná pravidla a rytířstvo samo dbalo na to, kdo se stává jeho součástí, docházelo občas k vplynutí do stavu. Po polovině 16. století ale těchto případů ubývalo. Zatímco nemalý počet rytířů s dlouhou rodovou tradicí neměl dostatek prostředků, aby svůj privilegovaný stav dostatečně reprezentoval, mnozí měšťané a

⁸³³ RŮŽKOVÁ, Z. *Mezi kladivem a kovádlinou*, s. 156 (pozn. č. 364); ŠIMEK, Tomáš. Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období. In *Východočeský sborník historický* 1, 1991, s. 45. NOVOTNÝ, D. Rozchvácení inventáře poplužního dvora v Rozhovicích poddanými roku 1573, s. 118.

⁸³⁴ KLECANDA, V. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 112, č. 264.

⁸³⁵ SOA v Zámrsku, fond Vs Pardubice, inv. č. 318, f. 314r, 316r. (ves Trnová, 1534). Purkrechtní kniha pro léta 1525-1536.

⁸³⁶ Tamtéž, inv. č. 318, f. 421. (ves Trnová, 1536).

⁸³⁷ Tamtéž, inv. č. 320, f. 127r. (ves Tuněchody, 1558-1560). Purkrechtní kniha pro léta 1563-1569.

⁸³⁸ Tamtéž, inv. č. 319, f. 120v. (ves Trnová, 1559). Purkrechtní kniha pro léta 1558-1563.

⁸³⁹ Tamtéž, inv. č. 320, f. 596r. (ves Tuněchody, 1568).

⁸⁴⁰ Tamtéž, inv. č. 325, f. 221r. Purkrechtní kniha pro léta 1594-1606. Jiný člen rodu, Jindřich Čáp Dobřenský z Dobřenic, vlastník valského statku a zkušený hospodář, zakoupil roku 1575 velký poplužní dvůr v Tuněchodech. Správu zemskodeskového statku po jeho smrti převzal syn Jindřich Kunata, který jej zdědil společně s mladším bratrem Janem Petrem. Vdova Kateřina Dobřenská ze Svárova dostala do konce života k užívání tuněchodský poddanský dvůr. Viz VOREL, Petr. *Valy nad Labem 1398-1998. Stručná historie 600 let obce*. Valy nad Labem, 1998, s. 25.

obchodníci disponovali takovými financemi, že s jejich pomocí mohli žít na úrovni bohatých rytířských rodů, někdy dokonce i menších panských. Mnozí z nich však cítili, že majetek není vše a toužili svůj úspěch korunovat erbem a titulem, nejlépe pak vše završit přijetím rodu do rytířského stavu. Ne všichni byli ovšem ve svých snahách úspěšní.

Jako velmi vhodný zástupce této skupiny se jeví rod Bettenglů (též Wettenglů) z Neyenperka, byť jejich případ je trochu specifický s ohledem na jejich geografický původ. Ten byl patrně ve Švýcarsku, odkud se rodina vystěhovala na Ašsko. Ve druhé polovině 16. století pak přesídlil erbovní měšťan Kryštof Bettengl do Prahy. Ve zdejší společnosti se velmi rychle prosadil a stal se uznávaným odborníkem. Byl členem kramářského cechu, působil ve sněmovních komisích a zasedal v desetipanském úřadu. V roce 1582 byl dokonce stavy jmenován vyslancem k říšskému sněmu do Augsburgu, kde měl jednat o pomoci v bojích proti Turkům. Kromě toho všeho byl velmi zdatným a majetným obchodníkem.

Vzhledem k volným finančním prostředkům a možnosti zlepšit společenské postavení svého rodu využil roku 1582 možnosti zakoupit svobodný statek Borohrádek. Zdejší panství bylo ve vlastnictví rodu Licků z Rýzmburka, kteří však byli značně zadluženi a požádali tak panovníka o jmenování speciální komise, která by se záležitostí prodeje panství a jednání s věřiteli ujala. Komise byla skutečně zřízena a dokonce získala od panovníka pravomoc k vložení tohoto majetku kupci do desk zemských. Tak se Kryštofovi Bettenglovi naskytla příležitost k nabytí svobodného majetku, panství, které si mohl vložit do desk zemských, k čemuž nebyl jinak jako erbovní měšťan oprávněn. O pět let později se pak objevila další příležitost, tentokrát ke koupi panství Rychnov nad Kněžnou. Kryštof neváhal. Majetek zakoupil a začal na něm provozovat režijní hospodářství (sladovna, pivovar, těžba dřeva, sklářské hutě). Po vzoru borohrádeckého panství si jej také nechal vložit do desk. Někdy na přelomu 80. a 90. let 16. století proti němu však bylo zahájeno řízení pro nedovolený vklad, ke kterému nebyl jako člen městerského stavu oprávněn. Dobové právo sice možnost takového postupu připouštělo, ovšem pouze se souhlasem panovníka. O tuto výjimku ale Kryštof nepožádal. Porušil tedy zákon a dokonce mu tak hrozilo, že o svá panství přijde. Císař mu však nabídl, že pokud uhradí pokutu ve výši 5 000 kop grošů míšeňských, o žádný majetek nepřijde a dostane oficiální svolení k vkladu. Na to pochopitelně přistoupil.⁸⁴¹

Kryštof však z hlavního města království nepřesídlil na venkov, ale žil stále v Praze. Východočeská panství se pro něho stala především prostředkem k dalšímu společenskému

⁸⁴¹ NOVOTNÝ, David. Na okraji úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské. Mezi Chrudimí, Prahou a Rychnovem nad Kněžnou. In *Theatrum historiae* 2009, č. 5, s. 15-18; VON KLIER, Richard. Die Wettengel von Neuenberg. Die führenden Kaufleute Prag vor der Schlacht am Weißen Berge. In *Bohemia* 14, 1973, s. 43–80.

vzestupu, byla významným krokem na jeho cestě zařadit svůj měšťanský rod mezi rytíře. Na svých panstvích tedy vystupoval a reprezentoval se jako šlechtická vrchnost, na významných budovách nechával vytesat rodinný erb a dokonce razil rodové medaile. Přijetí mezi rytíře však, pokud víme, nedosáhl. Zemřel roku 1602 a svůj majetek zanechal bratrovi Eustachovi. Ten byl stejně jako on zdatným obchodníkem a velkým věřitelem císaře Rudolfa II. Co se týkalo těchto pohledávek, opakovaně císaři prodlužoval splatnost a také mu odprodal několik vsí od svého panství. To všechno činil možná s vírou, že v něm získá mocného přímluvce pro přijetí rodu mezi rytíře, ani on však neuspěl. Jeho synem Kryštofem pak rod roku 1623 vymřel.⁸⁴²

Bettenglové uvěřovali nejen panovníka nebo soukromé osoby, ale také města, mimo jiné Chrudim. Jejich pohledávky vůči městu dosahovaly výše několika tisíc kop míšeňských.⁸⁴³ Právě chrudimské městské knihy jsou dalším zajímavým zdrojem spojeným s prezentací rodiny. Tak se v jednom ze zápisů popisuje závazek z roku 1566 mezi chrudimským obyvatelem a „*slovutné[m] pane[m] Kryštofem Betenglem měšténíne[m] v Staré[m] Měště pražském*“.⁸⁴⁴ Titulace zde použitá plně odpovídala Kryštofovu sociálnímu postavení člena městského stavu. Jeho bratr Eustach je v městských knihách zmíněn v roce 1597 v souvislosti s jiným dluhem, přičemž tehdy byla dohoda o jeho splacení uzavřena mezi měšťanem Jiříkem Gregorem a „*slovutným panem Eustachusem Betenglem z Najenperku, kupcem a měšténínem Starého Města pražského*“.⁸⁴⁵ Došlo tedy k drobné obměně titulace, přidání přídomku, neboť rodina mezitím dosáhla zisku panovnického majestátu, který jí zařadil mezi erbovní měšťany. Roku 1619 zakoupil v Chrudimi dvůr poslední z Bettenglů, Eustachův syn Kryštof. Tehdy ho prodal Jan Halitský z Rautenfelsu s manželkou Zuzanou „*urozenému a statečnému rytíři panu Kryštofovi Bettenglovi z Najenperku na Rychnově a Boruhrádku*“.⁸⁴⁶

Dle poznatků dosavadní odborné literatury nedosáhli Bettenglové rytířského stavu. Chrudimské městské knihy však tento titul Janu Kryštofovi Bettenglovi přiznávají. Na tomto jediném dokladu však pochyby stavět nemůžeme. Bohatý a vlivný jedinec, vlastník dvou panství, nositel erbu a přídomku se mohl Chrudimským snadno jevit jako rytíř, nemluvě o tom, že se tak mohl chtít v rámci venkovského města sám prezentovat. Máme tu však další vodítko, kterým jsou berní rejstříky. V těch přiznával Eustachius za Hradecký kraj v letech

⁸⁴² NOVOTNÝ, D. Na okraji úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské, s. 18-20.

⁸⁴³ SOkA Chrudim, fond AM Chrudim, inv. č. 373, f. 198r-v, 262r-263r., 272r.

⁸⁴⁴ Tamtéž, inv. č. 365, f. 144r.

⁸⁴⁵ Tamtéž, inv. č. 373, f. 198r.

⁸⁴⁶ Tamtéž, inv. č. 375, f. 288r. Liber contractuum ruber 1607-1643.

1603⁸⁴⁷ a 1615⁸⁴⁸ majetky v kategorii rytířů. Stejně tak jeho syn Kryštof v roce 1620.⁸⁴⁹ To neznamena, že by tvrzení starší literatury, že nebyli Bettenglové členy rytířského stavu, bylo nezbytně chybné. O jejich přijetí do stavu na sněmu skutečně doklady nemáme.⁸⁵⁰ Jejich uvedení v berním rejstříku pak mohlo být jen logickým odrazem toho, že jejich deskové statky byly předmětem daní.

Rodina vlastnila dvě panství a měla kontakty v nejvyšší společnosti (především díky poskytování půjček). Disponovala erbem a přídomkem. Na svých panstvích se pochopitelně chovala jako klasická pozemková vrchnost. Při výběru berní byla řazena mezi šlechtu. Její majetek a společenské postavení tedy odpovídaly rytířskému stavu. Vedle berních rejstříků pak byli Bettenglové, respektive Jan Kryštof, jako rytíři zapsáni také v chrudimských městských knihách. Pokud se tedy nejednalo vyloženě o souhru náhod, nelze vyloučit, že erbovní rodina Bettenglů z Najenperka je příkladem rodiny, která díky výjimce, jež jí umožnila získat deskového panství a cílevědomému postupu a prezentaci, vplynula do stavu bez oficiálního přijetí na sněmu ještě na přelomu 16. a 17. století.

3. 7 Soupis svobodníků na Chrudimsku z roku 1605

Naše historiografie doposud bohužel nedisponuje příliš velkým množstvím studií o svobodnicích. Odborných prací je málo, o něco více je pak těch genealogicky zaměřených. O to cennější jsou tedy poznatky získané přímým studiem pramenů. Informace o svobodnicích lze čerpat z relativně pestrého množství zdrojů. Pro sledované období se jedná především o desky zemské, prameny vzešlé z činnosti komorního soudu, materiály z fondu Staré manipulace, svobodnické knihy, berní rejstříky⁸⁵¹ či soupisy svobodníků.⁸⁵²

Vezmeme-li do ruky právě dva posledně jmenované prameny, tedy berní rejstříky a soupisy svobodníků, získáme jejich chronologickým seřazením určitou základní představu, byť neúplnou, o počtu a prostorovém rozmístění svobodníků v českých krajích. Přitom musíme mít samozřejmě na paměti limity těchto pramenů. Především v případě soupisů

⁸⁴⁷ MARAT, Fr. (ed.). Soupis poplatnictva 14 krajův Království českého z r. 1603, s. 22.

⁸⁴⁸ SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, s. 10.

⁸⁴⁹ PEŠÁK, V. (ed.). Berní rejstříky, s. 67.

⁸⁵⁰ KLECANDA, V. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, s. 88-

⁸⁵¹ Např. PLACHT, O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557; PEŠÁK, V. *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*; KOLLMANN, J. Berní rejstříky a berně roku 1567; MARAT, Fr. Soupis poplatnictva 14 krajův Království českého z r. 1603; SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*.

⁸⁵² NA, Knihy svobodnické, inv. č. 1 Kniha svobodnická (1550) 1653-1694, f. A1-W20 Soupis svobodníků, dědinů, nápravníků z r. 1550; Tamtéž, SM F42/76, inv. č. 959, karton č. 754 Seznamy svobodníků z r. 1605; Tamtéž SM F42/1-12 inv. č. 959, karton č. 751 Seznamy svobodníků v Kouřimském a Čáslavském kraji r. 1626.

sestavených za účelem zdanění nemusíme nijak pochybovat o jejich podhodnocení a snaze některých jedinců vyhnout se zahrnutí do jejich výčtu.⁸⁵³ Přesto tyto nedokonalosti však mohou posloužit jako velmi významné informační zdroje, zejména naznačit konkrétní vývojové tendence. Za pozornost tak nepochybně stojí, že zatímco na Chrudimsku, Hradecku, Boleslavsku či Žatecku byl počet svobodníků nízký, na Čáslavsku, Kouřimsku, Bechyňsku či Vltavsku jich bylo několikanásobně více.

Poskytnutí údajů o rozložení a množství svobodníků v jednotlivých krajích však zdaleka nenaplnuje vypovídací potenciál, který v sobě tyto prameny skýtají. Jednou z nejdůležitějších informací, které v sobě tyto soupisy nesou, jsou konkrétní jména. Ta nám na základě kombinace s informacemi z dalších pramenů umožňují poznat konkrétní majetkové dispozice, a co je pro tuto práci nanejvýš důležité, sociální původ konkrétních osob. Jako jeden příklad za všechny nám může posloužit případová sonda do chrudimského soupisu svobodníků z roku 1605. Ten uvádí pro Chrudimsko celkem čtyři, respektive pět svobodníků. Jedná se o Matěje Zemana z Čankovic, Albrechta Krupého z Probluze na Stíčanech, Cypriána Svitkovského ze Škudl a Bartoloměje Vlčnovského z Vrbice. K osobě Bartoloměje Vlčnovského pak navíc uvádí, že byl v držení dvora následován Janem Václavem Talackem z Ještetic.⁸⁵⁴

Pro ilustraci ještě uvedme, že soupis z roku 1550 uváděl na Chrudimsku jediného svobodníka, a to Petra Kučera z Čankovic.⁸⁵⁵ Berní rejstřík z roku 1557 jmenoval pro stejný kraj celkem šest svobodníků, Václava Kubatu z Kočího, Jakuba Koubka z Kočího, Jana Železného z Kočího, Matěje Zemana v Čankovicích, Jiříka Kučera v Čankovicích a Martina Zemana z Řestok.⁸⁵⁶ Konečně berní rejstřík z roku 1615 skýtá jméno pouze jediného svobodníka, Matěje Kohouta jinak Zemana z Čankovic.⁸⁵⁷ Nejsilnější svobodnická tradice

⁸⁵³ MÍKA, A. Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období.

⁸⁵⁴ HOLEJŠOVSKÝ, V. Soupis svobodníků z roku 1605, s. 8.

⁸⁵⁵ August SEDLÁČEK, Svobodníci, dědiníci a nápravníci r. 1550.

Tady se ale pravděpodobně jednalo o chybu autorů soupisu, neboť v kraji jistě nebyl pouze jediný svobodník. Už jen proto, kolik svobodníků zmiňuje pramen o sedm let mladší. Viz NOVOTNÝ, D. Příběhy z historie rodu Talacků z Ještetic (1. část), s. 5.

⁸⁵⁶ PLACHT, O. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557, s. 56. Např. Jiřík Kučera v Čankovicích byl velmi majetným svobodníkem. V berním soupisu z roku 1557 přiznal majetek ve výši 250 kop grošů českých (500 kop grošů míšeňských). Navíc víme, že ve druhé polovině 16. století půjčil Václavovi Talackovi z Ještetic částku 300 kop grošů míšeňských. Nejpozději v roce 1591 Jiřík Kučera z Čankovic zemřel a jeho svobodnický statek (včetně dluhu) se stal panovnickou odúmrťí. Viz NOVOTNÝ, David. Příběhy z historie rodu Talacků z Ještetic (1. část), s. 4-5.

⁸⁵⁷ SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, s. 18.

tedy byla zřejmě vázána ke vsi Čankovice ležící nedaleko Hrochova Týnce.⁸⁵⁸ Vraťme se však zpět do roku 1605.

Na prvním místě soupisu je uvedena osoba Matěje Kohouta z Čankovic. V jeho případě není žádný velký důvod o jeho příslušnosti ke svobodnické skupině pochybovat. Jméno Kohout se sice v předcházejících soupisech nevyskytovalo, na druhou stranu ale víme, že v Čankovicích svobodníci tradičně sídlili a jmenovitě jej uvádí také soupis z roku 1615 jako „Matěje Kohouta jinak Zemana z Čankovic“.⁸⁵⁹ V souvislosti se svobodníky z Čankovic pak stojí za zmínku, že titulář stavů z roku 1556 uvádí mezi osobami rytířského stavu také Matěje Zemana z Čankovic.⁸⁶⁰ Logicky se tak zde nabízí otázka, zda to značí, že byl Matěj Zeman z Čankovic ve své době počítán mezi nižší šlechtu (ať už osobně nebo jako příslušník svobodnické vrstvy) nebo se jedná jen o nedůslednost autora tituláře.

Jak však víme, v titulářích stavů se osoby svobodnického nebo erbovníckého statusu vyskytovaly vcelku běžně, nejedná se tedy o nijak výjimečný stav. Igor Činovec, který provedl velmi detailní analýzu titulářů vydaných mezi léty 1534 až 1589, ve své studii dospěl k závěru, že se za uvedení v tituláři platil poplatek, což je důvod, proč se v nich některé osoby či rody neobjevují.⁸⁶¹ V této souvislosti si však nejsem zcela jistý, zda se jedná o jediný možný výklad této skutečnosti, neboť je otázka, zda by si svobodníci skutečně za své uvedení v tituláři platili. Závěrem pak nelze opominout, že v případě rodin Zemanů z Čankovic a Kočího by mohlo mít určitou signifikantní hodnotu také jejich příjmení, byť žádným způsobem negarantuje, že by se mohlo jednat o původem zchudlou šlechtu. Zcela jistě ale odkazuje k výjimečnému svobodnému postavení rodiny.⁸⁶²

Druhou osobou ze seznamu je muž jménem Albrecht Krupý z Probluze. Ten však na rozdíl od Zemanů z Čankovic ke svobodnickému rodu rozhodně nepatřil. Rodina Krupých z Probluze pocházela ze vsi Probluz na Královéhradecku a v písemných pramenech se připomíná nejpozději od počátku 16. století. Její „zakladatel“ Jan Krupý z Probluze byl vlastníkem několik vsí. Kromě slušného majetku měl ale také značné dluhy. Z tohoto důvodu byl majetek, který zanechal po své smrti synům, minimální, neboť většina prostředků padla na

⁸⁵⁸ Výše uvedený výčet má potenciál pro mnohem hlubší analýzu, než kterou mu tato drobná podkapitola poskytuje. V rámci zájmu zachování jasné výkladové linie je však třeba od této podrobnější analýzy upustit. Zůstává tu tak potenciál pro další badatelský záměr.

⁸⁵⁹ SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*, s. 18.

⁸⁶⁰ ŠUD ZE SEMANINA, M. *Titulář stavu duchovního a světského*, f. Tviir.

⁸⁶¹ ČINOVEC, I. *Obraz vývoje stavů v 16. století podle titulářů*. s. 26-39; TÝŽ. *Tituláře jako druh genealogického materiálu*, s. 3-5.

⁸⁶² Zeman bylo v rámci svobodnických rodin příjmení poměrně časté, jak dokládají všechny výše citované soupisy.

splacení závazků.⁸⁶³ Východiskem z této situace se pro jeho potomky stal městský život, část rodiny se usadila v Novém Bydžově a část v Pardubicích.⁸⁶⁴ Větev žijící na Pardubicku reprezentovali bratři Albrecht a Václav. Václav Krupý zastával na pardubickém panství funkci forštmistra, ve které se seznámil s Cypriánem Svítkovským ze Škudl, synem nobilitovaného správce panství Buriana Svítkovského ze Škudl.⁸⁶⁵ Zatímco Václav Krupý byl příslušníkem staré rytířské rodiny, ale nedisponoval téměř žádným majetkem, rodina Svítkovských byla velmi majetnou, ovšem bez patřičného „ukotvení“ v rámci rytířského stavu. Oba pánové tak postrádali to, co měl ten druhý. Společným východiskem se jim tak stal sňatek Cypriánovy starší dcery Magdaleny s Václavem Krupým. Václav získal tímto krokem slušné věno, Cyprián na druhé straně spříznil svůj mladý rod s členem staré rytířské rodiny.⁸⁶⁶

Václavův bratr Albrecht Krupý se oženil s Barborou Hrochovou z Mezilesic (dnes Medlešice na Chrudimsku), se kterou měl syna Albrechta mladšího. Ten se zase oženil (pravděpodobně za přičinění svého strýce Václava Krupého) s mladší Cypriánovou dcerou Kateřinou. S tou měl jedinou dceru Barboru, kterou provdal za Albrechta Helebranta Lukavského z Lukavice žijícího v Heřmanově Městci.⁸⁶⁷ Po její smrti se oženil podruhé s příslušnicí lokální šlechtické rodiny Bošínských z Božejova, Johankou, jejíž bratři Jan Diviš a Václav byli vlastníky části vsi Medlešice. Roku 1596 koupil Albrecht Krupý od svého švagra Václava Bošínského jeden ze zdejších dvorů, který vystavěl „*znovu z kamene škrovádského*“. Mělo se jednat o poddanský dvůr, ze kterého byl jeho držitel povinen odvádět pravidelný plat majitelům panství Rozhovice. Roku 1599 se tedy domluvil se svým tchánem Cypriánem Svítkovským a provedl s ním frejmark (výměnu) svého medlešického dvoru za jeho svobodný dvůr ve Stičanech nedaleko Hrochova Týnce.⁸⁶⁸ Tehdy si vložil dvůr také do své titulatury, když se napříště psal jako „Albrecht Krupý z Probluze a na Stičanech“.⁸⁶⁹ Právě

⁸⁶³ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl patnáctý*, s. 286. Heslo Krupý z Probluze.

⁸⁶⁴ STEMBERG, V. O rodinách rytířských a erbovních, v Novém Bydžově v XVI. a XVII. století usedlých, s. 31-32.

⁸⁶⁵ BERNARD, J. Úředník a feudál Burjan Svítkovský ze Škudl, jeho rod a velkostatek Skalice (1531-1605), s. 64. Ambicióznější než Cyprián byl jeho otec Burian, tato sňatková strategie by tak spíše odpovídala jeho snahám o povznesení rodu. V době, kdy ke sňatkům došlo už byl ale Burian zřejmě po smrti.

⁸⁶⁶ LIFKA, B. Vladycká rodina Krupých z Probluze, s. 116. Společně zplodili manželé čtyři syny a tři dcery. Ze synů se dožil dospělosti pouze Jan, který se oženil s Annou Otmarovou z Holohlav, se kterou „*žil na Pardubicku na skrovných statečcích*“. Z dcer se dospělosti dočkaly dvě. Magdalena zemřela svobodná a bezdětná, Marie se roku 1614 provdala v Pardubicích za krívozlátského lesmistra Jiříka Čulíka z Rutvasů a Klamošského Vrchu, v roce 1589 povýšeného do vladyckého stavu.

⁸⁶⁷ LIFKA, B. Vladycká rodina Krupých z Probluze, s. 116.

⁸⁶⁸ RYBIČKA, A. Procházky v okolí Chrudimském, s. 272. Škrovád je dnes místní částí města Slatiňany na Chrudimsku.

⁸⁶⁹ HOLEJŠOVSKÝ, Vlastimil. Soupis svobodníků z roku 1605. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, říjen 1974, č. 5, s. 8; SEDLÁČEK, A. (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu*

zde byl pak Albrecht „zachycen“ na seznamu svobodníků, ač jak je patrné, o svobodníka se jistě nejednalo. Nebyl sice příliš majetný, jeho rodina a on sám žili ve městě, poté navíc krátce pobýval také na poddanském dvoře a nakonec na dvoře svobodném, svůj rytířský status však nikdy neztratil.

Třetí osobou z chrudimského soupisu je Cyprián Svítkovský ze Škudl, osoba, kterou už dílem popsaly předcházející řádky. Zaměříme se tedy pouze na letmou rekapitulaci a především na vyzdvižení pro sledované téma relevantních informací. Cyprián byl synem Buriana Svítkovského ze Škudl, pernštejnského poddaného, který se během jedné generace vyšvihl mezi rytíře. Na pardubickém panství zastával úřad jeho správce a za svého života nahromadil značný majetek, který po své smrti zanechal dvěma synům – Janovi a Cypriánovi. Součástí tohoto dědictví byl i statek Skalice, který však nebyl svobodným majetkem, ale pouze zástavou. Oba bratři se tedy ihned po otcově smrti začali snažit majetek získat do plné dědičné držby, avšak bezúspěšně. O trojici vsí, které statek zahrnoval, se vedla dlouhá jednání, na jejichž konci Cyprián tyto majetky odprodal jinému šlechtici.⁸⁷⁰ Poté se zřejmě stáhl na svůj svobodný dvůr ve Stičanech, který roku 1599 vyměnil se svým zetěm Albrechtem Krupým z Probluze za jeho poddanský dvůr v Medlešicích, na kterém dožil.⁸⁷¹ Zatímco motivace Albrechta Krupého vlastnit svobodný majetek je vcelku logická, záměry Cypriána, který se vzdal posledního svobodného majetku a přesídlil na poddanskou nemovitost, nelze jednoznačně odhalit. Po jeho smrti zdělila tento dvůr jeho starší dcera Magdalena, která jej následně prodala Janovi Divišovi Bošínskému z Božejova.⁸⁷² Ani Cyprián Svítkovský tedy nebyl klasickým svobodníkem, byl pouze méně úspěšnou druhou generací nového rodu. Jak rychle vystoupal rod Svítkovských do společenských výšin, stejně tak rychle, snad ještě rychleji, z nich spadl. Jeho uvedení na seznamu svobodníků je o to nejasnější, že dvůr, který v Mikulovicích vlastnil, byl poddanský.

Čtvrtým „chrudimským svobodníkem“ měl být muž jménem Bartoloměj Vlčnovský z Vrbice. Příjmení „Vlčnovský“ převzala Bartolomějova rodina od vsi Vlčnov ležící nedaleko Chrudimi, ve které vlastnila svobodný dvůr. O vlčnovských dvorech a jejich významu pro „vznik“ několika drobných šlechtických (panošských) rodin pojednala jedna z předcházejících kapitol. V několika případech zakoupily v 15. století chrudimské městské rodiny svobodný

generálního nejvyššími berníky učiněné, s. 16. V soupisu svobodníků je titulován „...na Stičanech“, v berním rejstříku z roku 1615 „...a na Stičanech“.

⁸⁷⁰ BERNARD, J. Úředník a feudál Burjan Svítkovský ze Škudl, jeho rod a velkostatek Skalice (1531-1605), s. 55-63; RŮŽKOVÁ, Z. *Mezi kladivem a kovadlinou*, s. 144, pozn. č. 337.

⁸⁷¹ RYBIČKA, A. *Procházky v okolí Chrudimském*, s. 272.

⁸⁷² Tamtéž; HANUS, V. (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl IV*, s. 366-367. K prodeji mělo dojít v roce 1603, což nekoresponduje s tím, že Cyprián je uveden v seznamu svobodníků za rok 1605. Vzhledem k tomu, že rok jeho úmrtí není známý, nelze tento sled událostí blíže specifikovat.

dvůr ve Vlčnově, díky čemuž se staly v této době součástí drobné šlechty. K této skupině se pravděpodobně řadila také Bartolomějova rodina.

V polovině 16. století žil na vlčnovském dvoře Jiřík Vlčnovský z Vrbice, který s manželkou Kateřinou Francovou z Liblic zplodil syna Samuela. Jelikož ale brzy poté zemřel, ujal se na základě smlouvy z roku 1586 dvoru Bartoloměj Vlčnovský z Vrbice.⁸⁷³ Ten byl Jiříkovým nedílným strýcem a vzhledem k dětskému věku Samuela Vlčnovského se stal jediným správcem rodinného majetku. V rámci smlouvy „*paní Kateřina Vlčnovská z Liblic, někdy urozeného pana Jiříka Vlčnovského z Vrbice manželka...uvázala v dědiny a v dvůr pana Bartoloměje Vlčnovského z Vrbice, téhož někdy pana Jiříka Vlčnovského z Vrbice a v Vlčnově strejce vlastního a nedílného, totiž v dvůr poplužní tu v Vlčnově blíže města Chrudimě ležící s dědinami, lukami, pastvištěm, rybníkem s štěpnicí, což tu někdy pan Jiřík Vlčnovský měl a k těmž dvoru na díl jeho příslušelo*“.⁸⁷⁴

Roku 1595 se navíc Bartoloměj písemně zavázal, že bude každého půl roku odvádět paní Kateřině pět kop grošů českých na Samuelovu výchovu.⁸⁷⁵ Vzhledem k tomu, že tak ale nečinil, byla v roce 1606 uzavřena nová smlouva „*mezi urozeným panem Bartolomějem Vlčnovským z Vrbice s jedné a panem Samuelem Vlčnovským odtudž z Vrbice, synem vlastním někdy pana Jiříka Vlčnovského z Vrbice a v Vlčnově léta majícím strany druhé*“.⁸⁷⁶ Na jejím základě podstoupil Bartoloměj tento majetek Samuelovi, který byl povinen z něho uhradit Bartolomějem nesplácené peníze matce Kateřině (včetně právních nákladů se jednalo o částku převyšující 250 kop grošů českých) a vyplatit mu za jeho podíl dalších 200 kop grošů českých.⁸⁷⁷ Tím byl zrušen rodový nedíl a Bartoloměj tak ztratil jakékoliv nároky na vlčnovský majetek. Jako svědky pak přizvali Ctibora Zárubu z Hustířan a na Velké Lukavici a Orli a Jindřicha Talacka z Ještětic a na Rosicích.⁸⁷⁸

Ani Bartoloměj se tedy neřadil ke svobodníkům, pouze byl v době vyhotovení soupisu držitelem svobodného vlčnovského dvora. Prokazatelně byl příslušníkem nižší šlechty, byť velmi drobné a regionální. Pravděpodobně však byl potomkem chrudimských měšťanů, kteří v 15. století zakoupili svobodné majetky, čímž se sociálně posunuli na úroveň panošských

⁸⁷³ RYBIČKA, A. Vsi Kočí a Vlčnov, s. 127.

⁸⁷⁴ NA, DZ 180, f. C 23r.

⁸⁷⁵ NA, DZ 180 f. C 23r

⁸⁷⁶ NA, DZ 180, f. C 23r

⁸⁷⁷ NA, DZ 180, f. C 24. Z těch byl Bartoloměj povinen uhradit své závazky vůči Adamu Bohoufovi a Samuelovi Francovi z Liblic.

⁸⁷⁸ NA, DZ 180, C 25.

rodin. Co se týká jeho majetků mimo Vlčnov, víme, že v 70. letech 16. století získal po své matce majetek v Chrudimi.⁸⁷⁹

Někdy po roce 1606 se musel majitelem dvoru stát Jan Václav Talacko z Ještetic, pátá osoba chrudimského soupisu svobodníků. V jeho případě vůbec není jasné, proč do něho byl zahrnut. Podle dostupných informací tento dvůr v době vyhotovení soupisu nevlastnil, a navíc se jednalo o příslušníka poměrně rozvětvené a také relativně majetné rytířské rodiny.⁸⁸⁰ Na druhou stranu však nelze opominout, že smlouvu Vlčnovských z roku 1606 svědčil také Jindřich Talacko z Ještetic.

Tato stručná sonda měla ukázat limity pramenů, se kterými je třeba se v případě sociální stratifikace drobné šlechty vypořádat a zároveň upozornit na jistou majetkovou a sociální mobilitu uvnitř tohoto uskupení. Na základě tohoto drobného exkurzu můžeme říci, že ke svobodnické skupině patřila ze soupisu chrudimských svobodníků z roku 1605 pouze jediná osoba (Matěj Kohout jinak Zeman z Čankovic). Další jméno patřilo příslušníku sice chudé a z většinové části ve městě žijící rodině, avšak šlechtické s urozeným původem. On sám byl nejméně čtvrtou generací rodu. Žil sice ve městě, poté na poddanském dvoře a následně na svobodném, nikdy však nepřestal být členem šlechtického stavu (Albrecht Krupý z Probluze). Naproti tomu třetímu muži na soupisu se prastarého rodokmenu nedostávalo, jeho otec byl původem poddaný, který dokázal ještě za svého života povznést svůj rod mezi rytířstvo. Vedle dobré společenské pozice zanechal svým potomkům i slušný majetek. Jeho synové však nedokázali otcovo dědictví řádně využít, a tak se rod již během druhé generace rozplynul, rezignoval na svobodné majetky a jeho příslušník se spokojil se životem na poddanském dvoře. Ani v tomto případě se však nejednalo o svobodníka v pravém slova smyslu (Cyprián Svítkovský ze Škudl).

Ke starší šlechtě, ale pravděpodobně původem z měšťanské rodiny vzešlé, se řadil také čtvrtý muž uvedený na seznamu, Bartoloměj Vlčnovský z Vrbice. Držitelem svobodného dvora se stal v roce 1586, když zemřel jeho nedílný příbuzný (prameny jej označují jako jeho strýce) a spravoval jej až do roku 1606, kdy jej předal jeho dospělému synovi. Právě zde ho také „zastihl“ chrudimský soupis z roku 1605, v žádném případě se však o svobodníka nejednalo. Stejně tomu bylo i u páté uvedené osoby, která náležela ke starému rytířskému

⁸⁷⁹ SOkA Chrudim, AM Chrudim, inv. č. 366, f. 175r. Heurats und Schänkungsurkundenbuch pro léta 1505-1595.

⁸⁸⁰ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl patnáctý*, s. 49-50. Heslo Talacko z Ještetic. Podle literatury opírající se prameny se stali Talackové z Ještetic majiteli tohoto dvora až ve 40. letech 17. století. Viz RYBIČKA, A. Vsi Kočí a Vlčnov, s. 127.

rodu, a navíc podle dostupných informací ani nebyla v roce 1605 vlastníkem poznamenaného dvoru (Jan Václav Talacko z Ještětic).

Na otázku, proč byli na soupisu chrudimských svobodníků uvedeny i ty osoby, které mezi ně prokazatelně nepatřily, se dá najít jistě celá řada odpovědí. Můžeme se na tuto skutečnost dívat jako na odraz dobového chápání šlechtictví, příslušnosti ke stavu. Nelze zcela vyloučit, že byly tyto osoby na seznam zařazeny proto, že v nějakém období nevlastnily svobodný deskový majetek či vlastnictví jediného dvoru nebylo vnímáno jako relevantní. Svobodný majetek zapsaný v deskách zemských umožňoval šlechtici účast na zemském sněmu, čímž mu garantoval právo být plnoprávným členem šlechtického stavu. V případě, že někdo toho právo neměl, právě kvůli absenci svobodného majetku, mohl být současníky vnímán spíše jako svobodník. Tedy osoba, která je sice svobodná (podřízená pouze panovníkovi), platí zvláštní daně, má právo zapsat svůj majetek do desk zemských, ale nemá právo rozhodovat o dění v zemi formou participace na zemských sněmech. Důvody ale mohly být samozřejmě i prostší, od nedůslednosti autora soupisu až po letargii osob na něm uvedených ve vztahu ke svému společenskému postavení.

4. Závěr

Téma drobné šlechty, její sociální struktury, vývoje, vzniku a zániku, majetkové struktury, služebných a sociálních vztahů a mnohých dalších aspektů z jejího života na přelomu pozdního středověku a počátku raného novověku je příliš široké na to, aby mohlo být obsaženo v jedné práci. V mnohých ohledech se tak mohou jevit popisované kategorie, trendy a jevy jako nedostatečně vylíčené a analyzované. Vzhledem k tomu, že každá z těchto problematik by vydala na samostatnou práci, je tento pohled zcela oprávněný. Záměrem této studie bylo přispět k neustále se rozvíjející diskuzi o otázkách drobné šlechty, která i přes slibný rozvoj v posledních letech skýtá ještě stále obrovský badatelský potenciál.

Základní problematikou, kterou se předložená práce zabývala, byla vnitřní diferenciaci nižší šlechty a proměny, kterými v průběhu 15. a 16. století prošla. Jednalo se o komplexní proces zahrnující jak tuto sociální diferenciaci, tak proces geneze nových členů stavu, způsobů jejich začleňování a zároveň úpadku a zániku některých rodu starých. To vše bylo provázáno částečnou obměnou personálních zdrojů a transformací prostředí, ze kterých se nová šlechta generovala. Sociální struktura drobné šlechty nebyla statickým prvkem, ale ve sledovaném období se výrazně vyvíjela. Roli tu hrála celá řada faktorů od celospolečenských vlivů politických, hospodářských či sociálních, až po partikulární zájmy jednotlivců, jejich ambice, kariéry či představy o společenské roli a uplatnění.

Z geografického hlediska byla práce omezena na Čechy, neboť vývoj na Moravě byl v některých ohledech odlišný. To však neznamená, že by nebylo v některých situacích užito moravských příkladů a srovnání. Proměny uvnitř stavu jsem se tedy snažil sledovat na celozemské úrovni, pro důkladnější poznání těchto procesů a zejména jejich odraz v životech konkrétních jedinců bylo nezbytné tento záběr zároveň zúžit. Pro tyto účely byla ke studiu konkrétních projevů práce zaměřena na oblasti historického Chrudimského kraje, zejména královské město Chrudim a poddanské město Pardubice, jakožto sídlo velkostatku, a jejich okolí. Chrudim jako přirozené centrum kraje okolní drobnou šlechtu pochopitelně přitahovala a stala se místem, kde tito jedinci pobývali (sezóně či dlouhodobě), uzavírali partnerství a obchody, nebo do zdejších městských knih nechali zaznamenávat důležitá majetkoprávní rozhodnutí. Na druhou stranu někteří měšťané ze zdejších společensky velmi dobře postavených a ekonomicky úspěšných rodin usilovali o to, aby dosáhli svého začlenění mezi šlechtu, což se řadě z nich podařilo. V 15. století jim k tomu zpravidla postačovalo zakoupení svobodného statku. V 16. století vedla jejich cesta přes zisk panovnického majestátu, který z nich učinil erbovní měšťany, a následné přijetí do stavu mezi rytíře. Na druhou stranu

Pardubice byly pro drobnou šlechtu atraktivní pro úřední kariéry, které zde mohla budovat, a z nich plynoucí hmotné zajištění. Vzdělání měšťané a také někteří venkovští poddaní zase mohli díky přímluvě zdejších pánů dosáhnout zisku erbovní listiny.

Z hlediska časového rámce je práce vymezena zhruba obdobím 15. a 16. století, tedy přelomem pozdního středověku a raného novověku. Nejedná se ovšem o vymezení zcela pevné, neboť pro kontext bylo někdy třeba jej mírně překročit. Právě v této epoše došlo k zásadním politickým a hospodářským změnám, které umožnily konstituování šlechtických stavů. Ještě v 15. století nebyl panský stav v Čechách uzavřen a příslušnost k pánům tak byla dána zejména ekonomickou a s ní provázanou politickou silou. Stále více však současně nabírala na významu urozenost. Ti, kteří se neřadili k pánům, patřili k tzv. nižší šlechtě (případně drobné). Byť se rozdělení šlechty na vyšší a nižší neřadí k dobovým termínům a jde o později uměle vytvořené kategorie, jedná se o pojmy, které nám snáze pomáhají pochopit a popsat tehdejší společnost. Toto tradiční rozdělení, které v české historiografii ukotvil František Palacký, je doposud konsenzuálně přijímané, byť pro starší období jej nemůžeme uplatnit zcela bez výhrad. Na rozdělení šlechty na pány a ostatní méně mocnou a bohatou šlechtu mělo zásadní význam husitství a následující vývoj spojený zejména se spory o zasedání na zemském soudu a rozdělení nejvyšších zemských úřadů. Co je však podstatné, písemné prameny z této doby naznačují, že tehdejší vnímání vnitřní diference šlechty bylo komplikovanější. Bez jakýchkoliv pochybností je přijímáno, že do vrstvy nižší šlechty patřilo několik kategorií definujících mocenskou, ekonomickou a sociální postavení svého nositele. Tak víme, že se k ní řadili rytíři, vladykové, zemani a panoši. Občas je pak v literatuře reflektován fakt, že v nejrůznějších zápisech a listech zejména z 15. století je šlechtická společnost vnímána jako celek sestávající z pánů, rytířů (vladyků) a panošů. Domnívám se, že je tato skutečnost nedostatečně zdůrazňována a že toto dělení lépe odpovídá tehdejší realitě. Že se šlechtická společnost na základě moci, ekonomické síly, tradice a do jisté míry způsobu obživy skutečně dělila do tří stavů (jakkoliv je termín stav pro toto období problematický).

Z hlediska pramenné základny se jedná o téma, které je třeba vzít poměrně zeširoka. Na jedné straně jsou to prameny centrálních institucí jako usnesení sněmů či zemská zřízení, záznamy z desk zemských či komorního soudu. Na straně druhé jsou to vyloženě prameny regionálního charakteru, bez kterých by nebylo poznání života drobné šlechty zpravidla možné. Členové drobných rodů po sobě nezanechali rodové a vrchnostenské archivy, ze kterých by bylo možné poznat charakter jejich držby, přátelské vztahy či způsob života. Mnozí z nich dokonce ani nevlastnili majetek zapsaný v deskách zemských, a tak nám nezbyvá, než po nich pátrat buď v pramenech okolních velkostatků nebo měst. S šíří záběru

práce a pestrá škála způsobů, skrze které na drobnou šlechtu nahlížet, se tak pojí i rozličné metodické přístupy, od hospodářských či politických dějin přes (Mackovu) sémantiku a etymologii až po mikrohistorii.

Příslušnost šlechtice k pánům či ostatní nižší šlechtě byla ještě po velkou část 15. století dána jejich majetkovým a mocenským postavením. Postupem času však na významu nabývala urozenost. Spolu s tím se snažila úzká skupina vlivných jedinců vyhradit pro své rody trvalé výsadní postavení a uzavřít se vůči dalším šlechticům, kteří by díky majetkovému vzestupu chtěli aspirovat na proniknutí mezi ně a zastávat úřady, které si uzurpovali oni. Ke konci 15. století tato sociální mobilita stále klesala, přičemž k vykrytalizování stavů došlo v souvislosti se sporem o sedání v zemském soudu, který byl definitivně rozřešen roku 1485 (1487). V roce 1497 pak došlo k rozdělení nejvyšších zemských úřadů. Jako se na jedné straně snažili páni uzavřít svůj stav vůči příslušníkům nižší šlechty, snažili se ti bránit přílivu nových jedinců. Zjednodušeně řečeno můžeme konstatovat, že ještě kolem poloviny 15. století byl malý rozdíl mezi bohatým měšťanem svobodného královského města a drobným šlechticem. Zákupem venkovského statku a jeho vložení do desk zemských se takový jedinec v podstatě stával členem šlechtického stavu. Někteří z nich pak na tyto statky přesídlili a začali žít plně vrchnostenským životem, jiní setrvali nadále ve městě. Obecně byla mobilita mezi úspěšnými jedinci z řad královských a panských služebníků či zmíněných měšťanů do konce 15. století značná.

Prvním významným krokem, který se na tomto poli podařil nižší šlechtě prosadit, bylo omezení zapsané do desk zemských v roce 1454. To měšťanům právo na nákup a vklad svobodných majetků do desk zemských zapovídalo (výjimkou byl panovnický souhlas či příslušnost k pražské městské obci). Jak víme, jednalo se o jev doložený již v předhusitském období, musíme se tedy ptát, proč dochází k jeho omezení až nyní. Důvodem je patrně skutečnost, že až husitské války daly nižší šlechtě sílu toto opatření prosadit. Vojenská síla, kterou v těchto dobách představovala, se stala základem té politické. Na rozdíl od pánů představovala tato složka šlechty nesmírně pestrá skupinu zahrnující jak chudé a závislé panoše, tak mocné a bohaté rytíře. To mimo jiné znamenalo rozličné potřeby, politické názory i cíle. Cesta ke zformování této pestré společnosti v jeden stav tak nebyla nikterak jednoduchá.

Další oficiální norma pochází až z roku 1497. Dle té panovníkovi nadále náleželo právo udělovat erb dle jeho svobodné vůle, přičemž osoba takto obdarovaná se měla ohlásit na zemském soudu, kde byla zapsána do desk zemských. Její potomci pak získali právo na vklad svobodného majetku. Podmínkou však bylo, že se vzdali měšťského způsobu života,

tedy zejména řemesla. V tom vidíme jasnou spojitost s opatřením z roku 1454, neboť obě se jasně vymezovala vůči členům městského stavu, kteří tvořili podstatnou část nových příslušníků drobné šlechty. Panovníkovo udělení erbu bylo nezpochybnitelným aktem, který dával dané osobě (tak to popisoval Viktorin ze Všehrd) nebo jejím potomkům (norma z roku 1497) právo na vklad majetku do desk, a tedy plné začlenění do šlechtického stavu. Z téhož roku pochází také nález, dle kterého obdarování erbem nečinilo z tohoto jedince svobodnou osobu. Nijak jej nezbavovalo poddanství, pokud se v tomto postavení nacházel. Obě tyto normy posléze převzalo Vladislavské zřízení zemské.

Jak bylo řečeno, bylo to husitské období, které pomohlo pestré skupině, kterou nižší šlechta představovala, začít se pozvolna formovat ve stav a projevovat se jako politická síla. Podobně následující období krajských landfrýdů, ve kterém disponovaly kraje širokými pravomocemi, bylo časem, ve kterém se drobná regionální šlechta mohla podílet na správě země. Na druhé straně je třeba připomenout, že z ekonomického hlediska to byla pro mnohé rody těžká doba. Jak víme, procházela společnost na počátku 15. století ekonomicko-sociální krizí, která pokračovala i v nadcházejícím období. Byla to doba klesající kupní síly peněz, tedy reálného poklesu příjmů z poddanských platů. Války navíc přinesly smrt mnoha z těch, kteří obhospodařovali půdu, mnohé dvory, tvrze a vsi byly vypáleny. K tomu přistupovalo dělení drobných rodových statků, případně život v nedílu, při jehož prodeji podílník nezískal dostatečné finance k zajištění svých životních potřeb. K tomu musíme dále připočítat postupně vznikající velké pozemkové domény, jejichž vlastníci se snažili svá panství arondovat a od druhé poloviny 15. století pozvolna budovat režijní podnikání. Tento proces pauperizace drobné šlechty však nelze vnímat jako univerzálně platný. Nebylo málo těch, pro které znamenaly husitské války naopak příležitost svůj majetek rozšířit, vymanit se ze závislosti na církevních institucích. Další sice hospodařili skromně, ale bez výrazných potíží se užívali. Ke konci století se pak stále více z nich angažovalo v úvěrovém podnikání a finančních operacích.

Z hlediska majetkového postavení drobné šlechty byl důležitý také krok, který učinil roku 1497 král Vladislav Jagellonský, totiž vzdání se práva na šlechtickou odúmrt'. Do té doby nezřídka docházelo k tomu, že někteří drobní šlechtici nedokázali uhájit majetek příbuzných pro svůj rod. To mělo v zásadě dva dopady. Na straně jedné obecně jejich chudnutí, na straně druhé také částečný úbytek finančně dostupných drobných statků. Například na Chrudimsku se totiž tyto majetky snažili cíleně získávat Mrzákové z Miletínka, páni nad pardubickým a kunětickohorským panstvím. Pochopitelně záleželo na daném

regionu, ale obecně se v Čechách nacházelo značné množství drobných šlechtických majetků. Někdy se jednalo o celou ves, jindy jen o její díl (nebo několik dílů) či dvůr.

S úbytkem vojenských příležitostí došlo také ke ztrátě jednoho z tradičních způsobů obživy. Navíc se postupně začal rozpadat tradiční model stavění hotovosti nahrazovaný žoldněřskou armádou. Mnozí tak museli hledat nové modely života, mezi které patřila například služba ve vrchnostenském aparátu pozemkového magnáta či orientace na městský způsob života.

Značná sociální mobilita a pestrost nižší šlechty do značné míry neumožňuje přesně definovat, kdo všechno se k ní v této době řadil. Samozřejmě sem patřili rytíři. Původně jízdní válečníci a vojenští vazalové, jejichž označení se k nám dostalo z německého prostředí. Současně tento pojem někdy označoval také členy královské družiny a především osobu, která prošla ceremonií pasování. Na přelomu 14. a 15. století pak začíná být tento pojem užíván pro označení osoby stojící na vrcholu hierarchie nižší šlechty, často v opozici k služebným panošům. S jeho oslovením se pojí také pevná titulační formule „udatný“ a „statečný“, posléze pak též „urozený“. V průběhu 15. století se pak tento pojem stává pojmenováním celého stavu nižší šlechty,

Dále tu byli zemani. Starobylý termín původně označující veškerou pozemkovou šlechtu, tedy i pány, který začal být později užíván pro méně významné šlechtice hospodařící na dvorech. Současně máme jeho užití doložené jako označení některých služebných válečníků (klientů mocných pánů) a leníků. Ještě v 15. století se však stal obecným pojmenováním nižší šlechty. Stejně tak je starobylým pojmem vladyka, taktéž termín vztahovaný k pozemkové šlechtě. V 15. století vyjadřovalo toto pojmenování ne příliš bohaté a mocné šlechtice, přesto urozené, hospodařící na svém statku a disponující poddanými. Členové těchto rodů se často angažovali v lokální správě. Podobně jako zemani se stali ještě v této době obecným pojmem zastřešujícím stav nižší šlechty. Zvýšenou frekvencí užívání tohoto označení dále vidíme ve vztahu k zemskému právu a zemskému soudu, kde označoval zástupce z řad nižšího stavu. Období 15. století přineslo důležité ekonomické změny, které zasáhly širokou skupinu šlechty, tedy i vladycké rody. Začalo se tedy objevovat rozdělování vladyků na usedlé (nenájemní) a nájemní, tedy žijící ve městech a nevlastníci svobodný deskový statek.

Nejpestřejší skupinou nižší šlechty pak byli panoši, kteří zahrnovali rozsáhlou paletu osob. Původně termín označoval služebníka, později drobného služebného šlechtice, často bez vlastního pozemkového majetku, existenčně závislého na svém pánovi. V 15. století tento termín označoval jeden ze stavů šlechty, méně významnou skupinu nižší šlechty, třetí

šlechtický stav (jakkoliv je tento termín pro toto období problematický). Současně také označoval první generace nového rodu, jedince patřící k nejnižší složce šlechty, bez urozených předků. Tyto osoby byly často vázané klientskými vazbami k pánům, kteří jim poskytovali prostředky pro živobytí i svou ochranu. Běžným způsobem obživy se pro tyto jedince stala vojenská činnost, později převážila úřední služba ve správě panství a velkostatku. Tradičně byli panoši oslovováni jako „slovutní“, což Josef Macek vysvětloval skutečností, že kromě své pověsti neměli nic, o co by mohli opřít svou věrohodnost (nebyli udatní a pasovaní válečníci jako rytíři ani urození členové stavu). V některých případech byli i panoši adresováni jako urození, zpravidla ti, kteří zastávali vyšší funkce ve službě pánům. Jednalo se o pestrou skupinu zahrnující tyto služebně závislé jedince a rody, držitele manství, vlastníky svobodných statků (někdy pouhých dvorů či svobodných rycht, jindy rozsáhlejších majetků), nové drobné šlechtice, později také úvěrové podnikatele. Někteří z nich byli ke svým pánům trvale vázáni, jiní příležitosti ke službě aktivně vyhledávali. Nejen pro své pány se stávali častými svědky smluv, ke kterým přivěšovali své pečeti. Nezřídka také ručili za jejich závazky.

Výše zmíněný poznatek, že byli jako panoši označováni příslušníci prvních generací nových rodů, máme doložený z různých šlechtických listů, zápisů a usnesení. Přínosné pro nás však může být v tomto ohledu i městské prostředí. Přehlédneme-li seznamy obnovovaných městských rad v Chrudimi v 15. století a porovnáme je s dalšími zápisy v městských knihách, pozůstatky desk zemských či prameny spojenými s majetky nedalekého kunětickohorského panství, zjistíme, že některé z osob v nich zasedajících se řadily mezi drobnou šlechtu. Z větší části se jednalo o měšťany, kteří zakoupili nebo jinak získali (například zástavou) svobodný majetek, po kterém se v některých případech začali titulovat a zvat se panoši. Jeden z těchto měšťanů to dokonce „dotáhl“ až na „urozeného rytíře“. Druhou významnou skupinu pak tvořili příslušníci drobných rodin, kteří se do města stáhli a s jeho prostředím se sžili. V některých letech tvořily tyto osoby významný podíl. Například v roce 1461 představovaly třetinu rady, v roce 1484 dokonce téměř polovinu. To dokazuje, jak velké ambice příslušníci vlivných městských rodin měli a současně jak dobře se dokázali někteří z drobných šlechtických rodů integrovat do zdejšího prostředí. Osobním ziskem venkovského statku se stali měšťané pozemkovou vrchností, a byť nadále žili městským způsobem života, ještě ve druhé polovině 15. století se zároveň stávali členy drobné šlechty. Vzhledem ke svému neurozenému původu pak byli zvaní panoši. Od roku 1454 sice bylo v platnosti omezení na nákup a vklad svobodných majetků do desk zemských bez svolení panovníka, avšak každá norma byla čas od času porušována. Na případě Chrudimi lze navíc doložit, že

mohla být snaha šlechty klást měšťanům podobné překážky překročena jednoduše tím, že tito jedinci získali vsi nebo jejich díly jako zástavu, záruku za své půjčky.

Jak vidno, byla tato skupina značně nesourodá a zahrnovala jak vyloženě závislé služebníky bez urozeného původu, tak bohatší jedince a také ty s vícegenerační šlechtickou tradicí. Pro ty snad bylo užíváno speciálního označení „dobře urozený panoše“ či „panoše řádu rytířského“. Na druhé straně, na spodní hraně, na nejasném pomezí, stáli manové, nápravníci, svobodníci, dědiníci a další. Mezi many patřili páni, rytíři i panoši, ale také měšťané a poddaní. Vzhledem k prostupné spodní hranici drobné šlechty a určitému prolínání sociálních skupin lze říci, že také někteří manové a nápravníci či svobodníci náleželi k drobné šlechtě. Sice to pro tyto skupiny neplatilo obecně, ale pro mnohé jedince z jejich řad ano, přičemž jim tento sociální postup byl umožněn právě díky jejich příslušnosti k některé z těchto skupin. Zejména v případě svobodníků pak máme doklady o tom, že nejen někteří z nich postoupili mezi šlechtu, ale naopak se také někteří z chudších šlechticů „propadli“ na jejich úroveň.

Více jsme o problematice svobodníků zpraveni až v 16. století. Dobrým příkladem zmíněných procesů je spor, který se dostal před pražský komorní soud v roce 1554. V tom proti sobě stanuli majitel rabštejnského a slatiňanského zboží Václav Šárovec ze Šárova a držitel svobodného dvora v Libanicích Matouš Habrovec z Habrova. Matouš náležel ke staré šlechtické rodině pocházející z tvrze Habrov u Chrudimi. V průběhu 15. století však rodina o své majetky přišla a částečně se urbanizovala a dílem přesídlila na svobodné dvory. Matouš získal libanický dvůr, který si však nedal vložit do desk zemských. Patrně spoléhal na rodovou tradici a regionální povědomí. O svém postavení žádný listinný doklad neměl. Nesnáze nastaly ve chvíli, kde se Václav Šárovec, držitel části Libanic, rozhodl, že není žádný důvod pro to, aby požíval Matouš zvláštních výsad a pokusil se z něho učinit svého poddaného. Nechal jej roku 1552 zajmout a věznil, dokud mu Habrovec neslíbil člověčenství. Po svém propuštění se pobouřený Matouš obrátil na Kostky z Postupic, v jejichž službách tehdy působil, s jejichž pomocí pohnal Šárovice před soud. Na základě důkazů, zejména výpovědi drobných šlechticů z regionu, mezi nimi i Matoušova strýce (patrně z matčiny strany, neboť byl jiného rodu), soud rozhodl, že se Šárovec zachoval protiprávně. Úředníci sice uznali Habrovice za svobodného člověka, avšak jedním dechem dodali, že nemá urozené předky, erb ani titul. Byť jsme tedy dnes zpětně pramenně schopni doložit, že rodina původem náležela k drobné regionální šlechtě, v polovině 16. století byl Matouš vnímán spíše jako svobodník. Po této zkušenosti si nechal svůj dvůr do desk vložit a jeho potomci jsou uvedeni v tituláři stavů jako rytíři. Další zajímavý pohled do této problematiky nabízí také soupis

svobodníků na Chrudimsku z roku 1605, který obsahuje čtyři svobodnické dvory, jejichž vlastníci byli tímto soupisem počítáni mezi svobodníky. Ve skutečnosti se ale jednalo o jednoho svobodníka, jednoho příslušníka druhé generace nového rytířského rodu, jednoho drobného šlechtice z rodu žijícího dlouhodobě na svobodném dvoře a jednoho příslušníka starého rytířského rodu, jehož členové se v 16. století postupně z větší části stáhli do měst.

Nejdůležitějším závěrem předložené práce bylo poukázání na skutečnost, že řada pramenů z 15. století naznačuje, že se šlechta v této době v podstatě dělila do tří stavů. Termín stav je pro toto období sice ještě stále problematický, avšak je vhodnou pomůckou pro pojmenování společenského rozdělení, podobně jako termíny vyšší a nižší šlechta. Dělení šlechtické společnosti do tří řádů – panského, rytířského (vladyckého) a panošského – máme doložené již od počátku 15. století. Různá usnesení, královské i jiné listy toto rozdělení zpravidla respektují, byť ne důsledně. Někdy byli do tohoto výčtu zahrnuti také zemani. To lze chápat jako důsledek starších zvyklostí, z dob, kdy ještě tento termín označoval šlechtice hospodářského na dvoře, případně jindy byl tento pojem chápán jako obecný termín zastřešující rytíře a panoše. Jindy se snad jednalo o těžko vysvětlitelnou výjimku, ne však častou.

Když v roce 1437 nižší šlechta požadovala, aby v záležitosti obsazení zemského soudu zůstali při právech nejen páni, ale také rytíři a panoši, neodkazovala tím na nějaké nejasné kategorie, ale jasné rozčlenění nižší šlechty. Také zemské míry, landfrýdy, byly v roce 1440 uzavřeny jménem pánů, rytířů a panošů. Být tedy máme toto rozdělení společnosti doložené již na počátku 15. století, respektive o něco dříve, můžeme jeho plné uplatnění patrně spatřovat v období husitských válek a po nich. Platilo tu totiž to, co pro nižší šlechtu obecně. Vojenská síla panošů, která rozhodně nebyla nevýznamná, byla prostředkem k zisku politického postavení. Po polovině století však byli panoši jako stav postupně vytlačováni a pojem byl stále častěji užíván pouze k označení služebných šlechticů a neurozených členů stavu. Postupně tedy došlo k jejich splnutí v jeden stav s rytířstvem. V 80. letech již nebylo pochyb o tom, že stav nižší šlechty byl pouze jeden. Toto rozdělení pak plně respektovalo také zemské zřízení.

Počátek nového století byl do značné míry pro šlechtu jako stav vyplněn bojem se stavem městským. Primárně šlo sice o politická a hospodářská práva, došlo však i na jednotlivé ozbrojené střety. Konkrétní důvody způsobující napětí a nevraživost byly pro různé skupiny šlechty odlišné. Pro pány a mocné rytíře šlo primárně právě o politickou moc a prostor pro rozvoj hospodářského podnikání. Pro chudší rytíře a panoše nemusela města a jejich obyvatelé vždy představovat nepřátelské prostředí. Skutečnost, že právě vzdělání

měšťané postupně stále více nahrazovali drobnou šlechtu na úředních pozicích na panstvích, však k dobrým vztahům jistě nepřispívala. V kontextu těchto vztahů musíme vnímat opatření, ke kterým šlechta přistoupila v roce 1502, 1513 a také 1516. V těchto letech se oba stavy společně usnesly, že ti členové stavu, kteří by postupovali proti jeho zájmům, a tedy se přiklonili ve prospěch měst, měli být svého privilegovaného postavení zbaveni. Opět tu tak, jako již v roce 1454, vidíme jasný odkaz k tomu, jaké prostředí bylo dominantním personálním zdrojem drobné šlechty. V roce 1516 došly tyto výhrůžky dokonce naplnění, když byl z rytířského stavu vyloučen litoměřický obyvatel a velký zastánce měst Václav Řepnický z Řepnice.

V 16. století se také rozvinul institut erbovního měšťanství, tedy osob obdarovaných panovníkem erbem, které stále patřily k městerskému stavu, ale zároveň měly nakročeno k tomu, aby se staly součástí stavu šlechtického. Ještě ve druhé dekádě století byl v platnosti článek z roku 1497, dle kterého se součástí rytířstva stávali automaticky potomci erbovníka, kteří se vzdali městerského způsobu života a vložili si svobodný statek do desk zemských. Ve 20. letech, spíše ve druhé polovině, se objevila praxe, kdy se erbovníci, pokud se chtěli stát součástí stavu, přiznávali u desk zemských a následně byli přijati rytíři na sněmu. Neplatilo to však absolutně. Paralelně s tím tu fungoval starý princip uzurpace erbu, kdy měšťanské rodiny svévolně začaly užívat přídomek a erb a přirozeně vplynuly do stavu. Vedle toho tu byl institut erbovního strýcovství, dlouho neregulovaný proces, v rámci kterého příslušníci šlechty, ale i erbovníků, přijali ke svému erbem a přídomku další osobu. Ta měla právo těchto odznaků užívat, avšak dostala se pouze na úroveň erbovních měšťanů. Pro začlenění do rytířského stavu musel být takový jedinec přijat na sněmu. Panovník si postupně uvědomil, že je tím obcházeno jeho výsadní právo udělovat erb, a tak se podmínkou pro vznik takového spolku stal jeho souhlas a formální ohlášení se zapojených osob u desk zemských. Později bylo také zavedeno tak zvané obnovení ztraceného šlechtictví. K tomu docházelo v případě, že si potomek rodiny, která přestala žít rytířským životem (typicky se stáhla do města a začala se živit řemeslem) podal žádost o obnovu někdejšího stavu, zaplatil taxu a doložil, že žije rytířským způsobem.

Stejně tak byl v platnosti samozřejmě také článek, dle kterého se erbovník nestával osobně svobodným, měl-li pána. Přesto máme doložené případy, že tohoto dojmu někteří z nich nabyli, případně se dostaly do střetu různé normy. Dobrým příkladem za všechny byl případ březnického měšťana Šťastného, který byl se svým otcem obdarován panovníkem erbem. Poté, co svůj březnický majetek prodal, dostal od svého pána Zdeňka Malovce z Malova výhostní list. Ke své škodě ale poté zakoupil ve městě další nemovitost, a to dříve,

než nabyl svobodný majetek, který by si nechal vložit do desk zemských, a navíc se z města bez vědomí pána vystěhoval. Proti tomu se však Malovec ohradil, neboť tím dle jeho mínění (a soud mu dal za pravdu) Šťastný porušil zemské zřízení. Dle jeho dikce totiž poddaný bez souhlasu pána nesměl z jeho panství odejít. Kdyby Šťastný nezakoupil po zisku výhostního listu v poddanském městě další nemovitost, respektive tak učinil až po svém oficiálním začlenění do rytířského stavu, nebyl by znovu uvržen v poddanství.

Ve 20. letech 16. století tedy do praxe vstupuje přijímání nových rytířů na sněmu. Ve 40. letech se již jednalo o zavedenou praxi, přesto zemské zřízení z roku 1549 tento proces nijak nereflektuje (zřízení z roku 1530 se dokonce o udělování erbu a stavu vůbec nezmiňuje). Důvodem jistě bylo, jako i v jiných bodech zemského zákoníku, že si král Ferdinand I. po potlačení stavovského odboje roku 1547 mohl dovolit jeho podobu výrazně ovlivnit. Jak víme ze zápisů desk zemských, kvaternů relací a trhových, tato praxe i nadále pokračovala. Nejvyšší zemský zákoník však právo rytířů rozhodovat o rozšiřování svého stavu nezmiňoval. Po vzoru prvního zemského zřízení a starší tradice opětovně popisovalo, že udělování erbu je výsadou panovníka a že tento akt nečiní z poddaného svobodnou osobu. Nový erbovník byl povinen zachovávat se tak, jak se příslušelo na člena rytířského stavu, přičemž mu a jeho synům náleželo oslovení „slovutný panoše“. Teprve jeho vnuci mohli být zvaní „urozenými vladyky“, až teprve třetí generace se zařadila po bok starožitných rodů. V „zavedení“ tohoto principu vidíme odkaz ke starší tradici. Zvyk prokazování čtyř štítů doložený u vladyků již na počátku 15. století, spočívající v předložení erbů dvou generací předků, kterým daný jedinec prokázal, že je dobře urozený, tu byl vtělen do psaného zemského práva. Neurozenému erbovníku a jeho málo urozenému potomku náleželo oslovení panoše. Stejně tak byli panoši v 15. století často zvaní první generace nového rodu. Vladykou mohl být označen až urozený jedinec s několikagenerační šlechtickou tradicí v rodině. Jelikož se článek nijak nezmiňuje o procesu přiznávání u desk a přijímání na sněmu, mohli bychom nabýt dojmu, že k zařazení mezi rytíře postačoval pouze panovnický majestát a splnění tradiční podmínky vzdání se měšťského způsobu života. Třetí generace rodu by se pak automaticky zařadila mezi starožitnou šlechtu. Jak ale víme, praxe byla trochu odlišná. Osoba obdarovaná erbem se stávala pouze erbovním měšťanem a až po svém přijetí rytíři na sněmu se mohla počítat mezi rytířstvo, mezi nové rody. Byť náleželo těmto jedincům oslovení „slovutný panoše“, setkáváme se často s tím, že hned příslušník první generace byl titulován jako urozený. Někdy si tento princip uzurpoval sám novožitný rytíř, jindy mu bylo oslovení dopřáno někým níže postaveným (například měšťanem), typicky bylo užíváno při komunikaci s úředníky pražských centrálních úřadů či osobami s vysokým postavením v panských službách.

Za Ferdinanda I. došlo dále k formalizaci procesu udělování majestátů. Aspirant, který měl pocit, že si tuto poctu zaslouží, si jednoduše podal žádost, jejíž součástí bylo popsání jeho života, důvodů, proč by mu měl panovník tuto milost udělit, zásluh o zemi a vládnoucí rod a neposlední řadě také přímluvy vlivných osob. K tomu všemu byl připojen také návrh erbů s popisem a požadovaný přídomek. Pokud úředníci v české kanceláři posoudili jeho žádost jako vyhovující, byla předána panovníkovi. Pokud se žádost dostala až k němu, tak zpravidla neváhal a vyhověl jí. Doposud nemáme jasnou představu o tom, jak velkým zdrojem mohly být pro panovnickou pokladnu taxy spojené s tímto procesem. V ročním součtu se pravděpodobně nejednalo o nějaké horentní sumy, avšak jistě byly vítaným přilepšením rozpočtu.

Zemské zřízení z roku 1564 zopakovalo ustanovení předchozího zákoníku s jedinou výjimkou. Výslovně totiž uvádělo, že oslovení slovně panoše náleželo osobě přijaté na sněmu do stavu, tedy nikoliv erbovními měšťanům. Proces přijímání, který byl nadále aplikován a stával se složitějším, nebyl reflektován vůbec. Ze záznamů s ním spojených však víme, že nejméně od 50. let bylo po erbovnících formálně požadováno, aby dokládali svou zachovalost. Předpokládáme, že toto osvědčení požadovali rytíři již dříve, ovšem zaknihováno bylo až později, snad že nebylo žadateli o přijetí důsledně dodržováno. Z období 16. století se nám zachovalo značné množství dokladů o nejrůznějších sporech, zejména těch o čest. Nebylo výjimkou, že docházelo k tomu, že se člen starého rodu vysmíval nově povýšenému jedinci nebo jeho potomkům. Dělo se to však i naopak. Pro rozpory, které kvůli tomu vznikaly, se rytíři roku 1595 unesli, že pokud by se příslušník novožitného rodu povyšoval nad člena starožitného, nebo jinak znevažoval jeho postavení, měl být zbaven privilegovaného stavu a vymazán z desk zemských.

Důležitým mezníkem se dále stal Řád stavu rytířského z roku 1609, který zopakoval řadu starších norem a zavedl některá nová zpřísnění. Tak musel zájemce o přijetí do stavu doložit zachovalost až do třetího kolene, či již nebylo možné uzavřít erbovní spolek (využit institut erbovního strýcovství) bez souhlasu panovníka. Další výrazné změny přinesla 20. léta 17. století, Obnovené zřízení zemské z roku 1627 a císařský reskript z roku 1629, na základě kterých se jediným aktem, který z nešlechtice učinil člena stavu, stal panovnický majestát. Spolu s tím byla také rozšířena hierarchie titulů. Konfese a oddanost panovníkovi se stávaly již v 16. století postupně dominantními prvky formujícími okruh nobiletovaných osob. Ve století následujícím pak tento prvek zcela převážil.

Nižší šlechta 15. století byla nesourodým stavem, přes jasnější vymezování hranic stavu a snahy dostat jeho rozšiřování pod kontrolu nebylo ani rytířstvo následujícího století

homogenní skupinou. Stále zahrnovalo jak majetné, tak poměrně chudé. Zatímco malá hrstka měla velké politické ambice, široká skupina drobné šlechty se soustředila především na vlastní živobytí. Do jednoho stavu, byť na odlišných úrovních, patřili nedávno nobilitovaní poddaní či ambiciózní měšťané a urození rytíři ze starých rodů. Epocha 16. století přinesla šlechtě mnohé výzvy, z nichž k těm nejvýznamnějším patřila adaptace na nové hospodářské klima a přizpůsobení se novým netradičním způsobům obživy. Páni a bohatí rytíři budovali své velkostatky, zatímco drobné statečky poskytovaly samy o sobě stále menší prostor pro uživení rodiny. Samozřejmě bylo jiné postavení drobného statku v úrodné oblasti poblíž většího tržního centra a podhorského statku v blízkosti pozemkového magnáta usilujícího o rozšiřování svého panství. Zatímco někteří prodali své statky majitelům těchto velkostatků pod tlakem, jiní tak učinili rádi, neboť získali kapitál pro nový start. Rozšířeným způsobem investice těchto peněz se od konce 15. století stalo úvěrové podnikání. Od roku 1484 byl maximální křesťanský úrok stanoven na 10 % ročně, po roce 1543 na 6 %. Zvláště výnosy z půjček učiněných do roku 1543 tak zajistily mnohým slušné živobytí. Další vstoupili do úředních služeb vrchnostenského aparátu, kde je však v této době stále více nahrazovali vzdělaní měšťané. To vše se dělo za postupného úbytku šlechty, neboť nové rody nestíhaly co do počtu nahrazovat rody vymřelé a upadlé. Tento proces však nebyl po celé 16. století konstantní, zejména v posledních desetiletích se začal trend postupně otáčet. Co naopak platilo v podstatě trvale, byla stoupající koncentrace pozemkového majetku v rukou vyšší šlechty.

Jedním z východisek z podobných situací se pro některé šlechtice a jejich rodiny stal život na poddanských dvorech. Někdy si takový statek pořídili ve vsi, která náležela jejich movitějšímu příbuznému, jindy bez vazby na pána panství. Zajímavý případ takovéto životní a majetkové strategie nám po sobě zanechal Jan Kapoun ze Svojkova. Příslušník staré šlechtické rodiny, která ve druhé polovině 16. století zčásti zchudla, získal po svém strýci na konci 80. let 16. století dům v Pardubicích a část vsi Mikulovice, jejíž druhá menší polovina náležela k pardubickému panství. Po zisku vsi Kapoun na své polovině od svých čtyř poddaných vykoupil poddanské dvory, které spojil v sídlo. Vybudoval si tak zázemí, které mu jako příslušníku rytířského stavu scházelo. Jelikož byl zároveň vrchností, nebyl z těchto dvorů povinen nikomu odvádět poddanské platy a povinnosti. Problém však nastal ve chvíli, kdy po něm z těchto dvorů chtěl odvést obilné ospy, tedy povinné církevní dávky, zdejší farář. To Kapoun odmítal, neboť jak tvrdil, ani předchozí šlechtičtí vlastníci vsi faráři nic takového neodváděli (ti však osobně nevlastnili poddanské dvory). K tomu navíc argumentoval tím, že se tato povinnost vztahovala na původní statky, které již dávno nestojí a na jejichž místě

zbuovali předchozí vlastníci nové dvory. Rozběhl se tak poměrně divoký spor, jehož součástí se navíc stalo neoprávněné užívání farních pozemků Kapounem. Tento případ nebyl ojedinělý a ukazuje, jak moc si šlechta vážila svých privilegií, byť třeba žila na poddanském dvoře a že v takových případech docházelo ke střetům různých sociálních prostředí, zvyklostí a norem.

Na druhé straně pak stály osoby nedávno přijaté do stavu, příslušníci prvních generací rodů, novožitní rytíři, kteří toužili po tom, aby je příslušníci starých rodů brali jako partnery. U těchto prvních generací můžeme pozorovat zvýšený důraz na nově nabyté společenské postavení, které se snažili při nejrůznějších příležitostech demonstrovat. V Chrudimi žila nejpozději od 80. let 15. století soukenická rodina Franců, která zbohatla na obchodě a zařadila se tak mezi společenskou elitu města. Její členové zasedali v městské radě a vykonávali další důležité funkce, několik z nich bylo absolventy univerzitního vzdělání. Třetí známé generaci rodu, bratřím Jiříkovi a Václavovi, se podařilo v roce 1543 docílit udělení panovnického majestátu s erbem a přídomek „z Liblic“. Dva roky poté byli na sněmu přijati do stavu. Oba bratři následně začali své privilegované postavení náležitě demonstrovat, byť třeba kontakty s okolní drobnou šlechtou udržovali již dříve. Tak například, když Jiřík provdal svou dceru za jiného chrudimského měšťana, přislíbil jí dát věno podle stavu rytířského. Jeho bratr zase nechal na náhrobek své neprovdané dcery vytesat erb a text, že zemřela urozená panna, dcera urozeného pana Václava France z Liblic. Adjektivum urozený, které mělo být vyhrazeno rodům s vícegenerační tradicí, se v podstatě ihned stalo součástí jejich vystupování. Další pokolení rodu však na takovéto prezentaci nelpěly a na privilegovaný stav svým stylem života v podstatě rezignovaly. Nikdo z nich dokonce nevlastnil venkovský majetek. Naproti tomu bratranec nobilitovaných, Simeon, o kterém nemáme žádné doklady o jeho přijetí k jejich erbu nebo dokonce přijetí do stavu, postupoval stejně cílevědomě. Byť nemáme důkazy, že by jakýmkoliv způsobem náležel k rytířskému stavu, jako rytíř vystupoval. Dokonce zakoupil svobodné dědiny v Medlešicích a v roce 1557 tento majetek přiznal za rytířský stav. Jednalo se o nejnižší přiznávanou částku v kraji (25 kop grošů českých) a lze se domnívat, že důvodem k jejímu bernímu přihlášení byla Simeonova cílevědomá snaha stát se nezpochybnitelnou součástí stavu nižší šlechty. Podobně jako jeho bratranec, také on měl přátele mezi okolní šlechtou. I kdybychom připustili, že Simeona mohl s jeho bratřenci pojit institut erbovního strýcovství, o kterém se nám nemusely zachovat doklady, o jeho přijetí na sněmu bychom snad zprávy mít měli. Pravděpodobně se tak jednalo o další z mnohých příkladů uzurpace erbu, titulu a stavu.

Hlavním cílem Franců z Liblic nebyl deskový statek, neboť městske prostředí, ze kterého pocházeli, pro ně bylo dostatečným zázemím. Naproti tomu Burian Svítkovský ze Škudl, správce pardubického panství, nobilitovaný poddaný, po takovém majetku toužil. Patřil patrně k těm, pro které byl deskový statek jasným atributem šlechtického stavu, navíc byl zkušeným hospodářem a věděl, že pozemkové vlastnictví bylo vhodným způsobem, jak uložit finanční prostředky. Burian zakoupil od Pernštejnů vsi Skalici, Bližňovice a část Čankovic, přičemž se jednalo o statky zápisné (někdejší majetek sezemického kláštera). Když se pak pardubické panství stalo součástí komorního majetku, naskytl se mu příležitost požádat panovníka o převedení těchto statků na svobodnou formu držby. On ani jeho potomci však neuspěli a rod upadl v zapomnění. Pro doplnění je třeba dodat, že Svítkovští nebyli jediní nobilitovaní úředníci, kteří se snažili získat do plného trvalého dědičného vlastnictví nějaký ze statků patřících k pardubickému panství, avšak neúspěšně.

Jiným zajímavým příběhem byl osud rodiny Bettenglů z Najenperka, zahraničních měšťanů, kteří se usadili v Čechách. Tady dosáhli mnohých hospodářských a společenských úspěchů. Zejména úspěšně rozvíjeli poskytování finančních služeb. Za své zásluhy (úvěrovali také panovnický dvůr) obdrželi královský majestát a stali se erbovními měšťany. Díky výjimce udělené panovníkem dokonce získali dvě česká panství, na kterých si počínali jako klasická šlechtická pozemková vrchnost. Pokud víme, mezi rytíře snad nikdy přijati nebyli, avšak díky svému vysokému postavení a skutečnosti, že drželi dvě panství zapsaná v deskách zemských, mezi šlechtu v podstatě vplynuli.

Jak vidno, městske prostředí bylo významným sociálním prostředím, odkud se generovali noví příslušníci nižší šlechty. Zatímco v 15. století to byli častěji královští a panští služebníci a válečníci, v 16. století se zhusta jednalo o intelektuály a úředníky. Ve zvýšené míře souběžně také o měšťany, jak ovšem vidíme, ti byli významným personálním zdrojem v celém sledovaném období. Dříve se častěji jednalo jednoduše o měšťana, který zakoupil venkovský statek, později osobu obdarovanou erbem. Město však pro šlechtu nebylo jen organismem, jehož ekonomicky a společensky úspěšní obyvatelé ohrožovali její integritu a postavení, potažmo místem střetu jejich světů, prostorem konfliktu. Zejména pro drobnou šlechtu z okolí mělo v jejích životech nezastupitelnou roli. Tady měli šlechtici možnost setkat se s přáteli, uzavřít obchody a dohody, nechat do zdejších knih zapsat důležitá majetkoprávní rozhodnutí, případně zde držet nemovitost a sezónně či dlouhodobě pobývat. Pro některé šlo o místo, kde mohli pohodlně strávit chladnější část roku, zatímco paralelně drželi venkovské statky. Jiní sem přesídlili zcela, někteří za účelem pohodlného stáří, další po prodeji svého venkovského statku a zahájení některé z forem podnikání, například úvěrového.

Královská města byla také místem, kde docházelo až do roku 1497 k vyhlášení šlechtických odúmrťí. Také tady se konaly krajské sněmy. Naproti tomu poddanská města se sídlem panského velkostatku byla lokalitami, které nabízely možnost k získání úřední služby. Oba typy měst pak byly významným informačním zdrojem. Měšťanstvo obecně nesnášelo příliš dobře, když se šlechta ve městě usazovala, neboť tím docházelo ke vzniku řady třecích ploch, především v ohledu městských plateb. Proto městská rada po šlechticích zakupujících ve městě nemovitost zpravidla požadovala, aby přislíbili, že budou tak zvaně trpět s městem. Pokud svou pozornost vztáhneme přímo k Chrudimi, tak zjistíme, že v 15. a 16. století se zde pohybovala pestrá šlechtická společnost. Nižší šlechtici z okolí tu udržovali pestré vazby a drželi řadu nemovitostí. Nejčastěji se jednalo o domy, časté byly také předměstské dvory. V několika případech vlastnil šlechtic dokonce mlýn. Valná část z těchto osob držela nemovitost po několik let. Jiní se jich zbavili poměrně rychle, ať už proto, že tím sledovali spekulativní zisk nebo nemovitost ve městě zdědili a neměli zájem jí disponovat. Máme také několik spolehlivě doložených případů urbanizovaných rodin, nebo jejich větví. K nim se řadili například Habrovcové z Habrova, Hyndrákové z Habrova, Pochobradští z Pouchobrad či panoši z Vlčnova. Je však nezbytné dodat, že se v některých případech mohlo jednat o původem chrudimské měšťany, kteří nabyli na počátku 15. století svobodný statek, na který přesídlili.

Chrudim a také další královská města plnila funkci přirozeného centra regionu. Právě v nich se nejčastěji konala krajská shromáždění. Ta byla pro možnost politického angažování a spolupodílení se drobné šlechty na rozhodování o důležitých otázkách naprosto zásadní. Nejednalo se jen o záležitost kraje, ale také o ty celozemské. Ty byly pochopitelně projednávány na zemských sněmech, kterých se mohl účastnit každý šlechtic usedlý v zemi (vlastníci svobodný deskový majetek). Drobný statek, díl vsi, dokonce jediný svobodný dvůr tak šlechtici postačoval k tomu, aby disponoval právem zúčastnit se zasedání sněmu. Účast na něm však byla spojena s nemalými náklady. Znamenalo to dopravit se do Prahy a vytrvat zde po celou dobu sněmování. To byly nemalé výlohy, pro valnou většinu drobné šlechty značně překračující její možnosti. Ti, kteří se pak přeci jen na zemský sněm vypravili, si opakovaně stěžovali na to, že jsou sněmy neúměrně protahovány a že pro neschopnost pokrýt rostoucí náklady musí mnozí z nich odjet ještě před závěrečným usnesením. To naopak vyhovovalo pánům, neboť spojíme-li si to s poznatkem, že neexistovala minimální hranice pro zahájení či usnášení schopnost sněmu, poznáme, že tak měli o to snazší cestu prosadit své zájmy.

Naproti tomu stály regionální sněmy, instituce, které zejména za husitství a v éře landfrýdů disponovaly značnými pravomocemi. Období nestability a bezvládní, potažmo slabé

panovnické vlády, umožňovaly krajským sněmům podílet se významnou měrou na směřování země. Ale i v klidných dobách fungování centrálních institucí plnily krajské sněmy důležitou funkci. Regionální sněmy byly pro drobnou šlechtu prostředkem, jak se alespoň prezentací svého postojů spolupodílet na politickém dění. Konaly se zpravidla s dostatečným předstihem před zemským zasedáním, přičemž se jich mohli účastnit všichni šlechtici, kteří měli v daném kraji deskové statky, a zástupci královských měst. Na těchto shromážděních byly projednávány jednotlivé body, které měly být předmětem jednání zemského sněmu. Tady byli voleni zástupci, kteří prezentovali postoj, na kterém se v regionu shodli, na zemském sněmu. Na druhou stranu to byly krajské sněmy, které společně s hejtmany uváděly v platnost rozhodnutí těch zemských. Tito hejtmani, jeden stavu panského a jeden stavu rytířského, byli voleni krajským shromážděním, od vlády Ludvíka Jagellonského pak byli jmenováni panovníkem. Krajská správa byla pro drobnou šlechtu vůbec důležitá. V předhusitském období existovaly dokonce krajské soudy a krajské desky, obojí však vzalo za válek za své a již nebylo obnoveno. Kromě politických jednání byla regionální shromáždění, když se zrovna neschůzovalo, jistě protkána řadou osobních setkání, jednání a dohod.

S postupnou obnovou zemského řádu v 50. letech byl jejich vliv postupně oslabován. O něco lépe se jim pak vedlo za slabé jagellonské vlády. To ale neznamená, že by se Vladislav a Ludvík nesnažili jejich svolávání podřídit. Dokonce došlo i na zákazy. Dělo se tak zejména, když se krajští sněmovníci začali zabývat otázkami, o které neměl panovník zájem, aby diskutovali nebo dokonce došli ke společným závěrům. Případně se krajská setkání stala platformou pro koordinaci společného postupu proti městům před rokem 1517. Mnohem tvrdší postoj než Jagellonci zaujal ke krajským sněmům Ferdinand I., který nechal roku 1528 vyhlásit, že bez jeho svolení nesmějí být svolávány. Čas od času je sice svolal, když potřeboval schválit berně či vojenskou hotovost. Určité ústupky pak panovník učinil roku 1543. Vše ovšem změnil neúspěšný stavovský odboj v roce 1547. Zemské zřízení z roku 1549 zákaz sněmů bez panovníkova souhlasu definitivně potvrdilo, a dokonce stanovilo pro toho, kdo by takové shromáždění chtěl svolat, trest nejvyšší. Zásadním mezníkem, který omezil politické možnosti drobné šlechty však byl již rok 1528. Ferdinand I. byl schopným panovníkem s jasnými centralizačními snahami, pro jejichž prosazování potřeboval oslabit jakoukoliv případnou opozici. V roce 1528 připravil o politickou moc drobnou šlechtu, v roce 1547 zase města, která utrpěla taktéž na své hospodářské pozici.

O všech tématech, kterých jsem se dotkl, by se dalo napsat podstatně více, ať už o vztahu měst a šlechty, majetkovém potenciálu a kariérách drobné šlechty, úloze manského systému v jejím formování a nesčetných dalších. Každé z nich by postačovalo na samostatnou

práci a o mnohých bylo získáno více poznatků, než bylo do této práce převzato. Úlohu, kterou měla splnit, bylo snesení dalších důkazů o tom, že byla tato skupina značně pestrá a obecné kategorizace jsou tak v jejím případě leckdy problematické. Pro potvrzení těchto závěrů jsem se pokusil tento vhled obohatit o regionální sondy, bez kterých tuto problematiku jednoduše studovat nelze. Tyto sondy měly přispět nejen k potvrzení obecných jevů, ale na konkrétních příkladech pak měly doložit některé z cest, kterými se drobná šlechta generovala i zanikala. Za druhé pak měla studie přispět k přesvědčení, v některých dalších pracích naznačenému, avšak stále v podstatě nereflektovanému, že po většinu 15. století se šlechta dělila nikoliv do dvou, ale do tří stavů. Vedle pánů a vladyků, potažmo rytířstva, tu byla velmi početná vrstva panošů. Definovat stav je samozřejmě problematické, zvláště pokud ten nebyl pevně ohraničen a neměl společný politický program (v případě pánů ano, u panošů už je to horší). Přesto na základě pramenů z této doby jasně vysvítá, že sama šlechta si tohoto dělení byla vědoma a užívala jej. Pokud tedy pro lepší pochopení doby pracujeme s uměle vytvořenými kategoriemi vyšší a nižší šlechty, tedy pány a těmi ostatními, je třeba vzít v potaz, že tito ostatní se dále dělili do dvou skupin. Z politického hlediska tedy musíme hovořit o pánech, rytířích (vladykách) a panoších.

Zdroje

Prameny a edice

Národní archiv

Fond Apelační soud, Praha (1548-1789/1827)

Fond Desky zemské menší, DZM 170.

Fond Desky zemské větší, DZV 7.

Fond Knihy svobodnické, inv. č. 1, f. A1-W20. Kniha svobodnická (1550) 1653-1694, Soupis svobodníků, dědiníků, nápravníků z r. 1550.

Fond Komorní soud, Praha (1471-1783)

Fond Stará manipulace, sign. P 70/4, inv. č. 2643, kt. č. 1642. Spor o placení obilných ospů ve vsi Mikulovice.

Fond Stará manipulace, sign. F 42/76, inv. č. 959, karton č. 754. Seznamy svobodníků z r. 1605.

Státní oblastní archiv v Zámrsku

Fond Velkostatek Pardubice (1494-1952)

Inv. č. 16. Urbář panství z roku 1588.

Inv. č. 318. Purkrechtní kniha pro léta 1525-1536.

Inv. č. 319. Purkrechtní kniha pro léta 1558-1563.

Inv. č. 320. Purkrechtní kniha pro léta 1563 až 1569.

Inv. č. 325. Purkrechtní kniha pro léta 1594-1606.

Státní okresní archiv v Chrudimi

Fond Archiv města Chrudim (1348-1945)

Inv. č. 362. Liber contractuum pro léta 1439-1504.

Inv. č. 363. Liber contractuum pro léta 1483-1522.

Inv. č. 364. Liber contractuum 1505-1549.

Inv. č. 365. Liber transactionum 1505-1584.

Inv. č. 366. Heuraths und Schänkungsurkundenbuch 1505-1595.

Inv. č. 367. Liber testamentorum 1505-1614.

Inv. č. 368. Liber orphanorum 1505-1637.

Inv. č. 369. Liber contractuum od roku 1545.

Inv. č. 371. Liber vinitorum 1554-1652.

Inv. č. 372. Liber contractuum od roku 1567.

Inv. č. 373. Liber memorabilium pro léta 1579-1662.

Inv. č. 375. Liber contractuum ruber 1607-1643.

Archiv český

PALACKÝ, František (ed.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl I. Praha, 1840.

PALACKÝ, František (ed.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl II. Praha, 1842.

PALACKÝ, František (ed.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl III. Praha, 1844.

PALACKÝ, František (ed.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl IV. Praha, 1846.

PALACKÝ, František (ed.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl V. Praha, 1862.

PALACKÝ, František (ed.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl VI. Praha, 1872.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl VII. Praha, 1887.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl VIII. Praha, 1888.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl IX. Praha, 1889.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl X. Praha, 1890.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XI. Praha, 1892.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XII. Praha, 1893.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XIII. Praha, 1894.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XV. Praha, 1896.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XVI. Praha, 1897.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XVII. Praha, 1899.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XVIII. Praha, 1900.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XIX. Praha, 1901.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XX. Praha, 1902.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXI. Praha, 1903.

KALOUSEK, Josef (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXII. Praha, 1905.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXII. Praha, 1915.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXIII. Praha, 1918.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXV. Praha, 1935.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXVI. Praha, 1941.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXVII, část 1. Praha, 1941.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXVII, část 2. Praha, 1941.

FRIEDRICH, Gustav. (red.). Archiv český čili staré písemné památky české i moravské. Díl XXXVII, část 3. Praha, 1944.

BRANDL, Vincenc. *Kniha tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Mar. mor.* Kritické vydání. Brno, 1868.

ČÁDA, František. *Ondřeje z Dubé Práva zemská česká.* Praha, 1930.

ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Codex iuris municipalis regni Bohemiae I.* Praha, 1886.

ČELAKOVSKÝ, Jaromír – FIREDRICH, Gustav. (eds.): *Codex iuris municipalis regni Bohemiae III*. Praha, 1948.

ČERNÝ, Jiřík. *Formy a Notule Listů všelijakých, jichž jeden každý v potřebách svých rozličných platně potřebovati může. Přitom také jest i Titulář Stavů Duchovního i Světského nově sebraný a vytištěný*. Praha 1572.

DVORSKÝ, František – GINDELY, Antonín (eds.). *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu II. 1546-1557*. Praha, 1880.

EMLER, Josef. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars II. Annorum 1253-1310*. Praegae, 1882.

EMLER, Josef. *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consuptarum I*. Praegae, MDCCCLXX.

EMLER, Josef. *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consuptarum II*. Praegae, MDCCCLXXII.

ERBEN, Karel Jaromír (ed.). *Tomáše ze Štítného Knihy šestery o obecných věcech křesťanských*. Praha, 1852.

FAUKNAR Z FONKENŠTEJNA, Šebestyán. *Titulář obsahující v sobě v jazyku českém předně formy listův všelijakých v potřebách lidských a titule stavův duchovních a světských*. Praha, 1589.

HAAS, Antonín. *Codex iuris municipalis regni Bohemiae IV/1*. Praha, 1954.

JIČÍNSKÝ, Jan. *Formy a notule listův všelijakých, jichž jeden každý v potřebách svých rozličných platně potřebovati můž*. Praha, 1567.

JIREČEK, Hemergild (ed.). *M. Viktorina ze Všehrd. O právích země české knihy devatery*. Praha, 1874.

JIREČEK, Hermenegild (ed.). *Obnovené právo a Zřízení zemské dědičného království Českého*. Praha, 1888.

KOLLMANN, Josef. *Berní rejstříky a berně roku 1567*. In *Sborník archivních prací* 13, 1963, s. 169-246.

KREUZ, Petr - MARTINOVSKÝ, Ivan - VOJTÍŠKOVÁ, Jana. *Vladislavské zřízení zemské: a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Praha, 2007. ISBN 978-80-86197-91-3

MARAT, František (ed.). *Soupis poplatnictva 14 krajův Království českého z r. 1603*. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1898, s. 1-129.

PEŠÁK, Václav (ed.). *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*. Praha, 1953.

PLACHT, Otto. Odhad majetku stavů království českého z r. 1557. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. Třída filosoficko-historicko-filologická 1947 (1950).

SEDLÁČEK, August (ed.). *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*. Praha, 1869.

ŠUD ZE SEMANÍNA, Mikuláš. *Titulář stavu duchovního a světského*. Praha, 1556.

Z LICKA, Brickí. *Titulář stavu duchovního a světského zemí českých*. Praha, 1534.

Literatura

ADAMOVÁ, Karolina. „Kladení“ svobodných nemovitostí měšťany a městy do zemských desek. In *Právněhistorické studie* 22, 1979, s. 205-211.

AL SAHEB, Jan. K procesu úpadku drobné šlechty na severovýchodní Moravě v 16. století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C)* 57, 2008, č. 55, s. 35-52. ISSN 0231-7710

AL SAHEB, Jan. Proměny uvnitř rytířského stavu v 16. století na příkladu severovýchodní Moravy. In BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Waclaw – ZÁŘICKÝ, Aleš (red.). *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.-20. století) = Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV-XX wiek)*. Ostrava – Katowice, 2011, s. 375-386. ISBN 978-80-7368-936-0

AL SAHEB, Jan. Případ dluhů vладыky Jiříka Fajtla z Pomanzed (k pauperizaci drobné nižší šlechty v 16. století). In *Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku* 9, 2008, s. 28-51. ISSN 1214-6951

ASCHENBRENNER, Martin. Manové zákupského panství v době předbělohorské. In *Bezděz: vlastivědný sborník Českolipska* 20, 2011, s. 439-446. ISSN 1211-9172

BAREŠ, František. Šlechtické a erbovní rodiny v městě Boleslava Mladého v letech 1471-1620. In *Program císařského-královského státního vyššího gymnasia v Mladé Boleslavi koncem školního roku 1892-3*. Mladá Boleslav, 1893, s. 3-49.

BERAN, Zdeněk. *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*. Hradec Králové, 2014. ISBN 978-80-86829-93-7

BERNARD, Jaroslav. Úředník a feudál Burjan Svítkovský ze Škudl, jeho rod a velkostatek Skalice (1531-1605). In *Listy genealogické a heraldické společnosti v Praze. Acta genealogica ac heraldica*, 5. řada, 1977, č. 45, s. 54 -65.

- BOBKOVÁ, Lenka. Cizí šlechta usazená v severních Čechách do poloviny 17. století. In BOBKOVÁ, Lenka (red.). *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert: sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*. Ústí nad Labem, 1992, s. 99-113. ISBN 80-7044-336-7
- BOGUCKI, Ambrozy. Czeskie nazwy rycerstwa w XIV i XV wieku (Die böhmische Ritterschaft im 14. und 15. Jahrhundert). In *Czasopismo prawno-historyczne* 40, 1988, s. 33-57. ISSN 0070-2471
- BOGUCKI, Ambrozy. Etymologie polskich nazw rycerstwa. In *Studia z dziejów średniowiecza* 15, 2009, s. 17-3. ISSN 2084-4492
- BOGUCKI, Ambrozy. Interpretacje nazw rycerstwa (XIII-XV wiek). Przemiany znaczenia pojęć "miles" i "nobilis" w polskich źródłach średniowiecznych. In *Spoleczenstwo Polski Sredniowiecznej* 9, 2001, s. 191-220. ISBN 83-7181-194-2
- BOGUCKI, Ambrozy. Rycerz i panosza w źródłach polskich XIV i XV wieku. In *Spoleczenstwo Polski Sredniowiecznej* 7, 1996, s. 165-200. ISBN 83-7181-071-7
- BOGUCKI, Ambrozy. Uwagi o wlordkach w sredniowiecznej Polsce. In *Czasopismo prawno-historyczne* 50, 1998, č. 1, s. 31-56. ISSN 0070-2471
- BOROVSKÝ, Tomáš. Městská rada, patriciát a střety o moc v českých a moravských středověkých městech. Přínos Jaroslava Mezníka urbánnímu dějepisectví. In *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 337-352. ISSN 0323-052X
- BOROVSKÝ, Tomáš. Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C)* 47, 1999, č. 45, s. 65-78. ISSN 0231-7710
- BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, Milena. Městská rada v Českých Budějovicích v letech 1332-1436. In SVATOŠ, Michal (red.). *Sciencia nobilitat: sborník prací k počtě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc.* Praha, 1999, s. 51-55. ISBN 80-7184-869-7
- BOUKAL, Jan. Vztahy města Cheb a české šlechty v pozdním středověku: konflikty, kooperace, komunikace. In *Historie – otázky – problémy* 2, 2020, s. 61-68. ISSN 2336-6672
- BRANDL, Vincenc. *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*. Brno, 1876.
- BRANDL, Vincenc. Stav panský a rytířský. In *Časopis Matice moravské* 1, 1869, s. 145-184.
- BRŇOVJÁK, Jiří a kol. *Nobilitace ve světle písemných pramenů*. Ostrava, 2009. ISBN 978-80-7368-744-1

- BŘEZINA, Vladimír. *Rytířský stav v Čechách a na Moravě v raném novověku. Rod Bukůvků z Bukůvky od středověku do 20. století*. České Budějovice, 2008. ISBN 978-80-86829-33-3
- BŮŽEK, Václav. Domácnosti nižší šlechty v předbělohorských Čechách. (Pokus o typologii). In BOBKOVÁ, Lenka (red.). *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert: sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*. Ústí nad Labem, 1992 s. 42-64. ISBN 80-7044-336-7
- BŮŽEK, Václav. Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století. In VOREL, Petr (red.). *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. - 9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice, 1995, s. 213-225. Bez ISBN.
- BŮŽEK, Václav. Majetková skladba šlechty v předbělohorských Čechách. In *Hospodářské dějiny* 14, 1986, s. 175-216.
- BŮŽEK, Václav. Manové ve skladbě nižší šlechty jagellonského věku. In *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy* 4, 1999, s. 155-174. ISBN 80-7185-361-5
- BŮŽEK, Václav. Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby. In KOKOJANOVÁ, Michaela (red.). *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16. – 18. století). Sborník příspěvků z konference uspořádané v Prostějově ve dnech 25. – 27. dubna 1995 Muzeem Prostějovska v Prostějově a Rakouským ústavem pro východní a jihovýchodní Evropu, odbočka Brno*. Prostějov, 1997, s. 185-199. ISBN 80-900106-6-0
- BŮŽEK, Václav. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha, 1996. ISBN 80-85268-54-X
- BŮŽEK, Václav. Nižší šlechta v předbělohorských Čechách (prameny, metody, stav a perspektivy bádání). In *Český časopis historický* 91, 1993, č. 1, s. 37-54. ISSN 0862-6111
- BŮŽEK, Václav. „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku. In *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264. ISSN 0862-6111
- BŮŽEK, Václav. Šlechta v předbělohorských Čechách. In KNOZ, Tomáš – DVORÁK, Jan (eds.). *Šlechta v proměnách věků*. Brno, 2011, s. 95-121. ISBN 978-80-86488-71-4
- BŮŽEK, Václav. *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*. Praha, 1987.
- BŮŽEK Václav (ed.). *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha – Litomyšl, 2002. ISBN 80-7185-417-4

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk. Der Adel in den böhmischen Ländern 1526-1740. Stand und Tendenzen der Forschung. In *Anzeiger der Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* 137, 2002, č. 1, s. 55-98. ISSN 0378-8652

ČÁŇOVÁ – ANTOŠOVÁ, Eliška. Zanikání drobných statků na Hradecku: Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám XVI. a počátku XVII. století. In *Acta musei reginhradecensis. B: scientiae sociales* 2, 1959, s. 115-149.

ČECHURA, Jaroslav. Městská šlechta – součást pražského patriciátu? (K otázce kontinuity pražského patriciátu 14. – 16. století.). In *Documenta Pragensia* 9/1, 1991, s. 57-76. ISSN 0231-7443

ČELAKOVSKÝ, Jaromír. Obnovování rad v král. městech v Čechách. In *Časopis Musea království Českého* 53, 1879, s. 8-112 a 258-266.

ČINOVEC, Igor. Obraz vývoje stavů v 16. století podle titulářů. In *Genealogické a heraldické listy* 31, 2011, č. 3, s. 26-39. ISSN 1212-9631

ČINOVEC, Igor. Tituláře jako druh genealogického materiálu. In *Zpravodaj Klubu genealogů a heraldiků Ostrava* 21, 1985, s. 3-5.

ČÍŽEK, Jan. Svobodníci na náchodském panství. In *Stopami dějin Náchodska: sborník státního okresního archivu Náchod* 2000, č. 6, s. 9-36. ISSN 1211-3069

ČORNEJ, Petr. K otázce životního stylu nižší šlechty před Bílou horou. In *Středočeský sborník historický* 15, 1980, č. 1, s. 125-142.

ČORNEJ, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české V. (1402-1437)*. Praha, 2000. ISBN 80-7185-296-1

ČORNEJ, Petr – BÁRTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny zemí Koruny české VI. (1437-1526)*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7185-873-7

ČORNEJ, Petr – FELCMANN, Ondřej. Rozvrstvení feudální třídy v severovýchodních Čechách v letech 1603-1656. In *Československý časopis historický* 28 (78), 1980, č. 4, s. 559-589.

ČORNEJ, Petr a kol. *Stížný list české a moravské šlechty proti upálení mistra Jana Husa 1415-2015*. Okrouhlice, 2015. ISBN 978-80-260-7690-2

ERŠIL, Jaroslav. České stavovství a pohusitský katolicismus (K problematice vzájemného vztahu). In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 100-105.

FELCMAN, Ondřej – MUSIL, František. (red.). *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*. Praha, 2009. ISBN 978-80-7422-003-6

- FELCMAN, Ondřej a kol. *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*. Praha, 2011. ISBN 978-80-7422-106-4
- FIALA, Michal. Tři studie k české renesanční heraldice (Znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526-1618 ve světle salbuchů). In *Heraldická ročenka* 20, 1993, s. 3-32. ISBN 80-239-0783-2
- FIALA, Michal – KREJČÍK, Tomáš. *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*. Documenta Pragensia monographia. Volumen 13. Praha, 2001. ISBN 80-86197-32-8
- FIDLEROVÁ, Alena a kol. Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (pán). In *Slovo a slovesnost* 38, 1977, č. 1, s. 53-64
- FLORIÁN, Čeněk. Nástin dějin školství chrudimského. In *Almanach vydany k oslavě padesátileté působnosti c. k. reálného a vyššího gymnasia v Chrudimi*. Chrudim, 1913.
- FRANCEK, Jindřich. *24. 10. 1517. Svatováclavská smlouva. Urození versus neurození*. Praha, 2006. ISBN 80-86515-67-2
- HANUS, Václav (red). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl 4. Prehistorie a historie obcí na Chrudimsku*. Chrudim, 1926.
- HÁS, Jiří. Erbovní a šlechtické rody vysokomytské. In *Heraldika a genealogie* 30, 1997, č. 3–4, s. 143–160. ISSN 0232-0304
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1
- HOFFMANN, František. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha, 2009. ISBN 978-80-7106-543-2
- HOLEČEK, Jindřich. Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty v období husitské revoluce. Marxistická nobilitologie, její metody a techniky. In *Ústecký sborník historický* 1979, s. 83-106.
- HOLEJŠOVSKÝ, Vlastimil. Královští svobodníci a jiní lidé svobodní. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze. Acta genealogica ac heraldica* 8, 1975, s. 7-14.
- HOLEJŠOVSKÝ, Vlastimil. Soupis svobodníků z roku 1605. In *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze*, říjen 1974, č. 5, s. 3-10.
- HOLÝ, Martin. Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a první třetině 17. století. In *Folia Historica Bohemica* 21, 2005, s. 111-210. ISSN 0231-7494
- HOSÁK, Ladislav. Moravští svobodníci. In *Vlastivědný věstník moravský* 1, 1946, č. 4, s. 202-206.
- HRAŠE, Jan Karel. *Dějiny Náchoda. Díl první. Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*. Náchod, 1896.

- HRDLIČKA, Josef. Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku. In. *Opera historica* 12, 2007, s. 187-220. ISBN 978-80-7394-020-1
- HRUBÁ, Michaela, Erbovní měšťané - "urozená" vrstva předbělohorských českých měst? (Životní styl erbovních rodin na příkladu Mrázů z Milešovky v Litoměřicích). In HRUBÁ, Michaela (ed.). *V komnatách paláců - v ulicích měst: sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám*. Praha, 2007 s. 245-257. ISBN 978-80-86197-79-1
- HRUBÁ, Michaela. Měšťanské elity v královských městech severozápadních Čech v předbělohorské době. In JUROK, Jiří (red.). *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného symposia uspořádaného ve dnech 5. - 6. října 2001 v Příboře*. Ostrava, 2002, s. 125-143. ISBN 80-7042-606-3
- HRUBÁ, Michaela. Možnosti výzkumu měšťanských elit v prostředí královských měst severozápadních Čech. In FEJTOVÁ, Olga – PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav. *Pražské městské elity středověku a raného novověku: jejich proměny, zázemí a kulturní profil. Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze*. Praha, 2004, s. 193-210. ISBN 80-902597-9-0
- HRUBÝ, František. Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. Se zvláštním zřetelem k Moravě (1. část). In *Český časopis historický* 30, 1924, č. 2, s. 205-236.
- HRUBÝ, Vladimír – VOREL, Petr. „Burianova báseň“ a pozdně gotické Pardubice. In BENEŠ, Zdeněk – MAUR, Eduard – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně*. Praha, 1991, s. 161-190. ISBN 80-85268-05-1
- HUBÁČKOVÁ, Ivana. Úředníci a služebníci města Znojma v první třetině 15. století. In *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. Řada C* 6, 2003, s. 171-183. ISBN 80-7248-213-0
- CHARVÁT, Jiří. *Stará Chrudim. Vlastivědné vyprávění o minulosti českého města*. Chrudim, 1991. Bez ISBN.
- CHLÁDKOVÁ, Věra a kol. Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (rytíř). In *Slovo a slovesnost* 41, 1980, č. 1, s. 62-71.
- CHLÁDKOVÁ, Věra a kol. Ze staročeské terminologie sociálních vztahů (šlechta, šlechtic). In *Slovo a slovesnost* 38, 1977, č. 3, s. 229-237
- CHMELÍŘ, Václav. Raně novověká šlechta ve městech a česká historiografie posledních dvaceti let: prameny a perspektivy. In *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské*

téma posledních dvou desetiletí: stati a rozšířené příspěvky z 30. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve dnech 11. a 12. října v Clam-Gallasově paláci v Praze. Dolní Břežany, 2013, s. 93-101. ISBN 978-80-86852-63-8

IWAŃCZAK, Wojciech. *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví 14. století.* Praha, 2001. ISBN 80-7203-338-7

JANÁČEK, Josef. *České dějiny. Kniha I. Díl I. Doba předbělohorská 1526-1547.* Praha, 1984.

JANIŠOVÁ, Jana. Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu: právní normy a právní praxe. In BOROVSKEÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol. *Spory o čest ve středověku a raném novověku.* Brno, 2010, s. 68-110. ISBN 978-80-86488-74-5

JÍŠOVÁ, Kateřina (red.). *Města a šlechta ve středověku a raném novověku. Výbor statí Václava Ledvinky: vydáno k životnímu jubileu autora.* Praha, 2016. ISBN 978-80-86852-70-6

JUKL, Jakub Jiří. *Jan Smiřický ze Smiřic †1453. Vzestup a pád zakladatele slavného rodu.* České Budějovice, 2012. ISBN 978-80-86829-78-4

KALOUSEK, Josef. *České státní právo.* 2. vydání. Praha, 1892.

KAPRAS, Jan. *Právní dějiny zemí Koruny české. Díl druhý: Dějiny státního zřízení. Část první: Doba předbělohorská.* Praha, 1913.

KLECANDA, Vladimír. Přijímání cizozemců na sněmu do Čech za obyvatele. Příspěvek k dějinám inkolátu před obnoveným zřízením zemským. In VOJTÍŠEK, Václav (ed.). *Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Fridrichovi k 60. narozeninám.* Praha, 1931, s. 456-467.

KLECANDA, Vladimír. Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty. In *Časopis archivní školy VI*, 1928, s. 1-125.

KLECANDA, Vladimír. Tři kapitoly o českomoravských erbovnících. In *Zprávy českého zemského archivu*, 1932, s. 69-96.

KLECANDA, Vladimír. Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského. Příspěvek k dějinám inkolátu před Obnovoveným zřízením zemským. In *Časopis archivní školy 3*, 1929, s. 64-119.

KNAPP, Antonín. Zprávy o rodinách šlechtických v Jaroměři a vesnicích při městě někdy šosovních v 16. a 17. století. In *Památky 9*, 1873, s. 867-886.

KNOZ, Tomáš. Co je šlechta (v raném novověku)? In KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (eds.). *Šlechta v proměnách věků.* Brno, 2011, s. 275-288. ISBN 978-80-86488-71-4

- KORBELÁŘOVÁ, Irena. Opavští erbovní měšťané předbělohorské doby. Prolegomena k výzkumu. In *Slezský sborník = Acta Silesiaca* 113, 2015, č. 1, s. 5-21. ISSN 0037-6833
- KOSAŘOVÁ, Michaela. *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*. Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Masarykově univerzitě v Brně v roce 2014.
- KOWALEWSKI, Krzysztof. *Rycerze, włodcy, panosze. Ludzie systemu lennego w średniowiecznych Czechach*. Warszawa, 2009. ISBN 978-83-7543-088-2
- KREUZ, Petr. Urážka na cti v praxi komorního soudu Království českého a městského soudu Starého Města pražského v první polovině 16. století. In BOROVSÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol. *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010, s. 127-150. ISBN 978-80-86488-74-5
- KUBÍKOVÁ, Anna. Pohled na úlohu krajských hejtmanů v české minulosti (se zvláštním zřetelem na raný novověk). In *Výběr: Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 39, 2002, č. 1, s. 8-12. ISSN 1212-0596
- KVĚTINA, Jan. *Šlechtická demokracie. Parlamentarismus v polsko-litevském státě v 16.-17. století*. Červený Kostelec, 2011. ISBN 978-80-87378-58-8
- LEDVINKA, Václav. Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období. In *Folia Historica Bohemica* 11, 1987.
- LEDVINKA, Václav. *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560-1596*. Praha, 1985.
- LIFKA, Bohumír. Vladycká rodina Krupých z Probluze. In *Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze* 12, 1940, č. 3-4, s. 115-117.
- LIPPERT, Julius. Bürgerlicher Landbesitz im 14. Jahrhundert. Zur Ständefrage jener Zeit. In *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 40, 1901, s. 1–50, 169–211.
- MACEK, Josef. *Česká středověká šlechta*. Praha, 1997. ISBN 80-7203-045-0
- MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích. Díl 1. Hospodářská základna a královská moc. Díl 2. Šlechta*. 2. vydání. Praha 2001. ISBN 80-200-0895-0
- MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích. Díl 3. Města. Díl 4. Venkovský lid, národnostní otázka*. 2. vydání. Praha, 2002. ISBN 80-200-0976-0
- MALÝ, Karel. Právní kultura v českém stavovském státě. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619) = Die Wladislawsche Landesordnung und die Anfänge der Verfassungsmäßigen Ordnung in den Böhmischen Ländern (1500-1619) = Władysławowska*

ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500-1619): sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze. Praha, 2001, s. 55-66. ISBN 80-7286-035-6

MAREŠ, František (ed.). *Prokopa písaře Novoměstského česká Ars dictandi.* Praha, 1900.

MAREŠ, Petr. Krajské mustrunky a krajští mustrheři v organizaci vojenské správy předbělohorských Čech (1565-1618). In *Paginae historiae: sborník Národního archivu* 21, 2013, č. 2, s. 298-321. ISSN 1211-9768

MAREŠ, Petr. *Obsazování úřadu krajského hejtmána v předbělohorském období a soupis krajských hejtmánů na základě dochovaných seznamů z let 1563/1564-1616/1617.* Praha, 2009. ISBN 978-80-86712-75-8

MAREŠ, Petr. Organizace, výstroj a výzbroj vojska, financování a zásobování armád, způsoby boje. In BŮŽEK, Václav a kol. *Rytíři renesančních Čech.* Praha, 2016, s. 53-62. ISBN 80-85770-28-8

MAREŠ, Petr. Přisedící zemského soudu Českého království (1542-1620) na habsburských dvorech a na dvoře Fridricha Falckého. In *Paginae historiae: sborník Národního archivu* 18, 2010, s. 7-65. ISBN 978-80-86712-83-3

MAREŠ, Petr – HRUBÁ, Michaela. *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence.* Ústí nad Labem, 2000. ISBN 80-86067-47-5

MARTINOVSKÝ, Ivan. Vznik a počátky Vladislavského zřízení zemského. In JANÍŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619) = Die Wladislawsche Landesordnung und die Anfänge der Verfassungsmäßigen Ordnung in den Böhmischen Ländern (1500-1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500-1619): sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze.* Praha, 2001, s. 85-100. ISBN 80-7286-035-6

MATLAS, Pavel. Z poddaného sirotka Jiříka Albrechta urozeným vladýkou Zbudovským z Ebenberka: k sociální a geografické mobilitě a kariérním strategiím v Čechách v 1. polovině 17. století. In *Folia Historica Bohemica* 27, 2012, č. 2, s. 237-261. ISSN 0231-7494

MATLAS, Pavel. *Z poddaného šlechticem: rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604-1737).* Praha, 2016. ISBN 978-80-88013-21-1

MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie (1500-1700).* Praha, 2004. ISBN 80-7106-312-6

MAUR Eduard. Chval z Machovic, Břeněk z Dolan a Jan Valkún z Adlaru – vojenští velitelé táborů před založením Tábora. In *Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře* 10, 2000-2001, s. 25-71.

- MEZNÍK, Jaroslav. Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století. In *Sborník historický* 37, 1990, s. 7-36. ISBN 80-200-0147-6
- MEZNÍK, Jaroslav. *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*. Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední, roč. 75. Praha, 1965.
- MÍKA, Alois. Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období. In *Sborník historický* 15, 1967, s. 45-75.
- MÍKA, Alois. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha, 1960.
- MÍKA, Alois. *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526-1627*. Praha, 1974.
- MILLER, Jaroslav. *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500-1700)*. Praha, 2006. ISBN 80-7106-805-5
- MRVÍK, Jakub Vladimír. Nižší šlechta a erbovní měšťanstvo Černokostecka v období raného novověku. In *Archivní prameny Kolínska* 2002, s. 3-60. ISBN 80-239-2584-9
- MRVÍK, Vladimír Jakub. Pauperizace raně novověké nižší šlechty v Čechách a její (zkreslený) úbytek v pramenech hromadné povahy. In *Historická demografie* 40, 2016, č. 1, s. 1-47. ISSN 0323-0937
- MÜLLER, Karel. Olomoucký erbovní měšťan Valentin Parsch z Parschendorfu. In *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci* 9 (28), 2000, s. 138-142. ISSN 0862-2833
- MÜLLER, Václav. *Svobodníci. Pokus o monografii ze sociálních dějin českých 15. a 16. století*. Praha, 1905.
- NECHVÍLE, Josef. Procházky po bývalém panství Pardubském. In *Památky archaeologické a místopisné* 20, 1877, s. 285-310.
- NEUDERTOVÁ, Michaela. Život předbělohorské šlechty na Lounsku z pohledu pramenů měšťské provenience. In BOBKOVÁ, Lenka (red.). *Život na šlechtickém sídle v 16.-18. století = Das Alltagsleben auf dem Adelsitz im 16. bis 18. Jahrhundert: sborník příspěvků z konference na Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem 30.-31. října 1991*. Ústí nad Labem, 1992 s. 65-73. ISBN 80-7044-336-7
- NOVOTNÝ, David. Lorenc Košín a "měšťská šlechta" v Heřmanově Městci. In *Sborník prací východočeských archivů* 11, 2007, s. 19-36. ISBN 0231-6307
- NOVOTNÝ, David. Na okraji úvěrové politiky českých měst v době předbělohorské. Mezi Chrudimí, Prahou a Rychnovem nad Kněžnou. In *Theatrum historiae* 2009, č. 5, s. 7-25. ISSN 1802-2502
- NOVOTNÝ, David. Nástin vztahů mezi panovníkem a věnnými městy mezi lety 1526-1546 v rovině politické, ekonomické a správní na příkladu Chrudimi, Vysokého Mýta a Poličky. In *Historica Olomouciensia* 36, 2009, s. 25-41. ISSN 1803-9561

- NOVOTNÝ, David. Příběhy z historie rodu Talacků z Ještetic (1. část). Dlužník Václav Talacko a pardubický hejtman. In *Chrudimské vlastivědné listy* 18, 2009, č. 6, s. 4-6. ISSN 1214-7508
- NOVOTNÝ, David. Rozchvácení inventáře poplužního dvora v Rozhovicích poddanými roku 1573. In *Východočeský sborník historický* 15, 2008, s. 103-126. ISBN 978-80-87151-04-4
- NOVOTNÝ, Robert. Čest a urozenost v mentalitě pozdně středověké šlechty. In BOROVSKEÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol. *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010 s. 54-68. ISBN 978-80-86488-74-5
- NOVOTNÝ, Robert. Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV. In DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan (eds.). *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti*. Praha, 2008, s. 215-229. ISBN 978-80-7286-134-7
- NOVOTNÝ, Robert. Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku. In NODL, Martin – WIHODA, Martin (eds.). *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 31. května - 1. června 2007 v Brně*, 2008 s. 185-202.
- NOVOTNÝ, Robert. Staročeský výraz hejtman. Sémantická analýza. In *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějiny a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy* 4, 2001, s. 85-102. ISBN 80-7185-361-5
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl sedmý*. Praha, 1893.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvanáctý*. Praha, 1897.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl třináctý*. Praha, 1898.
- Viz Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl čtrnáctý*. Praha, 1899.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl patnáctý*. Praha, 1900.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl šestnáctý*. Praha, 1900.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvacátý druhý*. Praha, 1904.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl dvacátý sedmý*. Praha, 1908.

- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl druhý. Od roku 1253 až do roku 1403*. Praha, 1939.
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl třetí. Od roku 1403 až do roku 1439*. Praha, 1939, s. 169.
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. Díl pátý. Od roku 1471 do roku 1526*. 2. vydání. Praha, 1939.
- PALACKÝ, František. Popis staropanských rodů v Čechách roku 1500. In *Časopis českého muzea* 1831, č. 2, s. 172-173.
- PÁNEK, Jaroslav. Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619) = Die Wladislawische Landesordnung und die Anfänge der Verfassungsmäßigen Ordnung in den Böhmischen Ländern (1500-1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500-1619): sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze*. Praha, 2001, s. 13-14. ISBN 80-7286-035-6
- PÁNEK, Jaroslav. Politický systém předbělohorského českého státu: (1526-1620). In *Folia Historica Bohemica* 11, 1987, s. 41-101.
- PÁNEK, Jaroslav. Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století. In *Folia Historica Bohemica* 4, 1982, s. 179-217
- PÁNEK, Jaroslav. Stavovství v předbělohorské době. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 163-219.
- PÁNEK, Jaroslav. Šlechta v raně novověké Evropě z pohledu českého a evropského bádání. In BŮŽEK, Václav (ed.). *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*. České Budějovice, 1996, s. 19-45. ISBN 80-7040-188-5
- PELANT, Jan. České zemské sněmy v letech 1471-1500. In *Sborník archivních prací* 31, 1981, s. 340–417.
- PELIKÁN, Josef. *Rožmberské dluhopisy z let 1457-1481*. Praha, 1953.
- PEŘINOVÁ, Helena. Od patriciátu k elitě. Definice horní měšťanské vrstvy raného novověku v posledních padesáti letech. In *Český časopis historický* 104, 2006, č. 1, s. 111-122.
- PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620. (Všední dny kulturního života.)*. Praha, 1993. ISBN 978-80-7066-7897
- PEŠEK, Jiří. – ZILYNSKYJ, Bohdan. Městský stav v boji se šlechtou na počátku 16. století. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 137-161.
- PETRÁŇ, Josef. *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha, 1964.

- PETRÁŇ, Josef. Skladba pohusitské aristokracie v Čechách. Úvod do diskuse. In PETRÁŇ, Josef (ed.). *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 1, 1976. Studia historica 14. Praha, 1976, s. 9-80.
- PILNÁČEK, Josef. *Královéhradecké, chrudimské, pražské rodiny erbovní a měšťané*. Vídeň, 1919.
- POLÁCH, Jaroslav. *Jan Smil z Křemže. Život táborského hejtmána a loupeživého rytíře*. České Budějovice, 2011. ISBN 978-80-86829-64-7
- POLIŠENSKÝ, Josef – SNIDER, Frederick. Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století. In *Československý časopis historický* 20 (70), 1972, č. 4, s. 515-526.
- POLÍVKA, Miloslav. Některé aspekty vývoje stavovství v české společnosti předhusitské a husitské doby. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 17-56.
- POLÍVKA, Miloslav. The Bohemian Lesser Nobility at the Turn of the 14th and 15th Century (on the Status of the Lesser Nobility in Bohemian Society on the Eve of the Hussite Revolution). In *Historica: Historical Sciences in Czechoslovakia* 25, 1985, s. 121-175.
- PRCHAL, Vítězslav. Úřednický personál na perněstejném panství Pardubice v letech 1491-1560. In *Acta Universitatis Palackinae Olomouensis. Facultas philosophica. Historica: váženému panu doc. PhDr. Miloši Kouřilovi k sedmdesátinám. Sborník prací historických* 19, 2003, s. 79-99. ISBN 80-244-0450-8
- REZEK, Antonín (ed.). *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první. Památky staré literatury české vydávané Maticí Českou číslo V, řada III*. Praha, 1878.
- REŽNÝ, Karel. Zanikání vladyckých statků v Budějovicku, Hradecku, a Tábořsku. In *Časopis přátel starožitností v Praze* 35, 1927, s. 64-69 a 112-115.
- RIEGER, Bohuš. *Zřízení krajské v Čechách. Část I. Historický vývoj do r. 1740*. Praha, 1889.
- RICHTER, David. Burian Závíš z Osenice a jeho nemovitostní transakce v Chrudimi v letech 1546-1568. In *Chrudimské vlastivědné listy* 23, 2014, č. 2, s. 16-19. ISSN 1214-7508
- RICHTER, David. Francové z Liblic. Sonda do majetkového a sociálního postavení elitní rodiny v prostředí královského města v 16. století. In *Východočeský sborník historický* 29, 2016, s. 35-78. ISSN 1213-1733
- RICHTER, David. Konec rodu Plesů Heřmanských ze Sloupna v Chrudimi. In *Chrudimský vlastivědný sborník* 19, 2015, s. 119-145. ISSN 1214-6048
- RICHTER, David. Kšaft Řehoře Pouchobradského z Pouchobrad z roku 1539. In *Chrudimské vlastivědné listy* 4, 2014, č. 23, s. 21-23. ISSN 1214-7508
- RICHTER, David. Majetková držba Andělů z Ronovce v předbělohorském období v Chrudimi. In *Východočeský sborník historický* 26, 2014, s. 135-178. ISSN 1213-1733

- RICHTER, David. Panoši Bezchlebové z Koldína v pozdním středověku v Chrudimi. (1. část). In *Chrudimské vlastivědné listy* 26, 2017, č. 3, s. 10-15. ISSN 1214-7508
- RICHTER, David. Panoši Bezchlebové z Koldína v pozdním středověku v Chrudimi. (2. část). In *Chrudimské vlastivědné listy* 26, 2017, č. 4, s. 10-11. ISSN 1214-7508
- RICHTER, David. Spor mikulovického faráře a Jana mladšího Kapouna ze Svojkova o placení obilného ospy z let 1588-1593. In *Východočeský sborník historický* 32, 2017, s. 173-195. ISSN 1213-1733
- RICHTER, David. *Šlechtická držba nemovitého majetku v Chrudimi v kontextu vývoje Chrudimského kraje v 16. století*. Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Fakultě filozofické Univerzity Pardubice v roce 2015.
- RICHTER, David. Vlastníci hradu Rabštejnka a jejich rodiny v nejstarších chrudimských městských knihách. In *Chrudimské vlastivědné listy* 27, 2018, č. 1, s. 7-9. ISSN 1214-7508
- ROUBIC, Antonín. *Hospodářské a sociální poměry v Chrudimi konce XV. st.* Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 1956.
- RŮŽKOVÁ, Zuzana. *Mezi kladivem a kovaččinou. Vrchnostenský aparát pardubického panství v letech 1560-1630*. Nepublikovaná diplomová práce obhájená na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v roce 2013.
- RYBA, Bohumil. *Sto listů M. Jana Husi*. Praha, 1949.
- RYBIČKA, Antonín. Další procházky v okolí Chrudimském. In *Památky archaeologické a místopisné* 2, 1856, s. 39-42, 152-157, 257-263.
- RYBIČKA, Antonín. Dodatky k vypsání starších chrudimských rodin erbovních a patricijských. In *Věstník Královské české společnosti nauk*. Praha, 1889, s. 177-181.
- RYBIČKA, Antonín. Erbovní rodiny plzeňské. In *Památky archaeologické a místopisné* 10, 1875, s. 261-274.
- RYBIČKA, Antonín. *Královéhradecké rodiny erbovní*. Praha, 1873.
- RYBIČKA, Antonín. O erbovních a patricijských rodinách v XV. – XVII. století v m. Chrudimi usedlých. In *Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze 1883*. Praha, 1884, s. 53-78
- RYBIČKA, Antonín. O rodině Štítných ze Štítného. In *Památky archaeologické a místopisné* 6, 1865, s. 34-36.
- RYBIČKA, Antonín. O šlechtických a erbovních rodinách Čáslavských. In *Památky archaeologické a místopisné* 5, 1863, s. 353-360.
- RYBIČKA, Antonín. Procházky v okolí Chrudimském. In *Památky archaeologické a místopisné* 1, 1855, s. 267-274, 311-320.

- RYBIČKA, Antonín. Rodiny šlechtické v městě Chrudimi v století XV. – XVII. usedlé. In *Památky archaeologické a místopisné* 10, 1878, s. 27-42, 825-828.
- RYBIČKA, Antonín. Vsi Kočí a Vlčnov. Donáška k procházkám v okolí Chrudimském. *Památky archaeologické a místopisné* 3, 1858, s. 124-127.
- SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl 1, část 1. Dějinný přehled města, zámku a bývalého panství do r. 1648.* Pardubice, 1920.
- SAKAŘ, Josef. *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl 3, část 1. Život náboženský do roku 1900.* Pardubice, 1926.
- SEDLÁČEK, August – KOLÁŘ, Martin. *Českomoravská heraldika I.* Praha, 1996. Fotoreprint vydání z roku 1902. ISBN 80-7203-026-4
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 1. Chrudimsko.* Praha, 1882.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 3. Budějovsko.* Praha, 1890.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 7. Písecko.* Praha, 1890.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 12. Čáslavsko.* Praha, 1900.
- SEDLÁČEK, August. *O starém rozdělení Čech na kraje.* Praha, 1921.
- SEDLÁČEK, August. *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův.* Věstník Královské české společnosti nauk. Třída fil.-hist.-jazykozpytná III. Praha, 1914.
- SEDLÁČEK, August. Svobodníci, dědiníci a nápravníci r. 1550. In *Památky archeologické a místopisné* 7, 1868, s. 291-292.
- SCHIMON, Anton. *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien.* Leipe, 1859.
- SMOLÍK, Josef. Kapounové ze Svojkova. In *Památky archaeologické a místopisné* 9, 1874, s. 781-802.
- SMOLÍK, Josef. Šlechtické rodiny usedlé v Pardubicích v r. 1500-1650. In *Památky* 9, 1873, s. 21-34, 113-122.
- SMOLÍK, Josef. Šlechtické rodiny usedlé ve Vysokém Mýtě od r. 1430-1660. In *Památky* 9, 1873, s. 381-398, 509-524.
- SMOLÍK SLATINSKÝ, František. Kříč (Chřič) a bývalé panství Kříčské v Plzeňsku. In *Památky archaeologické a místopisné* 7, 1868, s. 183-204.
- SPĚVÁČEK, Jiří. *Václav IV. (1361-1419). K předpokladům husitské revoluce.* Praha, 1986.

STARÝ, Marek. Autonomní normotvorba stavovských korporací v předbělohorských Čechách. In SEHNÁLEK, David a kol. (red.). *Dny práva – 2009 – Days of Law: the Conference Proceedings, 1. edition*. Brno, 2009, s. 2695-2703. ISBN 978-80-210-4990-1

STARÝ, Marek. Erbovní listina Ludvíka Jagellonského pro Poněšické z Poněšic a další osudy tohoto erbovního rodu. In *Heraldická ročenka 2016*, s. 43-58. ISBN 978-80-904942-5-1

STARÝ, Marek. Inkolát, absolutismus a právníci. "A tak ve všech povinnostech se srovnati mám s obyvateli téhož království českého a země české." Několik poznámek k obyvatelskému právu a české inkolátní praxi v 16. století. In LIBOR Jan – JANIŠ, Dalibor a kol. *Ad iustitiam et bonum commune: proměny zemského práva v českých zemích ve středověku a raném novověku*. Brno, 2010, s. 178-211. ISBN 978-80-86488-65-3

STARÝ, Marek. *Přední klenot zemský. Větší zemský soud království českého v době rudolfínské*. Praha, 2014. ISBN 978-80-87284-38-4

STARÝ, Marek. Rukopisy Vavřince Koutného ze Zářečné jako pramen poznání proměn složení stavovských korporací v 16. a 17. století. In BRŇOVJÁK Jiří a kol. *Nobilitace ve světle písemných pramenů*. Ostrava, 2009, s. 160-173. ISBN 978-80-7368-744-1

STARÝ, Marek. Rytířský statek Rodov a jeho majitelé ve druhé polovině 16. století. Příspěvek k dějinám drobného šlechtického panství na Královéhradecku. In *Východočeský sborník historický 27*, 2015, s. 67-102. ISSN 1213-1733

STARÝ, Marek. Udělování erbu a stavu v českém zemském právu před a po Bílé hoře. In ŠIŠMIŠ, Milan (red.). *Erbové listiny. Patents of Arms*. Martin, 2006, s. 121-131. ISBN 80-89023-86-X

STEMBERG, Vavřinec. O rodinách rytířských a erbovních, v Novém Bydžově v XVI. a XVII. století usedlých. In *Památky archaeologické a místopisné 10*, 1875, s. 309-320.

STRNAD, Josef. Rodiny šlechtické v XV. a XVI. století v Plzni usedlé. In *Památky archaeologické a místopisné 14*, 1888, s. 397-402, 447-452.

SUCHÁNEK, Antonín. Vyloučení Jeronýma Makovského z Makové z rytířského stavu. In *Historický obzor 16*, 2005, č. 7/8, s. 172-179. ISSN 1210-6097

ŠEBEK, František. Jiřík Pardubský a konec Mrzáků z Miletínka v Pardubicích. In *Východočeský sborník historický 3*, 1991, s. 81-90. ISSN 1213-1733

ŠEBEK, František a kol. *Dějiny Pardubic I*. Pardubice, 1990. ISBN 80-900069-1-4

ŠIMEK, Tomáš. Správa pardubického komorního velkostatku v předbělohorském období. In *Východočeský sborník historický 1*, 1991, s. 139-168. ISSN 1213-1733

ŠIMŮNEK, Robert. Jan Smil z Křemže. K postavení nižší šlechty v jižních Čechách v první polovině 15. století. In *Jihočeský sborník historický 66-67*, 1998. ISSN 0323-004X

- ŠIMŮNEK, Robert. Mikrosvět společenských vazeb drobné šlechty v pozdním středověku. Vladykové z Radíče okolo poloviny 15. století. In *Středočeský sborník historický* 34, 2008 s. 3-36. ISSN 0585-4172
- ŠIMŮNEK, Robert. *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha, 2013. ISBN 978-80-257-1004-3
- ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 1. Pavel Dětrichovic, novoměstský purkmistr v rožmberských službách In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 37, 2000, č. 3, s. 186-193. ISSN 1212-0596
- ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 2. Mikuláš z Krchleb. In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 37, 2000, č. 4, s. 307-311. ISSN 1212-0596
- ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 3. Jan Jedlice z Obděnic a Konrád z Petrovic. In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 38, 2001, č. 3, s. 228-236. ISSN 1212-0596
- ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 4. Služebné vztahy v horizontu několika generací (z Kozího, z Kraselova, z Větrní). In *Výběr: Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 39, 2002, č. 2, s. 130-146. ISSN 1212-0596
- ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 5. Defraudace helfenburského purkrabího Jindřicha Žakavce z Lažan. In *Výběr: Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 41, 2004, č. 3, s. 229-239. ISSN 1212-0596
- ŠIMŮNEK, Robert. Rožmberská klientela 15. století 6. Purkrabí, válečník, diplomat a člen společnosti Rūdenband – Chval z Chmelné. In *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* 42, 2005, č. 3, s. 202-213. ISSN 1212-0596
- ŠIMŮNEK, Robert. Směry moderního bádání o české středověké šlechtě. In KOHNOVÁ, Jana (ed.). *Lidé a národy: vztahy a soužití. XVIII. a IXX. [i.e. XIX.] letní škola historie: sborník přednášek*. Praha, 2007, s.18-31. ISBN 978-80-7290-304-7
- ŠIMŮNEK, Robert. *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472*. Praha, 2005. ISBN 80-7286-067-4
- ŠIMŮNEK, Robert. Šlechta a města pozdního středověku: konfrontace či koexistence? In LUKAČKA, Ján – ŠTEFÁNIK, Martin a kol. *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava, 2010 s. 225-237. ISBN 978-80-970302-1-6
- ŠIMŮNEK, Robert. Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně). In *Historická geografie* 33, 2005, s. 197-247. ISSN 0323-0988

- ŠIMŮNEK, Robert. Šlechta a město v pozdním středověku a raném novověku: Rokycany 1400-1600. In *Minulostí Západočeského kraje* 50, 2015, s. 72-149. ISSN 0544-3830
- ŠIMŮNEK, Robert. Terminologie služebných vztahů v pozdně středověkých Čechách. In *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 175-190. ISSN 0862-979X
- ŠMAHEL, František. *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*. Praha, 2001. ISBN 80-7106-468-8
- ŠMAHEL, František. Nástin proměn stavovské skladby Českého království od konce 14. do počátku 16. století. In JANIŠ, Dalibor – MALÝ, Karel – PÁNEK, Jaroslav (eds.). *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500-1619) = Die Wladislawische Landesordnung und die Anfänge der Verfassungsmäßigen Ordnung in den Böhmischen Ländern (1500-1619) = Władysławowska ustawa krajowa i początki systemu konstytucyjnego na ziemiach czeskich (1500-1619) : sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7. – 8. prosince 2000 v Praze*. Praha, 2001 s. 71-84. ISBN 80-7286-035-6
- ŠMAHEL, František. Obrysy českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století. In *Český časopis historický* 90, 1992, č. 2, s. 161-187. ISSN 0862-6111
- TEPLÝ, František. *Dějiny města Jindřichova Hradce. Díl II, svazek 3*. Jindřichův Hradec, 1934.
- TEPLÝ, František. Zánik královských svobodníků. In *Věstník Československého zemědělského muzea* 184/5, 1938, s. 181-185.
- TEPLÝ, Jaroslav. *Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku*. Pardubice, 1997. ISBN 80-86046-26-5
- TOMAN, Jindřich. Některé problémy ekonomických a mocenských vztahů mezi stavy v českých zemích v 15. a 16. století. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 109-136.
- TŘEŠTÍK, Dušan – POLÍVKA, Miloslav. Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století. In ČIERNÝ, Ján – HEJL, František – VERBÍK, Antonín (red.). *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*. Praha, 1984, s. 99-133.
- VÁLKA, Josef. Dialog krále se stavovskými obcemi o způsobu vládnutí. Ferdinand I. a počátky absolutismu I. In *Časopis Matice moravské* 124, 2005, č. 2, s. 429-450. ISSN 0323-052X
- VÁLKA, Josef. Konflikt české zemské obce s králem 1546-1547. Ferdinand I. a počátky absolutismu II. In *Časopis Matice moravské* 125, 2006, č. 1, s. 33-51. ISSN 0323-052X
- VÁLKA, Josef. Stavovství a krize českého státu ve druhé polovině 15. století. In *Folia Historica Bohemica* 6, 1984, s. 65-98.

- VÁLKA, Josef. Trest a obnova pořádku. Normalizace. Ferdinand I. a počátky absolutismu III. In *Časopis Matice moravské* 125, 2006, č. 2, s. 343-365. ISSN 0323-052X
- VAN DÜLLMEN, Richard. *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích*. Praha, 2003. ISBN 80-86569-43-8
- VANĚČEK, Václav. České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. století do počátku třicetileté války). In VANĚČEK, Václav (red.). *Česká národní rada, sněm českého lidu*. Praha, 1970, s. 103-116.
- VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. Praha, 1976.
- VANĚČEK, Václav. Přednášky českého právního historika v Moskvě a v Paříži. I. Problematika nejstarších státních útvarů na území Československa. II. Tři druhy stavovských shromáždění v českém státě 16. století. In *Právněhistorické studie* 4, 1958, s. 241-249.
- VANIŠ, Jaroslav. Svobodníci na Podblanicku v letech 1550-1620. In *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 30-2, 1990, s. 153-185. ISBN 80-209-0164-7
- VANIŠ, Jaroslav. *Svobodníci ve středních Čechách v letech 1559-1620*. Praha, 1971.
- VAVROUŠKOVÁ, Anna (ed.). *Desky zemské Království českého I. Kvaterny trhové II: Kvaterny trhové běžný červený 1542-1543*. Praha, 1935.
- VEPŘEK Petr (red.). *Chrudimsko a Nasavrcko. Díl II. Poměry zemědělské a národohospodářské*. Chrudim, 1909.
- VON DOERR, August. *Der Adel der Böhmischen Kronländer. Ein verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im K. K. Ministerium des innern in Wien eingetragen sind*. Prag, 1900.
- VON KLIER, Richard. Die Wettengel von Neuenberg. Die führenden Kaufleute Prag vor der Schlacht am Weißen Berge. In *Bohemia* 14, 1973, s. 43-80.
- VOREL, Petr. Česká léna olomouckého biskupství ve 12.-16. století. In *Východočeský sborník historický* 1, 1991, s. 49-106. ISSN 1213-1733
- VOREL, Petr. *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu erbu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. 2. vydání. Praha, 2012. ISBN 978-80-87067-21-5
- VOREL, Petr. „Přátelské snešení stavů českých“ z března 1547 a jeho signatářů. In VOREL, Petr (ed.). *Stavovský odboj roku 1547: první krize habsburské monarchie. Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29. - 30. 9 1999*. Pardubice – Praha, 1999, s. 81-124. ISBN 80-86046-34-6
- VOREL, Petr. *Valy nad Labem 1398-1998. Stručná historie 600 let obce*. Valy nad Labem, 1998. ISBN 80-238-2708-1
- VOREL, Petr. *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526-1618)*. ISBN 80-7185-648-7

VOREL, Petr. Vývoj pozemkové držby pánů z Pernštejna v 15.-17. století. In VOREL, Petr (red.). *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8.-9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice, 1995.

VOREL, Petr. Vymřelý východočeský rod Andělů z Ronovce. In *Východočeský sborník historický* 26, 2014, 35-134. ISSN 1213-1733

VYBÍRAL, Zdeněk. Války a válečníci v české společnosti na počátku novověku. In DRDA, Miloš – VYBÍRAL, Zdeněk. *Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12. – 14. října 2004. Husitský tábor. Supplementum* 3, 2007, s. 555-569. ISBN 978-80-86971-30-8

ZOUBEK, František. Živobytí drobné šlechty 16. století. Příspěvky historické z register soudu komorního. In *Památky archeologické a místopisné* 8, 1870, s. 330-348.

ZOUBEK, František J. Utužování poddanství na statcích zápisných v 16. století. In *Památky archeologické a místopisné* 6, 1865, s. 95-102.

ZOUBEK, František J. Význam titulů v 16. století. In *Památky archeologické a místopisné* 7, 1868, s. 24-36.

ŽUPANIČ, Jan. Nižší šlechta dědičných zemí a Uherska ve srovnávací perspektivě. In KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – MARUNA, Maroš (red.). *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 1: Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin, 2009, s. 19-29. ISBN 978-80-89301-50-8

ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – KOBLASA, Pavel (red.). *Šlechtický archiv c. k. ministerstva vnitra. Erbovní listiny Národního archivu, Státního oblastního archivu v Praze, Archivu hlavního města Prahy (dodatky) a Archivu Národního muzea (dodatky)*. Praha, 2014. ISBN 978-80-86781-24-2

Elektronické zdroje

Vokabulář webový, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i
<https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=pano%C5%A1%C4%9B> [cit. 2022-01-10].

Seznam zkratk

AČ – Archiv český

AM – Archiv města

CIM – Codex iuris municipalis regni Bohemiae

DZ – Desky zemské

NA – Národní archiv

RT – Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae

SM – Stará manipulace

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

Vs Pardubice – Velkostatek Pardubice